DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13910

Olkusz Memorial Book

Olḳush

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Olkush = (Elkish) : sefer zikaron li-kehilah she-hukhadah ba-Sho'ah / 'arakh Tsevi Yashiv.
IMPRINT	880-02 Tel-Aviv : Irgun yots'e Olkush be-Yiśra'el, 1972.
DESCRIPT	280 p. : ill., map, ports. ; 24 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Olkusz -- History. Olkusz (Poland) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Olkusz.
ADD'L NAME	Yasheev, Zvi.
ADD'L TITLE	Elkish

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

אולקוש
(עלקיש)

ספר זכרון
לקהילה שהוכחדה בשואה

בהוצאת ארגון יוצאי אולקוש בישראל

ערך: **צבי ישיב**

תל־אביב, תשל״ב — 1972

OLKUSZ

A MEMORY BOOK DEDICATED TO A COMMUNITY ANNIHILATED IN THE HOLOCAUST

Editor: **Zvi Yasheev**

PUBLISHED BY OLKUSZ ASSOCIATION IN ISRAEL
Tel-Aviv 1972

Printed in Israel

דפוס המרכז בע"מ, תל־אביב

תוכן העניינים

ה ק ד מ ה

באיחור־מה, אך מסיבות שאינן תלויות בנו, הננו מגישים עתה ליוצאי אולקוש וסביבתה, ולכל המעוניינים האחרים, את ספר הזכרון לעיירה בה גדלנו, חונכנו ובילינו חלק ניכר מחיינו ואשר עלתה באש התבערה הגדולה של ראשית שנות הארבעים.

בהוצאת הספר הזה הננו ממלאים חובה קדושה כלפי יוצאי אולקוש, אלה הנמצאים בארץ לא מתמול שלשום, הוותיקים שהגיעו אליה לפני השואה בעליות החלוציות ואלה — המעטים — שניצלו מהשואה בדרך של נס ומקרה ונמצאים עתה אתנו, וביחוד כלפי קדושי העיירה שנספו באולקוש עצמה, במחנות, בנדודים, במלחמה ובמאבק נגד הצורר הנאצי. יודעים אנו כי יוצאי אולקוש בישראל ומחוצה לה מצפים בכליון עיניים להופעת הספר ועתה — יום ההופעה אם כי התמהמה — בא.

אספנו את כל החומר התיעודי שניתן היה למצאו, אחדים מבינינו העלו על הכתב כל מה שזכור להם על אולקוש שהיתה ואיננה עוד מימי זוהרה, כשפיכו בה חיים יהודיים, וכן ליקטנו דברים שנכתבו בשעתו על אולקוש בימי השואה כשפירפרה בין החיים והמוות, בין נסיונות נואשים לשמור על החיים ועל הכבוד האנושי והיהודי אל מול חתירתו הבלתי פוסקת של האויב הנאצי שכל כוונתו היתה להשמיד, להרוג, לבזות ולהשפיל. כל ההיאבקות הזאת בין רצון החיים של הנדונים־למוות לבין גזירת ההשמדה מוצאת את ביטויה ברשימותיהם ובזכרונותיהם של המשתתפים בספר זה אשר אם כי לא כולם חוננו בכשרון הכתיבה והתיאור, מביעים הם נאמנה את נוראות הימים ההם.

מובאים בספר הזה זכרונות מהימים שלפני השואה, המתארים ומעלים מתהום השכחה את הווי החיים היהודיים של אותם ימים שעמדו בסימן השאיפה לעצמאות, להתחדשות, לגאולה. והרי מן הדין שייזכרו לעולמי עד.

לכל המשתתפים בספר זכרון זה נתונה תודת הוועד.

הננו מקווים שיוצאי אולקוש ובני משפחותיהם וכל האחרים ימצאו בספר זה אם לא ניחומים על הרס עיר הולדתם הרי לפחות אספקלריה נאמנה של חיי העיירה, שזכרונה לא ימוש מלבנו כל עוד אנו חיים עלי אדמות.

כנהוג לגבי כל בר־מינן הננו לציין כי כל מה שעשינו היה כדי להאיר נכונה את כל פינות חייה ומאבקה של אולקוש, ואם פגמנו במשהו — בודאי ייסלח לנו.

ארגון יוצאי אולקוש בישראל

הועד

אליעזר גולדברג, יו״ר
מרדכי שחורי, מזכיר
יהודה דרורי, גזבר
זלמן רוזנפלד, חבר
פנחס גלייטמן, חבר
שמעון פרידמן, חבר
יהודה יעקובוביץ, חבר
דוד וייצמן, חבר
גב׳ ר׳ דרורי, חברה
מנחם רוזנבאום, חבר

מאת העורך

קורא נכבד,

לא קלה היתה המלאכה של עשיית ספר מהרשימות והמאמרים שנכתבו בידי יוצאי אולקוש במשך השנים — הן על התקופה שלפני השואה והן על סבלם והרפתקאותיהם של הניצולים המעטים. החומר על התקופה שלפני השואה לוקה לא פעם באי־דיוקים משום שמאז קרו הדברים חלפו עשרות בשנים ולא כל פינות החיים היהודיים באולקוש הוארו באופן שווה, במיוחד כשהמדובר בעיירה קטנה שניצוליה מועטים יחסית.

החומר שהומצא על תקופת השואה מתרכז, באורח טבעי לחלוטין, בחוויו־תיהם הפרטיות של הכותבים אשר אינם מתיימרים, ולא היו מסוגלים, לתת תיאור כללי של ההתרחשויות. חלק זה של הספר הוא, איפוא, יותר קובץ של תיאורי חוויות מאשר תיאוריהן של התרחשויות. עם זאת הוא נותן תמונה נאמנה על קורות העיירה באותן שנים.

אולקוש היהודית והכללית היתה, כידוע, עיירה שהיסטוריה ארוכה לה אך בגלל החורבן הכללי וחוסר קשר עם אנשי אולקוש העכשווית, הריקה מיהודים, לא עלה בידינו להשיג את החומר ההיסטורי עליה. אלא שבשטח זה נזדמן לנו ליהנות מעבודתו הברוכה של מר מ. צינוביץ, תלמיד חכם הבקי בקדמוניות קהילות ישראל במזרח אירופה אשר הואיל בטובו לחטט בספרים ובעתונים עתיקים וכן בפנקסי קהילות ושאר מיסמכים והצליח לדלות מהם חומר רב־ערך על רבנים ומורי־הוראה שפעלו בעבר באולקוש — ותודתנו הלבבית נתונה לו על כך.

יעמדו־נא על הברכה והתודה חברי הוועד של ארגון יוצאי אולקוש בישראל שלא חסכו טירחה באיסוף החומר, בעידוד בני עירתם לכתוב ולהתראיין ובזירוז הוצאתו של הספר.

במשך השנים נאגרו רשימות ומאמרים וזכרונות על אולקוש לתקופותיה השונות אך מסיבות מובנות הכרחי היה לבור רק את החומר האופייני והמקורי כדי שלא לחטוא — במידת האפשר — בחזרות שאינן מעלות אלא מורידות.

ספר זה, כשאר ספרים מסוגו, מחולק למדורים אחדים, והם:

א. **אולקוש עתיקת־היומין** — בו נכלל החומר ההיסטורי הנ"ל על רבנים, עסקנים, מנהיגי קהילות בעבר עד ימי מלחמת העולם הראשונה, וכן חומר השאוב מאנציקלופדיות על תולדות המקום.

ב. **בטרם שואה** — במדור זה הובאו זכרונות ותיאורים של בני המקום על חיי היהודים ומאבקם בתקופה שלפני מלחמת העולם השניה (מפל־גות, תנועות־נוער, ארגון קהילתי וכיו"ב).

ג. **תקופת האימים 1945—1939** — זכרונות על תקופת השואה שנכתבו בידי אלה שניצלו, אם כשרידים של מחנות עבודה והשמדה ואם כפליטים שברחו לרוסיה או הסתתרו באשר הסתתרו.

ד. **הווי הימים ההם** — רשימות בעלי גוון ספרותי כלשהו על טיפוסים, חוויות וארועים מהימים שלפני השואה.

ה. **לזכרם של הנספים** — מדור בו מתוארות פעולות ההנצחה של ועד יוצאי אולקוש בישראל וכן של שארית הפליטה האולקושאית הנמצאים בחו"ל.

ברוב המדורים כלולות תמונות שונות הממחישות את הכתוב: תמונות המהוות אספקלריה של חיי יהודי אולקוש בימים ההם בטרם עלה עליהם הכורת ותצלומים (מהם שנעשו בידי גרמנים) המשמשים עדות נאמנה על השואה בשני תאריכיה העיקריים הזכורים לשימצה (הלא הם "דער בלוטיגער מיטוואך" — 31 במאי 1941 ויום ההגלייה ההמונית, עקירתם הסופית של תושבי אולקוש היהודיים — 12 ביוני 1942).

וכיוון שרובו של הספר הוא בשפה העברית, יש לקוות שגם בני הדור הצעיר, שנולד בארץ, צאצאיהם של יוצאי אולקוש, יעיינו בספר זה עיין היטב כדי לדלות ממנו מידע מהימן על המקור שממנו נחצבו וכדי להכיר את הירושה הרוחנית שהנחילה לעמנו יהדות פולין אשר אולקוש הקטנה היתה חלק ממנה.

צבי ישיב

אולקוש
עתיקת היומין

תולדות המקום

העיר אולקוש היא מקום עתיק־יומין ונזכרת במיסמכים שונים מהמאות הראשונות להקמתה של פולין ההיסטורית. סבורים שנוסדה במאה השלוש־עשרה והידיעה הראשונה עליה היא משנת 1262, השנה שבה הוקמה בה כנסיית "העלמות הפראנציסקניות". אז נזכרה אולקוש גם כמקום לכריית עופרת אם כי ידוע שהיו בסביבותיה גם עפרות של כסף.

בימים ההם ידועה היתה בשם הפולני Ilkusz ובשם הלטיני Ilcussia.

סבורים שבימי קאזימיר הגדול (1333—70) מלך פולין הנודע, הוחל בניצול מכרות הכסף. השמועה על כך התפשטה בקרב הציבור הרחב ואנשים שונים החלו לנהור לסביבתה במטרה להתעשר. מאותה תקופה ידוע על נזיר אחד בשם גז׳גוז׳ שהיה לו קשר כלשהו עם מכרות שמסביבת המקום.

עוד בימי המלך ולאדיסלאב לוקייטק (ארוך־הזרוע) (1260—1333), התפרסמה אולקוש בכך שהוקמה בה כנסיה, אשר המלך הבא אחריו, קאזימיר הגדול הנ״ל הקיף אותה בחומה. כשהקים מלך זה, ב־1365, בית משפט גבוה בקראקוב, כלל את אולקוש בין הערים שהוטל עליהן לשגר לאווניקים (חברים בכירים במועצת העיריה) ושני יועצים. מכאן שבאותו זמן נודעה לאולקוש חשיבות מינהלית בסביבתה.

פריחה כלכלית

במאה הארבע־עשרה החלה פריחתה של העיירה כמקום של מרבצים עשירים של עופרת וכסף, שנמשכה כמאתיים שנה. ידועה התקנה המיוחדת בשם Statuta montana Ilcussiennia בשנת 1505, שהסדירה את ענין ההכנסה מהמכרות. מסתבר שהממונים על הכריה בתקופה ההיא התעשרו מכריית המתכות.

שנות הפריחה הכלכלית של אולקוש החלו, כפי שמסופר במיסמכים מהתקופה ההיא, כשאחותו של קאזימיר הגדול, אלז׳בייטה, אלמנת המלך ההונגרי קארול רוברט, העניקה תחת שלטון בנה לודביק ב־1374 זכות לתושבים להפיק עפרות כסף ועופרת, למשך שש שנים, ברדיוס של מיל אחד סביב המקום, בתנאי שיפרישו לאוצר המלכותי מס שנקרא בשם obora

פריבילגיה זו, שחודשה בימי המלכים שלאחר מכן, הפכה את תושבי אולקוש לבעלי מכרות כסף. למעשה יכול היה אז כל מי שהתייצב לקבל רשיון כריה אם שילם את המס האמור. בעל רשיון כזה נקרא gwarek. אנשים אלה, כפי שמסתבר, הגיעו בתקופה ההיא לידי עושר רב.

כראיה לזכויות המיוחדות של כל העוסקים בכרייה באולקוש יכולה לשמש העובדה שולאדיסלאב יאגיילו, מלך פולין מ־1386, הוציא את עובדי המכרות משיפוטם של בתי המשפט רגילים וקבע למענם בית משפט מיוחד.

ב־1517 מינה זיגמונט הראשון מפקח מכרות לכל תחום מלכותו עם רשות להעניק רשיונות כריה. יחד עם זאת מסר בידו את הנהלת המכרות של אולקוש.

באשרו את כל החוקים שנחקקו בנידון זה עד ימיו, הרשה למתיישבים חדשים להתיישב באולקוש, ובלבד שלא יהיו פושעים. הוא פטר אותם לשלושים שנה מתשלום חובות והרשה להם לחפור רק אם יתחייבו לשלם את ה־obora ולהשתמש במאזניים המלכותיים.

מטבעה באולקוש

המחבר הפולני אופאלינסקי לוקאש, בספרו Polonia defensa contra Barclajum מציין כי באולקוש היו מפיקים כסף טהור בשווי של 6,000 מארקים — סכום נכבד מאוד בימים ההם.

בימי המלך סטפאן באטורי, בסוף המאה השש־עשרה, התקיימה באולקוש מטבעה שהכניסה כסף רב לאוצר המלך. לפי הוראת הגזבר מאותם הימים סומנו הכספים שהוטבעו באולקוש באות I שהיא האות הראשונה של שמה הלטיני: Ilcussia. בסוף ימי זיגמונט השלישי, מלך פולניה בשנים 1527—1632 חדלה מטבעה זו לפעול.

מתקופת הפריחה הכלכלית של אולקוש ידוע על קיומם של חיכוכים מתמידים בין האצולה הפולנית לבין ה"עירוניים" נחותי־הדרגה שהתעשרו מכרייה והאצולה ניסתה בכל מיני דרכים להצר את צעדיהם של אלה האחרונים אך ללא הצלחה יתרה, כי הללו נהנו מתמיכתם של השליטים שראו בהם מקור הכנסה בלתי־מבוטל בשביל אוצר המדינה. עם זאת ידוע שאנשי ה"שליאכטה" למרות גאוותם ורגשי־הבוז שחשו כלפי ה"עירוניים" לא נרתעו מלהתחתן בהם, וזאת מטעמים מסחריים: כדי שייכנסו לשותפות עם העוסקים בכריה ויתחלקו ברווחיהם.

„עיירה פולנית די נקייה ועליזה"

על מראה החיצוני של אולקוש מתבטא בצורה מחמיאה ביותר לא אחר מאשר מי שהיה אחר כך לאפיפיור קלמנס השמיני (1592—1605). לפני הכרתו כאפיפיור כשהיה ידוע בשם קרדינל היפוליט אלדובוראנדיני, ונשלח לפולין בימי סטפאן

באטורי והתגורר בעיר קראקוב, נאלץ היה לעזוב עיר זאת בגלל האויר המחניק בה. הוא בחר כמקום־מגוריו הזמני בעיירה אולקוש, עליה כתב לאחר מכן ביומנו כי זוהי "עיירה פולנית די נקיה ועליזה, יש בה בתים יפים מאוד, תושביה עשירים ומתעשרים ממכרות כסף ועופרת". הקרדינל הזה שהה באולקוש חודש שלם, מאוקטובר עד נובמבר 1588, והתגורר בבית נוח מאוד שגרם לו נחת־רוח.

העיר היתה אז מוקפת חומה. נכנסו לתוכה דרך שלושה שערים. היה בה שוק מלבני, שמתוכו התבלט בית המועצה. כל הבתים היו בתי־אבן עם שתיים ואף שלוש קומות. היו בה שלוש כנסיות נאות ("קולגיאצקי" "של האוגוסטינים" ו"הצלב הקדוש") ועוד שלוש קטנות יותר.

הירידה

ירידתה של אולקוש כמקום מכרות ומקור הכנסה החלה בימי יאן קאזימייז'. המכרות התדלדלו וכנראה שתושבים החלו לנטוש את המקום. ההכנסות הצטמקו עוד יותר בימי המלחמה השוודית הראשונה. הגנרל מילר הטיל בשנת 1655 קנסות על בעלי המכרות ואת פועליהם הוציא מן המקום והעבירם למכרות בסביבות צ'נסטוחוב.

ב־1674 פקדה את הסביבה שואת טבע. הנהר באבה (Baba) הציף את המכרות והרס אותם. המלך יאן השלישי, שהוא עצמו היה Gwarek Olkuski (חוכר־מכרות מאולקוש) ניסה להציל אותם על ידי מתן רשיונות ביד נדיבה לכל המעוניינים אך לא הצליח בכך. המלחמה ההרסנית החריבה את הכל ושני המכרות הנודעים ("פוניקובסקי" ו"פילצקה") הלכו לטמיון.

ב־1728 שלח אוגוסט השני עובדי־מכרות מחוץ לארץ לאולקוש כדי לבדוק את המכרות ולנסות לחדשם אך אלה מצאו את רובם הרוסים ומוצפים.

במאה השמונה־עשרה נעשו נסיונות מרובים לשיקום המכרות אך לא הוכתרו בהצלחה יתרה.

כך נמשך מצב הענינים עד חלוקתה של פולין בין שכנותיה רוסיה, פרוסיה ואוסטריה ברבע האחרון של המאה.

עיר־צללים

לאחר חלוקתה הסופית של פולין ב־1794, תפס השלטון הפרוסי את אולקוש אולם רק לזמן קצר כי שנתיים לאחר מכן עברה העיירה לידי האוסטרים ואלה סיפחו אותה לגליציה המערבית, שבתחומה נשארה עד 1808.

בימי שלטונה הקצר של פרוסיה, חפרו תושבים רבים בסביבה בתקווה לגלות עפרות אבץ או עופרת אך כשאחד מהם גילה עורק עשיר של מרבצי עופרת, נלקח

ממנו עורק זה והמתכת שנכרתה הוצאה מהמקום. גם האוסטרים עסקו בכריה אך העלו חרס.

בימי ה״מלכות הוורשאית״ החל השלטון בחיפושי עופרת במקומות שבהם התחילו בשעתו האוסטרים והפרוסים אך מי שטפונות עיכבו בעדם.

הרס המכרות השפיע, כמובן, על המצב הכלכלי. האוכלוסיה התרוששה ומהמקום הנאה שאיכלס בראשית המאה ה־17 כ־40—30 אלפי תושבים, לפי עדויות היסטוריות מהימנות, לא נשאר שריד. הבתים שנשארו אחרי המלחמה השוודית הראשונה נהפכו לחורבות; האנשים עזבו את המקום והתפזרו בסביבה הקרובה והרחוקה לשם חיפוש אחר מקורות מחיה אחרים. את מה שנשאר במקום כילתה השריפה הגדולה שפרצה בשנת 1739 ואולקוש הפכה לעיר־צללים. החומות התבקעו, בית המועצה הוזנח ונעזב.

ב־1865 — 852 יהודים

לפי עדויות היסטוריות התחילה העיר להשתקם קמעא באמצע המאה. החלו להגיע אליה תושבים חדשים ובשנת 1865 הגיע מספר אוכלוסיה, לפי מקורות אלה, ל־1894 נפש (מהם 1042 נוצרים ו־852 ״מאמינים בברית הישנה״, כלומר יהודים (45%)). מספר בתי־האבן בה הגיע באותה שנה ל־91 ובתי־העץ 64. משש הכנסיות שהיו בה במאות הקודמות שרדה רק אחת. בספרייה העירונית שלה נמצאו אז — לדברי ההיסטוריונים — כתבי־יד עתיקים יקרי־מציאות בעלי אופי דתי.

באותה תקופה קויימו באולקוש ״ימי שוק״ שבועיים, ואילו ״ירידים״ — שש פעמים בשנה.

לציון מיוחד ראוי הנהר באבה, המחיה את הסביבה, ומשתפך בתוך החולות שבסביבה ובה הוא נעלם. זרם מימיו הפריע לא פעם לעבודת המכרות ושטפונותיו גרמו לחורבנם. לפי מיסמכים שנשתמרו ניסו אדוני העיר לא פעם לשאוב את מימיו אך מאמציהם עלו בתוהו.

ציונים לתולדות יהודי אולקוש

במאה הי״ד כבר ישבו בה יהודים, ומשום שעסקו בסחר הכסף רגנו עליהם תושבי העיר הנוצרים. אליזבט, אשת המלך לודוויג, נתנה בשנת 1374 פריבילגיה לאזרחי אולקוש, ועל פי אחד מסעיפי הפריבילגיה נאסרה ליהודים הישיבה בעיר זו. אף־על־פי שהמלך זיגמונט הזקן חזר ואישר את הפריבילגיה, בכל־זאת התקיימה קהילה יהודית באולקוש במאות הט״ז והי״ח. אחרי השריפה שפרצה בעיר בשנת 1583 הירשה המלך סטיפאן באטורי ליהודים לשוב ולבנות את בית־הכנסת שנשרף. וגם הוקצה להם מקום לבית־קברות.

המלך זיגמונט השלישי אָסר על היהודים את סחר המתכת וגם את העבודה במכרות. אבל הואיל והמלך סובייסקי ראה צורך לחזור על איסור זה, מכאן אנו מסיקים שלא שמרו עליו. ליהודי אולקוש היו הרבה עסקי קבלנות במכרות ההרים. בשנת 1658 קיבל בא־כוח היהודים הפולנים מארעק רשיון מאת המלך להתיישב יחד עם בנו באולקוש, אם ברחוב היהודים או בשכונה אחרת, לכרות בהרים ולעסוק בסחר המתכת. מלחמת פולין ושוודיה קשתה מאוד על אולקוש, והיהודים היו הראשונים שהעיזו לשוב לבתיהם החרבים. אז נוספו עליהם גם מתיישבים חדשים במספר ניכר. במאה הי״ז היתה הקהילה כפופה לקהל קרקוי ואחר־כך לקהל וואידיסלאב. במאה הי״ח היתה כבר אולקוש אחד משׁשׁת גלילות הקהל של מדינת קרקוי־סאנדומיר. בשנת 1765 נמנו בגליל זה 423 יהודים, ומהם באולקוש גופה — 161. במאה הי״ח בטלה חשיבותם של מכרות ההרים באולקוש משום שהשוודים החריבו בשנת 1704 כמה מן המכרות והציפו אותם במים.

במחצית השניה של המאה הי״ח נתמשכנה אולקוש למשפחת הגראפים וואָדז׳יצקי.

עיר־צללים

ביום החמישי הגדול של הנוצרים בשנת 1787 מצא איכר נערה נוצרית ביער סמוך לאולקוש. והיא סיפרה שיהודי התנפל עליה וביקש להרגה. חייט יהודי מן הסביבה נמצא חשוד בדבר. מחמת העינויים המרובים שעינו אותו מסר החייט

את ההודאה המבוקשת: שלא רק הוא אלא גם זקני הקהילה באולקוש זממו לקחת את דמה של הנערה לצרכי הדת. אחרי־כן חזר החייט מעדותו, ואף שהוסיפו לענות אותו עמד בדיבורו, כי שקר ענה תחילה בזקני הקהילה. דנו אותו למיתה וזקני הקהל נמצאו זכאים בדין אף־על־פי שהגראף וואָדזיצקי הצעיר קיטרג עליהם. המלך סטאניסלאב אוגוסט הזמין את וואָדזיצקי אליו ושאל אותו כיצד יכול אדם נאור כמותו להאמין בעלילת הדם.

בשנים 1796—1809 כשעמדה אולקוש ברשותה של אוסטריה, גורשו היהודים מן העיר, אבל לאחר זמן שבו לשם. בשנים 1862—1823 אסור היה ליהודים מפנים המדינה להתיישב באולקוש, משום שנמצאה סמוכה לגבול האוסטרי בתחום של כ״א פרסה. ב־1856 ישבו באולקוש 746 יהודים (83.4% מכלל התושבים), ב־1897 — 1840 (53.9%), ב־1909 — 3249 (53.8%) ובשנת 1921 — 2707 (40.6%).

מבין הרבנים באולקוש יש להזכיר את ר׳ יהודה בר׳ ניסן המכונה מהר״י ר״ן, בשנים 1664—1674, ואולי גם אחרי כן; ר׳ גבריאל, אח״כ רב בפראג; ר׳ שמואל שמעלקי; ר׳ משה קצנלבויגן; ר׳ משה בן הקדוש ר׳ פנחס — ר׳ ישראל אולקושי היה תלמידו של ר׳ יהושע השיל מקרקוי (מת ב־1363) ולאחר זמן למד בישיבת קאליש.

בשנת 1696/97, כשמחוז אולקוש השתייך לגאליציה המערבית שבשלטון מלכות אוסטריה, גרו במחוז זה 555 משפחות של יהודים (2409 נפשות); בשנת 1798 היו שם 540 משפחות יהודים (2388) ובשנת 1799 504 (2187) (ראה מאמרו של ד״ר נ. מ. גלבר: ״די גרויס פון דער אידישער באַפעלקערונג אין אַמאָליגן מערב גאַליציע״ — ״שריפטן פאַר עקאָנאָמיק און סטאַטיסטיק״, ערשטער באַנד, יאָר 1928).

ראשית המאה העשרים

ביום 1 בינואר 1902 ישבו באולקוש 3002 יהודים והיוו 53.4% אחוזים מכל תושבי העיר. במחוז אולקוש גרו 13,199 יהודים (9.2%). במחוז אופוצ׳נה גרו אז 17,789 יהודים שהיוו 11.3%. במחוז פינטשוב פחות ממחוז אולקוש 7,341 (5.8%). מחוז מיעחאָוו 5,383 (3.6%). הסיבה להתמעטות מספרית זו: במחוזות הנ״ל הסמוכים אל גבול אוסטריה אסור ליהודים נוספים לא וותיקים לגור. (״הצפירה״ 1903 (מס. 13) במאמר ״היהודים בפלך קעלץ״, לעאָן וועגגראוו).

הערך אולקוש
באנציקלופדיה העברית

אולקוש (Olkusz, עלקוש), עיר מחוז בפלך קלצי בפולניה. ידועה היתה במחצבי מתכת. ישוב יהודי כבר היה בעיר בימי קאזימיר הגדול (1333/70) שהחרים בה את מכרות הכסף והזהב של הבנקאי היהודי שלו לבקו. 1374 קיבלה את הפריוילגיה de non tolerandis Judaeis, ויהודיה עברו לקראקא. במרוצת הזמן חזרו לאולקוש, ובימי יאן קאזימיר (1648/69) קיבל מארק נאקל (1658) את הפריוילגיה הראשונה, שנתנה לו רשות חציבה בהרים ואת הזכות לעסוק בסחר המתכת. 1682 נחתם הסכם בין היהודים ובין העירייה, לפיו ניתנת ליהודים זכות ישיבה ומסחר בתנאי שישתתפו בשילום חובות העיר. על סמך זה קיבלו יהודי אולקוש (3.12.1682) מידי המלך יאן סובייסקי פריוילגיה רגילה, שאיפשרה את התפתחותם. אולקוש היתה כפופה למרות קהילת קראקא; אולם בוועד ארבע ארצות, 1692, נשתחררה ממרות זו, היא ושאר ערי המחוז. 1765 הגיע מספר היהודים עד 423. במאה הי"ח ירד ערכה הכלכלי של אולקוש כי השוודים החריבו (1704) כמה ממחצבי הנחושת שבסביבתה. 1787 העלילו על יהודי אולקוש עלילת דם, ופרנסי הקהילה שוחררו בהשתדלות המלך סטאניסלאו פוניאטובסקי. בתקופת שלטון אוסטריה (1796—1809) ירד מספר היהודים באולקוש. אף בתקופת שלטון רוסיה אסור היה ליהודים להתיישב שם בתוקף חוק האוסר התיישבות יהודים בחבלי הספר. 1897 היו בין 3441 תושביה 1840 יהודים. 1921 ישבו כאן 2703 יהודים — 40.6% מכלל התושבים.

(כרך א' עמ' 899)

אלקוש אין 18טן יארהונדערט

(אויסצוגן פון רייזע־ביכער)

אין יאָר 1781 איז ערשינען אין דער דייטשער מעסע שטאָט לייפּציג אַן אינטע־רעסאַנט ביכל אונטערן נאָמען "רייזעס דורך פאַרשידענע פּוילישע פּראָווינצן" (ערשטער טייל) ווו אויך דער ישוב עלקוש איז דאָרט איינגעגלידערט.

דער מחבר פון אויבן דערמאָנטן ביכל איז אַ געוויסער יאָהאַן פּיליפּ דעקאַראָסי, נאָטור־פאָרשער אין דער פּרייסישער הויפּט־שטאָט בערלין ווי אויך אַ געוויסע צייט קעניגליכער פּוילישער אָפיציר און בערג־דירעקטאָר.

דאָס אויבנדערמאָנטע ביכל פון דעקאַראָסי האָט צוליב זיין אומפּריינטליכער כאַראַקטעריסטיק איבער די יידן אין פּוילן אַרויסגערופן ביי אַ סך פון זיינע פריינט און לעזער אַן אומצופרידנהייט. מען האָט אים באַשולדיקט אַז ער איז נישט טאָלעראַנט.

"מער יידן ווי קריסטן"

וועגן די יידן אין עלקוש געפינט זיך אין דעם דאָזיקן ביכל פאָלגענדעס: "לויטן אַלטן געזעץ־נאָך וואָלטן דאָ יידן נישט געטאָרט וווינען מחמת עס איז זיכער, דאָס צוליב זיי קומען ארויס גניבות און אַנדערע פאַרברעכנס (?). דער קעניג סטעפאַן באַטאָרי האָט אָבער זיי געגעבן אַ פּלאַץ מחוץ דער שטאָט, ווו זיי זאָלן קענען אויסבויען אַ שול און אפילו אַ בית־קברות; פון דאַנען האָבן זיי זיך אין די שפּעטערדיקע יאָרן אונטערן שוץ פון אַדעל ביסלעכוויז אַריינגעגנבעט (?) אין שטאָט און האָבן זיך דאָ אַזוי פאַרמערט אַז איצט זענען פאַראַן מער יידן ווי קריסטן".

אין יאָר 1784 איז ערשינען פון דעם אויבנדערמאָנטן דעקאראסי אַ צווייטער טייל פון זיינע רייזעס איבער פּוילן. ער אַליין דערמאָנט אין דער הקדמה צו דעם דאָזיקן צווייטן ביכל (וואָס איז אויך ערשינען אין לייפּציג) איבער די שאַרפע פאַרוווּרפן איבער די יידן אין פּוילן. אָבער אויך אין דעם דאָזיקן צווייטן טייל ווו ער איז ממשיך מיט זיינע רייזע־איינדרוקן איז ער פאַרבליבן דער זעלבער יידן־פיינד

ווי פריער און גיט זיינע איינזייטיקע באשרייבענישן איבער די יידן אין געוויסע שטעט אין פוילן ווו ער האָט געהאַט באַזוכט און באַשרייבט אויך דאָ די יידן אין פוילן אינם זעלביקן גייסט.

אין דעם דאָזיקן צווייטן ביכל געפינט זיך אַ צווייטע רשימה וועגן אָלקוש מיט פיל מער פרטים איבער די יידישע איינוווינער פון שטאָט און צו דעם אַ פאַרבעסערונג און אַנערגענצונג צו דער געשיכטע פון די יידן דאָרטן.

זיי גיבן דעם קעניג גאַרנישט

ער שרייבט דאָרט וועגן דעם די פאָלגנדע געשיכטס־נאָטיץ (ער האָט באַזוכט אָלקוש דעם 9־טן יוני 1779):

"ווי מען האָט מיר איבערגעגעבן, האָבן יידן לויט די גרינדונגס־דאָקומענטן פון דער שטאָט נישט געטאָרט אַהער קומען, שוין אָפגערעדט פון וווינען. אָבער דער קעניג קאַזימיר דער גרויסער איז באַגאַנגען אַ לייכטזין און האָט פאַרפּלייצט מיט יידן דאָס גאַנצע לאַנד בכלל און אַזוי אויך אָלקוש. די דאָזיקע פּריווילעגיע זייערע האָט זיי זיגמונט אויגוסט שפּעטער באַשטעטיקט און נאָך אים — זיגמונט דער דריטער. צווישן אַנדערס ווערט אויך דאָרט געזאָגט:

"Ut omnes Judaei in majori Polonias extentes etiam Ilkussi, mercaturem quancunque, pariter ac christiani libere exercere valent."

די זעלביקע פּריווילעגיע האָט ווידער באַשטעטיקט וולאַדיסלאַוו דער אַכטער אין יאָר 1636 און אין יאָר 1656 — דער קעניג יאָהאַן קאַזימיר, וועלכער האָט באַשטעטיקט און דערצו פון זיך צוגעגעבן:

"Omnia jura privilegia decreta consuetudines, possessiones domorum fundoram pacta, emptiones, venditiones, usus Synagogae et locos sepulturae."

נישט געקוקט דערויף, גיבן זיי, די יידן, דעם קעניג גאָרנישט, נאָר דער וואָיעוואָדע פון קראָקע קריגט אַ נישט פעסט באַשטימטן געשענק. מען האָט מיך אפילו פאַרזיכערט, אַז די יידן האָבן אַמאָל געוווינט מחוץ דעם שטאָט מויער, אָבער, ווי איך זע, איז שוין די אַלטע שול געווען צוגעבויט צו אַ טורעם פון שטאָט־מויער; עס איז בכן נישט ריכטיק, אַז די יידן האָבן זיך ערשט אין דער נייעסטער צייט אַהער אַריינגעגנבעט. מען רעכנט דאָ אַן ערך 100 יידישע נפשות. פון וואָס דער גרעסטער טייל פון זיי לעבט, איז אומבאַגרייפלעך, מחמת מען זעט ביי זיי נישט קיין שום אָפענעם האַנדל און מיט מלאכה פאַרנעמען זיי זיך אויך גאַנץ ווייניק. די אַלטע שטייערן, וואָס די שטאָט האָט געצאָלט דעם קעניג, זענען געווען זייער

קליין. צו דער קרוינונג פלעגן זיי אים צאָלן צוויי און דרייסיק (גילדן) פון געוויסע פורגעלט יערלעך — זעקס און ניינציק גילדן.

קאַראָסי באַשרייבט דאַן דעם פריערדיקן ווילשטאַנד פון אָלקוש, וועלכער איז אָבער איצט שטאַרק געפאַלן: „ס'איז אַ הויפן ציגל, אַ־ן אין די חורבות וווינט אַ קופקע אומגליקלעכע מענטשן און אַ געווימל יידן. די גאַנצע מענטשליכע גדולה איז הבל הבלים!".

(אַרויסגענומען פון אַן אָפּהאַנדלונג "אויסלענדישע רייזנדע וועגן פוילישע יידן אינם 18־טן יאָרהונדערט" איבערגעגעבן דורך ד"ר נ. מ. געלבער. ערשינען אין "היסטאָרישע שריפטן" באַנד II, ווילנע 1937, אַרויסגעגעבן פון דעם "יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט" (ייוו"א)).

מתוך צוואת הרב הגאון ר' ישכר בעריש גליקשטיין אב"ד ור"מ בקהילת אולקוש

הרב הנ"ל היה תלמיד מובהק להרב הגאון ר' יואליש הלוי קאלין בעל "מחצית השקל". פרטים עליו מתפרסמים בעמוד 25.

— — — אַל תביישו שום אדם כישראל כנכרי — — עשו חסד עם כל אדם וגם עם אינם יהודים ובזה תעוררו רחמי ה' עליכם. — — אַל תתעצבו על דבר הנדמה בעיניכם שלא טוב הוא כי אינכם יודעים להבחין בין טוב לרע. — — שלא לדבר מאומה קודם התפלה. רק ראשית דבורכם תהיה תפלתכם.

— — — אַל תשכרו שום מס ונתינה שהוא ביחוד על ישראל וגם אל תתחתנו עם אותם השוכרים מס כזה החוטאים בנפשותם כשוכרי הפאכט של בשר כשר אשר יאכלו שאר עם ישראל ומחללים שבתות וימים טובים של עניי עם, מציקים אותם וגוזלים משכבם מהם. — — —

— — — אַל תתחתנו עצמכם ואַל תתנו את בנותיכם רק לאנשים היודעים לפרנס נשותיהם מאומנות אשר בידם או משא ומתן. גם בניכם לא ישאו נשים עד אשר יהיה לאל ידם לפרנס את נשותיהם.

(מתוך "הצפירה" משנת 1890, מס' 60)

רבנים וגדולי תורה באולקוש

הרב הגאון ר׳ יהודה בר׳ ניסן
אב״ד אולקוש בשנת תכ״ד (1664)

היה חתנו של הגאון ר׳ זכריה מענדל (קלויזנר) האב״ד דקראקא והגליל. גיסיו היו שני הרבנים המפורסמים ר׳ צבי הירש אב״ד לבוב ולובלין ור׳ אריה לייב רב בווינה, פרעמישלא וקראקא. נודע היה ר׳ יהודה בר׳ ניסן בעולם הרבנות בשם ריב״ן. שם אשתו היה חיה. היה רב בטאַרני (טאַרנוב) ובשנת תכ״ד אנו רואים אותו כרב אב״ד באולקוש והוא עדיין צעיר לימים. כבר אז נודע היה שמו בקרב יהודי פולין וראיה לכך כי בשנת תכ״ד (1664) מופיעה הסכמה ממנו, ביחד עם רבני פולין המפורסמים שבימים ההם על הספר ״עמודיה שבעה״ (נדפס בפראג, תל״ד) להרב הדרשן ר׳ בצלאל בר׳ שלמה. בין הרבנים המפורסמים נותני הסכמות לספר זה אנו רואים את ר׳ דוד הלוי אב״ד לבוב (מחבר ״טורי זהב״ — ט״ז על השלחן־ערוך) ור׳ משה בר׳ יצחק אב״ד לובלין היה חתנו של המהרש״א וחיבר ״מהדורה בתרא״ כנספחות לספר המהרש״א).

ר׳ יהודה בר׳ ניסן היה גם זמן רב בטומאשוב (גליל לובלין) ושינאבי (גליל קראקא) ועובר אחר־כך להיות רב אב״ד בקהילה החשובה קאַליש — עיר גליל ידועה במדינת פוזנה. בתור רב אב״ד קאליש נותן הריב״ן הסכמותיו לספרים דלהלן: בשנת תמ״א בוועד פולין גדול בנוישטאדט שעל נהר ווארטה על הספר ״נחלת בנימין״ (אמשטרדאם תמ״ב); בשנת תמ״ח (1688) על הוצאת ספר התנ״ך (דיהרנפורט תנ״ג); בשנת ת״ן על הספר הדרושי ״שבתא דריגלא״ להרב הדרשן צבי הירש בר׳ ירחמיאל חאטש (פיורדה, תנ״ג). בשנת תנ״ב על ה״דרכי משה״ (להרב ר׳ משה איסרליש — הרמ״א, זולצבאק תנ״ב) וכן על החבור ״מגן אברהם״ של הגאון ר׳ אברהם אבלי ד״יין קאליש שעל השלחן ערוך אורח חיים (דיהרנפורט תנ״ב).

בעל ״בית יהודה״

את עולם הרבנות שבימים ההם הפתיע ר׳ יהודה בר׳ ניסן בספרו ״בית יהודה״ שהופיע בשנת תמ״ז בדפוס זולצבאק שבגרמניה, המכיל חידושי אגדותיו על שש המסכתות: יבמות, כתובות, גיטין, קידושין, בבא־קמא וחולין.

עד כמה חשוב היה החבור "בית יהודה" כמחברו מעידות ההסכמות החמות המעטרות חיבור זה. ביניהן יש לציין את ההסכמה המשותפת של רבני וועד ארבע ארצות בישיבת המליאה ב"יומא־דשוקא" ביאַרוסלאַב ביחד עם פרנסי ומנהיג הוועד המרכזי המפורסם הזה.

יש לציין גם את שני בניו של ר' יהודה בר' ניסן שגודלו וחונכו באולקוש, עיר רבנותו הקודמת. הראשון, ר' בנימין, עשה מאמץ מיוחד להדפסת החלק הראשון הנזכר לעיל והשני, ר' אברהם, בהדפסת החלק השני. לצורך הדפסת החלק השני (חידושי תורה בסוגיות על המסכתות הנזכרות לעיל) התעכב ר' אברהם מחוץ לפולין ומצא עזרה לכך מאת אדירי הכסף והשתדלנים הידועים ר' שמואל אופנהיים, ר' שמשון וורטהיימר בווינה, ר' ליפמאן ברנד בווינה וזה הודות להמלצתו המיוחדת של שאר בשרם ואיש עצתם של הנ"ל הרב הגאון ר' דוד אופנהיים אב"ד פראג.

חתן הג"ר יהודה בר' ניסן היה ר' צבי הירש בן יחזקאל לנדוי מאפט המופיע כפרנס ועד ארבע ארצות במושב המליאה שלו כ"ו אלול תנ"ט בוועד קודש ביומא דשוקא.

וזה נוסח ההסכמה של הרב יהודה בר' ניסן על הספר "עמודיה שבעה" בשנת תכ"ד בתור רב אב"ד באולקוש:

"ויעף אלי חד מן השרפים, בעל כנפיים אשר ברוחו פי שניים, בעל תריסין ובעל קרניים. ואשא עיני ואראה והנה זית רענן יפה פרי תואר, תואר קראהו שמו בכל דרכיו משכיל והי' עמו, דורש טוב לעמו חכו כיין הטוב וקנפיטין בעולם יצאו לו מוניטין. החריף ובקי משנת זך ונקי, בכבשו־נות של עולם הרזים. הרים עוקר וארזים מפענח נפוצי טמוני רזים תורה ונביאים וכתובים על ידו נחרזים צואריו בחרוזים. הוא שארי ופארי, הודי והדרי נזרי ועטרי. המופלא עושה פלא מראות הפלא נר ישראל דורש ושואל. כבוד מוה"ר בצלאל נ"ר ישמרהו האל מכליון ונחרצה יפוצו מעינו־תיו חוצה. והנה בידו מגילה עפה יראת ה' צרופה עליהו לתרופה גבהתו קרן זקופה וכמו שחר נשקפה הכניסני חדריו הראני מסתריו. אמרתי ברוך שחלק מחכמתו ליראיו ולא אשאל ולא אוסיף עוד לנסות כי לא יבצר מעט כל אשר יזם לעשות. וכל מן דין אסמכו להיות על הלוח חרות כעט ברזל ועופרת למשמרת לדורי דורות וחפץ ה' בידו יצלח להיות בצל־אל בצלצח. ולא ימיש מעשות פרי מגדים כפרים עם נרדים לדבר בעדתו נגד מלכים ומגידים להיות נוחה הימנו רוח חכמים וחסידים.

כ"ד (כה דברי) המעתיר הצעיר ביונק

חיים יודא בלא"א מוה"ר ניסן זצ"ל

ר׳ ישראל אולקושר — מגדולי למדני פולין

היה תלמידו של הגאון ר׳ העשיל רב קראקא (נפטר בכ״ג תשרי תכ״ג—1662) וקיבל את שיטת לימודו. אנו רואים אותו אחר־כך כאחד המיוחדים מבין לומדי בית־המדרש בקאליש שבפולין גדול, אשר עמד תחת פיקוחו וניהולו של הרב דמתא הג״ר ישראל בר׳ נתן שפירא. עם לומדי בית־מדרש זה נמנו תלמידי חכמים מפורסמים ששמם הלך לפניהם בקהילות פולין ואשכנז שבימים ההם וכמה מהם נתמנו אח״כ כתופסי תורה בקהילות מפורסמות. אחד מהם הג״ר משה כהן בנו של הגאון רבנו שבתי הכהן בעל ה״שפתי כהן״ על השלחן־ערוך (ש״ך).

דרך הלימוד הנכונה

מר׳ ישראל האולקושאי הנ״ל לא נשתמר שום ספר רבני־תלמודי אולם מזכיר אותו חברו מבית המדרש בקאליש הלא הוא ר׳ אביעזרי זעליג בר׳ יצחק מרגליות מפלוצק (עיר פלך בפולין) כשהוא מביע חוות דעתו בנידון המידה הלימודית הנכונה בלימוד הגמרא ומפרשיה: להיות זהיר מאד מבלי להדחק בשום אופן לשיטת הפלפולים והחילוקים הקיצוניים, שהיו אז מעין אופנה בישיבות ובבתי־המדרשות בפולין ובאשכנז.

דבריו של ר׳ אביעזרי זעליג מרגליות בענין זה נמצאים בהקדמתו הארוכה והמענינת והמאלפת לספרו ״חיבורי לקטים״ (וויניציאה תע״ה) והוא מביא כסמוכין לדבריו בכך מדעתו האישית של ר׳ ישראל האולקושאי ועל דרכה הנכונה של השיטה הלימודית בגפ״ת. בשים־לב לחשיבותם של דברי ר׳ ישראל דנן בכך מביאים אותו כל אלה העוסקים בתולדות החינוך בישראל (ביחוד הרב שמחה אסף) ולפי זה מביאים אנו תמצית דברים אלה בספר הזכרון לקהילת אולקוש שבין אישיה ואנשיה מתנוסס לשם ולתהלה ר׳ ישראל הנ״ל.

ויען הרב המופלג סיני ועוקר הרים מוהר״ר ישראל עלקויישר אשר היה אחד מן המיוחדים מתלמידי רבנו הגאון הגדול מוהר״ר העשיל ושימש לפניו ג׳ פעמים ויאמר: נלך בדרך הלימוד של רבנו הגדול הנז׳ כאשר קיבל מאביו הגאון ר׳ יעקב אבד״ק לובלין וכאשר קיבל מהגאון מהרשל. והנני אגיד רשום בכתב אמת סדר הלימוד שלנו כך היה: לעיין היטב בגמרא תחילה ואחר־כך בפירוש רש״י ותוספות ביתר שאת, ומעולם לא היינו מקשים מאיזו מסכתא אחת רק כל החידושים היו באותה ההלכה אבל לא להקשות ולהיות סותר במקומו על מנת לבנות שלא במקומו. דרך משל: עוסק בקידושין ומחדש דברים בגירושין כעומד בסוריא וקטיל ברומי. וכבר אמרו בד קאי בהאי מסכתא לא תשאלני במסכתא אחרותא ובכלל זה שלא להקשות אף באותו פרק מן הלכה שעדיין לא למדוה ובפרטות שלא לסתור את דברי המקשה מכח סברת הפוסקים

דקיימא אליבא דאמת לפי תירוצא ומסקנת הגמרא אשר זה לא עלה על דעת המקשה עדיין שהוא אליבא דסלקא דעתן. וכן שלא להקשות מכח איזו תשובה, זה אינו דרך לימוד הישיבה לחדד לב התלמידים. והעושה כן אינו אלא לבלבל את השומעים שלא יוכלו לסתור דבריו ועושה סחורה בפרתו של חברו ובפרט כי ספרי הפוסקים אינם מצויים ביד כל אדם.

"שלא לקנות הרבנות ע"י מתן כסף"

פירוט נוסף הנוגע לאופיו המוסרי החזק של הג"ר ישראל האולקושאי אנו מוצאים, בדברי ההקדמה דלקמן שלספר חיבורי לקוטים הנזכש לעיל:

כשהייתי בק"ק יערסלאב (עיר הוועד השניה שלאחרי לובלין של "ארבע הארצות") אחרי מות הגאון אב"ד דקהלתנו מוהר"ר ישראל דרשן ז"ל (היה ממשפחת הגאון ר' נתן שפירא בעל "מגלה עמוקות") והיה עמי חברי הרב מהר"ר ישראל עלקושייר ז"ל ורצה רב אחד ליתן לנו מתנה אלף ג"ש שנמציא לו הרבנות דקהלתנו ולא אבינו להרכין אזנינו להאזין ולהקשיב לדבריו.

שלא לקנות הרבנות ע"י מתן כסף ואפילו אם זה מיועד לצרכי צבור להיות סרסור לעבירה. לכן ירחק אדם מן ממון שאינו של יושר ותהי לו מידת ההסתפקות כאשר עשו אבותינו הראשונים. כמו־כן מביא הרב הנ"ל בהקדמתו זו: "סיפר לי הרב ר' ישראל (עלקושר) כשמת הגאון בעל "תוספות יום־טוב" לא הניח אחריו מעות לקנות לו תכריכין אף שהיה אב"ד בקראקא".

הרב ר' מנחם אב"ד אולקוש

בשנת תקי"ד אנו רואים את הרב הנ"ל כרב אב"ד באולקוש. דבר זה ידוע לנו בקשר להשתתפות הרב הנ"ל בתור נציג קהילת אולקוש לישיבת וועד הגליל העליון בגליל קראקא (חי מנחם אב־תקי"ד—1754) שהתקיימה בעיירה סטאבניץ, גליל קראקא. בישיבה זו היו נוכחים כבוד מאורי הגולה הרבנים המופלגים והמפורסמים וכן מנהיגי גליל עליון ק"ק קראקא ובראשם הרב הגאון הגדול מוה"ר יצחק סגל לנדא אב"ד קראקא.

בישיבה זו ניתנה מהמשתתפים הנ"ל הסכמה חמה להדפסת הספר "בית שלמה" להרב הגאון ר' שלמה אב"ד ור"מ פינטשוב. ספר זה לא נדפס בחיי המחבר כי בכעבור רבות שנים בשנת תרפ"ה ע"י אחד מצאצאיו הרב ר' יצחק מרדכי הכהן רבינוביץ אב"ד פלבנה. תוכן הסכמה משותפת זו מחברי וועד הגליל הנ"ל שנדפסה ליד תולדות המחבר ע"י הרב המדפיס הנ"ל הוא המקור הנאמן לדעת על הרב הנ"ל ר' מנחם נחום כרב אולקוש.

ר׳ ישכר בעריש — בנו של ר׳ גבריאל אב״ד דאולקוש

גודל וחונך באולקוש מקום שם קיבל חינוך תלמודי מוגבר ליד אביו שהחזיק שם ישיבה. כדרך הימים ההם למד גם בקראקא בקרב משפחת בית אבותיו הרבנים המובהקים והר״מים המפורסמים. הודות לכשרונותיו המצוינים ושקדנותו המופתית נהיה לאחד הגדולים בלמדנות ובהוראה גם יחד. נהיה גם למושלם במילי דעלמא. הכיר את אורחות החיים היהודים שבפולין, מוראביה ואוסטריה שלמדינה זו עבר אביו לגור ולפעול בשנותיו המאוחרות. בשים לב לכל זה ובהיותו גם מהמיוחסים שבמשפחות ישראל בפולין בחר בו הקצין הטפסר ר׳ שמשון וורטהיימר, איש הכספים הקיסרי בווינה שתורה וגדולה היו אצלו במקום אחד, להיות חתנו לבתו — רבקה. גלוקלן המלן מוסרת לנו בזכרונותיה שחתונת בתו זו עם בחיר לבבה ר׳ ישכר בעריש היה לשם דבר ביהדות כולה. חתונה זו נערכה כיד המלך.

ר׳ בעריש האולקושאי עם היותו קשור וכרוך לבית חותנו איש העסקים המרובים בווינה, הרי האיצטלא דרבנן היתה חפופה עליו ובתואר ״רב״ הוא מתואר בכל ימי חייו. היה למעשה רב בקרמז׳ר ובפרוסניל שבמוראביה (מהרין), כן היה רב קהילתי רשמי במיינץ (מגנצה) וכן ממלא מקום אביו כרב הכולל במדינת מוראביה וכרב־אב״ד ראשי בניקלשבורג. בשנת תפ״ה (1725) נתמנה על־ידי השלטון האוסטרי לרב המדינה בהונגריה, תפקיד שמילא באמונה חותנו הדגול ר׳ שמשון ורטהיימר הנזכר לעיל.

יש לציין שהודות להשפעתו הגדולה שהיתה לו בחצר המלכות בווינה שיחזר באופן רשמי את ״שיא־התקנות״ שסודרו מקודם על־ידי רב המדינה הקודם הרב ר׳ אברהם קראכמאל. תחת פיקוחו של ר׳ ישכר בעריש הועתקו תקנות אלו לגרמנית ואחרי עיכובים רבים אושרו. בהשפעתו הגדולה בחצר קיסר ווינה הצליח לבטל פקודת הגירוש של המלכה מאריה טרזה על יהודי ארצה בשנת 1744. היה נערץ בקהילות מוראביה וחלקו לו כבוד.

באחד הכיבודים שחלקו לו יהודי מוראביה מתבטאים הם על ר׳ ישכר בעריש ״כי זכינו לאור הגדול של אדמו״ר הגאון המפורסם הרב נר״ו, בר אבהן ובר אורין הנמצא כזה אשר רוח אלקים בו ובתורתו נגילה ונשמחה, מושלם בכל המעלות ומדות תרומיות, גם מצא חן בעיני מושלים ושרים יר״ה ולפני המלכות יתייצב״.

ר׳ ישכר בעריש השאיר אחריו עזבון בסכום של 50 אלף זהובים על־מנת לחלק את הרווחים של הקרן ללומדי תורה במוראביה. כסף העזבון שהוגדל בינתיים על־ידי בנו פרייהר פאן עשקעלעס היה מתחלק עד זמן חורבן הקהילות במוראביה על־ידי כיבוש היטלר ימ״ש.

הרב הגאון ר׳ שמואל שמעלקא

ר׳ שמואל שמעלקא לבית מרגליות השתייך לאחת המשפחות הוותיקות שבקראקא. יחוס משפחה זו מגיע עד להג״מ ר׳ יעקב מרגליות מנירנבורג ולמעלה בקודש. ר׳ שמואל שמעלקא היה חתנו של הרב ר׳ מרדכי בנו של הרב משה דיין בקראקא, בן הגאון ר׳ יהושע בר׳ יוסף אב״ד לבוב ור״ם קראקא בעל שו״ת ״פני יהושע״ ו״מגן שלמה״.

בתור אב״ד אולקוש הוא מופיע כנותן הסכמה על הספר ״זרע בירך״ — השלישי להרב הדרשן ר׳ ברכיה בירך שהיה רב דרשן בקלימנטוב וביאבורוב (נדפס בהאֲלי שבגרמניה בשנת ת״ע). מבין המסכימים האחרים מופיעים הרבנים הגאונים ר׳ שמחה הכהן רפופורט אב״ד לובלין, ר׳ אריה לייב אב״ד סלוצק שבליטא ור׳ יהושע העשיל אב״ד ווילנה.

הסכמתו של הג״ר שמואל שמעלקא לספר הנ״ל בו הוא מתואר במלים ״הרב המאור הגדול מוהר״ר שמעלקא אב״ד ור״מ בק׳ עלקיש״ היא כזו:

> ״מכירו הייתי לשעבר את הרב המופלג מוהר״ר בירך יצ״ו נכד הרב המפורסם הדרשן הגדול בעל המחבר ״זרע בירך״ זצ״ל, שהיה קנקן חדש מלא ישן ועכשיו ביותר תלמידי חכמים כל זמן שמזקינין נוסף בהם חכמה וחיבר הרב הנ״ל חיבורים והלך בעקבות אבותינו לחבר כמה ספרים כאשר יעידון עליו המאורות הגדולים אנשי השם הן ממדינתנו והן משאר מדינות והגדילו מאד בשבח המגיע לכתבים על ת״ח שכמותו ורבו בישראל וידם תכון עמו להגדיל תורה ולהאדירה ולהביא בדפוס את החבורים אשר חיבר ושלא להשיג גבולו שום אדם על משך כמה שנים כאשר נזכר בהסכמות המאורות הגדולים. בכן אנכי נותן יד עמהם להיות סניף לדברי המאורות הגדולים כהדין גרמיזא הבא באחרונה לכבוד התורה ולומדיה.
>
> הק׳ שמואל שמעלקא מרגליות
> החונה בק״ק עלקוש ואגפיה

ר׳ משה קצנלבויגן אב״ד אולקוש

אין לנו ידיעות מפורטות עליו. ידוע לנו רק מוצא בית אביו שהיה מהמשפחות המיוחסות ביותר בפולין — ליטא. אביו של ר׳ משה, בשם ר׳ פנחס, נקרא ״הקדוש״, מת מות קדושים מעלילת שקר עליו על־ידי גויים רשעים בטומאשוב (גליל לובלין) והובא בשלשלאות לטריבונאל בלובלין ונידון בש״ק י״ט אייר תל״ו (1676) בשריפת הגוף. אביו של ר׳ פנחס — הקדוש — היה ר׳ משה — האב״ד דקהלת חעלם ותפס מעמד חשוב בתולדות הרבנות בפולין שבימים ההם. היה גם

אב״ד בלובמלא ובמוהילוב שע״נ דניפר. אביו של ר׳ משה היה בנו של הקצין ר׳ מאיר וואהל אב״ד בריסק דליטא. אביו של ר׳ מאיר היה השר ר׳ שאול וואהל מבריסק הנ״ל שעליו נמסרה המסורת הידועה שהוא היה מלך פולין לילה אחד. ר׳ משה קצנלבוגן השתתף בישיבת ועד ארבע ארצות שהתקיימה בשנת ת״ג (1643).

ר׳ יהושע לנדא

בנו של ישראל בן הגאון ר׳ יחזקאל לנדא אב״ד פראג בעל ״הנודע ביהודה״ ואחיו של הרב הגאון ר׳ אליעזר לנדא אב״ד ברודי. ר׳ יהושע לנדא לא נשאר באולקוש כיוון שקהלת ראַדום בחרה בו כרב אב״ד שלה ונפטר שמה בשנת תרט״ז (א׳ בטבת).

הרב הגאון ר׳ גבריאל עשקלס

הרב הגאון ר׳ גבריאל בן ר׳ יהודה לייב עשקלס מקראקא היה מחשובי הרבנים שבדורו. אביו, ר׳ יהודה לייב, היה נכדו של ר׳ סיני בן בצלאל, אחיו של המהר״ל מפראג וחתנו של ר׳ ישכר בעריש פרנס הקהילה בקראקא, בנו של הגאון החריף המפורסם ר׳ השיל מלובלין וקראקא.

ר׳ גבריאל היה בימי עלומיו דיין בקראקא משם נתקבל לאב״ד ור״מ בעלקוש. אחר־כך שימש רב בפראג. מכאן עבר לכהן במקומו של ר׳ גרשון אשכנזי ברבנות בעיר מיץ. לחתונתו של בנו ר׳ ישכר בעריש עם בתו של הרב השתדלן והמיליונר שמשון וורטהיימר מווינה נסע ר׳ גבריאל עשקלס לווינה ומכיוון שהוא בושש לחזור לקהלתו בחרו במיץ את הגאון אברהם ברודא לאב״ד ור״מ. בינתיים עבר ר׳ דוד אופנהיים לכהן ברבנות של פראג ומדינת בוהמיה ובמקומו נתקבל רב בניקולסבורג ומדינת מורביה ר׳ גבריאל עשקלס. הוא כיהן שם עד יום פטירתו ב׳ אדר ראשון תע״ח (1718). ספריו של ר׳ גבריאל עשקלס נשארו בכתובים ונרשמו ב״אור החיים״ לר׳ חיים מיכל בערכו, בתוכם נמצאת גם הדרשה שדרש בבואו לניקולסבורג בפרשת שלח שנת תס״ט (1709).

כחבר בועד ארבע ארצות, מבורר מקהילת פוזנן והגליל הוא חותם משנת תמ״ח עם שאר גאוני ארבע ארצות על התקנות בנוגע להדפסת ספרים. ר׳ גבריאל נתן הסכמותיו על הרבה ספרים ידועים לנו — יותר מ־45 הסכמות שנתן לספרי מחקרים תורניים, ביניהם גם של כמה רבנים־גאונים מפורסמים. על פעליו כרב בניקולסבורג והמדינה מרחיב את הדיבור הרב ד״ר י.ז. כהנא במחקרו המענין על קהילה מפורסמת זו בספר ״ערים ואמהות״ שהוציא מוסד הרב קוק. בהיותו כבר בתפקידו הנ״ל בניקולסבורג השתדל לטובת יהודי לובלין בעקבות הפרעות

ולחץ המסים והחובות שהשתרגו על צוארם, והוא חתום על מכתב מיוחד עם עוד שני רבים מפורסמים ידועי שם לקהלות חשובות, לעוררם לעמוד לימינם של יהודי לובלין לעזור להם בימי מצוקתם על־ידי תמיכה כספית. שני הרבנים המפורסמים שחתמו על מכתב בקשה זה הרי הם ר׳ נפתלי כץ אב״ד פפד״מ ור׳ צבי הירש אשכנזי רבה של אמשטרדם בעל ה״חכם צבי״.

כמו כן הוא מופיע כמסכים על הספר ״אהל יעקב״. מעל להסכמה זו הוא מתואר בתואר ״הגאון הגדול המפורסם מופת הדור״. בשנת תנ״ג עדיין היה ר׳ גבריאל בפולין ומופיע בשנה זו בהסכמה כוללת בישיבת וועד ארבע ארצות על הספר ״בית יעקב״ להרב הגאון ר׳ יעקב בר׳ שמואל מצויזמיר (סנדומירזש) וחתום הוא שם: ״נאם הקטן גבריאל במוהרי״ל ז״ל מקראקא״. הרבנים האחרים המשתתפים בועד המדינה והנותנים הסכמה לספר הנ״ל הם: נפתלי הכהן החונה בק״ק פוזנן והגליל, מרדכי זיסקינד בהר״ר משה ז״ל רוטנברג החונה בק״ק לובלין והגליל, יואל בא״א מ״ו ה״ה החסיד מוהר״ר יצחק אייזיק ז״ל היילפרין חונה בק״ק אוסטראה ואריה יהודה מלאדמיר (ולדימיר — וואלינסק).

בשנת תמ״ח (כז אלול) מופיע ר׳ גבריאל בישיבת וועד ארבע ארצות בתור איש מקראקא כ״מבורר מפוזנן והגליל״. בשתי הישיבות האלה לא נזכרת כבר אולקוש כעיר רבנותו של ר׳ גבריאל. ייתכן שבאותו זמן כבר לא היה שם ונהייה לדיין בקראקא.

המחברים בני דורו של ר׳ גבריאל עשקלס השתדלו רבות כדי להשיג ״הסכמה״ מרב מפורסם זה. אחת ה״הסכמות״ שנתן עוד בתקופת כהונתו כרב באולקוש היתה לספר ״שבתא דריגלא״ לר׳ צבי הירש בר׳ ירחמיאל חאטש מקראקא.

ה״הסכמה״ הכתובה בסגנון הרבני המליצי של הימים ההם, המרבה בשבחו של מחבר הספר ה״מתאבק בעפר חכמים ונבונים, היה נמצא בבית מדרשי ומאז הכרתי האיש... השם לילות כימים... האיש המופלא״ וכו׳ — מסתיימת בציון:

היום יום ג׳ יום שנאמר שני פעמים כי טוב באחד לחודש ניסן תמ״ד לפ״ק (שנת 1684). הקטן גבריאל במהרי״ל זלה״ה מקראקא חונה פה ק״ק עלקיש.

הרב הגאון ר׳ נחום זאב בורנשטיין אב״ד אולקוש ובנו ״העילוי מאולקוש״

נולד בעיירה שצקוצין (פלך קיילץ) להורים מכובדים ומיוחסים. אביו היה מגזע שני הגאונים הרמ״א (ר׳ משה איסרליש) מקרקא ור׳ שבתי הכהן, מחבר ״שפתי כהן״.

ר׳ נחום זאב התחתן בבנדין, בה ישב שנים אחדות כסמוך על שולחן חותנו. נודע בידיעותיו המרובות בתורה וכאחד הרבנים המפורסמים. הוא דבק בחסידות.

בהיותו תלמידו המובהק של האדמו״ר המפורסם ר׳ מנחם מנדל מורגנשטרן מקוצק, היה נוסע אליו מדי פעם בפעם.

מקום הרבנות הראשון שלו היה באולקוש. לא ידוע לנו בדיוק מועד בואו לשם אולם ידוע שבשנת תר״ד (1844) כבר שימש כרב העיירה וכפי הנראה פעל בה עד שנת תרט״ו—תרט״ז (1855).

בהיותו רב באולקוש ניהל בה ישיבה גדולה. עם תלמידיו נמנה, בין השאר, בנו העילוי המפורסם ר׳ אברהמלי, שיצאו לו אחר כך מוניטין בכל רחבי פולין כ״העילוי מאולקוש״ שנשא אח״כ לאשה את בתו של הרבי מקוצק. הוא כיהן כרב במקומות אחדים והתפרסם כגאון הדור גם בחוגי ישיבות ליטא המפורסמות. הוא זכה לפרסום גדול הודות לשני ספריו ״אגלי טל״ (על ל״ט מלאכות דשבת) ו״אבני נזר״ המכילים תשובות מרובות על ארבעת חלקי השולחן ערוך.

בהיותו בן חמש הביאו אביו פעם אחת אל הרב מפינטשוב ר׳ ישראל הכהן רפפורט. הרב הזה שוחח עם הילד, בן החמש בסוגיות שונות ונתרשם מזכרונו המופלא ומחריפותו. כשהגיע לגיל עשר כבר זכה לסיים את הש״ס בבלי.

כשהציגו אותו בפעם הראשונה בפני הקוצקאי (״המתבודד״ באותם הימים) דיבר עמו האדמו״ר המפורסם הרבה והדבר היה לפלא בעיני גדולי החסידים שהסתובבו אז בחצרו ולא זכו להתקבל אצל האדמו״ר אפילו לשיחה הקצרה ביותר. זקני החסידים בקוצק ידעו למסור שהאדמו״ר הנערץ שלהם התבטא עליו, כשנפגש עמו בפעם הראשונה, כי ״שכלו הוא שכל התורה ממש״.

ר׳ נחום זאב הרביץ תורה ברבים מיום היותו לאיש ועד פטירתו. „לחכמתו ולתבונתו אין חקר ואין לשער גודל תמימותו ושמו וזכרו בפי כל לברכה״ — כך כתב עליו הרב הגאון ר׳ יעקב אורנער שהיה זמן־מה תלמידו. אופייניים הם דברי בנו ״העילוי מאולקוש״ (שהיה ידוע גם בשם ר׳ אברהם מסוכאטשוב) בראש חיבור אביו ״אגודת אזוב״: — — — ב״ה שהגיעני לזמן הזה שיודפסו חידושי אאמו״ר (אבי אהובי מורי ורבי) זצ״ל בגפ״ת (גמרא פירש״י תוספות) אשר אליו נאספו עדרים עדרים לשמוע דברי חידושיו שנאמרו בטהרה וכמה וכמה תלמידים אשר נעשו על ידי לימודו לומדים מופלגים — — — מלבד גודל חכמת תורתו עוד דיתה צדקתו להפליא ומי שלא היה במחיצתו לא יוכל לצייר את גודל הבטחון שהיה לו — — — וגם היה מלומד בנסים״.

על היותו ״מלומד בנסים״ יודעת האגדה החסידית לספר:

בחג הפורים כשהכל היו שקועים בשתייה ובשמחה היה ר׳ נחום זאב שקוע בלימודו. נימוקו היה: הרי העולם לא יוכל להתקיים אפילו רגע אחד ללא לימוד תורה והוא, הרב האולקושאי, מציל בלימודו את העולם. ותמורת עיסוקו בתורה שעה שהרוב עסוק בענינים אחרים בירך אותו אלהים בבן, הלא הוא אברהם, שהאיר את

כל העולמות בתורתו ובצדקתו וזכה להיות חתנו של הקוצקאי. יש לציין שהיו עוד שני קופצים על אברהם כחתנם: ר׳ חיים הלברשטאם אב״ד ואדמו״ר צאנז והגאון ר׳ יצחק מאיר אלטר (מייסד השושלת של חסידות גור).

הרב הצדיק ר׳ יהושע השל הורוויץ הי״ד
רבה האחרון של אולקוש
רב אב״ד ואדמו״ר כאחד

היה בנו של הרב האדמו״ר המפורסם ר׳ חיים שמואל הורוויץ, נכד ״החוזה מלובלין״ וכן התייחס להרב הצדיק המפורסם ר׳ קלונימוס קלמן מקראקא בעל ד״מאור ושמש״ על התורה.

כשנפטר אביו ר׳ חיים שמואל (בשנת תרע״ו) מילא את מקומו באדמו״ריות זו (אדמו״ריות חנצ׳ין) לחלק ניכר של חסידיו בנו הרב יהושע השל, הרב מאולקוש. הרב יהושע השיל הצליח במילוי תפקידו הרוחני החשוב הזה. מרובים היו אז החסידים שהיו נוסעים אליו, לאולקוש, מכל עיירות הסביבה. מבנדין היו באים אליו כמעט כל חסידי חנצ׳ין שבעיר לשבועות ולראש־השנה ונשאר להם רק „מנין״ מצומצם לתפילה בצבור בבנדין. בערבי חגים היתה אז אולקוש, מושבת האדמו״ר, שוקקת תנועה וחיים. הללו היו יודעי נגן ובפרט הצעירים שבהם. מיד לאחר הגיעם לאולקוש בערב החג היו מתחילים לשנן לעצמם ניגונים, ביחוד מפיהם של בני יעקל סופר שבאו מלודז במיוחד להרבי באולקוש.

הרבי ר׳ יהושע השל דקדק מאוד במצוות אתרוג באמרו שמצווה זו היא מיוחדת במינה ואם יש איזה פגם לא יוצאים בו ידי חובת אתרוג. מה שאין כן במצוות אחרות. והרבי אמר שראשי־תיבות של אתרוג הם: אמונה שלימה תשובה שלימה רפואה שלימה גאולה שלימה.

בקיץ תש״ב גורשו, כידוע, כל יהודי אולקוש ובהם משפחתו של הרבי. רק הרבי הוצא יחיד ע״י „ראש היהודים״ מוניק מרין הידוע במכונית הגסטאפו להעבירו לחתנו ר׳ יהושע לגיטו סוסנוביץ.

בתקופת השואה, בעיצומה, חדל הרבי לענות על שאלות ולעוץ עצות, באמרו שגדולה מאוד הסתרת הפנים ואי אפשר לענות.

(מקוצר מתאמרו של מ. ש. גשורי ב״פוקס״ בנדין על חסידות חנצ׳ין)

ר׳ שלמה׳לע

דער זון פון ר׳ משה חריף פון אלקוש

דאָס וויגעלע פון ערשטן כזשאַנאָווער רב איז געשטאַנען אין עלקיש ביי זיין פאָטער ר׳ משה חריף, איינער פון די כמעט לעצטע מיטגלידער פון ועד ארבע־ארצות. שוין דער נאָמען אַליין נישט זייענדיק קיין רב זאָגט עדות אויף זיין גרויסקייט אין תורה. אַלס מיטגליד פון ועד אַרבע ארצות, וואָס פלעגט זיך צונויפ־קומען ווי באַוווסט אויף די גרויסע ירידים אין באַשטימטע צייטן, האָט ער געשפּילט אַ גרויסע ראָלע ביים רעגלען דאָס רעליגיעזע און געזעלשאַפטליכע לעבן פון די יידן אין פוילן.

פון זיין טעטיקייט און ווירקן איז ווייניק וואָס באַקאַנט, ווייל ער איז געווען כל ימיו אַ נחבא אל הכלים. ער האָט ניט געזוכט קיין פרסום ביים לעבן און ניט איבערגעלאָזט קיין כתבים וועלכע זאָלן וואַרפן אַ ברייטע ליכט אויף זיין לעבן און שאַפן. זיין כאַראַקטעריסטישער הויפט־שטריך איז געווען עניוות און פשטות. ער האָט ניט געוואָלט מאַכן פון דער תורה קיין קוואַל פון פרנסה. די דאָזיקע אייגנ־שאַפטן האָט פון אים געירשנט זיין זון דער שפּעטערער רב.

זייענדיק נאָך אַ יונגל פון 8—9 יאָר, האָט זיך ר׳ שלמה׳לע אויסגעצייכנט מיט התמדה און גראדליניקייט אין לערנען. פיינט האָבנדיק פלפּול האָט ער תמיד געזוכט דעם גראַדן וועג און פשט, ניט זוכנדיק קיין פאַרקרימטע און אומזיכערע דרכים אין לערנען, וועלכע האָבן אין דער דעמאָלטדיקער צייט אַזוי פאַרדרייט די מוחות פון די בני הישיבות און בית המדרש.

ירבו כמותו בישראל

עס ווערט דערציילט, אַז דער פאָטער זיינער, דער אויבנדערמאָנטער ר׳ משה חריף, זייענדיק אויף אַ צוזאַמענפאָר פון ועד ארבע הארצות ערגיץ ווו אין אַ גרויסער שטאָט אין פוילן, האָט זיך זעער לאַנג פאַרזוימט אויף אַן אסיפה ביים יריד. די סיבה איז געווען, וואָס די גאונים און גדולי התורה האָבן זיך דאָרט אַריינגעלאָזט אין אַ ויכוח איבער אַ געוויסער שטעלע אין תלמוד. ניט קענענדיק אויסגעפונען

דעם אמתן פשט, האָט זיך צו זיי אָנגערופן ר׳ משה חריף: ״ווייסט איר וואָס רבותי, איך האָב אין דער היים אין עלקיש, אַ יונגל פון 9 יאָר, און מיט זיין שאַרפן עילואישן קאָפּ וועט ער אונדז אַרויספירן פון דעם פלאָנטער״. זיי האָבן באַשלאָסן תיכף איינצושפּאַנען די בעסטע פערד, בכדי ר׳ משה זאָל אַ היים פאָרן קיין עלקיש צו פרעגן דעם ריכטיקן פשט ביי דעם יינגל און די אַלע גאונים האָבן דערווייל געוואַרט אויפן יריד אויף דער תשובה. אַהיים קומענדיק קיין עלקיש אין מיטן דער נאַכט, האָט ר׳ משה תיכף אויפגעוועקט זיין שלמה׳לען, וועלכער איז געשמאַק געשלאָפן אויפן ״פּיעקעליק״ פון אויוון. נאָכן וואַשן די הענט און אויסרייבנדיק זיך די פאַר־שלאָפענע אויגן, האָט ער אים אויפגעמישט די גמרא און דעם יינגל געהייסן זאָגן אַ פשט אויף דער באַטרעפנדער שטעל, וואָס איז דעם ועד אַזוי פאַרפלאָנטערט קשה געווען. דאָס יונגל איז מיט די אויגן ״אַדורכגעלאָפן״ דעם גאַנצן בלאַט גמרא און מיט פאַרוווּנדערטע אויגן, ווי געפרעגט דעם פאָטער זיינעם, ״וואָס איז דאָ אייגנטלעך אַזוי שווער צו באַגרייפן?״ דערויף האָט אים דער פאָטער מכבד געווען מיט אַ פייערדיקן פאַטש און בייזערנדיק זיך, געזאָגט צום זון: ״עס זיצן אַזעלכע גדולי התורה אויפן יריד און מאַטערן זיך די מוחות איבער אַזאַ שווערן ענין און ביי דיר איז גאָר ניט קשה?״ אויף דעם האָט אים דאָס 9 יעריקע יונגל געענטפערט, ״זעסטו טאַטע, עס וואָלט טאַקע געווען אַ האַרבער ענין, נור דאַרף מען אָבער געדענקן, וואָס די גמרא האָט געזאָגט מיט אַ 2 דפים פריער און ווען איר וועט פאַרגלייכן דאָס לעצטע מיטן פריערדיקן, וועט איר זען, אַז דער פשט איז פּראָסט און גלאַט און פלפולן זיך איז איבריק״. דער פאָטער, אַ פאַרשעמטער האָט דאָס קינד געקישט אין שטערן און געבענטשט: ירבו כמותו בישראל.

נישט געוואלט דעם כסא הרבנות

פֿון זיינע יוגנט יאָרן איז אונדז נור דאָס באַקאַנט, אַז ער האָט געלערנט ביים רבין ר׳ שמעלקע אין ניקאלשבורג און אַז דער ״חוזה״ פון לובלין איז געווען זיין אינטימסטער חבר. ער איז געווען אַן אייגנאַרטיקע פערזענלעכקייט, וועלכע האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אַ ניט דורכשניטלעכער באַשיידנקייט. מיט הונדערט און פופציק יאָר צוריק זייענדיק אַ באַקאַנטער גאון אין פוילן, האָט ער זיך ניט געריסן איבערצונעמען ערגעץ אַן אצטלה דרבנן, נור זיך פשוט גענומען לערנען אַ מלאכה פון וועלכער ער זאָל זיך קענען מפרנס זיין, בכדי ניט צו זיין אָפּהענגיק פון קהל און זיינע בעלי הטאקסע. ער איז פאַקטיש אין די יונגע יאָרן געווען אַ גאָלדשמיד און פון דער דאָזיקער מלאכה האָט ער פאַר זיין ווייב און קינדער געצויגן חיונה.

האָבנדיק פאַר זיך אַזאַ תלמיד חכם, זענען די שטאָטישע בעלי בתים צו אים צוגעשטאַנען ער זאָל ווערן רב אין שטאָט. ר׳ שלמה׳לע ז״ל האָט זיך אָבער

קאַטעגאָריש דערפון אָפּגעזאָגט דערקלערנדיק, אַז ער וויל ניט מאַכן די תורה פאַר אַ קרדום לחפור בה.

זעענדיק, אַז זיי וועלן ביי ר׳ שלמה׳לען גאָרניט פועלן, זיינען די בעלי בתים צוגעשטאַנען צו זיין ווייב, די שפּעטערע רביצין העסע, אַז זי זאָל משפּיע זיין אויף איר מאַן אָנצונעמען דעם כסא הרבנות. ווי יעדע פרוי, וואָס וויל האָבן אַ רב פאַר אַ מאַן, האָט זי אים שטאַרק געפּייניקט צוליב זיין עקשנות און אפילו געדראָט מיט צעשטערן דעם שלום־בית. ר׳ שלמה׳לע האָט איר אַמאָל געזאָגט דאָס באַקאַנטע וואָרט־שפּיל בדרך הלכה, "אהב את המלאכה ושנא את הרבנית" (די זאָלסט ליב האָבן די אַרבעט, אפילו ס׳וועט דיר אויסקומען פיינט צו האָבן די רביצין)...

ערשט נאָך אַן אינטערוועניץ פון כזשאַנאָווער בעלי־בתים ביים רבין ר׳ שמעלקע, וועלכער האָט זיין תלמיד אויפגעפאָדערט בפקודת הרב, אָנצונעמען דאָס כזשאַ־נאָווער רבנות, האָט זיך ערשט ר׳ שלמה׳לע אנטשלאָסן צו ווערן רב אין שטאָט.

אַ קלויז פון עמי־הארצים

דאָס גרויסקייט פון ר׳ שלמה׳לען איז באַשטאַנען אין זיין פשטות. ער האָט ניט פּרעטענדירט צו פירן אַ רבישן הויף און אויך דאָס רבנות האָט ער ניט באַטראַכט ווי אַ הויכן אַמט צו וועלכן דאָס פאָלק קען ניט אָנקומען. להפך צו זיינע חברים האָבן געהערט ווי דער שוין דערמאָנטער חוזה פון לובלין ר׳ קלמיש, דער בעל "מאור ושמש" פון קראָקע און ר׳ בעריש אושפּיצינער. ער האָט געפירט אַן אָרעם און באַשיידן לעבן, גייענדיק אויפן אורשפּרינגלעכן וועג פונעם שעפער פון חסידות ר׳ ישראל בעל שם טוב. און אַזוי ווי דער בעש״ט האָט ער זיך אָפּגעגעבן מיטן פּראָסטן פאָלק, מיט עמך. עס איז באַקאַנט, אַז ער האָט אפילו צוגעהאָלפן שאַפן אין כזשאַנאָוו אַ קלויז פון הוילע עמי־הארצים, בכדי זיי זאָלן זיך ניט דאַרפן פי׳לן נידריקער פון די תלמידי חכמים אין דעמאָלטדיקן בית המדרש...

געוווינט האָט ר׳ שלמה׳לע מיט זיין משפּחה אין שפּעטערדיקן חדר שני פונעם גרויסן בית המדרש, ווו ער איז געזעסן יומם ולילה על התורה און געפירט אַ פאַרצווייגטע קאָרעספּאָנדענץ פון שאלות ותשובות מיט גדולי התורה פון יענעם דור און בפרט מיטן שוין דערמאָנטן „מאור ושמש״ אין קראָקע. ווי גרויס זיין איינ־פלוס אויף כזשאַנאָווער יידן און זייער אומדערשיטערלעכן גלויבן אין אים איז געווען, קען דינען די פאָלגנדיקע לעגענדע, וואָס איז נאָכדערציילט געוואָרן.

ר׳ שלמה׳לע איז אַמאָל אין אַ פּרייטאָק פאַרטאָגס געשטאַנען אויף דער שוועל פון בית־המדרש מיט אַ בריוול אין האַנט אַדרעסירט צום "מאור ושמש" אין קראָקע (אַן ערך 45 קלמ. פון כזשאַנאָוו). אַ יונגער בחור איז גראָד אָנגעקומען מיטן תפילין בייטעלע אונטערן אָרעם, בכדי צו דאַווענען מיטן ערשטן מנין. זאָגט צו אים

ר׳ שלמה׳לע: זיי אַזוי גוט, בחור, און גיי צו ר׳ קלמישן קיין קראקע און וועסט אים איבערגעבן דאָס בריוול. ער ר׳ קלמיש ווידער, זאָל דיר אָנשרייבן די תשובה אויף דער צווייטער זייט. איך וועל דיר דערווייל צוהאַלטן דאָס תפילין בייטעלע ביז דו וועסט צוריק קומען. דער בחור האָט ניט געפרעגט קיין שאלות, וואָס, ווי און ווען, נור פאַרקאַטשעט די פּאָלעס און געגאַנגען קיין קראקע. צוריק קומענדיק מיט דער תשובה, האָט דער שליח נאָך געטראָפן ר׳ שלמהלען שטיין אויפן זעלבן אָרט און דער בחור האָט נאָך באַוויזן צו דאַוונען בציבור...

השפעה אויף די גויים

טראָץ זיין התמדה אין לערנען האָט ר׳ שלמה׳לע ז״ל, זעער פיל צייט און מי אָפּגעגעבן פאַר כלל אַרבעט און ספּעציעל פאַר צדקה. ער פלעגט זעער אָפט אַרומ־גיין צו די בעלי־ בתים צונויפזאַמלען געלט, בכדי עס צו פאַרטיילן צווישן אַזעלכע, וואָס האָבן זיך געשעמט אויסצושטרעקן אַ האַנט.

געאַכטעט און געשעצט פון די תלמידי חכמים אין יענער צייט און באַליבט פון דעם פּראָסטן פאָלק, האָט אויך ר׳ שלמה׳לע געהאַט אַ גרויסע השפעה אויף די אַרומיקע פּריצים און פּויערן פון כזשאַנאָוו. ווי פאַרשידענע לעגענדעס גיבן איבער האָבן די אַרומיקע גויים גרויס דרך ארץ געהאַט פאַר דעם הייליקן ״ראַבין״ און זיין וואָרט, האָט ביי זיי געגאלטן ווי אַ געזעץ.

זיין עניוות און ערלעכקייט איז ממש געווען לעגענדאריש. זיין מאָטאָ איז געווען, ניט צו מאַכן די תורה פאַר אַן עטרה להשתמש בה. ביי ר׳ שלמה׳לען איז תורה לשמה געווען די העכסטע מדרגה אין לעבן. זיינע כתבים און חדושי התורה, האָט ער ניט פאַרעפנטלעכט, נור פאַרטיילט צווישן אייגענע קינדער. ווי ווייט ר׳ שלמה׳לע האָט פאַראורטיילט דאָס רבנות אַלס מקור פון פרנסה, איז צו זען פון זיין צוואה, וואָס ער האָט איבערגעלאָזט זיינע קינדער עד סוף כל הדורות: ניט צו זיין קיין רבנים. הגם צווישן זיינע זין און אייניקלעך האָבן זיך געפונען באַדייטנ־דיקע תלמידי חכמים האָבן זיי די צוואה פון זייער גרויסן פאָטער און זיידן טריי געהאַלטן, ביז זייער אומקום בימי היטלר ימ״ש.

ר׳ שלמה׳לע איז נפטר געוואָרן אין כזשאַנאָוו אין יאָר תק״פ (1820) אין ל״ג בעומר. אויף זיין יאָרצייט פלעגן זיך צונויפקומען פיל טויזנטער כזשאַנאָווער יידן ווי אויך יידן פון דער נאָענטער און ווייטער פּראָווינץ אויסגיסן זייער ביטער האַרץ אויף זיין קבר, אויסצוויינען זיך פון זייערע צרות און שעפן בטחון, אַז אין זכות פון ר׳ שלמה׳לע ז״ל, זאָלן זיי געהאָלפן ווערן מיט כל מיני ישועות.

(״ספר כזשאַנאָוו״ פון מרדכי באכנער, רעגענסבורג, תש״ח—תש״ט)

יהודים מאולקוש בוועד ארבע ארצות

ר׳ יעקב בן יוסף הכהן פורט־רפא (ראפאפארט)

הנ״ל, תושב אולקוש, מופיע מספר פעמים כאחד הממונים והמנהיגים של וועד ארבע ארצות, החל משנת תכ״ו עד לשנת תל״ח (1666—1678) — וזה כ״מנהיג היהודים בגליל קרקא״. באסיפות אלו חתום הוא בשמות יעקב כהן, יעקב בן יוסף, יעקב בן מהר״ר יוסף כ״ץ — איש פורט־רפא.

בשנת תל״ח כ״ד אייר מופיע השם ״יעקב יוסף מאולקוש״ ברשימה הכוללת של י״ט הממונים והמנהיגים של וועד ארבע ארצות שהם ראשי המדינה של כל היהודים בכל ארבע ארצות שבמלכות פולין, שהשתתפו בישיבת מליאה מיוחדת של הוועד הזה בלובלין.

ישיבה מיוחדת זו נכללה בספר ״פנקס ועד ארבע ארצות״ של ישראל היילפרין ז״ל (ירושלים תש״ה), המקור לכך תעודה שנשתמרה בארכיון העירוני בברעסלא על כל הענין הזה. גוף התעודה הוא בגרמנית, כפי הנראה שהנוסח הגרמני אינו אלא תרגום מהמקור העברי. במקור הגרמני המובא כולו בספר החשוב הנ״ל נרשם המנהיג האלקושאי הנ״ל בשם Jacob Joseph von Ilkusch.

ר׳ יעקב בן שמחה

בשנים יותר מאוחרות מופיע אולקושאי אחד בשם ר׳ יעקב בן שמחה כשמש גלילות לובלין ופודוליה בירידים שבברעסלא שלשם היו מרבים לבוא סוחרים יהודים מגלילות פולין. היו טיעונים נגדו מצד גלילות רוסיא (לבוב) ופודוליה שראו באלקושאי הזה מסיג גבולו של השמש שלהם ר׳ יהודה לייב וסכסוך זה הובא אפילו בפני נציגי ועד ארבע ארצות. הענין הזה הובא לראשונה על־ידי הד״ר דב וויינריב בספרו ״מחקרים לתולדות הכלכלה והחברה של יהודי פולין״. בעל המאמר הזה מציין שהיה זה למעשה סכסוך פוליטי בין שני הגלילות רוסיה (לבוב) ופודוליה לאחר שגליל פודוליה נפרד ממנה והיווה רשות עצמאית לחוד.

ר׳ משה חריף

אחד האחרונים מבין מנהיגי ועד ארבע ארצות שהיה אולקושאי היה אחד בשם ר׳ משה חריף. בנו, ר׳ שלמה, היה אב״ד ראשון בכזשאַנאָב, קהילה צעירה שהשתייכה לפני כן לאולקוש. לפי דברי מרדכי באכנער (מחבר ״ספר כזשאַנאָוו״) שהוא מיוצאי חלציו של הרב הנ״ל נפטר ר׳ שלמה באולקוש בשנת תק״פ (1840).

צוויי פרנסים אנטלויפן קיין עלקיש

אַ וואָך פאַר ראש השנה 1588 (סוף חודש אלול שמ״ח) איז אויסגעבראָכן אין קראָקע אַ מגיפה (ווי מ׳האָט דעמאָלט גערופן: ״אוויר״) און אין 12 הייזער זענען אַ סך מענטשן אויסגעשטאָרבן. די מגיפה האָט געדויערט אַ 2—3 וואָכן. אַ טייל יידן פון קראָקע זענען פון דאָרט אַנטלאָפן. מען איז אַנטלאָפן נישט אַזוי אויס מורא פאַר דער עפּידעמיע גופא, ווי אין שרעק פאַר אַן אָנפאַל אויף יידן בעת דער עפּידעמיע. די מורא איז געווען שוין דערמיט באַגרינדעט וואָס די עפּידעמיע האָט זיך אָנגעהויבן אין יידישן געטאָ (קוואַרטאַל). אנטלאָפן זענען אַפּאָר הונדערט יידישע משפחות. דערפון 15 קיין טימבערג (צווישן באָכניע און נאָוויטאָרג אין גאַליציע) די איבעריקע קיין עלקיש און אַנדערע ערטער. אין דער וואָך פון ראש־השנה (ראש־השנה איז דעמאָלט אויסגעפאַלן דאָנערשטאָג, דעם 22־סטן סעפּטעמבער) איז אַוועק פון קראקע דער גרעסטער טייל פאַרמעגלעכע משפחות; געבליבן זענען די אָרימע, וואָס האָבן נישט געהאַט מיט וואָס צו אַנטלויפן. די עפּידעמיע האָט זיך שטאַרק אויסגעשפּרייט. און אפילו דער פּוילישער קעניג זיגמונט דער דריטער מיט זיין הויף איז אויך געווען געצוווּנגען אַריבערצופאָרן פון קראָקע קיין וואַרשע.

צווישן די אַנטלאָפענע פון קראָקע קיין עלקיש געפינען זיך די צוויי פרנסים און מנהיגים פון דאָרט אברהם מייזל, יוסף פיגלס און אַנדערע. איבער די צוויי פרנסים ווערט איבערגעגעבן פאָלגנדעס: אברהם מייזל איז אין יאָר 1583 געחתמ׳עט ווי אַ פרנס פון קראָקע, און אין יאָר 1595 געפינט ער זיך צווישן די פרנסים, וואָס האָבן צונויפגעשטעלט די תקנות פון דער קהילה. ער ווערט אפילו טיטולירט ״הגאון הנעלה בכל מיני מעלה״. יוסף ב״ר דן המכונה יוסף פיגלס (ויגלש) איז געווען פרנס אין קראָקע (געשטאָרבן שס״א) ער האָט אויך אונטערגעשטיצט די אויסגאַבע פון חומשים מיטן פירוש הרמב״ן וואָס איז אַרויס אין קראָקע אין יאָר שמ״ח (1588).

(זע: ״היסטאָרישע שריפטן״ פון ייוו״א, ״אַ פעקל בריוו אין יידיש פון יאָר 1588״ פון ד״ר ב. וויינריב).

קראקאווער-עלקישער יידיש

אין יאר 1588 (שמ״ח—שמ״ט)

(לויט אַ בריוו פון שמואל בן יחיאל פון קראָקע צו צוויי פרנסים וואָס זענען אַנטלאָפן קיין עלקיש)

דער ערשטער בריוו איז געשריבן פון אַ פרנס וועלכער איז געליבן אין קראקע אין דער צייט פון אַן עפידעמיע. קודם כל איז ער מודיע, ווי עס שטייט מיטן ענין אתרוגים פאַר די איבערגעבליבענע יידן אין קראקע אין יענע חדשים פון יאָר (ס׳האָט געהאַלטן פאַר סוכות). דערנאָך טיילט ער מיט אַ פּאָר פרטים וועגן דעם מצב אין קראקע און בעט אַז מען זאָל זיך מיישב זיין ווו נעמט מען געלט אויף די קהלישע הצטרכותן אין אַזאַ שווערע צייט פאַר די קראָקעווער יידן.

דער צווייטער בריוו צו די זעלביקע פרנסים, איז געשריבן פון די שמשים און פון שרייבער (סעקרעטאַר) פון דער קהילה און איז שוין געשריבן מיט אַ שאַרפן טאָן, מיט גוטן און מיט בייזן, ווייך און שאַרף. זיי רעכענען אויס וואָס מ׳האָט אַלץ אויסצושטיין אין קראָקע און וויפל געלט מ׳דאַרף פאַר די עקסטראַ אויסגאבן און הצטרכותן פון דער קהילה אין דער שווערער צייט פון דער עפידעמיע. זיי רעכענען אויס, וואָס מ׳האָט אַלץ אויסצושטיין אין קראָקע צוליב דעם און וויפל געלט מ׳דאַרף. (די אַמייסטן אַנטלאָפענע זענען פון די פּאַרמעגלעכע און די איבערגעבליבענע זענען פון אָרימן קלאַס). זיי בעטן אַז מ׳זאָל זען צושיקן געלט און זיך באַמיען ביים סטאַראָסטע (וואָס איז אויך געווען אַוועק פון קראָקע) אַז מ׳זאָל די יידן היטן און באַשיצן. זיי שרייבן מיט אַ האַרבן טאָן, אַז באם מען וועט גאָרנישט טון וועלן זיי אויך אַוועק און איבערלאָזן די קהילה אויף גאָטס באַראָט.

די דאָזיקע צוויי בריוו זענען אַרויסגענומען פון דעם ״פּעקל בריוו אין יידיש״, וואָס האָבן זיך געפונען אין אַרכיוו פון ברעסלויער שטאָט־ביבליאָטעק און זענען פּאַרעפנטליכט געוואָרן דורך ד״ר ב. וויינריב (ברעסלוי—ירושלים) אין די ״היסטאָרישע שריפטן״ באַנד, מיט זיין אינטערעסאַנטער איינלייטונג און באַמערקונגען, פּערצייכנונגען ווי אויך פאַרטייטשונגען פון דעם אַמאָליקן יידיש אויפן יידיש פון לעצטן דור.

ערשטער בריוו

שמואל בן יחיאל פון קראָקע צו די קראָקעווער פרנסים, וואס זענען אנטלאָפן קיין עלקיש

שלום אהר׳[ב] היקר המרומ׳[ם] האלוף מה״ר אברהם י״ץ והיקר המרומ׳[ם] כמ״ר יוסף יצ״ו וכאל״ש כאשר בחבת... האתרוגי׳[ם] דע׳... אותם אנשי׳[ם] דהיינו האתרוגי׳[ם] קבלו מ׳ זהו׳[בים] ממשה בן אחיו של ר׳ מאיר הק׳ ונתנו למשכון האתרוגי׳[ם] באופן שלא ימכור לשום אדם בעולם רק פה לצדקה והאתרוגי׳[ם] וועלן זעלבערט ציען לכל הקהילות וישובי׳[ם]. דרום קאן מן נימענטן שיקן בלי רצונם. המשכונ׳[ות] של ווייבלשן זיין ניט גילושט ווארן. אהר׳[בי] כמ״ר יוסף וואז איר מיר גישריבן הבט מחמת ליזר ווייבליש א׳ יום קודם מיר אויער בריב גיווארדן איז איז ער שון וועק גיצאגן, אויער הויז איז ת״ל ביווארט הש״י הילף ווייטר. מיר זיין איין וויל אין גרושר מור׳[ה] גיוועזן ח״ו מחמ׳[ת] היידקן דעש הלבן ליל ראשונ׳[ה] של ר״ה האבן היידקין איין גישטיקן לבית של הירש חתן ר׳ עקיבא אונ׳ האבן דאז גיוועלב אויף גיבראכן. דיא בבית זיין גיוועזן האבן זעלבער לויכטן מוזן וכהנה רבו׳[ת] מיר האבן זארג גיהט אנדרי היידקין העטן... מיט זיא גיהט ח״ו... מן האָט אותן גזלני׳[ם]

— —

— —

לק״ק עלקיש
ליד אהובי ראשי ומנהיגי
הקהלה יצו בראש היקר
האלוף והמשכיל המרומ׳[ם] מהר״ר אברהם יצו
ושני לו היקר והמשכיל המרומ׳[ם]
כמו יוסף יצו
ולי לזולתם

מק״ק קראקא

צווייטער בריוו

די קהילה־שמשים און קהילה־שרייבער פון קראקע צו די זעלביקע פרנסים

אלקי׳[ם] יענה את שלומכ׳[ם] אד״ש נבוני׳[ם] וקציני׳[ם] היקרי׳[ם] בראש מהר״ר אברהם י״ץ והקצין כמ׳ עזרא י״ץ והנעל׳[ה] כמ׳ יוסף ויגלש י״ץ וכל הנלוים עליכ׳[ם] שלו׳[ם]. ליבן רבותי וואש זולן מיר אייך פיל שרייבן אונ׳ גאָר הוך דער מאנין. מיר בעטין אייך למען רחמי וחסדי הש״י זולט גאט אן זעהן אונ׳ זולט דער צו טון בפרט זולט זעהן דז אוב עש מויגליך איז דז איר זולט צו דעם סטרוסטי ציהן קען דער לנץ קרון אונ׳ זולט מאכין דז ער שרייבט דען עירוני[ם] הקראקא הן דען עירוני׳[ם] מקאזמר הן דען פאד סטרוסטי הייני לאגווניצקי דז ער רייט אויף דש ראט הויז. יענקיל איז אך צו דער לנץ קרון, מען קאן זיך אבר נישט אויף אין ווער לושן, דען ער איז ל״ע ניט בקו הבריאות. דרום זיכט הש״י אן דז איר צו אנגדר קומט אירגנץ וואו דז עץ דרויש עצה הלט. אך מוזט איר העלפן מיט געלט עש קומט בעו״ה אויף די צדקה לייט די מען ניט געזוכט העט.

— —

— —

ונאם בנימין שמואל בר יוסף ז״ל שמש מקק״ק.

ונאם זרח העל״על[?] בלא״א הק׳ ר׳ משה שחור ה״ה הי״ד ז״ל מק״ק קראקא.

עלקשי׳ לכאשר הוא שם שלו׳[ם]
ליד הגאון הנעל׳[ה] בכל מיני מעלה
כמהר״ר אברהם י״ץ והנלוי׳[ם] אליו
שלו׳[ם]
ולדודתי אטה כנהר שלו׳[ם]

מקק״ק (מקהלה קדושה קראקא)

עלקיש און קראקא זענען דאַן געווען איין איינהייט הן אדמיניסטראַטיוו און הן גייסטיק־קולטורעל. עלקיש איז געווען דאַן אַ יידישער ישוב אין קראָקאָווער גליל און דער דאָזיקער ישוב איז געווען ווירקליך אייגגערע טאָכטער פון דער עלטערער מאַמען קראָקא, אַ עיר ואם בישראל פאַר די אַרומיקע יונגע יידישע קהילות אין דער נאָענטער און ווייטער סביבה.

✶

דער יידיש פון קראקע איז געווען דער זעלבער וואָס אין עלקיש און די דאָזיקע צוויי בריוו וואָס מיר ברענגען דאָ שפיגלען אָפּ ריכטיג און פּינקטליך דעם יידיש פון די צוויי יידישע פּונקטן מיט 384 יאָר צוריק (מ. צ.).

מ. צאנין

אולקוש

אולקוש, או כפי שיהודי המקום נהגו לכנותה עלקיש, היתה קהילה יהודית עתיקה. בסביבות העיירה נמצאו מכרות־הכסף הראשונים על אדמת פולין. פה הקים את מושבו המלך קאזימייז' הגדול ובעיירה השתקעו יהודים. הם היו, בעצם, אלה שבנו את העיר, הקימו את השוק והרחובות והבתים. הם הפיחו רוח חיים בסביבה הפולנית.

המלך קאזימייז' מת. מקום מושבו, ראבצ'ין, שנמצא כשני קילומטר מחוץ לאולקוש, נהרס. מכרות הכסף נדלו אולם הקהילה היהודית השתיירה והלכה הלוך והתרחב במשך מאות בשנים.

עלקיש היא מקום צדדי. היא מוקפה יערות גדולים ועבותים והיהודים בה חיו חיים שקטים ומהוגנים. הם לא רצו דבר מאיש: לא את תרבות הזולת ולא את מנהגי הזולת. היו להם חיים שורשיים משלהם, מנהגים משלהם ואף לבוש משלהם. הזעזועים של העולם הגדול הגיעו לאולקוש תמיד רק כשהם מצוננים, רגועים, לכאן לא הגיעו אף פעם הפיכות. המלחמות חלפו על פניהם כרוחות־תזזית מסוערות, והיהודים המשיכו לבנות, הרחיבו את העיירה, סללו רחובות חדשים. כך יצרו מקום בשביל דורות יבואו.

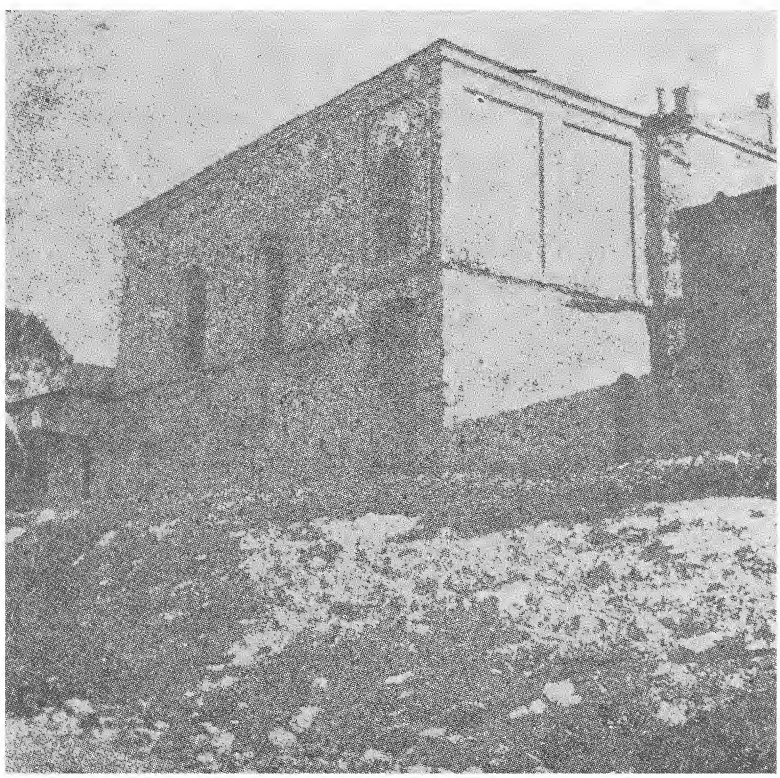
החיים כאן היו כל־כך שקטים עד שבבואי לאולקוש, מצאתי בתוך שארית הפליטה של ספרים יהודיים שנאספו מידי הפולנים, מיסמך נדיר שהוא עדות לשקט מופלא, לקצב רגוע נדיר אשר שום טכניקה פילמאית אינה מסוגלת לעצבו.

בכרך־עור מפואר נמצא כרוך כתב־יד של גביר העיירה, שוורצבוים. ממבט ראשון נראה כשו״ת, חיבור רבני, המחדש עולמות. אך לא כן הוא. בבהירות מופתית, כתובה בלשון־קודש חסידית — חציה עברית וחציה אידיש — משתרעת על מאות אחדות של דפים מסה על הנושא כיצד לנהל פנקסים במסחר... המחבר מלמד כיצד יש לנהל את הפנקסים כדי לא להדלדל, שיש לתת תמיד את הדעת על הסך־הכל הסופי ושידעו האנשים תמיד מה מצבם. וזאת — הוא כותב — משום שאנשי שלומנו מזיעים ונדמה להם שהם מתעשרים, שהעסקים טובים הם, ושכאילו הכסף

מגיע אליהם מכל עבר, ובסופו של דבר מגיעים לידי פשיטת רגל, חס ושלום, ושוקעים עמוק בבוץ.

בין שני הקרטונים מצופי־העור האלה נמצאת, למעשה, לא מסה בטלנית על הנהלת חשבונות כי אם משתרעת תמונה של עיירה יהודית שקטה על חייה השלווים. וכשהמחבר מתבטא כי "אנשי שלומנו מזיעים ר"ל", הריהו מלמד את יהודי אולקוש כי אין צורך להיחפז. עדיין רחוקים אנו מן הגאולה ואם יבוא המשיח, תישמע תקיעת שופר הגאולה.

כשהשתקעו הצבאות ההיטלריסטיים בפולין מצאו באולקוש שלושת אלפים וחמש מאות יהודים. תשעים אחוז מהאוכלוסיה הכללית היו יהודים. עשרת האחוזים הפולניים היו פקידים ואנשי משטרה. כל החיים הכלכליים, המסחר והמלאכה, היו בידי יהודים. עם בואם של הגרמנים נעשו חיי היהודים הפקר. את הרכוש החרימו ואת החנויות סגרו.

חורבת בית הכנסת של אולקוש

ששה־עשר בעלי מלאכה יהודיים

מאוחר יותר הגיע קומיסר שקיבל לידו את כל העסקים. בקומיסר זה קשור סיפור בלתי רגיל.

בחודש ספטמבר 1941 גורשו היהודים מן העיירה לכפר הסמוך שיקורה שבו הוקם גטו. את אכרי הכפר הזה העבירו העירה ויישבו אותם שם בבתי היהודים.

החיים הן בעיירה קודם לכן והן בגטו אחר כך הפכו לגיהינום של רעב. הרוצחים הגרמניים החליטו לתת ליהודים לגווע ברעב. פעם יצאו שלושה יהודים מן הגטו והשיגו קצת תפוחי־אדמה. כעונש על כך אסרו הגרמנים את היהודים ותלו אותם על שלושה עצים והניחו לגופותיהם להיות תלויות יממה שלמה כדי ששאר היהודים יראו וייראו.

ביוני 1942 הגיע לאולקוש "זונדרקומאנדו" יחד עם רוצחים אוקראיניים ובהשתתפות יושב ראש היודנראט של סוסנוביץ, מאנק מרין, חוסלה כליל הקהילה באולקוש. כמו בכל מקום אחר בוצע ה"אאוסזידלונג" (העקירה) תוך אכזריות איומה. ילדים קטנים נעקרו לאושוויץ יחד עם עריסותיהם. אצל הצלם הפולני המקומי השתמרו תמונות של ה"אאוסזידלונג" אותן אני מביא בספרי זה.

מכל היהודים הושארו במקום ששה עשר בעלי־מלאכה מומחים שמתפקידם היה ללמד את מקצועותיהם לפולנים. שנה שלמה ישבו היהודים בסדנאות מיוחדות וסביבם קבוצות של צעירים פולניים שהוטל עליהם ללמוד מפי הנדונים איך מתקנים מקלט רדיו, איך מתקינים אינסטלציה חשמלית, איך עושים רהיטים, בונים גג של פח או איך עושים סוללות חשמליות. מבין בעלי־מלאכה מומחים אלה שנשלחו אחר־כך למחנות שונים ונשארו בחיים, נמצאים עתה באולקוש שלושה: האחים יוסף וטוביה זילברשץ ומשה לייב גרוסמן.

לאחר עקירת היהודים הרסו הפולנים לחלוטין את בית הקברות היהודי. באבני המצבות ריצפו את הרחובות ובנו גדרות סביב הבתים. חצר הגימנסיה הממשלתית רוצפה במצבות שלמות ושם מצויות גם, כמלאי לשימוש בעתיד, ערמות שלמות של מצבות. קודם, בעת הכיבוש, משוכן היה בבנין זה הנוער ההיטלריסטי. בכל מקום נתקלים בשרידים יהודיים. בחצרות הפולנים מוצאים חלקים של גדר בית הקברות היהודי. הכל נשדד על ידי היורשים הפולניים.

יוסף זילברשץ סיפר לי: כשבא לאחר השחרור העירה מצא את כל החנויות היהודיות מלאות סחורה. הגרמנים לא הספיקו להוציא אפילו את המלאי הקודם. באולקוש הוקם משרד ממשלתי לחיסול הרכוש ששרד לאחר הגרמנים. מנהל משרד החיסול באולקוש, אנטישמי ידוע עוד מלפני המלחמה, הבחין כי יהודים מתחילים לחזור למקום ולכן הזדרז למכור את העסקים היהודיים לפולנים. וכשיהודים החלו

לתבוע את חנויות הוריהם, כבר היה מאוחר מדי. כל החוזים כבר היו חתומים... העסקים היהודיים נמכרו בפרוטות כרכוש שנשאר אחרי הגרמנים...

וכשהכירו היהודים שחזרו את רהיטיהם בבתי הפולנים ותבעו באמצעות בית המשפט את החזרתם, נתבעו להביא הוכחות כה משונות כמו, למשל, מהו הצבע של תחתית מערכת הכלים, או כמה מסמרים נמצאים בשולחן, או כמה מתלים נמצאים בארון. אפילו בתנאים נורמליים אין איש יודע פרטים כאלה, ואין צריך לומר כשהמדובר באנשים שחיו שנים אחדות בגיהינום. בכל המשפטים האלה הפסידו יהודי אולקוש ונכסיהם נמצאים בידי שכניהם.

לאחר השחרור הוקם בפולין איגוד של עצירי מחנות ריכוז לשעבר. סניף של איגוד כזה נמצא גם באולקוש. כשהתייצבו בסניף האולקושי יהודים שעברו מחנות אחדים, נתקלו בסרוב להתקבל כחברים בו. הנימוק היה כי היהודים היו עצורים במחנות לא מסיבות פוליטיות; היהודים היו עצורים במחנות כבני גזע נחות שנדון להשמדה. משום כך אין הם יכולים להשתייך לאיגוד. יהודי אחד מאולקוש נהיה חבר בסניף הקראקובאי. בבואו לאולקוש נשא בדש בגדו את סמל האיגוד אך היושב ראש המקומי של האיגוד הודיע שאם היהודי ימשיך לשאת את הסמל אז הוא היו״ר ישליך אותו כי אין הוא רוצה לשאת את אותו הסמל שנושא היהודי...

יהודים אחדים, הנמצאים כיום באולקוש, הכירו פעם ברחוב איש ס.ס. לשעבר, את הגרמני פורסט. היהודים תבעו מהמיליציה שתאסור את האיש. הגרמני נאסר. ואז התארגנו עשרים וכמה פולנים, שהיו מנהלים עסקים עם איש ס.ס. זה בשנות הכיבוש וערכו איסוף כספים כדי להציל את ״הגרמני הטוב״. הם שכרו עורך־דין מסוסנוביץ, את היהודי אייבושיץ, המסתתר עתה תחת עורו של פולני ושמו מונדובסקי. כל הפולנים העידו שאיש הס.ס. חף מכל פשע ולאחר דברי־עדות אלה נשפט הגרמני רק בעד נשיאת מדי איש ס.ס. ורק לששה חודשי מאסר.

יהודי אולקוש המעונים הפסידו עוד משפט אחד.

החותנת היהודיה

בבית הקברות האולקושי נמצא קבר, טרי עם אבן גבוהה בין קברים־חורבות. קבר זה סיים את הפרק האחרון מחייה הטרגיים של אשה יהודיה. וכך היה המעשה.

לאחר החרמת העסקים היהודיים באולקוש, הגיע למקום גרמני מאוקראינה עם אשתו וחותנתו. גרמני זה נתמנה כקומיסר של העסקים היהודיים. משפחה גרמנית ככל המשפחות הגרמניות של המינהל האזרחי. משפחת הקומיסר תפסה אחת הדירות היפות של העיירה וניהלה אורח־חיים ככל הגרמנים בפולין, חיי אדונים בארץ כיבוש.

רק פרט אחד שונה: יהודי אולקוש לא הבחינו בקומיסר זה שום תכונות מיוחדות שבהן הצטיינו הגרמנים האחרים של האדמיניסטראציה באולקוש. הוא לא התייחס

באכזריות כלפי היהודים. הוא בכלל נפגש מעט מאוד עם היהודים ואם כן נפגש, הרי היה רשמי מאוד, צונן, אבל אף פעם לא אכזרי.

והימים הם לאחר ה"אאוסזידלונג". בעיר נשארו רק ששה עשר הפועלים המומ־חים. פעם נתקלקל החשמל בביתו של הקומיסר ואז קראו את החשמלאי יוסף זילברשץ הנזכר. העבד היהודי בא לביתו של הקומיסר. דירה נורמלית, חיים נורמליים, הרדיו מנגן, השטיחים שעל הרצפה יוצרים ביתיות חמה. העבד עומד על הסולם ועושה את עבודתו. ולפתע ניגשת אליו חותנתו של הקומיסר ומגישה לו, בעמדו על הסולם, חלה מרוחה בחמאה. קשה לתאר מה פירושה של חלה מרוחה בחמאה אצל בן־אדם שלא ראה מזה שבועות פרוסת לחם. וחוץ מזה: אשה גרמניה מגישה ליהודי נדון חלה מרוחה בחמאה. יוסף זילברשץ סיפר לי כי מרוב הפתעה כמעט שנפל מן הסולם וגרם לקצר בכל הדירה...

האשה מרגיעה אותו ונאנחת:

— כן, בכל אשם המן.

בשמעו את המלה "המן" החל זילברשץ להרגיש כי צרה מתרחשת ובאה. זוהי בודאי פרובוקציה. אם רק ישיב במלה אחת ויחידה וגורלו יהיה כגורלם של שאר יהודי אולקוש, הוריו, אחיותיו — אושוויץ. הוא עושה את עבודתו והולך.

יומיים אחר־כך שוב מתקלקל החשמל בבית הקומיסר, ושוב בא העבד היהודי זילברשץ. גם עתה חוזרת הפרשה הקודמת, אך ההפתעה גדולה עוד יותר: חלה עם חמאה, בשר, תה. ואולי היהודי עדיין רעב? זילברשץ עומד על הסולם ומכלה את כל מה שהאשה מגישה, עוד ועוד. ליהודי יש קיבה ללא תחתית. הכל נעלם כהרף עין.

— אח — נאנחת שוב האשה — מה שהמן עשה מכם!

האוכל נשאר תקוע בגרונו. למה היא מענה אותו, הזקנה הזאת? למה היא יורדת לחייו?

פרשה זו של החשמל בבית הקומיסר חזרה פעמים אחדות, וזילברשץ אכל תכופות חלה בחמאה והתרגל לאנחות־הפרובוקציה של חותנת הקומיסר. כך נמשך הדבר עד ששילחו אותו למחנה־ריכוז בשלזיה התחתית, לאחר מכן לגרוסרוזן ולבסוף לבוכנואלד.

כששוחרר ב־1945 וחזר לאולקוש פגש ברחוב שתי נשים יהודיות שבורות, אומללות, מודאגות — היו אלה אשתו וחותנתו של הקומיסר הגרמני, הממונה על החנויות היהודיות באולקוש...

משפחתו של הקומיסר לא ברחה יחד עם כל הגרמנים. הקומיסר קיווה שבזכות אשתו וחמותו היהודיות יינצל משבי. אולם הרוסים עצרו אותו בכל זאת ושלחו אותו לסיביר... שתי הנשים, האם והבת, נשארו באולקוש.

והנה נתברר כי חותנתו של הקומיסר היא אשה יהודית דתית. בשעת ה"עקירה"

של יהודי אולקוש השתלט עליה מצב רוח של דכאון. היא היתה מקלקלת במתכוון את החשמל כדי שהצעיר היהודי יבוא לתקן אותו והיא תוכל בהזדמנות זו לשפוך לפניו את מרי שיחה. אולם זילברשץ היה כה מבוהל שהיה בולע את החלה בחמאה ובורח מפחד פרובוקציה.

בתה, אשת הקומיסר, היתה בגרמניה פסנתרנית ידועה. לפני שנים רבות התחתנה עם גרמני ממוצא יהודי. משום כך כונה "גרמני מאוקראינה"...

מכל החוויות הנוראות האלה חלתה האשה הזקנה ומתה באולקוש. קברה הוא המבודד ביותר בבית הקברות האולקושי ההרוס.

הבת, הפסנתרנית, מסתובבת עתה באולקוש כצל עובר. היא נכנסת אל ביתם של יהודי אולקוש המעטים, הגרים יחד בבית אחד. היא יושבת שם משך שעות, שתקנית, מיואשת. היא שבויה באולקוש הן בגלל הקבר שבבית הקברות המקומי והן בגלל התקווה שבעלה ישתחרר פעם מסיביר ויבוא לאולקוש לחפש אותה...

פעמיים דיברתי עם האשה הזאת ובשתי הפעמים הסתיימה שיחתנו בבקשה שלא אפרסם את שמה משום שהיא מקווה כי החיים יעניקו לה עוד כמה ימי אושר והיא תוכל להפיק מן הפסנתר את החיים שאליהם שאפה מימי ילדותה ולא הגיעה לכך עד עתה.

"תכתוב טובות על פולין"

בסך הכל גרים עתה באולקוש עשרה יהודים. הם גרים כולם בבית אחד, בשתי דירות. לעת ערב הם מסתגרים על מנעול ובריח. בערב, כשמסתגרים ושוכחים לרגע כי מסביבם קיים ג'ונגל, נמצאים הם שוב באוירה יהודית ביתית. נדמה אז להם כי הם נמצאים בבית יהודי בעל־ביתי מלפני המלחמה. הילדה שבעריסה, שנולדה למשפחת זילברשץ לפני חצי שנה, שמה מאשה רבקה על שם שתי האמהות השרופות של בני הזוג. הילד היהודי הראשון, שנולד באולקוש לאחר השואה, הוא כסמל מאיר בבית יהודי זה. ואולי יכה גזע זה שוב שורשים? היהודים רוצים לנסוע מכאן אולם הפולנים שבמקום מבקשים מהם להישאר. הם אינם רוצים שעירם תישאר ללא טכנאי רדיו, חשמלאי, פחח. שכן אף אחד מהשוליות שאותם צריכים היו ששה־עשר היהודים ללמד את מקצועותיהם לאחר "העקירה" לא נהפך לבעל מלאכה.

נשארו, איפוא, לפי שעה באולקוש וסביב עשרה יהודים אלה מתרחשים כל הארועים הגורליים של הישוב העכשווי בפולין.

בעיר נמצאת אשה אחת, משומדת. היא נוצריה מזה שנים רבות. לפני המלחמה לא קשר אותה דבר עם יהודים, משומדת טיפוסית. אולם עתה היא באה אל היהודים ומחפשת בביתם חמימות. היא נזכרת באמה, באביה, בילדותה, מקללת את הגויים, אומרת עליהם את הדברים הגרועים ביותר וחוזרת, רגועה, לחיות חיי נוצריה...

ובאותו זמן בו מבקשים הפולנים מהמשפחות היהודיות הספורות שיישארו במקום, גוברת אליהן השנאה. חורה להם על שהיהודים הם בעלי מקצוע טובים, על שאי אפשר להסתדר בלעדיהם ועל שהם בכלל נמצאים באולקוש... השנאה אינה יודעת הגיון מהו.

ובינתיים באים אלי, לבית המלון המקומי, שני אנשי מיליציה כדי לראות את תעודותי. הם רוצים לדעת מה עושה פה אדם זר. מה הוא מחפש כאן? עתונאי? אם כך הם מתיישבים כדי לחטוף שיחה. הם מדברים על הצרות שהיו מנת חלקה של העיר בימי הכיבוש. הם מספרים על הפרטיזנים שביערות ועל הגרמנים הרוצחים. הם רוצים שאכתוב על כל הדברים האלה, אך בעיקר הם מעונינים שאתאר את היום האיום, את "יום ד' העקוב מדם", שבו ירו הגרמנים למוות עשרה פולנים!

אני שותק ומחכה שהם יספרו לי את הטרגדיה של אולקוש. אולם אני מחכה לשווא. במשך כל השיחה לא הזכירו אף במלה אחת מה קרה לשלושת אלפים וחמש מאות היהודים. טרגדיה זו אינה שייכת לתולדות העיר. הרי אלה היו יהודים ואותם אין מביאים בחשבון.

— ותכתוב, בבקשה, טובות על פולין כי הגרמנים הרסו אותנו — הם מבקשים.

והם אינם מספרים לי אף במלה אחת כי חודשיים לאחר הפוגרום בקיילץ העלילה אשה פולניה על יהודים כי הם חטפו את ילדה כדי להשתמש בדמו למצות וכי רק העמידה האיתנה של היהודים מנעה את מותם. הילד שיחק בחול ליד הכנסייה. היהודים דרשו שהאשה תיאסר אולם אחר כך התערבו לטובתה וביקשו שישחררו אותה מכיוון שסלחו לה את ענין העלילה.

על כל הפרשיות האלה אין אנשי המיליציה מספרים לי דבר משום שהמדובר ביהודים והם התרגלו לחשוב על היהודים כעל עבדים מחוסרי־ערך. הם לא חשובים.

ובאוירה כזו חי מנין של יהודים ששרדו מקהילת יהודי אולקוש המפוארת.

(מתוך „איבער שטיין און שטאק" למ. צאנין
בהוצאת „לעצטע נייעס", ת"א 1952
תירגם לעברית — צבי ישיב)

נתונים ותאריכים

על מספר היהודים באולקוש לפני פרוץ מלחמת העולם השניה אין לנו ידיעות מדוייקות. לפי התשובות שניתנו על השאלון ההיסטורי שערכה הוועדה ההיסטורית המרכזית שליד "הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים באזור האמריקאי" התגוררו בה 6,000 נפש, שמקורות פרנסתם העיקריים היו מסחר — 60% מלאכה (סנדלרות, חייטות, נגרות וכו׳) — 40%.

עם עשירי המקום נמנו המשפחות פאלוק, רוזנבלום, לנר, לסמן, שוורצברג, בנקובסקי. היו אלה בעלי עסקים סיטוניים ובאי־כוח בתי חרושת. לפי עדות אחרת, שנגבתה ב־23 בפברואר 1947, התגוררו בה רק כ־3,500 יהודים. עם המוסדות שהיו קיימים בה נמנים: בית כנסת, בית מדרש, בית קברות, ספריה, בנק של סוחרים, בנק עממי, קופת גמילות־חסד, אגודת בעלי מלאכה. פעלו בה ההסתדרויות והארגונים אגודת ישראל, בית"ר, השומר הצעיר, בונד והסתדרות הציונים הכלליים.

העיירה נכבשה על ידי הגרמנים בימים שבין 5 ל־8 בספטמבר 1939. השמועה הראשונה על התקרבות הגרמנים לעיירה הגיעה ב־5 בספטמבר. לפי אחת העדויות התנפלו גרמנים יחד עם פולנים ליד גשר הסלובקובי על יהודים שנתקלו בהם בעת בריחתם, שדדו מהם את כל רכושם והטביעו אותם בנהר.

השבועות הראשונים לשלטון הגרמני עברו בשקט. באוקטובר 1939 פקדו השלטונות על כל היהודים לענוד על הזרוע השמאלית סרטים לבנים עם מגן־דוד כחול. כל העסקים היהודיים נמסרו ל"טרויהנדלר". מאותו זמן ידוע לנו על הקמת ועד יהודי שבראשו עמד אחד בשם סובול. ועד זה גייס כל יום יהודים לעבודה, בפקודת השלטונות.

באפריל 1940 סבלו היהודים רבות מאיש ס.ס. אחד בשם פאטרמאן. האיש היה נוהג להשתכר ולהכות ביהודים ללא אבחנה וללא כל סיבה.

בקיץ של אותה שנה הובאה למקום קבוצה של 800 יהודים (בעיקר נשים וילדים) משלזיה העילית ואלה שוכנו יחד עם היהודים המקומיים.

ביולי 1940 נהרג שוטר גרמני בידי פולנים. כמו כן נשרף הבית של ד"ר לאפינסקי, שבו התגורר אותו גרמני. לאפינסקי היה אז בדכאו. כתוצאה ממעשה

זה הגיעה לאולקוש ועדת־עונשין מיוחדת, שאנשיה הוציאו לפנות בוקר את כל הגברים מבתיהם, ערכו בהם חיפושים נרחבים וגזלו דברי־ערך רבים. הנאסרים הובלו למקומות שונים ונצטוו לשכב על הקרקע. תוך כדי כך היתלו בהם ועינו אותם. כמו כן נלקח מהם כל מה שהיה בידם.

הרב המקומי ר׳ משה׳לי יצחקס נצטווה ללבוש טלית ותפילין ולהתפלל. בעשותו זאת הכו בו הגרמנים והתעללו בו.

במקום שני — ב״שוק החדש״ — חטפו הגרמנים אדם בשם יצחק מילר, שהזדהה כאזרח אמריקאי. הם הכו אותו כך עד שחלה ונפל למשכב. למעלה מחודשיים שכב במיטה. האיש נשאר בחיים — לפי עדות שנגבתה — כי היה אדם חזק מאוד.

אחרי הצהריים שוחררו האנשים.

להלן כמה תאריכים, אם כי לא מדוייקים, שבהם נחרץ גורלם של יהודי המקום עד עקירתם הכללית (אאוסזידלונג).

אוקטובר 1940

בסוכות הוציא הוועד היהודי 140 יהודים מתוך השכבות העניות ושלחם לעבודה בגרמניה. לפני עשותו זאת שידל את המועמדים לכך והבטיח להם שישובו במהרה הביתה. העשירים שילמו כופר־נפש לוועד וכך ניצלו — לפי שעה — מאותו משלוח. אלה שנשלחו לגרמניה נשארו בה עד סוף המלחמה. חלק מהם נשאר בחיים.

נובמבר 1940

הוקמה מיליציה יהודית, שמפקדה היה מרדכי טוכמייער. הוא וסגנו מאיר קיווקוביץ׳ גילו יחס רע כלפי האוכלוסיה. במיוחד ״הצטיין״ הסגן באכזריות ובהלשנות.

אפריל 1941 — פסח תש״ב

בידי הוועד עלה לפתות 130 יהודים ולשלחם לגרמניה לעבודה. רק מעטים מהם נשארו בחיים.

ספטמבר 1941

בעזרתו של הוועד היהודי הקימו הגרמנים את הגטו בפרוורים שיקורקה וסלאוויקס שאליהם אולצו היהודים לעבור. יש לציין כי גם הפעם הצליחו העשירים שבתוך האוכלוסיה להשיג תמורת כסף דירות יותר טובות. העניים נאלצו להתגורר בצפיפות מחרידה. נאסר על היהודים לקיים מגע עם העולם החיצון ועקב בידודם הכמעט־מוחלט נעשה מצבם החומרי גרוע יותר ויותר.

ראשית 1942

המשטרה הגרמנית אסרה את משה מוצנר, חיים פינקוס ומרדכי גלייטמן בדרכם לכשאנוב בה התכוננו לקנות דברי־אוכל. הללו הוחזקו במאסר שבועות אחדים.

מרס 1942

יהודי המקום אולצו להקים עמודי־תליה. כל תושבי הגטו נצטוו לבוא ולחזות בתליות.

15—10 ביוני 1942

באותם ימים התקיימה העקירה הכללית של כל היהודים. הם נשלחו לבנדין בעוד שבאולקוש נשארו רק כ־20 יהודים. הללו שולחו מהמקום מאוחר יותר.

אולקוש הגויית
לאחר השואה

על אולקוש כעשרים שנה לאחר השואה, העיירה שאין בה כנראה אף נפש יהודית אחת, ידוע לנו ממקורות פולניים של ימינו (האנציקלופדיה הכללית הגדולה, P.W.N. כרך 8) שזוהי עיר נפתית בפלך קראקוב, ובה 13.6 אלף תושבים (1964), מרכז לתעשיית מתכת ובה בית חרושת לכלי אמאיל, מפעלים קטנים לתעשיית עץ וחומרי בנין, בית חרושת לאריחי־קיר ולהלבשה. מצויים בה כנסיה גוטית מהמחצית השניה של המאה ה־14 ובית תפילה מימי הרנסאנס המאוחר (1620) ובו ציוד עשיר, וכן בנינים קלסיים מהמחצית הראשונה של המאה התשע־עשרה ושרידי חומות עירוניות מהמאה הארבע־עשרה.

לפי האנציקלופדיה הנ״ל נמצאים בבנייה בסביבות אולקוש מכרות של עפרות אבץ ועופרת; אופיו של המקום הוא תעשייתי־חקלאי והוא משמש אתר לתנועת תיירות ערה שכן נמצאים בסביבותיו ״פארק לאומי״ ומקום הקרוי בשם Pustynia Błędowska. ממה שקרה באולקוש בשנות המלחמה העולמית השניה ומהכחדת יהודיה מתעלמת האנציקלופדיה הפולנית כליל.

בטרם שואה

אליעזר גולדברג

קטעי זכרונות מהימים ההם

בנקים באולקוש

מלחמת העולם הראשונה גרמה הרס רב בחיי הכלכלה של יהודים בכל הערים והעיירות שבהן התגוררו, ובכללן אולקוש. במיוחד סבלו אנשי המעמד הבינוני הזעיר, הסוחרים הקמעוניים, בעלי המלאכה והאנשים חסרי מקצוע מקרב האוכלוסיה היהודית. התעורר צורך דחוף בהקמת מוסד יהודי למתן אשראי שיקל על הנזקקים לו להילחם את מלחמת הקיום שלהם.

לצורך זה הוקם בשנת 1925 הבנק הקואופרטיבי (באנק לודובי) שהתפתח והתרחב ומילא את תפקידו על הצד הכי טוב. אולם מחמת ריבוי הנזקקים לאשראי ולהלוואות "גמילות־חסד" לא היה באפשרותו לספק את צרכי "עמך" כי הצרכים התרבו מיום ליום והנזקקים לא יכלו לבוא על סיפוקם כראוי.

המחזור: 8 מיליון זהובים

ב־1926 הוקם בנק נוסף, בנק הסוחרים הידוע בשמו הפולני "באנק קופייצקי" שהתפתח ברבות השנים והפך לגורם ממדרגה ראשונה. על חשיבותו הרבה בחיי הכלכלה תעיד העובדה שהיקף פעולותיו השנתיות הגיד עד ל־8 מיליון זהובים לשנה — סכום נכבד בימים ההם. היקף ההלוואות שהעניק לסוחרים זעירים הגיע עד מיליון זלוטי. בנק זה, במתן הלוואות לסוחרים, איפשר להם להביא סחורות מהחוץ בסכומים ניכרים. הערבויות שנתן לבנקים שמחוץ למקום סייעו למעונינים גם להתבסס וגם לפתח את חיי הכלכלה בעיר.

מנהלי הבנק היו שמואל מינץ וכותב השורות האלו.

בתחום פעולתו של בנק זה כלול היה גם מתן הלוואות מהסוג של "גמילות חסדים" ברבית סמלית או ללא רבית כלל.

פעולות ציוניות

אולקוש היתה עיירה קטנה וכדרך עיירות קטנות צמודה היתה למסורת התרבותית של חרדים קיצוניים. מרובים היו בתי הכנסיות ובתי המדרשות וראשי הקהל, ברובם אם כי לא כולם, ראו רק בלימוד התורה את הכוח המלכד של העם והשומר על קיומו.

אין פלא, איפוא, שבשנים הראשונות לאחר מלחמת העולם הראשונה הורגשה בקרב ראשי הקהל התנגדות קיצונית לכל רוח חדשה ולכל נסיון להוציא את חיי היהודים בעיירה מהשיגרה המקובלת מזה דורות. ההסתדרות הציונית שנוסדה בתקופה זו היתה, אם כן, כצנינים בעיני אנשי ה"אגודה" שראו בפעולות הציונים, באיסוף כסף למען קרנות לאומיות, בהסברה, בהכשרה לקראת עליה וכו' מעין דחיקת הקץ, שאין להשלים עמה בשום פנים ואופן. כשהיה בא נואם ציוני אי אפשר היה לקבל לצורך כינוס אסיפה את בית הכנסת או בית המדרש. את המפתח והרשיון צריך היה לקבל מראש הקהלה מר קרנר ז"ל, שהיה מסרב בדרך כלל למסור את ביהכ"נ לצורך אסיפה למען ארץ ישראל.

כ' בתמוז

נאלצנו, איפוא, להשיג לשם פעולה ציונית אולמות אחרים, או דירות פרטיות. בתקופה ההיא יסדתי את תנועת הנוער "גורדוניה" וכן את "הנוער הציוני". הפעולות רוכזו, כאמור, בבתים פרטיים מאין יכולת כספית לרכוש אולמות הן מהסיבות האמורות והן בגלל חסרון כיס.

הפעולות הציוניות כללו הרצאות על היסטוריה יהודית, קורסים ללימוד השפה העברית, קשירת קשרים עם עולים שעלו לא"י, ארגון איסוף כספים למען הקרנות הלאומיות וכו'. הרבה מן החברים שהיו פעילים בתנועות הנוער הציוניות עלו ארצה, הצטרפו לקיבוצים ולמושבים והם חיים עמנו כאן בישראל.

המאורע השנתי המרכזי שהיה מטביע את חותמו על חיי העיירה והזכור לכל אלה שהשתתפו בו — היתה אזכרה לד"ר תיאודור הרצל. יום זה היה מלא ארועים: אסיפות שונות בחוגים שונים, מוקדשות לנושא המרכזי, ובערב — הנאום המרכזי בבית המדרש הגדול. יום זה היה מדרבן את העושים במלאכה ומפיח בהם רוח של פעלתנות במשך כל השנה שלאחריו.

אישים הראויים לציון

גברת יוסטמן — בתו של הרב מאולקוש, אשה מלומדה שביתה היה פתוח לכל אלקושאי. לא מנעה מאיש לא עצה טובה ולא תמיכה ראויה. לפני פטירתה רשמה בצוואתה סכום של אלפיים זהובים לקופת גמילות חסד, שהיתה מיועדת לנצרכי המקום. קופה זו קיימת עד היום. נפטרה בארץ. יהיה זכרה ברוך.

משפחת אונגר — משפחה מיוחסת ומקובלת על הציבור. שלמה אונגר ז"ל היה חבר במועצת עירית אולקוש. היה בעל עמדה ציבורית מכובדת, חבר בועד ההנהלה של "באנק קופייצקי", בן תורה. למרות היותו אדם חרד, היה ביתו בית מודרני. הוא העמיד את ביתו לרשות הנוער הציוני ופעולותיו ללא תשלום.

הוא ורעיתו אסתר אונגר נפטרו בארץ. שלום לעפרם!

שמעון פרידמן

מוסדות תרבות ואחרים באולקוש

בעוד נמשכת מלחמת העולם הראשונה נוסדה באולקוש אגודה בשם "פוסטמפ" (קידמה), שהציבה לה למטרה פעולה תרבותית בקרב הציבור היהודי: ייסוד ספריה, אולם קריאה וסקציה דרמתית. מייסדי האגודה היו: סקוברוזסקי, ב. בראונשטיין, ר. י. פאנץ, מ. רוזנפלד, פריליך, פאראסול, קרנר, מנקה.

ואכן, תוך תקופה קצרה נפתחה ספריה ולידה אולם־קריאה. אולם רעיון ייסוד ספריה עורר את התנגדותם העיקשת של החוגים הדתיים במקום, ובראשם הרב, שהחלו בפעולה נמרצת נגד האגודה. הרב דרש דרשה תקיפה בגנות האגודה והספריה והזהיר את שומעיו מפני הפורענות ההולכת ומתרחשת וכי יש להציל את העיירה. באולקוש החלה "מלחמת תרבות" בין מצדדי הספריה לבין מתנגדיה אך בסופו של דבר ניצחו היוזמים והספריה נפתחה והחלה לרשום לזכותה הישגים ניכרים. אך אולם הקריאה לא האריך ימים בגלל החיכוכים המפלגתיים בין ה"בונד" והציונים שכן כל אחד מן הצדדים רצה להטביע את חותמו על המוסד החדש. לעומת זאת התפתחה הסקציה הדרמתית שליד אגודת "פוסטמפ" בצעדים מהירים וזכתה להוקרה רבה. מייסדי הסקציה היו: פריליך, מ. רוזנפלד, ל. בלומנפלד, ש. פרידמן ורוזנבוים.

הרב מרעיש עולמות

ההצגה הראשונה שהוצגה ע"י הסקציה הדרמתית שמה היה "דער ישיבה בחור" (בחור הישיבה). בהשפעת החוגים הדתיים קם רעש בעיירה והרב קרא אליו את הוריהם של הצעירים שהשתתפו בהצגה זו וגינה אותם בלשון חריפה על שהתירו לבניהם ולבנותיהם להשתתף בהצגה, המוציאה אותם לתרבות רעה. במיוחד הדגיש את העובדה שבהצגה לוקחים חבל בחורים ובחורות יחד. הוא דרש מהם במפגיע שיעשו הכל כדי שלא תתקיים ההצגה.

אך יוזמי ההצגה מצאו תחבולה כדי "להכשיר" את ההצגה בעיני החוגים הדתיים. הם הרימו צעקה גדולה כי בעיירה יש בחורים ובחורות הצריכים להתחתן אך אין להם האפשרות לכך ואיש אינו דואג להם... הרכבנו את הזוג הראשון

וערכנו להם חתונה כיד המלך וזאת בעזרת ההכנסות שהפקנו מההצגה ומתרומותיהם של חברים. כך קיבלה הסקציה הדרמתית את ההכשר שלה.

כפי שצויין לעיל קיימים היו חיכוכים מפלגתיים בין ה"בונד" לבין הציונים. החיכוכים הללו עיכבו את התפתחות הספריה ואולם הקריאה ולאחר כמה שנים הגיעו למפנה דרמתי. ברונקה ברונשטיין, ממייסדי אגודת "פוסטמפ", היתה בונדאית ורצתה שהספריה תנוהל ברוח ה"בונד". התנגדו לכך בתוקף החברים הציוניים עד שבסופו של דבר קמו במוסד שני אגפים: "ימניים" ו"שמאליים".

ההנהלה קראה לאסיפה כללית של החברים ולאחר מאבק עז בין שני המחנות נבחרה הנהלה חדשה שהורכבה מן החברים פ. פאראסול, מ. צ'רניצקי, לאה קרנר, שמעון פרידמן, לאה הוכרמן, סטפה ליברמנש, נחום קרנר ורחל רוטמנש. כממלאי־מקום נבחרו אז: מ. פוטוק, א. פאראסול, ר. לנדר. האגף הימני ניצח אז וה"שמאליים" המובסים עזבו את האגודה ויסדו אגודה אחרת בשם "מוזה".

אגודה להכרת הארץ

בשנת 1930 נוסדה באולקוש אגודה למטרות תיירות בשם Z.T.K. מטרת האגודה היתה לערוך סיורים בשביל חבריה והנלווים אליהם, מבין תושבי המקום והבאים אליו, למקומות שונים בפולין. חברי האגודה נהנו מהנחות בכרטיסי הנסיעה ברכבת, בשיעור של 33% לאחר שההנהלה של האגודה ציידה את המטייל באישור מתאים.

מייסדי האגודה וחברי הנהלתה היו: א. מושקטבלט, לאון פרס, נחה ויצמן (פז־חצקי) (טל), שמעון פרידמן, לאון צ'רניצקי, ל. גלדברד, ל. רייטברגר.

הבנק הקואופרטיבי העממי

עם גמר מלחמת העולם הראשונה, משהחלו הסוחרים ובעלי המלאכה הקטנים לחזור לחיים תקינים, הורגש בקרב הציבור מחסור בבנק יהודי שיתן אשראי בתנאים נוחים לסוחרים, לבעלי מלאכה וליהודים סתם. הבנק הפולני המקומי, שבראשו עמדו אנטישמים, לא סייע בענין זה ומצבם הכספי הדחוק של הסוחרים ובעלי המלאכה היהודיים באולקוש חייב הקמתו של מוסד פיננסי עצמאי שיקל עליהם את ניהול עסקיהם. הודות לעבודות הכנה נמרצות של היוזמים והמייסדים נפתח ב־1920 בנק קואופרטיבי עממי שהחל להתפתח בקצב מזורז ועד מהרה נהפך למוסד העיקרי שנשא בנטל האשראי לזקוקים לו ורכש את אמונו המלא של הקהל הנרחב.

חברי הבנק קראו לאסיפה כללית שבחרה בהנהלת הבנק שהורכבה מאנשים אלה: ברייש ויסלפיש, צ'רניצקי, א. פאראסול, יוסף טנדלר, א. קרנר, שרמן, א. גליק־שטיין, ק. קאזמה, מושקטבלט.

ההנהלה שנבחרה צירפה את הבנק באולקוש לאגודה הקואופרטיבית המרכזית לבנקים יהודיים, שמקום מושבה היה בוורשה, וממנה קיבל הבנק באולקוש הלוואות בתנאים נוחים בשביל חבריו במקום. כמו כן עמד תחת פיקוחו של המרכז הוורשאי.

שנים אחדות לאחר מכן, בשנת 1926, הוקם באולקוש בנק שני בשם "בנק הסוחרים" בביתו של שמואל מינץ. היה זה בנק פרטי ובראש הנהלתו עמדו ש. מינץ, שלמה אונגר, וייצמן, שוורצברג ואחרים.

"פועלי ציון" ימין

ב־1932 נוסד באולקוש סניף של המפלגה הציונית־סוציאליסטית "פועלי ציון" ימין. הצטרפו אליה כחברים פועלים, פקידים ואינטליגנציה עובדת. מטרת המפלגה הוגדרה אז כ"חינוך החברים ברוח הציונית, סידור הרצאות ופעולות הסברה, איסוף כספים למטרות ארצישראליות, התרמה למען הקרן הקיימת לישראל, סידור קורסים ללימוד עברית, הפצת שקלים".

היוזמים והמארגנים החלו בפעולת ההרשמה של חברים האוהדים את המפלגה החדשה ולאחר מכן נקראה אסיפה כללית של החברים שבחרו בהנהלה, שהורכבה מהחברים: יעקב מצנר, ש.נ. קרנר, נחום קרנר, שמעון פרידמן, א. רייטברגר.

החזן הראשון בעיירה

בשנת 1916 נתקבל בעיירתנו החזן הראשון, יצחק לייכטר, יליד ינדז'ייב, גיסו של איש המקום אברהם רפפורט. החזן ארגן מקהלה נפלאה של 16 בחורים ואחר־כך בירר מהם את הטובים ביותר שישירו עמו בבית הכנסת ואלה הם: י. ל. פריילינך, אלחנה רוזנבוים, יהושע בירנבוים, שמעון פרידמן, ש. קורצפלד וזאוברמן.

החזן הצטיין בקולו הערב וגרם הנאה מרובה לקהל שומעיו בבית הכנסת. ביחוד נתרככו לבותיהן של הנשים לשמע תפילתו רבת־הרגש.

אולם לא ארכו הימים ובגלל סכסוך עם הקהלה עזב החזן את אולקוש ונתקבל כחזן בסוסנוביץ. קהילת אולקוש, שלא יכלה להתרגל לחזן אחר, נשארה הרבה זמן ללא חזן.

יקותיאל קרוק

אולקוש אשר הכרתי

ידוע לנו כי אולקוש היתה מקום ישוב עוד לפני מאות בשנים, וזאת משום שבארכיון של מועצת העיריה מתקופת הפלישה השוודית לפולין (במאה השבע־עשרה) מצויים מיסמכים המעידים שאולקוש היתה נקודה חרושתית, שבה נמצאו בתי חרושת לעיבוד כסף ומתכות. השוודים שרפו אז הכל. מהתקופות הקדומות נשאר החלק הקרוי "קרולבסקי אולקוש" (אולקוש המלכותית — כלומר העיירה מימי המלוכה בפולין).

ואשר לחיי היהודים נמצא בארכיון מכתב־פקודה של המלך קאזימיר הגדול, (המאה הי"ד) שהורה למועצת אולקוש לסדר גטו בשביל היהודים בפרוור העיירה. במכתב זה כלול איסור על היהודים לבוא העירה אלא בשעות קצובות: בשעות הצהריים לשם מסחר. מצו זה מסתבר כי במאה הי"ד כבר היו יהודים באולקוש, אם כי מספרם המשוער לא ניתן לקבוע. כותב השורות האלה שמע מפי הוריו כי במאה הי"ח היו באולקוש 300 משפחות יהודיות.

לאחר שחיטטתי בארכיונים שונים מצאתי פרוטוקול של הקהילה היהודית מלפני 200 שנה (מן המאה הי"ח) ובו רשימות של נולדים ונפטרים.

כפי שמסתבר היה סבי יקותיאל קרוק הגבאי של החברה קדישא, אשר סיים, יחד עם איש ושמו גולדשטיין, את בנייתו של בית הכנסת באולקוש.

אולקוש ברבע המאה הראשון

ואשר למשפחתנו, זכור לי עליה כי ב־1914, שנת פרוץ מלחמת העולם הראשונה, היא הגיעה לאולקוש — כלומר אבי יוסף קרוק ואמי ביילה רחל ואחותי חנה רבקה ואחי לייבל. קודם גרנו ביישוב ששמו פארמפקה, בסביבת מכרות הפחם של סוסנוביץ. אולקוש שכנה, כידוע, בסביבות של יערות שאליה היו באים אנשים לשאוף אויר צח. באותם הימים היה קיים באולקוש ועד קהילה, נבחר או ממונה, שבראשו עמדו שלושה אנשים, שמהם זכורים לי השמות מוטל טאלרמן ומנדל קרנר. בימים ההם היו חיכוכים לא מעטים בין העומזים בראש הקהילה. היו שהתנגדו לחידושים והיו

שחתרו לקראת קידמה, בתי־ספר חילוניים וכו׳. בשנים מאוחרות יותר נתקבל ב״סיים״ (בפרלמנט הפולני) חוק שבבתי הספר שבהם לומדים ילדים יהודיים צריך שיהיה מורה ללימודי דת. אי לזאת מינתה העיריה את אחי לייבל כמורה ללימודי דת לילדים היהודיים בבתי הספר העממיים של נפת אולקוש.

פרט לבתי הספר העממיים, המוחזקים על ידי הממשלה, היתה במקום גימנסיה לבנים ולבנות, שבה למדו ילדים יהודיים. בנוסף לכך למדו בני נוער רבים לימודי דת בבתי המדרש, אולם כפי שידוע לי לא יצאו מהם רבנים. קיימים היו כמו כן ״שטיבלאך״ רבים של רביים שונים.

מקצועות באולקוש

מבין הארגונים של בעלי המלאכה היהודיים מן הראוי להזכיר את איגוד החייטים. זכור לי אברהם גליקשטיין, שמסדנתו יצאו בעלי־מלאכה מומחים, שרבים מהם היגרו במשך השנים לחוץ־לארץ, לצרפת ולארצות אחרות. יש מהם הנמצאים בישראל. ממקצוע הצבעות זכור לי משה מרדכי וייצמן, שלימד הרבה בני נוער את המקצוע. למקצוע העץ באולקוש היה צביון יהודי; בסביבותיה של אולקוש היו מצויות מנסרות וכן קויימו קשרים הדוקים עם מכרות הפחם. פופולריות מאוד היו המאפיות היהודיות שאליהן היו נוהרים אכרים מהכפרים שבסביבה וקונים לחם ודברי־מאפה. בהקשר לכך יש להזכיר שיהודים לא מעטים עסקו בטחינת קמח. קיימת היתה, בין השאר, טחנה חשמלית שאליה היו אכרי הסביבה מביאים את יבוליהם.

העיסוק העיקרי של יהודי המקום היה, כמובן, המסחר הזעיר, כבכל העיירות האחרות בפולין. הסחר הזעיר היהודי שהיה משגשג, עורר לא פעם את קנאתם של הגויים שנאחזו, הן מטעמי תחרות והן בגלל שנאה כמוסה שבלבם, בתעמולה האנטישמית. בשנים האחרונות שאותן אני זוכר הלכו ונפתחו חנויות נוצריות מתוך כוונה ברורה לחסל את המסחר היהודי. נוסף על כך הטילו השלטונות, גם הם מתוך מטרה זו, מסים כבדים על הסוחר היהודי שהיה רובץ תחת עולם.

הבנקים היהודיים הקיימים ניסו ככל האפשר לסייע לסוחר הזעיר. פעולתם הנמרצת הקלה לא מעט. הצטיינו בכך ה״ה גולדברג ופרידמן, הנמצאים כיום בתל־אביב.

שבתותיה של אולקוש

יהודי אולקוש שמרו, כמובן, על השבת. החנויות ובתי המלאכה שבבעלות יהודית היו סגורים מערב שבת עד צאתו. אולם כיוון שגם יום א׳ היה יום מנוחה רשמי, הרי שלא רק נוצרים אלא גם יהודים שבתו באותו יום ממלאכתם, שבתו מאונס. סוחרים זעירים, בעלי מלאכה ורוכלים — כל אלה עבדו, איפוא, רק חמישה

ימים בשבוע והדבר נתן את אותותיו בפרנסתם. פיצוי היו מקבלים ביום היריד השבועי, שההכנסה ממנו היתה שקולה כנגד זו של ימי־חול אחדים.

לקראת שבת מלכתא

הנוער היה מנצל את יום א׳ לעריכת סיורים לסביבה. לעומת זאת שימש יום ו׳ — ערב שבת — כיום התכונה לקראת שבת מלכתא. עקרות הבית היהודיות היו קמות עם שחר, מסיקות את התנורים, יוצאות לשוק כדי לקנות לקראת שבת בשר ודגים. בשביל עניי המקום היו אלו הארוחות היחידות הראויות לשמן שכן בכל ימות השבוע לא היתה ידם משגת לקנות צרכי אוכל הראויים לשמם והסתפקו במעט שבמעט כדי שלא לרעוב, ואילו בשבת היו אף העניים שבעיירה מעין־מלכים.

לאחר השיבה מהשוק החלו המלאכות העיקריות, כמו לישת הבצק לקראת אפיית חלות ודברי מאפה; האחת אפתה כל אלה בביתה והאחת — אצל האופה הקרוב אשר בתנורו הגדול הופקדו, כמובן, גם החמין (צ׳ולנט). זכורים לי שמות של שני אופים פופולריים שתנוריהם הגדולים שימשו בית קיבול לחמין של עקרות בית לא מעטות והם "דער מיעכאווער" (המייחובאי) ואברהמ׳צי.

לאחר מסירת החמין למאפיות החלה העבודה הקדחתנית של קיצוץ הדגים והכנתם וכן סיום נקיון הבתים, שבו הוחל מבעוד יום ובו השתתפו מלבד עקרת הבית גם בתה הבכירה, חמותה וכו׳.

נערי החדר נהנו במיוחד מהתקרבותה של השבת. ביום ו׳ היו לומדים רק מחצית היום ונוסף על כך היו אמותיהן מציידות אותם — לכבוד שבת — בבגדים ובלבנים חדשים.

הפדיון המשתהה

עוד לפני רדת החמה החלה פעילותם הקדחתנית של "שומרי שבת". אלי גלייטמן ומשה השמש דאגו לכך שבעלי החנויות לא יאחרו בסגירת עסקיהם ושבשעת הדלקת הנרות יהיו כל העסקים היהודיים סגורים ומסוגרים, כנדרש. נזכר אני שמעי׳שה־שטן דווקא ברגעים האחרונים לפני סגירה היו מופיעים לקוחות גויים על סף החנויות היהודיות. החנוונים היהודיים, שהכנסותיהם אף פעם לא היו מן המרובות ושעסקיהם היו פתוחים, כמפורש לעיל, רק חמישה ימים בשבוע, לא יכלו להרשות לעצמם לוותר על הפדיון המעט הצפוי להם מידיהם של אותם לקוחות. הם היו מנהלים, איפוא, את המשא־ומתן העסקי עם הקונים, מאחורי דלתות חצי־נעולות, בחפזון כמובן, כדי שלא לחלל את השבת, ובשעת מעשה מרגיעים את אנשי "שומרי־שבת" — יהודים חבושים שטריימלאך — ואומרים להם: שוין, שוין — כלומר הנה, הנה, עוד מעט! אולם כשהמשא ומתן העסקי היה משתהה, נאלצים

היו לדחות את הקונים ולבקשם לבוא ביום ב׳, למרות שהיה בכך משום הפסד ממון שכן, לא היה כל בטחון שקונים אלה אמנם יחזרו ביום ב׳, ואם יחזרו — שמא ילכו דווקא למתחרה...

״לכו נרננה״

ואז היתה נשמעת בחלל השוק חריקת דלתות הננעלות ומנעולים הנסגרים. לאחר דקות ספורות היה השוק מתרוקן. ואז החל לבצבץ אורם של נרות שבת מבעד לשמשות, נר אחד לכל בן־משפחה. בשעת הדלקת הנרות החלה תנועה אדירה ברחובות העיירה בכיוון אחד ויחיד — אל בית הכנסת ו״השטיבלאך״ החסידיים השונים. הכל היו לבושים בבגדי משי, חבושים כובעי־קטיפה יהודיים או שטריימלאך. מנגינת ״לכו נרננה״ החלה להתפשט ברחובות העיירה לפי נוסחים שונים — אך המשותף שבהם היתה החדווה האצורה במעבר מימי חול לשבת קודש.

סעודת ליל שבת שלאחר התפילה היתה מהחוויות המרשימות ביותר בחיי המשפחה היהודית. היא היתה מתמשכת לפעמים זמן רב כשראשי המשפחה משתדלים בכל כוחם ללכד סביבם את הצעירים במשפחה.

לאחר הסעודה היו יוצאים רבים לטיול של שבת, על מידרכות העיירה, סביב הגן ומחוץ לעיירה. תנועות־הנוער היו מקיימות בערבים אלה, ערבי שבת (ובשבת בכללה) את מיפגשי חבריהן ואת ה״פעולות״ שלהן.

את יום השבת היו בני העיירה — לאחר התפילה — מבלים מי במנוחה ובשינה (שינה בשבת תענוג) ובלימוד תורה ומי בטיולים. אם נזדמנה חגיגה משפחתית (ברית מילה, בר מצווה וכו׳) היו המתפללים בבית הכנסת של בעל השמחה נוהרים אליו כדי להשתתף בשמחתו.

חזרה לימי החולין

ראויה לציון מיוחד היא ה״סעודה השלישית״ (שהיתה קרויה במשובש — ״שאלשידס״) שהיתה נערכת בבית המדרש ליד כוס בירה שמזגו אותה מתוך חבית. מקנחים היו בנתח דג מלוח ובמצות מלוחות ובאפונה. בצער רב היו נפרדים מהשבת, שהשכיחה את העוני והמצוקה והרדיפות של ימות החול, מבדילים בין קודש חול, בין יום השבת לבין ששת ימי המעשה. וכשנזדמן המולד באותם ימים — היו מקדשים את הלבנה בחצר בית המדרש. גויי הסביבה היו משתאים למראה היהודים ה״מקפצים כנגד הלבנה״ אך התייחסו לכך בדרך־ארץ בולט.

למחרת היום היו הכל חוזרים, מתוך צער שבלב, אל ימות החולין, המלחמה על פת לחם, חינוך לילדים וטיפוח התקוות למשיח שיבוא אם כי הוא מתמהמה...

מתקרבים ימים רעים...

עם סיום רשימתי ברצוני לציין כי לפני עלותי ארצה ב־1935 שמעתי מפיו של מנהל תחנת־החשמל המקומית אזהרה בערך בזו הלשון: דע לך, ידידי, כי מתקרבים ימים רעים בשביל יהודים ואתה, בהיותך ציוני ויחד עם זה ידידי הטוב, כדאי לך שתעלה לארץ ישראל במהירות האפשרית. אתמול הייתי באסיפה של ה״נארודובצים״ (הלאומנים הקיצוניים) ובה דובר רבות על פורענויות המצפות ליהודים שיישארו בפולין. ייתכן — הוסיף ידידי שהזהירני — כי יגיעו ימים כשאי אפשר יהיה אפילו לברוח. לכן, ידידי היקר, ברח מפה כל עוד אפשרי הדבר.

עליתי לארץ ישראל לאו דווקא כתוצאה מאזהרת ידידי הנוצרי אלא בעיקר לשם הגשמת משאת נפשי מאז ומתמיד: לחיות בתוך עמי ובארצי.

אלוהי, אלוהי!
אני זוכר פני כולם... בכל שעות יומם וערבם בחול ובמועד,
בטלית ותפילין בשחרית זיו ועלטת סתו ובניצת חורף בחלונים
על התורה לאור נר... בעסקם ובשיחם
על ספי חנויות ובשרב יום־שוק בין גויים וגויות.

(מתוך ״לאלוהים באירופה״ לא. צ. גרינברג)

מרדכי שחורי (שוורצפלד)

עיירת מולדתי אולקוש

בשנים 1925—1935

הנני מנסה לשרטט את מראה עיר מולדתנו אולקוש, כפי שנשתמר בזכרוני מן הימים ההם, ימי טרם שואה ולפני עלייתי ארצה.

במרכזה של העיר השתרעה ככר גדולה ובה גינת נוי בצורת מעגל וספסלים סביב לה. על ידה מצויה היתה עוד ככר, שבמרכזה מגדל מים שהתנשא לגובה רב יחסית. מגדל מים זה היה מספק מים מתוקים ממעינות הכפר הסמוך זירדוב. למים אלה יצאו מוניטין כמי מרפא ואנשי הסביבה נהרו למקום כדי לשתות ממעין מבורך זה.

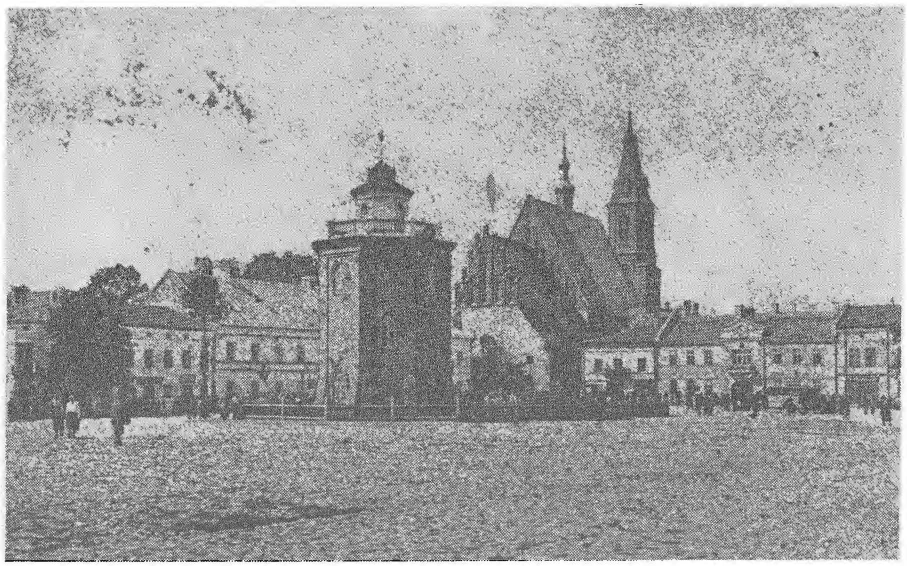
מפינות אחדות של הככר הסתעפו רחובות העיירה. ממרכזה של הככר התמשכו שני רחובות: האחד הוביל ליערות הסמוכים לעיירה, ואילו השני קישר בינה לבין איזור־המגורים הצפוף של היהודים שבו נמצאו, בין השאר, בית הכנסת ובית מדרש.

גבולות העיר היוותה שדרה נטועה עצים עבותים עם צמרות רחבות שהטילו את צלן לכל אורך השדרה. בפינה דרומית־מערבית הזדקרה הכנסיה הקתולית לגובה רב, בנויה היתה לבנים אדומות וגגה, שצורתו כשל חרוט, היה מצופה פח. הצלב שעל הכנסיה התנשא לגובה רב ונראה ממרחקים. מצד ימין של הכנסיה נמצא בית העיריה ומאחוריו בית הסוהר. משמאל נראה בנין ה״סטארוסטה״ (הממונה על הנפה) לנפת אולקוש שבמחוז קיילץ.

בפינה המזרחית־צפונית של הככר עמד בנין עתיק, בן שתי קומות, שקירותיו עבים ומשופעים. בנין זה נבנה עוד בימי המלך הפולני קאזימיר הגדול מן המאה הארבע־עשרה. מתחת לככר הסתעפו מערות ארוכות שזהותן לא נקבעה אז עדיין.

העיירה היתה מוקפת כפרים, שדות ירוקים, יערות עבותים. באופק שרשרת הרים שכאילו סגרה על העיירה, יערותיה ושדותיה.

בשדרה המערבית נמצא גן ציבורי גדול, מטופח, ובו דשאים, פרחים וספסלים. לפעמים, בימי א׳ בשבוע ובימי חג, היתה מנגנת בו תזמורת להנאת התושבים.

ככר העיריה
המועצה, הכנסיה, בנין הסטארוסטה (מושל הנפה)

,,די קראקאווער גאס"

אוכלוסי אולקוש

מספרם של היהודים במקום הגיע לכ־3000 נפש — כ־30% מכלל האוכלוסיה. בתוך האוכלוסיה הנוצרית ניכרת היתה קבוצה קטנה של עשירים שירשו מאבותיהם אדמות חקלאיות. היו אלה אנשים שהמשיכו באורח־חיים שנשתמר עוד מתקופת בעלי האחוזות הפיאודליים שהיו בשעתו המעמד השולט בפולין. בנוסף להם התגוררו באולקוש גם בעלי תואר אקדמי כמו רופאים, עורכי־דין, שופטים ופקידים גבוהים של השלטון הפולני וכן סוחרים ותעשיינים עשירים. בהקשר זה יש להזכיר את בית החרושת המפורסם לכלי מטבח בשם "ווסטן" וכן ביח"ר למוצרי חרסינה, מנסרות לעצים, בתי־מלאכה ללבני חמר. בכפרי הסביבה מצויים היו בתי חרושת למלט, לנייר ומכרה (בכפר בולסלאב) שממנו הפיקו עופרת, ברזל ואחוז מסויים של כסף.

עם המעמד הבינוני נמנו מורים, פקידים נמוכים, מנהלי עבודה, סוחרים וכמה בעלי מלאכה כמו נגרים, בנאים ובני מקצועות דומים. אחריה באה השכבה הנמוכה, שהיתה מורכבת מפועלים מקצועיים, פועלים שחורים ואנשי שרותים.

יהודי המקום

העילית החברתית של האוכלוסיה היהודית היתה מורכבת מקבוצה קטנה של בעלי בתים עשירים, סיטונאים, בעלי תעשיה (בית חרושת לגרביים, ביח"ר זעיר לסבון), סוחרי יערות ועצים, בעלי קרקעות, בעלי ביח"ר למשקאות קרים וטחנת קמח.

המעמד הבינוני היה מורכב בעיקרו מסוחרים, קמעונאים, חייטים ונגרים ובני מקצועות אחרים הטיפוסיים לעיירה יהודית בפולין. את השכבה הנמוכה יותר היוו עגלונים, סבלים, חלבנים, ירקנים ואלה שנהנו מתמיכה כספית של הקהילה.

יריד בעיירה

הימים שלישי ושישי היו ימי יריד שבו התכנסו אכרי הסביבה כדי למכור את תוצרתם החקלאית וכדי לקנות את הנחוץ להם בעיירה. עיקר פרנסתם של הסוחרים והרוכלים היהודיים היה על הפדיון הצפוי להם מאכרי הסביבה שהיו נזקקים לסחורה שבידי היהודים. הימים האלה היו ימי התנועה והפעילות בעיירה ואילו הימים האחרים היו שקטים, מנומנמים. ימי היריד היו ימי מיפגש עם אנשים מן הסביבה הקרובה ולקראתם היתה תמיד תכונה ניכרת.

עוד בשעות הבוקר המוקדמות, עם זריחת השמש, היתה מתחילה תנועתם של יהודים לכיוונים שונים, האחד לבית המדרש עם טלית ותפילין כדי להספיק ולהתפלל במנין ראשון והאחד כדי להתכונן ליריד הצפוי. באותם ימים, כבימים אחרים, היו החלבנים ממשכימי קום. הם היו נעים לעבר הכפר הסמוך פורצ'ב כדי

לקבל מאכריו את החלב לחלוקתו בין לקוחותיהם. אי־שם לא רחוק מהמאפיה היהודית היה נראה עומד לו סבל יהודי, שחבל כרוך סביב מותניו, והוא נוגס בלחם הטרי שקיבל מהאופה בעד הכנסת העצים לתנור. בסימטה קרובה ניתן היה לראות אשה הצועדת צעדים מהירים והיא עמוסה לעיפה תבניות פח גדולות ועליהן עוגות טריות שזה עתה הוצאו מן התנור. היא ממהרת לביתה כדי להספיק להלביש את ילדיה הקטנים ולהאכילם לפני שהיא פותחת את בית המרזח שלה. בצעדים אטיים חוזר לו באותה שעה בעלה מבית המדרש לאחר שסיים תפילת שחרית.

אי־פה ואי־שם מתחילות להיפתח החנויות השונות ונראית תכונה בקרב החנוונים ליום זה ולקבלת הקונים הראשונים. בככר מציגים הירקנים את תוצרתם ובפינה אחרת של אותה ככר כבר נראים העגלונים שכבר הספיקו להאכיל לשובע את סוסיהם ולהעלות את שקי השעורה לעגלות והם דוהרים, תוך כדי דירבון הסוסים, לכיוון תחנת הרכבת כדי לנסות שם את מזלם ולהרויח את הפרוטות הראשונות.

מכיוון הכנסיה מתפשט הד צלצולם של הפעמונים, ומפינות שונות נראות דמויות של אנשים הבאים לתפילת בוקר. באותו זמן ניתן כמו כן לשמוע צפירה ממושכת המגיעה מבית החרושת "ווסטן" ואליו מתחילים לנהור בצעדים מהירים פועלים ופועלות מהכפרים הסמוכים.

תקיעת כף

התנועה הולכת וגוברת ומכיוונים שונים מגיעים כפריים בעגלות עמוסות תוצרת ופקחי המועצה העירונית קובעים בשבילם את המקומות שבהם יעמדו. בד בבד עם התגברות התנועה נפתחות שאר החנויות, יהודים מצטופפים סביב העגלות כדי לראות מה הביאו האכרים ומה הוא המחיר שהם דורשים בעד תוצרתם ומתחילים להתמקח אתם.

קרוב לשעה שמונה מתחילה התנועה של תלמידים, יהודים ונוצרים, לבתי ספרם. אחדים לבית ספר יסודי, הקרוי "פובשכנה" (כללי) ואחדים — לרוב ממשפחות אמידות וביניהם קומץ בנים ובנות יהודיים — ממהרים לבית ספר תיכון ומקצועי.

לאט לאט מתמלאת הככר עגלות, פרות, סוסים, חזירים, עזים וכבשים — למכירה. בין כל אלה מסתובבים קצבי העיירה, ברובם יהודים זקופי גו, בעלי מבנה אתלטי, והם ממששים ובודקים את הבהמות שהוצעו למכירה ומתמקחים עם האכרים על המחיר. לאחר שמשתווים על המחיר ולפני שמתבצעת העיסקה נוהגים הם לתקוע כף חזקה לכפו של האכר המוכר. תקיעת הכף היא סמל להסכמת הצדדים והיא שווה בעיני הצדדים כחוזה חתום ומאושר אצל עורך־דין...

לאחר מכן נוהגים הצדדים לסור לבית המרזח ללגימה של כמה כוסיות יי"ש וזאת על חשבון העיסקה.

בפינה אחרת של הככר מתרכזות אכרות המציעות למכירה פירות וירקות שונים. הן מתיישבות על הקרקע וסביבן נשות העיירה הקונות מהן דובדבנים, תות, אוכמניות וכו׳. בפינה אחרת נמכרים כלים שונים, עציצים, סירים. גם בין העגלות מסתובבים קונים מבני העיירה וקונים את התוצרת החקלאית: תרנגולות, אווזים, ברווזים — המשמיעים קרקורים שונים המתלכדים עם הקריאות הקולניות של המוכרים והקונים להמולה אחת המאפיינת את ימי היריד הסואנים.

בנוסף לקונים הישירים פועלים ביריד גם מתווכים, המעבירים את הסחורה מהאכר לסוחר. המדובר הוא בקנייה סיטונית של שקים ובהם תפוחי אדמה, תפוחים, אגסים ותבואות שונות (חיטה, שיפון, שעורה, שבולת שועל, קטניות וכו׳).

מצפים ליריד הבא

החנויות היהודיות מתמלאות בינתיים אכרים הקונים בכסף שפדו את צרכיהם. האחד קונה מעיל לעצמו או שמלה לאשתו והאחר — נעליים או חפצים ״עירוניים״ שאין להשיגם בכפר מגוריו. לא מעטים ביניהם ממלאים את בתי המרזח המלאים עשן טבק זול ושותים לשכרה ומתוך שכחה עצמית. תגרות עד זוב דם אינן מן התופעות הנדירות.

כשמתקרב היום לקצו מתרוקנות החנויות, מספר העגלות העומדות על הככר פוחת והולך עד שאחרוני האכרים חוזרים לכפריהם. מטאטאי הרחוב מנקים את הככר ואוספים את האשפה לערימות ערימות שאותן מנצלים ילדי המקום כדי לקפוץ מעליהן.

העיירה מתרוקנת מהאורחים שבאו ליריד והיא חוזרת לחיים שלווים ומנומנמים תוך צפיה ליריד הבא שיביא עמו את הפדיון הצפוי שעליו פרנסת רוב רובם של יהודי העיירה.

העם כולו היהודי, הוא־הוא הנאחז ב״כאן״ אשר ישב פה
ובטח שלומי הבונד, ה״אגודה״ — יראי שמים כביכול,
ציונים דוברי רמות רוכלים תלושים —
כולם פתאום הקיצו — פקע הפצע ונפתח!
לארץ ישראל, להימלט... מלטו־הושיעו!
אך אחרו, כבר אחרו מאוד.

(מתוך ״השיר על העם היהודי שנהרג״ ליצחק קצנלסון
בתרגום וולפובסקי — ״כתבים אחרונים״)

ל. בלומענפעלד, פאריז

זכרונות פון אלקוש

צום פאַראייביקן דעם געהייליקטן אָנדענק פון אונזערע קדושים וויל איך צוטראָגן מיינע דערינערונגען פון מיין געבוירן־שטעטל אָלקוש, וואָס איז אכזריותדיק פאַרשניטן געוואָרן דורך די נאַציס.

פון אָלקוש זענען פאַרבליבן איינגעקריצט אין מיין זכרון אַסך פון די געשעענישן, עפּיזאָדן וועלכע האָבן איבערגעלאָזט אַ חותם אויף אייביק.

תמיד איינגעהילט אין פרימיטיוון לעבן, איז אָלקוש געווען אַרומגערינגלט מיט רייכע נאַטורלאַנדשאַפטן... אַזוי ווי אַלע שטעטלעך אין פּוילן, זענען געווען ביי אונז אָרימע און רייכע. איך האָב זיי אויסגעטיילט אין 4 קאַטעגאָריעס, אַזוי ווי איך האָב זיי געזען אין דער ווירקלעכקייט: 40 פּראָצענט זענען געווען אָרים ווי די נאַכט. 30% בדוחק אויסגעקומען מיט פּרנסה, אינטערגעשוויצט, אינטער־געמוטשעט, מנחם מנדלדיק, תמיד געפעלט עטלעכע זלאָטעס אויסצופירן אַ מסחר, געכאַפּט אויף דער שנעל אַ גמילות־חסד ביי אַ שכן... 20% געלעבט נישט שלעכט, אָבער אויפן חשבון פון אַנדערע, פאַרפלאָנטערט אין זייערע סוחרישע דורכפאַלן, דאָך זיך געהאַלטן און נישט איינגעבראָכן... אַ קליינער פּראָצענט בעלי הבתים — סוחרים רעאַליסטן מיט געזונטע אויסגערעכנטע קלוגע קעפּ און האָבן נישט געהאַט קיין דאגות... די איבריקע זענען געווען פאַבריקאַנטן, הורטאָווניקעס, וועלכע זענען געווען באַקאַנט אויך אויסער אָלקוש. ס׳שטעטל האָט זיי צוגעלייגט אַ חתימה, אַז זיי זענען די רייכסטע מענטשן...

אָלקוש האָט פאַרמאָגט אַ רב, אַ חזן, בעלי תפילות, בעלי תקיעות, און אויך אַזעלכע וואָס האָבן זיך דערוווייטערט, אָדער די געזעלשאַפט האָט זיי אַוועק־געשליידערט, מחמת זייער סאָציאַלע סיטואַציע... דאָס גרויסע אָרימקייט איז געווען אַ ספּעציעלע אָרימקייט, פון אַ באַזונדערן מין... אַ דלות איינגעפונדעוועט, נישט מעגליך געווען צו רירן פון אָרט. ס׳איז געווען מער ווי אַ ווונדער ווי אַזוי, און מיט וואָס מ׳האָט געלעבט, הגם די השגות זענען געווען קליינע ביז גאָר... די באַדערפענישן מינימאַלע, נישט פּרעטענדירט פאַר בעסערע באַדינגונגען, געבומען

אַלס פֿאַר ליעב, נישט מקנא געווען, שלום געמאַכט מיטן גורל. געליטן, געשוויגן, האָבנדיק בטחון אַז גאָט וועט אפשר העלפֿן. תמיד גרייט געווען צו טאָן אַ טובה וועמען... מיט אַ אויסערגעוויינלעכן אויסדויער, טיילמאָל מיט באַהאַלטענע טרערן, און דאָך שמייכלדיקע ליכטיקע פּנימער, וואָס האָבן פֿאַרדעקט אַלע יסורים, צרות און דאגות... אין די ימים נוראים האָבן זיי פֿאַרגאָסן טייכן מיט טרערן. ערב יום־כיפּור פֿאַר כל נדרי, ווען יידן פֿלעגן זיך ווונטשן — באַזונדערס די פֿרויען — באַגעגענדיק זיך מיט בליקן, נישט אויסרעדענדיק אַ וואָרט, זענען צווישן זיי אויסגעבראָכן ספּאָנטאַנישע געוויינען... כ׳דערמאָן זיך די מומע שרה, וועלכע איז געווען זייער אַ פֿרומע, פֿאַרהילט מיט אַ גרויסע פֿאַטשיילע, געהאַלטן אַ שווערן מחזור אין אירע הענט, אַריבערגעקוקט אַריבער די שפּעקולן וואָס זענען געווען אָנגעשפּאַרט אויף איר שפּיץ נאָז... צום סוף פֿון נעילה ווען די ליכט האָט שוין געצאַנקט, די הערצער אויסגעמאַטערט פֿון אַ טאָג פֿאַסטן, האָט זי געטרייסט די ווייבער אין שול. מיט נאַאיווקייט צוגעגעבן אַז נאָך אַזוי פֿיל וויינען, נאָך אַזוי פֿיל טרערן, וואָס קענען רירן טויטע שטיינער, וועלן זיך זיכער עפֿענען די טויערן פֿון די הימלען...

מען האָט געזוכט אַ׳אינהאַלט

כ׳דערמאָן מיך די בית המדרש בחורים, ביי די לאַנגע טישן, מיט די אָפֿענע ספֿרים האָבן זיי מיט מאָנאָטאָנישע טענער זיך געחקרנט ביי אַ בלאַט גמרא. געחלומט וועגן ציוניזם, אונטערגעברומט ביאַליקס לידער ״יש לי באר״ און ״אומרים יש אהבה״... געלייענט באַהאַלטענערהייט יידישע ביכער, געזוכט אַ אינהאַלט אין לעבן, געטראַכט פֿון וועלטלעכקייט און תכלית. צווישן די תלמודיסטן איז געווען אַ פּאָעט, ישראל גרינבערג, וועלכער האָט בשתיקה געשריבן לידער אויף סאָציאַלע־רעליגיעזע טעמעס...

אין די ווינטערדיקע פּראָסטיקע טעג ווען דאָס שטעטל איז געווען איינגעהילט אין ווייסן שניי, האָבן זיך די בחורים געוואַרעמט ביים הייכן קאַפּל־אויוון, געגריבלט זיך אין פּאָליטיק, געדאגע׳ט פֿאַר דער וועלט, אַ חוץ פֿאַר זיך...

כ׳דערמאָן זיך די טונקעלע וואָכעדיקע טעג, די רוישידיקע ירידים, די שטילע שבתים וועלכע זענען געווען אַלעמאָל צו קורץ... ביי מיר ליגן נאָך אין זכרון די סוחרים וועלכע האָבן געוואַרט אויף די מאַרק־טעג, געגלויבט אַז דער טאָג וועט ברענגען אַביסל פּרנסה... כ׳געדענק די גאַסן מיט די קלייטלעך פֿון וועלכע די קרעמער האָבן מיט מעלאַנכאָלישע בליקן אויסגעוואַרט אַ קונה... אָבער זעלטן זיך באַוויזן. אויב שוין יאָ ווער געקומען, האָט ער פֿאַרלאַנגט אַ פֿונט מעל, אַ זויערע אוגערקע, פֿאַר דריי גראָשן קלייען בארשט, אָדער געבעטן צו באָרגן אַ האַקמעסער,

אַ פּאַראָסטעט בלעכל, א.אַ.וו. און די וועלכע האָבן געדאגט ווו וועט מען נעמען אויף שבת... שווער געווען צוגויפצושטיקעווען אויף דעם הייליקן שבת. בטלנים, ליידיק־גייער וואָס האָבן נישט געזאָרגט פאַר זיך און זיך באַשעפטיקט מיט לשון הרע. דאָס שטעטל איז ביי זיי געלעגן אין זייערע געדאַנקען... לצים פלעגן חוזקן פון אַלעס און פון אַלעמען... האָבן געהאַט שוועריקייטן צו פאַרשטיין, און אפשר האָבן זיי נישט געוואָלט זיך דערזען אין דער רעאַליטעט...

דאָך האָט אָלקוש געהאַט אַ דינאַמישע יוגנט, וועלכע האָט געצינדן פלאַמען מיט האָפנונגען. מיט אונזער אָרימער פאַנטאַזיע, געזוכט אַרויסצוקריכן אויף דער נייער פאַר אונז וועלט, וועלכע איז געווען סודותדיק פאַרבאָרגן. מיר איז פאַר־בליבן אין זכרון דער סאָסנע וואַלד וואָס האָט פאַרשפּרייט ריחות, ווו מיר האָבן פאַרבראַכט די שבתים און אָוונטן און דיסקוטירט. דאָרט, אויפן גרינעם גראָזיקן באַרג (מאכניצקיס באַרג) איז געבוירן געוואָרן דער ערשטער געדאַנק צו שאַפן אַ "פּועלי־ציון" פאַריין, פון די חברים מאיר ראָזענפעלד, שרה, שלמה, און מלך גרויער ז"ל, ביי וועמען מיר האָבן אָפּגעהאַלטן די גרינדונגס פאַרזאַמלונג... דאָרט איז געווען אָנוועזנד לייזער פון דער סטאַציע, אַ צווייטער ראָזענפעלד, אַ צו־געדייזטער פון בענדין, און דער שרייבער פון די שורות.

מיט אַ רייכע דערפאַרונג פון זיין טעטיקייט אין קראקע האָט מאיר ראָזענפעלד געלייגט דעם גרונדשטיין פון "פּועלי־ציון" אין אָלקוש. דער ערשטער פּונקט פון פּראָגראַם זענען געווען קורסן צו לערנען יידיש, יידישע ליטעראַטור, געשיכטע א.אַ.וו. זיי זענען געווען די וועלכע האָבן געפלאַסטערט דעם וועג און ריכטונג פאַר דער שפּעטערדיקער יוגנט. אין יענער תקופה זענען אויך אַנטשטאַנען אַנדערע פאַרטייען: אַלגעמיינע ציוניסטן, מזרחי, אגודת ישראל, צעירי ציון און אַנדערע.

הייסע דיסקוסיעס זענען פאָרגעקומען אין דער שול, ווו דער זייער געשעצטער פירער פון "מזרחי" זישע סאנדזער ז"ל האָט זיך געשטעלט מיט זיין גרויסן טאַלאַנט און וואָגיקע אַרגומענטן קעגן רב'ס העצע אויף די מזרחיסטן, א.א.וו. צום סוף האָט דער רב מוסיף געווען, אַז אַלע יידן דאַרפן געהערן צו דער "אגודת ישראל". זישע סאנדזער און ש. ל. פאראסאל פלעגן האַלטן באַלערנדיקע פאָרטראַגן וועגן תנ"ך.

מיר פלאָנטערט זיך נאָך אין זכרון אַ משל פון גמרא שבת, בנוגע רו (שבת טראָגן). אנ'אפיקורס האָט געפרעגט, הלמאי גאָט שיקט שבת ווינטן, האָגלען, וועלכע רייסן ביימער, פאַרניכטן זאַנגען. אויף דעם ענטפערט די גמרא: יעדער אין זיין גביל האָט רעכט צוטאָן וואָס אים געפעלט. דער רבונו של עולם איז אין זיין גבול, מאַכט ער וואָס ער וויל, הגם ס'שווער געווען צו באַגרייפן. אָבער זישע סאנדזער האָט כמעט אַלעמען איבערגעצייגט.

זישע סאנדזער איז נפטר געוואָרן אין ישראל. כבוד זיין אָנדענק.

אונזערע לערער

אין אלקוש איז שטאַרק געווען דער פאַנאַטיזם, באַזונדערס ביי די חסידים, וועלכע האָבן געצוימט, און נישט צוגעלאָזט צו זען די ליכטיקייט פון דער דרויסנדיקער וועלט. פון דער צווייטער זייט איז געווען אַ קליינע צאָל פון האַלב־אַסימילירטע אינטעליגענץ, וועלכע האָט זיך געשאָפן מיט פוילנס באַפרייאונג. זיי האָבן געקוקט פון אויבן אַראָפּ, נישט געהאָט קיין אינטערעס פאַר ״עמך״ יוגנט, אָנגעהויבן זיך צו שפיגלען מיט דער פוילישער קולטור.

דער גרעסטער טייל יוגנט וועלכע איז נאָר וואָס אַרויס פון טראַדיציאָנעלן רעליגיעזן חדר, האָט זיך געלערנט אַ פאַך, געוואָרן פאַרשקלאַפט, פאַרטעמפּט, פאַרבליבן אָן חינוך. אויך דער סאָציאַלער פּראָבלעם האָט געעגבערט אין מוח מחמת אויף חיונה האָט נישט געסטייעט. אַזוי האָט דאָס לעבן געפלאָסן, אַמאָל רואיק, אַמאָל שטורמיש. און ווען עס איז געשען אַ גייסטיקער איבערברוך, און מ׳האָט דערפילט בחוש אַז עס פעלט עטוואָס אויסצופילן דאָס טעגלעכע לעבן, דאַן איז אוריש געוואָרן אונזער לערער, וועלכער האָט געלערנט מיט זיין מעטאָדע, נעמליך מיט פוילישע אין פויליש־יידישע צייטונגען, באַזונדערס פּאָליטישע אַרטיקלען. אויב עס זענען פאָרגעקומען גרויסע געשעענישן אין דער וועלט, האָבן מיר דיסקוטירט ביז אין דער שפּעטער נאַכט. ער איז אויך געווען קאָרעספּאָנדענט פון דער זאַגלעמביער צייטונג. נאָך אַ געוויסער צייט קנעלן, האָבן מיר פאַרלאָזט אורישן, ווייל מיר האָבן זיך געגוויטיקט אין אַ לערער פון אַ העכערער מדרגה...

אין אַ געווענלעכן זוניקן פרילינג־טאָג, האָב איך פאָרגעלעגט אַ באַקאַנטן קריסטלעכן סטודענט פון גימנאַזיום וועלכן כ׳האָב געקענט פון פריער, ער באַזוכנדיק די פאָלקס שולע, און איך דעם חדר, אַז ער זאָל אונז געבן לעקציעס פון פויליש און דייטש און ער האָט מסכים געווען. מיר האָבן צונויפגעשטעלט אַ גרופּע פון 3 מיידלעך און 3 בחורים, געלערנט 3 מאָל אין דער וואָך אין דער וווינונג פון אַ מיידלס עלטערן.

אין אַ אנגענעמען קילן אָוונט, נאָך דער אַרבעט, גייענדיק צו דער לעקציע, האָב איך געטראָפן די טיר פאַרשלאָסן. נאָך אַ ווײלע קלאַפּן באַווייזט זיך די מוטער פון דעם מיידל מיט אַ ברוגזן פנים, און ערקלערט קאַטעגאָריש, אַז זי וועט מער נישט ערלויבן צו לערנען ביי איר און נישט איר טאָכטער. מיר זענען געבליבן צעטומלט. וואָס איז דאָ פּלוצים געשען? — האָבן מיר געפרעגט. אָבער די מוטער האָט נישט געוואָלט אונז ענטפערן...

מיר האָבן בשתיקה נאָכגעפאָרשט די סיבה. האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז שלעכטע מענטשן האָבן צוגעטראָגן בייזוויליקע רכילות, נעמלעך אַז דער סטודענט סימפּאַטיזירט צו איר טאָכטער...

אַזוי האָט זיך איבערגעריסן אונזער ווייטערדיקע לערנען...

א קריסטלעכע לערערין

דער זומער האָט זיך דערנענטערט צום סוף. דער אָנקומענדער הארבסט האָט די גרינע בלעטער פון די ביימער פאַרגעלט, און עס איז געוואָרן קאַלאַמוטנע אויפן האַרץ. דורך אַ צופאַל האָט איינער פון די חברה אויסגעפונען אַ לערערין וועלכע האָט געלערנט אין דער פאָלקס־שולע פון שטאָט, און האָט געגעבן אין די אָוונטן לעקציעס פאַר פריוואַטע פערזאָנען, ביי זיך אין דער היים. מיר האָבן אָרגאַניזירט אַ צווייטע גרופּע פון עטלעכע באַקאַנטע און אויפסניי אָנגעהויבן לערנען ביי דער קריסטלעכער לערערין, וועלכע האָט געהאַט העכערע בילדונג, אין געווען זייער אינטעליגענט.

אָבער פּלוצים פּאַסירט אַ מכשול. אונזער באחנ׳טע לערערין וועלכע איז געווען זייער שיין, סימפּאַטיש מיט פאַרחלומטע ראָמאַנטישע אויגן האָט געוואָרפן פייער־דיקע בליקן אויף איינעם פון אונזער חברה. טיילמאָל האָבן מיר באַמערקט אַז אַ צופרידנקייט איז אויסגעגאָסן אויף זייערע פאַרשעמטע פּנימער. און מיט איינמאָל איז אַ שוואַרצע קאַץ אַ דורכגעפלויגן, און דער בחור קומט נישט מער אויף דער לעקציע. דאַן האָבן מיר פאַרשטאַנען אַז ער האָט זיך געשראָקן פאַר די קאָנ־סעקוועַנצן, זייענדיק פון אַ חסידישער היים (אַ גערער חסיד). ער האָט נישט לאַנגט געטראַכט און נעלם געוואָרן. אַ צייט שפּעטער האָבן מיר זיך דערוווּסט אַז ער געפינט זיך אין ארץ ישראל.

אַ צווייטער איז אַוועק אין מיליטער. אַ דריטער איז געפאָרן קיין דייטשלאַנד. דאָס האָט אַריינגעבראַכט אַ צערודערונג אין אונזער גרופּע, און מיר זענען געווען געצוווּנגען זיך צו שיידן. מיט באַדויערן האָבן מיר פאַרלאָזט די העפלעכע גוטע לערערין...

די געזעלשאַפט „פּאָסטעמפּ" (די ביבליאָטעק)

אויף דער איניציאַטיוו פון עטלעכע סאָלאַנאָווע בונדיסטן, ב. ברוינשטיין, שמעון פרידמאַן, פאַראסאל, דענטיסטין פאַנץ, פּועלי ציון חברים מאיר ראָזענפעלד, ישראל לייב פריילין, מאצנער, נחום קערנער, און סקאַוראָנסקי, וועלכער האָט זייער אַסך בייגעשטייערט מאַטעריעל און טעכניש, האָט מען געגרינדעט די ביבליאָטעק מיטן נאָמען "פּאָסטעמפּ".

קודם כל האָט מען געברויכט געלט אויף צו קויפן ביכער. און פאַר דעם צוועק גיין צו די מענטשן וועלכע האָבן געהאַט אַ פאַרשטענדעניש פאַר אַ יידיש בוך. זייער אַקטיוו איז געווען ישראל לייב פריילין, צו וועמען די באַפּעלקערונג

האָט אַרויסגעוויזן גרויס סימפּאַטיע מחמת ער האָט שיין געזינגען מיט זיין באַס־שטימע. ער האָט אויך געהאַט אַ חוש פאַר הומאָר, און זיין אַריינקומען אין אַ שטוב האָט אַרויסגערופן ביי אַלעמען פריילעכקייט.

ער פלעגט שפּעטער נאָכדערציילן וועגן זיינע באַזוכן ביי געוויסע סוחרים פון שטאָט כדי זיי צו בעשטייערן פאַר דער ביבליאָטעק. אויף איין פרוי האָט זייער געווירקט זיין אויפקלערונג, וועגן דער באַדייטונג פון דער ביבליאָטעק פאַר דער יוגנט וועלכע וועט אָנהויבן לייענען יידישע ביכער. און זי האָט באַפוילן איר מאַן: "יאָסל! געב אַ שיינע נדבה, ס'איז אַ מצווה!"

ביי אַ צווייטן גרויסן נגיד, זייער אַ קאַרגן, נאָכן איבערגעבן וועגן זייער באַזוך, איז ביי דער פרוי דאָס פנים געוואָרן פאַרוואָלקנט, און זי האָט אויפגעעפנט איר מענה־לשון: "וואָס ווילן זי פון מיר? איך קען זיך נישט פאַרקוקן אויף אַנדערע רייכע סוחרים. זיי קענען געבן געלט". און מיט רוגזה האָט זי געשריגן צו איר מאַן: "דוד! דו וועסט נישט געבן קיין גראָשן אויף ביכער שמיכער... פאַרוואָס דאַרף מען אויסגעבן געלט, אַז ביי מאַנעלן איז פאַראַנען גענוג ביכלעך, אויב ווער ס'וויל לייענען..."

די ביבליאָטעק "פאָסטעמפּ" איז דערעפנט געוואָרן מיט פייערלעכקייט.

אַ חוץ די שוין דערמאָנטע, האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט אַלס ביבליאָטעקאַרן רחל ראטמענטש, לאה קערנער, שמעון פרידמאַן, גראָסמאַן, פאנקאָווסקאַ, ר. לענדער, נ. מעלצער, מ. טשערנעצקי, פ. פאראסאל.

די יוגנט האָט גענומען לייענען ביכער, דיסקוטירט אין גאַס, און אין אַלע שטובן וועגן שרייבער און זייערע ווערק. דאָס שטעטל איז געוואָרן אויפגעלעבט, דער גייסטיקער מצב האָט זיך ענטוויקלט ביי דער יוגנט. אויך ביי די עלטערע בחורים וועלכע זענען געלעגן אין אַ לעטארגישן שלאָף, האָט זיך דערוועקט אַ צופרידנקייט. זיי האָבן קיינמאָל נישט אין זינען געהאַט צו לייענען אַ יידיש בוך.

ס'האָבן זיך אויך פאַרשריבן אַלס לייענער קריסטן. די ביבליאָטעק איז געוואָרן אַ שם דבר און האָט אַריינגעדרינגען אין אַלע קרייזן. מיט דער צייט האָט זיך די יוגנט נישט מער באַגניגנט מיט לייענען אַ בוך. מ'האָט אָנגעהויבן צו טראַכטן וועגן פאַרשפּרייטן דאָס יידישע וואָרט.

ליידער האָבן גרויע וואָלקנס פאַרהילט די זוניקע טעג. קאַלטע ווינטן האָבן זיך צעבלאָזן. געוויסע פּערזאָנען האָבן אָנגעהויבן אַוועקפירן די ביבליאָטעק אויף אַנדערע רעלסן, זוכנדיק צו געפעלן דער קריסטלעכער אינטעליגענץ, און זיי האָבן געקויפט ווייניגער יידישע ביכער. שיקאַנירט די בחורים, פאַרלאַנגט פון זיי אויסטועץ זייערע היטלען אין זאַל בעתן טוישן זייערע ביכער. דאָס האָט אַרויסגערופן די

ערשטע אינצידענטן. מיר האָבן זיך געפילט באַוואוּלהט פון דער געשאַפענער סיטואַציע.

היתכן? ווו איז דער יושר? ס'איז דאָך אַ יידישע ביבליאָטעק, געשאַפן דורך און פאַר דער יידישער יוגנט. אונזערע פּראָטעסטן האָבן נישט געווירקט. פון טאָג צו טאָג האָט זיך דער האָריזאָנט פאַרשמעלערט און פאַרטיפט די חילוקי דעות. נישט מעגליך געווען מער קיין האַרמאָנישע צוזאַמענאַרבעט בנוגע יידיש. די שטרייטן האָבן זיך אויסגעברייטערט, אַוועקגעשטעלט אַ מחיצה צווישן יידיש און פויליש. מיר זענען געבליבן אין אַ שווערער לאַגע. און מיר האָבן פאָרגעזעצט דעם קאַמף מיט די געגנער פון יידיש.

נאָך שלאָפלאָזע נעכט האָט דער אויפגייענדער פרימאָרגן געבראַכט נייע געדאַנקען, און נאָך עטלעכע וואָכן באַראַטונגען מיט אונזערע חברים און פריינט (מאיר ראָזענפעלד, שמעון שטאַרק, ישראל לייב פריילין, נחום קערנער, שמואל נחום קערנער, יענטל שוואַרצפעלד, שבה שערמאַן, שמעון פרידמאַן, שמואל בעריש לעווקאָוויטש און דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות) האָבן מיר באַשלאָסן צו גרינדן אַ געזעלשאַפט מיטן נאָמען "מוזע".

„מוזע" געזעלשאַפט

אין אַ טונקעלן פאַרכמאַרעטן ווינטער טאָג, האָבן מיר מיט גרויסע שוועריקייטן צונויפגעשטעלט די געזעלשאַפט "מוזע", מיט אַ דראַמאַטישן קרייז, בכדי אויס־צושולן אַמאַטאָרן צו שפילן טעאַטער. מיר האָבן אויסגערעכנט אַז די הכנסה, וואָס מיר וועלן האָבן, וועט גיין פאַרן „פאָסטעמפ", כדי צו קויפן יידישע ביכער פאַר דער ביבליאָטעק. אויפסניי האָט מען זיך גענומען צו דער עבודה, וואָס איז גאָרנישט געווען לייכט... יעדער אָנהויב איז שווער, אָבער יענער אָנהויב איז געווען פון די שווערסטע, צוליב אַסך סיבות. קודם האָט מען געדאַרפט האָבן צייט. ליידער זענען מיר געווען באַגרעניצט, מחמת אונזער באַשעפטיקונג, פרנסה... מיר האָבן זיך געניטיקט אין פינאַנציעלע שטיצע, פון וועלכער מיר זענען געווען ווייט. מיר האָבן זיך געניטיקט אין סבלנות, שטאַרקן ווילן און מוט, און פיזישן כח. אָבער מיר האָבן אַלעס גובר געווען און געשאַפן אַ אַנסאַמבל אַמאַטאָרן, אַ גרופּע זינגער מיטן אָנטייל פון אלחנן ראָזענבלום, י. ל. פריילין, יהושע בירענבוים, שמעון פרידמאַן, שמחה קאַרצפעלד, דוד זאַבערמאַן און די מיידלעך גאָלדעלע פוקסבראַנער, טובה מיט איר שוועסטער, ש. שערמאַן, לאה שערמאַן, י. שוואַרצפעלד.

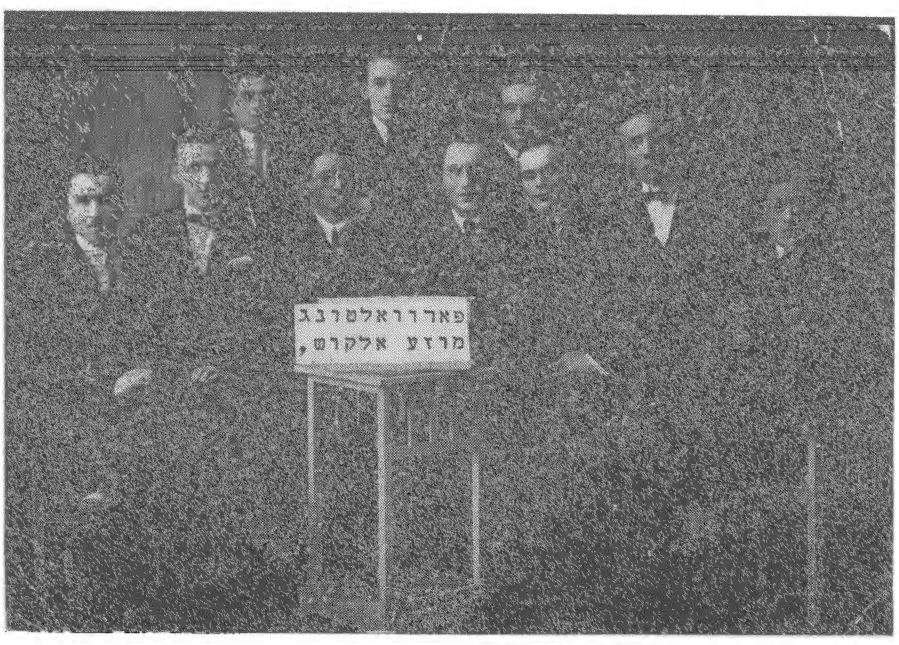
אונזער דערפאָלג איז געווען גרויס: מאַטעריעל און מאָראַליש. אונזערע טעאַטער פאָרשטעלונגען האָבן מצליח געווען. מיר האָבן איינגעאָרדנט קעסטל־אָוונטן, ליטעראַרישע שמועסן, אַראָפּגעבראַכט רעפערנטן פון וואַרשע, חסידישע

יוגנט האָט באַזוכט אונזערע פאָרלעזונגען, שפּעטער אפילו מיטגעאַרבעט אין אונזער געזעלשאַפט, פירענדיק אַ קאַמף מיט זייערע עלטערן, וועלכע האָבן באין ברירה נאָכגעגעבן זייערע פאָרטגעשריטענע קינדער.

ווען כ׳דערמאַן מיך יענע צייט שטעלט זיך ביי מיר די פראַגע פון וואַנען האָבן מיר דאמאָלט געשעפּט אַזוי פיל ענערגיע, אַזוי פיל אויסדויער און מוט. כ׳זע נאָך די יוגנט וואָס באַטייליקט זיך ליידנשאַפטלעך אין דיסקוסיעס אויף די פאַרזאַמלונגען, באַזונדערס ווען ס׳איז אַרויסגעטרעטן קאַרלינסקי פון די ״ליטעראַרישע בלעטער״ אין מזרחי־זאַל ביי זישע סאנדזער, מיט צוויי טעמעס: ״פלאָטקעס אין דער יידישער געזעלשאַפט״ און ״די יידישע מאַסן און דער ציוניזם״. נאָכן רעפעראַט האָבן די פאַרזאַמלטע אים באַוואָרפן מיט צענדליקער פראַגן. מיר האָבן אויפגעוויזן אַז ביי אונז איז דאָס נישט קיין פלאָטקעס... ס׳איז אַ ביטערע ווירקלעכקייט.

אַ אויסגעשעפּטער פיזיש, שפּעט אין דער נאַכט, האָט זיך דער רעפערענט געבעטן, נישט מער אים מאַטערן...

פון צייט צו צייט האָט דער שלום אונטערגעהינקט, מיט שטורמישע אינצידענטן. דאָס שטעטל איז געוואָרן פאַרפלאָנטערט אין אַ קריגעריי, אָבער אַלץ איז

שורה ראשונה, מימין לשמאל (יושבים): הערשל ערליך, זעליק סאפירשטיין, אבא טראפאער, שמעון שטאַרק, לייבל בלומענפלד, ש. נ. קערנער, גליקסמאן.
עומדים: מאיר ראַזענפעלד, יוסף קערנער, יהושע בירענבוים.

פאַרגעקומען צווישן פריינט, חברים, לשם שמיים, פאַר פראַגרעס. שווער צו גלויבן אַז דאָס אַלעס איז פאַרשווינדן, ענטשוויגן געוואָרן אויף אייביק, און געבליבן זענען בלויז זכרונות, אונזער איינציקע ירושה, ווייל דאָס איבריקע האָט די ברוטאַלע ווירקלעכקייט פאַרניכטעט. זייער אָנדענק וועט פאַרבלייבן איינגעקריצט אין אונזערע הערצער.

אינצידענט מיטן רב

אין אַ פראַסטיקן טאָג, ווען דער שניי האָט באַדעקט דאָס שטעטל, האָט דער רב געשיקט דעם שמש נאָך עטליכע פאַרשטייער פון דער געזעלשאַפט "מוזע" (נ. קערנער, שמעון שטאַרק, י. י. פריילין און דער שרייבער פון די שורות).ביים טיש זענען געזעסן עטליכע באַקאַנטע בעלי הבתים פון שטאָט. נאָך אַ קורצער איינלייטונג מיט פירושים, באַפעלט דער רב אַז ער וועט נישט ערלויבן יונגען מיט מיידן זאָלן שפילן טעאַטער. דאָס איז אַ חילול השם. צוגעגעבן האָט ער אַז מיר וועלן זיכער מסכים זיין מיט זיין פאַרלאַנג. מיר זענען געוואָרן צעטומלט און אַ קאַלטער שווייס האָט אונז באַגאָסן אויסהערנדיק דעם רבס אולטימאַטום. י. י. פריילין האָט אויפגעקלערט דעם רב אַז מיר זענען אַנגאַזשירט. 10 טעג פאַר דער פאָרשטעלונג איז אַלעס צוגעגרייט. מיר האָבן געמאַכט חובות צו מענטשן, און עס איז נישט לאָגיש פון רב אונז פארלעגן אַזאַך מיט וועלכער מיר זענען נישט מסכים. אָבער דער רב האָט נישט געוואָלט אויסהערן אונזערע גערעכטע טענות און מוסיף געווען — מיט אַ שטרענגן אויפגערעגטן טאָן — און געדראָט, אַז אויב מיר וועלן נישט אויספירן זיין געבאָט איז ער גרייט צו האַלטן אַ דרשה שבת אין בית המדרש, פאַרן עולם, אַז די עלטערן זאָלן שטערן די יוגנטלעכע צו באַזוכן אונזער פאָרשטעלונג. פאַרלאָזנדיק דעם טיש האָט דער רב מיט כעס צוגעגעבן: "מ'דאַרף אייך אויספאַטשן! איר זייט שקצים!"

אויף אַזאַ מין אָנגריף פון רב האָבן מיר זיך נישט געריכט. מיר האָבן זיך איבערגעקוקט אַלע פילענדיק אַז די בלוטן קאָכן, די נערוון אָנגעשטרענגט. מיר האָבן זיך אויפגעשטעלט מיט אַ געשריי: גענוג! גענוג אויסגעהערט פון רב אַזעלכע עפיטעטן! ספּאָנטאַן האָט דער שרייבער פון די שורות אַ קלאַפּ געטאָן אין טיש אַז אַלע ספרים זענען זיך צעלאָפן אונטערן טיש. אפילו די בעלי הבתים זענען געווען דערשטוינט פון רבס האַלטונג. פון צווייטן חדר האָט דער רב באַפוילן דעם שמש ער זאָל דערווייטערן די חברה. אויף דעם האָט ישראל לייב פריילין געענטפערט: "מיר דאַנקען דעם רב פאַרן כבוד. מיר וועלן שוין אַליין געפונען דעם וועג".

דער סוף איז געווען אַז מיר האָבן אַ דורכגעפירט די פאָרשטעלונג מיט גרויס דערפאָלג. און דער רב האָט נישט געדרשנט.

האַנטווערקער פאַרבאַנד

דער האַנטווערקער פאַרבאַנד איז געגרינדעט געוואָרן מיט דער איניציאַטיוו פון א. בלום, א. גליקשטיין, א. ראפאפאָרט, ע. קאזשמא, מ. ש. שוואַרצבערג, רייטבערגער, ח. שטאַרק און דער שרייבער פון די שורות. אין דער פאַרוואַלטונג זענען געווען אַקטיוו מ. שטאַרק, ש. קארצפעלד, מ. מ. ווייצמאן, ש. ה. פוקס־ברוינער, ח. ה. גליקשטיין, ש. פשעכאַצקי, ש. ד. טענלער, י. גראָסמאַן, ל. גראָסמאַן, אַ. שטאַרק.

אונזער טעטיקייט איז באַשטאַנען קודם כל אין אָרגאַניזירן די בעלי־מלאכות אויפן עקאָנאָמישן געביט. מיר האָבן זיך אויך אַקטיוו אינטערעסירט מיט שטאָטישע ענינים, קהילה, מאַגיסטראַט, געשיקט דעלעגאַטן קיין וואַרשע אויפן צוזאַמענפאָר פון די יידישע האַנטווערקער אין פוילן.

מיר האָבן אויסגעהאַלטן אַ מנין צו דאַווענען שבת בציבור, אָבער מיר האָבן נישט געהאַט קיין ספר תורה צום לייענען, און נישט קיין בעל קורא. דורך דער פאַרמיטלונג פון משה שמש האָבן מיר אויסגעבאָרגט אַ ספר תורה פון דער שול. ווען ס׳איז געווען אַ ספר תורה, איז נישט געווען קיין בעל קורא. אָפטמאָל פאַרקערט.

איינמאָל אַ שבת זענען זיך צונויפגעקומען דריי בעלי קוראים איטשע בער, חיים משה פאליוואדאַ, אייזיק פשעכאצקי ז״ל. יעדער האָט געוואָלט לייענען. אויב נישט האָבן זיי געדראָט נישט צו קומען דעם צווייטן שבת. מאיר שערמאַן, וועלכער איז געווען גבאי, איז דורכגעקומען מיט די בעלי קוראים אַז יעדער לויט דער רייע זאָל קומען אַנ׳אַנדער שבת און עס וועט זיין צוגעגרייט אַ קידוש מיט שנאַפּס, לעקאַך און אייער־קיכלעך...

דאָס נישט באַזיצן אַ אייגן ספר תורה האָט אינספּירירט אַ טייל מיטגלידער וועלכע האָבן פאַרלאַנגט, און אַ דורכגעפירט, דעם פּראָיעקט אויף אַ אַלגעמיינער אסיפה צו שרייבן אַ ספר תורה. אין אַ זונענדיקן פרילינג־טאָג ווען דיביימער אין פעלדער האָבן זיך צעגרינט, איז פאָרגעקומען אַ גרויסע צערעמאָניע, באַגלייט מיט פאַראַד, כלי זמר. מען האָט געטאַנצט אין די גאַסן, יונגע חברה האָבן אויף צאפּלדיקע פערדלעך אויסגעצירטע מיט בלומען קרענץ גאַלאָפּירט אין שטעטל מיט פייערווערק ביז אין שפּעטער נאַכט. אגב, דער רב איז געווען געגן דעם אַז דער האַנטווערקער פאַראיין זאָל שרייבן אַ ספר תורה. אָבער דאָך איז ער געקומען אַ קוש טאָן דעם ספר.

אליעזר גולדברג

אישים הזכורים לי

באולקוש כמו בכל עיירה קטנה בתקופה של לפני מלחמת העולם השנייה התבלטו בחיי הקהילה אישים שונים, שהיו משכמם ומעלה משאר התושבים ובין אם תפסו עמדות ציבוריות חשובות ובין אם לא, היו משפיעים על הציבור היהודי. יהודי המקום היו שואלים בעצתם ונוהגים לפיה.

מבין המעטים הזכורים לי מאותה תקופה אמנה אחדים.

מרדכי טלרמן

הוא היה סוחר חשוב, בעל בעמיו, בן־תרבות ומודרני. רבים היו באים לשאול בעצתו בעניני עסק ובענינים אחרים ומחשיבים מאוד את דעתו. נוסף לכך רחשו אליו אמון רב שכן היו מפקידים בידו בני "עמך" את הכסף שחסכו מעמל רב. הוא שימש לא פעם נאמן לכספים שונים.

למרות שהיה אמיד, לא פיזר כספים ונהג חסכון. עם זאת — נזכר אני — כשבאתי אליו כדי להתרימו לאחת הקרנות הלאומיות (קרן קיימת או קרן היסוד), תרם סכום הגון למטרה זו. ברוח זו חינך את ילדיו. אחד מבניו הוא רופא, אדם בן־תרבות.

מנדל קרנר

הוא היה ראש ועד הקהילה, מנבחרי "אגודת ישראל". היה קנאי מאוד לעניני הדת ורדף את ה"חופשיים" עד חורמה. היה פעיל מאוד בעניני הקהילה ודאג במסירות לצרכי הדת ולצביונה היהודי־חרדי של העיירה. היה מכובד מאוד ובן־תורה.

נזכר אני שפעם עמדו הציונים לארגן במקום הרצאה על הקרנות הלאומיות, בהשתתפותו של נציג מווארשה. לשם כך רצינו לקבל את בית המדרש המקומי. מנדל קרנר, שהתנגד לפעולה ציונית ובידו היה המפתח לבית המדרש, סירב לתת אותו לנו. רק לאחר התערבות מצדו של רב המקום, הסכים לפתוח את בית המדרש בפני האסיפה הציונית.

יוסף לנדר

אדם מסוג אחר היה יוסף לנדר. היה זה יהודי עשיר, בעל בית חרושת של סירי אמאיל, מכובד על הבריות אך לא מעורב עמהן. את ביתו ניהל ביד רמה, מסתגר מהקהל ולא קל היה לבוא במחיצתו. עם זאת היה ידוע כאישיות מרשימה.

זישא סנדזר

חתנו של הנ"ל. למרות היותו אדוק מאוד, בקי היה בלימודים חיצוניים. היה ציוני נלהב ומיום שעמד על דעתו שאף להגיע לארץ ישראל. את שאיפתו זו הגשים לבסוף ועלה ארצה. הוא מכר את כל רכושו ובהגיעו לא"י, ובאין אפשרות אחרת עבד בכל מיני עבודות. מהן קשות ומפרכות. היה גאה על כך שנמנה עם ראשוני אולקוש שעלו לא"י.

בשביל עולי אולקוש שימש כתובת בהגיעם ארצה. הוא היה מקבל את כולם בזרועות פתוחות וסייע להם ככל שהשיגה ידו; הגיש להם גם עזרה חומרית. כל אנשי אולקוש כיבדוהו מאוד. בסוף ימיו שימש כמנהל קופת עולי פולניה.

השאיר בן הנמצא גם הוא בארץ, עורך־דין, בן תרבות, מלא וגדוש ובת — שרה גוטליב — המתגוררת כעת בירושלים.

שלמה אונגר

יהודי בעל הליכות מודרניות, חבר מועצת העיריה. אדם נדיב־לב ואמיד שביתו היה פתוח לכל. מסר חדר מדירתו בשביל פעולות תנועת הנוער "גורדוניה" אותה החשיב מאוד כמחנכת הדור הצעיר לקראת הגשמת הרעיון הציוני. לילדיו נתן חינוך מודרני ונטע בלבם את האהבה והשאיפה לציון. ואכן כל בני משפחתו עלו ארצה. בנו האחד הוא ד"ר אונגר, ובנו השני — נחמיה — מסורים מאוד למורשת אביהם. כמוהם בתו העובדת במוסדות ציוניים.

הרב של אולקוש ובתו

הוא היה בר־אוריין ופיקח. הכרתי אותו רק שש שנים אך בכל מגע עמו היה מרשים מאוד את בני שיחו. בתו, לאה יוסטמן ז"ל, עזבה את פולניה ועלתה לארץ עוד בשנת 1932. היא היתה בעלת השכלה נרחבת, נבונה ומקבלת את כל עולי אולקוש באהבה ובחמימות ועוזרת להם בהרבה.

לפני פטירתה השאירה בשביל קופת גמילות חסדים של יוצאי אולקוש סכום נכבד כדי לחלקו בצורת הלוואות בין נצרכים מיוצאי אולקוש.

הרבי מחנצ'ין שהתגורר באולקוש

הרבי מחנצ'ין עם בנו וחסידיו

יוסף ליפשיץ

מיין געבורטס־שטאט אלקוש

(זכרונות פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה)

דאָס לעבן פון די יידן אין די יאָרן פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז געווען שווער. יידן האָבן נישט געהאַט קיין רעכט צום לערנען, וווינען אין גרויסע שטעט און זענען אויך פאַרטריבן געוואָרן פון די דערפער. מען האָט גאַנץ אָפט אָרגאַניזירט פּאָגראָמען אויף יידן — אין רוסלאַנד זעלבסט און אין רוסיש־אָקופּירטן פּוילן.

מיט דער אַנטשטייאונג פון זעלבשטענדיקן פּוילן דעם 11טן נאָוועמבער 1918 נאָך דער פינף־יעריקער ערשטער וועלט־מלחמה האָט די לאַגע זיך נישט פאַר־בעסערט. דאָס נייע פּוילן האָט פאַרגעזעצט די צאַרישע אַנטי־יידישע מעטאָדן.

אונדזער שטעטל אָלקוש האָט זיך געפונען אונטער דער אָקופּאַציע פון רוסלאַנד.

די יאָרן 1918—1914

טראָץ דעם וואָס איך בין דאַן געווען זייער יונג (עס זענען שוין פאַריבער פון דאַן כמעט 60 יאָר), דערמאָנט זיך מיר אַז די רוסן האָבן, פאַרן פאַר־לאָזן אָלקוש, פאַרברענט זייערע דאָקומענטן אַז זיי זאָלן נישט אַריינפאַלן אין די הענט פון דעם אַריינקומענדיקן עסטרייכיש־אונגאַרישן מיליטער. אָלקוש איז געווען זייער נאָענט פון דער עסטרייכישער גרעניץ. ביז כזשאַנאָוו, וואָס האָט שוין געהערט צו עסטרייך, איז געווען נישט מער ווי אַן ערך פופצן קילאָמעטער.

דירעקטע מלחמה־אַקטן זענען ביי אונדז נישט פאָרגעקומען, אָבער שיסן האָט מען גאַנץ גוט געהערט ווייל אויפן וועג אָלקוש—וואָלפראָם, אַ שטרעקע פון 20 קילאָמעטער, האָבן זיך צונויפגעטראָפן די אָנקומענדיקע עסטרייכיש־אונגאַרישע זעלנער מיטן רוסישן מיליטער.

עס האָט נישט לאַנג געדויערט און מען האָט אָנגעהויבן צו ברענגען צו אונדז די קרבנות פון די ערשטע מלחמה־צוזאַמענשטויסן. די שפּיטעלער ווי אויך די

ש׳לן זענען פאַרנומען געוואָרן דורך די פאַרוווּנדעטע. שפּעטער האָט זיך דער פראָנט דערווייטערט אָבער די מלחמה האָט זיך ערשט אָנגעהויבן. עס האָבן אָנגעהויבן אַדורכמאַרשירן דורך אונדזער שטעטל דייטשע זעלנער.

איך דערמאָן זיך ווי די דייטשן האָבן דאַן דורכגעפירט די באַרימטע „גראָבע בערטע״ אַרמאַטן. מיר האָבן דעמאָלט געוווינט ביי שלמה הערש פוקסבראַנער, אין מאַרק, ביים אָנהויב פון דער וואַלבראַמער גאַס. די אַרמאַטן זענען געווען אַזוי גרויס און שווער אַז דער שאָסיי האָט זיך איינגעריסן. געגאַנגען זענען זיי פון דער סלאָווקאָווער גאַס דורכן מאַרק און ווייטער דורך דער וואַלבראַמער גאַס — אויפן פראָנט.

דאָס לעבן איז געווען זייער שווער פאַר דער ציווילער באַפעלקערונג. עס האָבן אויסגעפעלט לעבנס־מיטלען. עס איז נישט געווען מיט וואָס צו הייצן די הייזער און מיט וואָס צו באַלויכטן. די פויערן האָבן נישט צוגעפירט קיין פּראָדוקטן. ספּעציעל האָבן געליטן די נישט־פאַרמעגלעכע, ווייל אויב מ׳האָט שוין יאָ עפּעס געקריגן — איז דאָס געווען זייער טייער.

אַזוי זענען אַדורך די פינף מלחמה יאָרן 1914—1918, מיט פאַרשידענע פּלאָגן און צרות.

דאָס נייע פּוילן

נאָכדעם ווי עס איז אַנטשטאַנען דאָס נייע פּוילן, און ספּעציעל נאָך דער פּויליש־באָלשעוויסטישער מלחמה, זענען אָנגעקומען נייע צייטן אָבער אויך נייע צרות.

דאָס איבערנעמען די הערשאַפט פון די פּאָלאַקן האָט זיך אָנגעהויבן מיטן איינאָרדענען פון פאַרשידענע אַמטן. עס האָט זיך אויך באַלד אָנגעהויבן די מאָביליזאַציע פון דער יוגנט. די ערשטע „העלדישקייטן״ וואָס די פּוילישע יוגנט האָט אָנגעהויבן צו באַווייזן זענען געווען די כוליגאַנישע אָנפאַלן אויף יידן. יעדעס מאָל וואָס אַ גרופּע שטאָט אָדער דאָרפס־רעקרוטן זענען געקומען אין שטאָט צושטעלן זיך צו דער מיליטער־קאָמיסיע, איז זייער ערשטע „העלדישקייט״ געווען אָנפאַלן אויף די יידישע מאַרק־קראָמען, יאַטקעס, געוועלבלעך אין יידישע היימען. איבערהויפּט האָבן זיך די אַנטי־יידישע כוליגאַנישע אַרויסטרעטן פאַרשטאַרקט ביי דער פּוילישער באָלשעוויסטישער מלחמה. מיטן אָנקומען פון גענעראַל האַלערס מיליטער און אויך פון די אַזוי טרויעריק־באַרימטע „פּאָזנאַנטשיקעס״ זענען די אַנטי־יידישע אָנפאַלן נאָך מער פאַרשטאַרקט געוואָרן. עס איז אמת אַז די אָלקושער יידן זענען נישט אַלע מאָל געבליבן קיין שולדיקע, אָבער קיין געווינענע זענען זיי נישט געווען. מיט יעדן טאָג האָבן זיך די אָנפאַלן פאַרשטאַרקט און ס׳איז נישט

געווען מעגלעך זיך צו באַווייזן אין גאַס, און איבערהויפּט אויסער דער שטאָט. דעמאָלט איז מען געווען איינגעשטעלט מיטן לעבן. איבערהויפּט איז געווען אַ טראַגעדיע פֿאַר די יידן וואָס האָבן געטראָגן בערד. עס דערמאָנט זיך מיר אַ בילד: איך גלויב אַז אונדזערע לאַנדסלייט דערמאָנען זיך נאָך אַז ביי אונדז אין אָלקוש איז געווען אַ לערער וועלכן מען האָט גערופֿן: לאזע לערער (אימערגליק) און אַזוי ווי פֿון זיין לערערשאַפֿט איז נישט געווען קיין פּרנסה האָט ער פֿאַר יעדן שבת און יום־טוב צוגעהאַנדלט מיט פֿיש. און כדי צו ברענגען די פֿיש פֿלעגט ער אַליין פֿאָרן אויפֿן דאָרף. איינמאָל נאָך אַזאַ „רייזע" אויפֿן דאָרף קויפֿן פֿיש איז ער באַפֿאַלן געוואָרן דורך פּוילישע כוליגאַנעס וועלכע האָבן אים מיט אַ מעסער אָפּגעשניטן די באָרד מיט אַ שטיק פּנים. איך זע אים נאָך יעצט מיטן פֿאַרבונדענעם פּנים.

מ'שנייט בערד

די ווילדקייט איז געווען אַזוי שטאַרק ביי די פּאָגראָמשטשיקעס, אַז זיי האָבן שוין נישט געהאַט קיין צייט צו באַמערקן און נישט געוואָלט גלויבן אַז עס קאָן אויך זיין אַ קריסט וואָס טראָגט אַ באָרד. אין אָלקוש אין דער סטאַק־גאַס האָט געוווינט אַן'עלטערער קריסט וואָס האָט געטראָגן אַ גרויסע ווייסע באָרד. ביי אַ צופֿאַל האָבן אים די כוליגאַנעס באַמערקט אין גאַס און האָבן אָפּגעשניטן אויך זיין באָרד. זיין פֿאַרזיכערן אַז ער איז אַ גלויביקער קריסט האָט ביי זיי נישט געהאָלפֿן.

די כוליגאַנישע אַרויסטריטן זענען געוואָרן אַ טאָג טעגלעך געשעעניש. די פּאָליציי אַליין איז שוין נישט געווען בכוח צו באַהערשן די לאַגע. אפֿילו אַז זיי האָבן שוין געוואָלט אויף אַן אמת אָפּשטעלן די פּאָגראָמען. איינמאָל ביי אַזאַ אָנפֿאַל אויף דעם יידישן יאַטקע־געסל איז געווען אַ גרויס געשלעג. אונדזערע יידישע קצבים האָבן זיך אַנטקעגן געשטעלט די אָנפֿאַלער און עס איז געוואָרן אַ מהומה אין שטאָט. עס איז געוואָרן אַרויסגעשיקט שוין נישט פּאָליציי נאָר מיליטער. צווישן די יידן איז דעמאָלט געווען אַ קלאַנג אַז דער אָפֿיציר וואָס האָט אָנגעפֿירט מיטן מיליטער קעגן די רעקרוטן־כוליגאַנעס איז געווען אַ קראַקאָווער יידישער בחור. עס איז געווען אַ גרונט צו גלויבן אַז דער אָפֿיציר איז געווען אַ ייד ווייל ער האָט זיך זייער שטאַרק אַנטקעגן געשטעלט די אָנפֿאַלער.

„פּאַסטעמפּ" און „מוזע"

אָבער טראָץ דער מלחמה און די שווערע באַדינגונגען, האָט זיך אָנגעהויבן איינצושטעלן אַ געזעלשאַפֿטלעך און קולטורעל יידיש לעבן ביי אונדז אין אָלקוש.

טראָץ די שטערונגען פון אונדזער רעליגיעזער יידישער זייט האָט אונדזער שטאָט זייער שנעל אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען אַ ניי געזעלשאַפטלעך קולטורעל לעבן.

צו יענער צייט איז שוין געווען אַ זייער שיינע יידישע ביבליאָטעק א. נ. „פּאָסטעמפּ". צוליב דעם וואָס עס האָבן זיך אָנגעהויבן געוויסע אַרומרייסענישן צווישן די יידיש־רעדנדיקע ברייטע פאָלקס־מאַסן און די אַסימילירטע יידן, האָבן זיך אָנגעהויבן סקאַנדאַלן. מען האָט אויך געקאָנט הערן אויסדרוקן פון געוויסע "אַסימילירטע" מיטגלידער (מאַדאַם טשאַרניעצקי) צו די יידיש־רעדנדיקע מיט־גלידער ווי "טשעמנאַ־מאַסאַ" (פינצטערע מאַסן).

די רייסערייען אין דער געזעלשאַפט "פּאָסטעמפּ" האָבן זיך צוליב דער וואָס מער אַקטיווער באַטייליקונג פון די יידיש־רעדנדיקע מאַסן מער פאַרשאַרפט ביז עס איז געקומען אין אַ געוויסן טאָג אין די צוואַנציקער יאָרן און עס איז געשאַפן געוואָרן אַן אמת פאָלקס־יידישע געזעלשאַפט. די נייע קולטורעלע געזעלשאַפט האָט געהייסן "מוזע". צווישן אַ סאַך אַנדערע נעמען פון די הויפּט־גרינדער איז ווערט אויסצורעכענען: מ. ראָזענפעלד, ש. שטארק, ל. בלומענפעלד און אַ סאַך אַנדערע.

די געזעלשאַפט "מוזע" האָט זיך זייער שנעל אַנטוויקלט און האָט געהאַט אַ זייער שטאַרקן דערפאָלג ביי די ברייטע יידישע פאָלקס־מאַסן פון אַלע ריכטונגען. אין דער "מוזע" איז נישט בלויז געווען אַ זייער גוטע ביבליאָטעק. ס'איז אויך געווען טעטיק אַ שטאַרק אַקטיווע דראַמאַטישע טרופּע. עס זענען אָפט פאָרגעקומען רעפע־ראַטן אויף פאַרשידענע ליטעראַרישע טעמעס. דאָס אַלעס איז פאָרגעקומען אין אַן אייגענעם לאָקאַל און אויך אין פּאָפּולערע שטאָט זאַלן.

די דראַמאַטישע סעקציע האָט זייער אָפט געשטעלט זייער גוטע יידישע ווי אויך איבערגעזעצטע טעאַטער־פּיעסן. איך וויל אויסרעכענען עטלעכע נעמען פון די אָלקושער אַקטיווע מיטבאַטייליקטע אין טעאַטער שפּילן און אין אַלגעמיינעם קולטור־געזעלשאַפטלעכן לעבן. פון די פרויען: די שוועסטער און ברודער גראַיער, ג. פוקסבראַנער, די שוועסטער גראָסמאַן און אַ סאַך אַנדערע. פון די מענער: אלי ראָזענבוים, י. ל. פריליך, משה וואלד, יהושע בירענבאום, ה. ערלעך און אַ סך אַנדערע. זיי אַלע זענען ווערט אַז מיר זאָלן זיי פאַראייביקן פאַר זייער אַזוי אַקטיוון אָנטייל אין דער קולטור־געזעלשאַפטלעכער אַרבעט פאַרן אָלקושער יידישן יישוב.

געזעלשאַפטלעך לעבן

אין די פריע צוואַנציקער יאָרן האָבן אויך שוין אָנגעהויבן זיך צו אָרגאַניזירן די אַרבעטער פון די קלענערע שטעט און ספּעציעל די יידישע אַרבעטער ביי די אַזוי גערופענע יידישע פאַכן ווי: שניידער, מענער און דאַמען, טריקאָטאַזש, לעדער,

האָלץ און אַנדערע פֿאַכן. עס דאַרף אויך אונטערגעשטראָכן ווערן אַז די האַנט־ווערקער (יידישע) זענען גוט אָרגאַניזירט געוואָרן. שפּעטער האָבן די יידישע האַנטווערקער אויך שוין געהאַט עטלעכע פֿאָרשטייער אין אָלקושער שטאָט־ראַט. צווישן זייערע פֿאָרשטייער זענען געווען זייער אַקטיוו: אברהם גליקשטיין, משה־שמואל שוואַרצבערג, אדאם בלום און נאָך אַנדערע. דער מער רעליגיעזער טייל יידן איז אויך געווען פֿאַרטרעטן אַזוי גוט ווי אין דער יידישער געמיינדע און אויך אין שטאָט־ראַט. איינער פֿון זייערע פֿאָרשטייער וואָס איז גלייכצייטיק געווען אין דער קהילה און אין שטאָט־ראַט איז געווען מענדל קערנער. אין די ערשטע יאָרן נאָך דער מלחמה איז אַנטשטאַנען אויך אַ "השומר־הצעיר".

ביי אונדז איז צווישן אַ סך רעליגיעזע אַנטשטאַלטן געווען זייער אַ שיינע שול. אַלע מאָל ליכטיק, ריין און מאַיעסטעטיש שטיל. איבערהויפּט איז געווען אַ נחת אַריינצוקומען אין דער שול ווען דער חזן יצחק לייכטנער האָט געדאַוונט מיט זיין פּרעכטיקן כאָר. עס איז ווערט אונטערצושטרייכן אַז אַ סך פֿון די טעאַטער־אַמאַטאָרן וואָס האָבן זייער גוט געשפּילט האָבן אויך געזונגען אין שול ביים חזן: אל. ראָזענ־באום, ישעיה בירענבאום, י. ל. פֿריילִיך, שלמה גראוועֶר, ש. פֿרידמאַן און אַנדערע.

עס האָט זיך אויך געפֿונען ביי אונדז אין שטאָט אַ זייער גוט פּאָפּולערער ספּאָרט־קלוב "מכבי" מיט אַ זייער שיינעם אויסגעשטאטן גרויסן זאַל פֿאַר פֿיזישע איבונגען.

דאס שולוועזן

אין אָלקוש איז געווען אַ מלוכה גימנאַזיום, אַ מיידל ליצעאום און אויך אַ מלוכה'שע האַנטווערקער שולע. עס איז אמת אַז קיין סך יידישע שילער זענען טאַקע אין די אַלע מלוכה מיטל־שולן נישט געווען ווייל די גרעסטע טייל פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג איז נישט געווען מאַטעריעל בכוח צו שיקן זייערע קינדער אין אַ מיטל שולע. אַ סך קינדער פֿון אַרבעטער און קליינהענדלער האָבן אפילו נישט געהאַט די מעגלעכקייט צו גיין אין די אַזוי־גערופֿענע "פּאָווסעכנע" שולע.

אַ סך קינדער פֿון אַרבעטער און קליינהענדלער זענען שוין צו עלף־צוועלף יאָר געגאַנגען אַרבעטן כדי צוהעלפֿן די עלטערן צו פֿאַרדינען אויף פּרנסה.

דער פּראָפֿעסיאָנעלער נאָדל־פֿאַריין

אין די פֿריע צוואַנציקער יאָרן האָבן מיר, נאָדל־אַרבעטער, מיט זייער גרויסע אָנשטרענגונגען געשאַפֿן אַ לעגאַלן, אָנגעשלאָסענעם אין דער וואַרשעווער צענ־טראַלע פּראָפֿעסיאָנעלן נאָדל־פֿאַריין. צווישן די ערשטע גרינדער זענען געווען: משה וואַלד, חיים בערקאָוויטש, קאלמע גוזי און אַ סך אַנדערע אָלקושער נאָדל־

אַרבעטער. צום גרינדן דעם פאַריין האָט אונדז צוגעהאָלפן דער נאָדל־פאַריין פון סאָסנאָווצע.

אונדזער לאָקאַל האָט זיך געפונען אויף אַ זייטיקן בערגיקן פּלאַץ אין אַ געננג אָרעמער האָלצענער הייזקע. דאָס איז געווען אויפן וועג צו דער באַן־סטאַציע צווישן ראָזענבלומס און יוסף קרוקס הייזער. דער לאָקאַל ביי יענע מאַטעריעלע און פּאָליטישע באַדינגונגען איז געווען צו דערליידן. עס איז דאָרט געווען אַ קליינע פּאָרשטוב און אַ געננג גרויסער ליכטיקער לאָקאַל. מיר האָבן צוביסלעך אויך אַריינ־געשטעלט טישן מיט בענק און נאָך אַזעלכע קלייניקייטן. און די אַלע אויסגאַבן זענען געזאַמלט געוואָרן ביי אונדזערע אַרבעטער און אַרבעטערינס, טראָץ זייער נישט געננג מאַטעריעלע מעגלעכקייטן. דאָס אַלעס איז געווען מעגלעך צו שאַפן ווייל אונדזערע אַלע מיטגלידער זענען געווען זייער אַקטיוו און אַלעמאָל גרייט צו יעדער אַרבעט כדי אונדזער פאַריין זאָל קאָנען עקזיסטירן.

אונדזער אָלקושער נאָדל־פאַריין האָט איבערהויפּט נישט געהאַט קיין לייכטן וועג. עס איז אונדז אויסגעקומען אויסצושטיין שטאַרקע רדיפות פון אַלע זייטן. אַזוי גוט פון דער פּוילישער זייט ווי אויך פון דער רעליגיעזער יידישער זייט. די רדיפות פון דער פּאָליצייאישער מאַכט — דאָס איז אַ באַזונדער קאַפּיטל.

אונדזער פאַריין האָט נישט בלויז געפירט אַ פּראָפעסיאָנעלע אַרבעט נאָר אויך אַ געזעלשאַפטלעך קולטורעלע טעטיקייט.

ש. וויגאדסקי רעפערירט

מיר האָבן אָפט אַראָפּגעבראַכט רעפערענטן פון פאַרשידענע גרעסערע פּוילישע שטעט און אויך פון ווארשע. מיר האָבן אויך איינגעאָרדנט רעפעראַטן אין דער פּוילישער שפּראַך. מיר האָבן אויך איינגעאָרדנט אַ רעפעראַט פון דעם דעמאָלט יונגן פּאָפּולערן פּאָעט ש. וויגאָדסקי פון בענדין. דער זעלבער היינט צו טאָג פּאָפּולערער יידיש־פּוילישער שרייבער האָט זיך מיט אַ פּאָר יאָר צוריק באַזעצט אין ישראל. פאַרן באַזעצן זיך אין ישראל איז ער געווען אין פאַריז. ער איז דאָ אויך אַרויסגעטראָטן מיט אַ רעפעראַט.

איך האָב גערעדט מיט אים און אויך דערמאָנט זיין אַרויסטריט אין אָלקוש און אויך די טעמע פון זיין דעמאָלטדיקן רעפעראַט: "די פּוילישע יונגע פּאָעזיע". צו דעם רעפעראַט איז געקומען אַ גרויסער עולם און אויך פּוילישע שילער פון די העכערע גימנאַזיום־קלאַסן.

מיר זענען געווען צוגעוווינט אַז עס זאָלן צו אונדז קומען אין פאַריין־לאָקאַל מונדירטע און ציוויל געקליידעטע פּאָליציי, נאָר דאָס מאָל האָבן זיי זיך דערלויבט צום ערשטן מאָל אויף אַזעלכעס וואָס זיי האָבן זיך קיינמאָל נישט דערלויבט. מיט

איין מאָל האָבן זיי אָנגעהויבן צו לעגיטימירן די פּוילישע שילערס, און זיי באַפוילן צו פֿאַרלאָזן דעם לאָקאַל. זיי האָבן אויסגעפונען אַז דער רעפעראַט איז נישט פּאַסיק פֿאַר זיי.

פארפאָלגונגען פון פּאָליציי

אונדזער נאָדל־פאַריין האָט געהאַט אויסצושטיין גרויסע שיקאַנעס פון דער פּאָליציי־מאַכט. זיי זענען געווען זייער אָפטע געסט ביי אונדז אין לאָקאַל. און אויב זיי זענען נישט געקומען אין לאָקאַל האָבן זיי אין געהיים אָבסערווירט אַרום אונדזער לאָקאַל ווער עס קומט צו אונדז.

אַבער מיר האָבן זיך אויף גאָרנישט אָפּגעשטעלט און געפירט אונדזער לעגאַלע פּראָפעסיאָנעלע אַרבעט. מיר האָבן איינגעאָרדנט פֿאַרשידענע פֿאַך־פֿאַרזאַמלונגען און אויך געפייערט די אַרבעטער יום־טובים ביי אונדז אין לאָקאַל.

איינמאָל ביי אַ פייערונג אין אַן ערשטן מאַי יום־טוב איז פון די ערשטע געסט געווען אַ ציוויל אינספעקטאָר. די פּאָליציי־לייט זענען נישט געווען קיין נישט באַקאַנטע געסט ביי אונדז. מיר אַלע האָבן זיי זייער גוט געקענט.

עס איז אינטערעסאַנט אַז אונדזערע מיידלעך זענען געווען גענוג דרייסט מיט די אַלע פּאָליציי־אינספעקטאָרן. ווי עס פירט זיך ביי אַרבעטער יום־טובים האָבן זיי געהאַט די מיסיע יעדן אַריינקומענדיקן גאַסט אין לאָקאַל באַשאַנקען מיט אַ רויט בלימל. און אויך ביי זיין אַריינקומען האָבן אים אונדזערע מיידלעך באַשאַנקען מיט אַ רויט בלימל. ער האָט זיך אויפגעפירט דזשענטעלמענעריש און אויך אַריינגעוואָרפן אַ פּאָר גראָשן.

עס איז ווערט אויסצורעכענען עטלעכע פון די דעמאָלסטדיקע מיידלעך. דאָס זענען געווען: שרה אליווא, אסתר גראָסמאַן, מ. לעווקאָוויטש און אַ סך אַנדערע.

די רדיפות קעגן אונדזערע פאַריינס מיטגלידער און אונדזערע חברים פון אַנדערע פאַכן און סתם פּראָגרעסיווע בירגער זענען געוואָרן אַ טאָג טעגלעך געשעעניש. איך דערמאָן זיך אַ פאַקט: איינמאָל פאַרן שטיין צו דער מיליטער־קאָמיסיע האָבן זיך אַ סך יידישע רעקרוטן צונויפגענומען אין בית־המדרש און זיך געוויילט. מיט איינמאָל האָב איך באַמערקט ווי איינער אָן אַ היטל קוקט אַריין דורכן פענסטער. אַז ער האָט געזען אַז מען קוקט, איז ער אַנטלאָפן. ווען מ׳איז אַרויסגעגאַנגען האָט מען געזען אַז דאָס איז דער פּאָליציי קאָמענדאַנט. ער איז זיכער געווען אַז מיר ווילן מאַכן די רעוואָלוציע אין בית־מדרש.

עס זענען אויך זייער אָפט פאָרגעקומען שטובן־רעוויזיעס ביי אונדזערע עלטערן. ביי יעדן אַרבעטער יום־טוב זענען אונדזערע פאַריינס־מיטגלידער און אויך

אַנדערע אַרבעטער געוואָרן אַרעסטירט און געהאַלטן צו עטלעכע טעג אויף דער פּאָליציי. אונדזערע עלטערן האָבן צוליב דעם אַלעם זייער שטאַרק געליטן.

"דאָ פּאַלעסטיני"

אָבער טראָץ די אַלע פֿאַרפֿאָלגונגען האָבן מיר פֿאָרטגעזעצט אונדזער אַרבייט. די פּאָליציי־לייט פֿלעגן זיך ווענדן צו אונדז מיט אַזעלכע ווערטער: "דאָ פּאַלעסטיני אַלבאָ דאָ מאָסקווי" (קיין ארץ ישראל אָדער קיין מאָסקווע).

עס דערמאָנט זיך מיר דער פֿאָלגנדער פֿאַקט:

ביי אונדז אין הויף האָט געוווינט דער קאָמענדאַנט פֿון פּאָליציי־פּאָסטן. מיר, דאָס הייסט מיין מוטער און מיינע שוועסטער און בכלל אַלע יידישע שכנים, זענען געווען גאַנץ גוט באַפֿריינדעט מיט די פּאָליאַקן. איינמאָל, דאָס איז געווען דער ערשטער מאַי, איז דער אַרבייטער יום־טוב אויסגעפֿאַלן פּסח. ביים ערשטן סדר זיצן מיר זיך אַזוי און עסן אונדזער מאָלצייט. פּלוצלונג קלאַפּט מען אין טיר און עס באַווייזט זיך דער קאָמענדאַנט. ער באַפֿוילט מיר תיכף נאָכן עסן קומען אויפֿן פּאָליציי־פּאָסטן. דאָרטן האָב איך שוין געטראָפֿן אַ סך פֿאַראַרעסטירטע חברים.

די פֿאַרפֿאָלגונגען האָבן זיך פֿאַרשטאַרקט און צום סוף האָט מען פֿאַרשלאָסן אונדזער פֿאַריין. ווען מיר פֿלעגן פֿייערן דעם אַרבייטער יום־טוב פֿלעגט מען פּרווון אַרויסרייסן פֿון אונדז דעם פֿאָן. איינמאָל — דערמאָן איך זיך — האָב איך געטראָגן דעם פֿאָן. מען איז אויף מיר אָנגעפֿאַלן און געוואָלט זי אַרויסרייסן. מיר צוהילף איז דעמאָלט געקומען אַן אָלקושער יידישער שטובן־מאַלער (גערופֿן האָט מען אים זעליג). איך בין געלאָפֿן מיט דער פֿאָן אין דער ריכטונג פֿון דער סלאָווקאָווער גאַס און זעליג איז מיר נאָכגעלאָפֿן צו באַשיצן און פֿאַרהיטן פֿאַר דעם אָנפֿאַלער. מיר זענען אַזוי געלאָפֿן ביז מיר זענען אַרויס אויף די פּלאַנטעס און דעמאָלט זענען מיר געווען פֿריי...

"אַ רויטע פֿאָן מיט יידישע אותיות"

א טייל פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג האָט זיך באַצויגן נעגאַטיוו צו אונדזער טעטיקייט ווי אויך צו אונדזער איבערגעגעבנקייט צו דער רויטער פֿאָן. איך דערמאָן זיך אַז איינער פֿון די דעמאָלסט אָנגעזעענע רעליגיעזע פֿירער (מענדל קערנער) האָט זיך אויסגעדריקט: "איך האָב קיינמאָל מיר נישט געקענט פֿאָרשטעלן אַז איך וועל דערלעבן צו זען אויף די אָלקושער גאַסן אַ רויטע פֿאָן מיט יידישע אותיות".

שפּעטער נאָכן פֿאַרמאַכן דעם פֿאַריין האָב איך געאַרבעט אין קאַטאָוויץ. קומענדיק אויף יום־טוב (פּסח) צו פֿאָרן אַהיים קיין אָלקוש, אַראָפּגייענדיק פֿון דער באַן

בין איך געוואָרן אַרומגערינגלט פון דער ציוויל פּאָליציי און אַריינגעפירט אין אַ צימער אויף דער סטאַציע. נאָך גוט אַז מיין שוועסטער האָט מיך אָפּגעוואַרט. האָט זי מיר צוגעהאָלפן צו קוקן די פּאָליציי אויף די הענט. זיי זענען פּעאיק געווען מיר אונטערצוּוואַרפן בחינם׳דיקע אומלעגאַלע ״זאַכן״ און אויף אַזאַ אופן וואָלט איך פאַרזיכערט געווען מיט צוויי דריי יאָר קעסט. מיין יינגסטע שוועסטער איז געווען דרייסט צו זיי און קיינמאָל נישט געשראָקן זיך פאַר זיי. זי האָט מיך נישט איינמאָל אָפּגעראַטעוועט פון אונטערוואַרפן אומלעגאַלע ליטעראַטור. ביי יעדן מאָל ווי פּאָליציי איז געקומען מאַכן צו אונדז אַ רעוויזיע האָט זי זיי קיינמאָל נישט געלאָזט אַליין נישטערן נאָר אַלעס אַליין זיי געגעבן אין האַנט אַריין. אַז עס איז געקומען און זיי האָבן געוואָלט זוכן אין די טאַשן, האָט זי גענומען די טאַשן און פאַרדרייט און זיי געוויזן וואָס עס געפינט זיך דאָרט. נאָכן אַדורכזוכן מיין וואַליזע און אויך מיך פערזענלעך זענען מיר אַהיים געגאַנגען. שפּעטער בין איך געוויר געוואָרן אַז די גאַנצע צייט ווען איך האָב געאַרבעט אין קאַטאָוויץ האָט מען מיר נאָכשפּיאָנירט. זיי האָבן אויך נאָך מיין אַהיים פאָרן געמאַכט אַ רעוויזיע אויפן פּלאַץ ווו איך האָב געאַרבעט און געוווינט.

מען פאַרטיידיקט זיך קעגן אָנפאלן

אין אָלקוש האָבן זיך געפונען אַסך פּוילישע ענדעקעס און בכלל יידן־העצער וועלכע פלעגן נישט אַדורכלאָזן קיין געלעגנהייט אויף צו העצן קעגן יידן. איך דערמאָן זיך אַ זומער ווען די דאָזיקע קרייזן האָבן צוגעגרייט אַ פּאָגראָם אויף יידן אין די שפּעטערע זומער־טעג, בשעת עס זענען געקומען קיין אָלקוש רייכע פּוילישע סטודענטן־זינלעך אויף צו פאַרברענגען זייער וואַקאַציע. איך דערמאָן זיך נישט ווי אַזוי אָבער מיר האָבן געוווסט אַז עס גרייטן זיך אָנפאַלן, און ספּעציעל אויף די יידישע געוועלבער וואָס האָבן זיך געפינען אויפן מאַרק. דאָסמאָל איז נישט בלויז די יידישע יוגנט געווען צוגעגרייט נישט צו דערלאָזן אַ אַנטי־יידישן אַרויסטריט נאָר אויך אַטייל פון דער פּוילישער יוגנט. בלויז אַטייל.

דער אָנפאַל האָט זיך אָנגעהויבן אין אָוונט. מיר זענען אַלע דערשינען מיט עפּעס אין דער האַנט אין דער ריכטונג פון דער קראַקאָווער גאַס ביז פאַנקאָווסקיס הויז. דאָרט האָבן זיך געפונען אַממייסטן יידישע געשעפטן.

עס האָט זיך אַנטוויקלט אַ געשלעג צווישן די כוליגאַנעס און די יידישע יוגנט וואָס האָט פאַרטיידיקט די יידישע געוועלבער.

אַ געוויסע צייט האָט מען נישט געזען קיין שום פּאָליציי. מיט אַמאָל איז אָנגעקומען אַ פּאָליציאַנט פון דער וואַלבראַמער גאַס, אויף וועלכער עס האָט זיך

געפונען דער פּאָליציי־פּאָסטן. עס האָבן זיך געהערט פּראָטעסטן קעגן דעם וואָס ער איז נישט געווען ביים אָנפּאַלן און האָט נישט געשטערט די כוליגאַנעס.

איינער פון אונדזערע חברים (דאָס איז געווען אויצער) איז פאַרהאַלטן געוואָרן דורך דעם פּאָליציאַנט טראָץ אונדזערע פּראָטעסטן.

עס האָט נישט לאַנג געדויערט און מען האָט אים דאָך באַפרייט.

✶

אין 1932—1931, נאָך די זומער וואַקאַציעס, האָב איך פאַרלאָזט אָלקוש און זיך באַזעצט אין סאָסנאָוויעץ. געאַרבייט האָב איך אין קאַטאָוויץ.

מרדכי שחורי (שוורצפלד)

נוער ציוני חלוצי באולקוש

בגיל צעיר היינו שומעים אני ושכמותי דיבורים על הרצל, התחיה הלאומית, חלוציות ועליה לארץ ישראל והרבה פחות על משיח ותחיית המתים. לא הסתפקנו בצפיה פסיבית לגאולה בדרך של נס, שהיתה מקובלת על רוב תושבי עירנו. לא רצינו לחכות לנסים ולמופתים ולהיות בינתיים מושפלים על ידי אדוני הארץ. לא ישבנו, איפוא, בחיבוק ידיים עד בואו של היום הנכסף — יום הגאולה אלא עשינו ככל יכולתנו למען בואו. הסקנו כל זאת מן העובדה ההיסטורית שגם יציאת מצרים נעשתה על ידי בשר ודם שקם לעמנו במצרים, הלא הוא משה בן עמרם משבט לוי, וגאל את עמו.

עם הפצתו של הרעיון הציוני הופיעו שליחים גם באולקוש. הם הרצו הרצאות וקיימו פעולות אחרות. כתוצאה מכך התגבשו והתארגנו תנועות נוער ציוניות למיניהן ובני הנעורים החלו להכשיר את עצמם לקראת הגשמת הרעיון הציוני והחלוצי.

אחד הפעילים ביותר בשטח זה היה משה שוורצברג ועמו עוד כמה עסקנים. הם התחילו להביא מורים ללימוד השפה העברית, ערכו נשפים לאיסוף כספים למטרות יישוב א"י ולבתי היהודים נוספה על הקופסאות השונות של רבי מאיר בעל הנס ולמטרות צדקה אחרות גם הקופסה הכחולה של הקרן הקיימת והחלו מגביות למען קרן היסוד.

הנוער המקומי אשר רובו למד בחדרים וב"תלמוד תורה" החל לקרוא גם ספרים חילוניים ועתונים והושפע מהם לא במעט. רוחות חדשות החלו לנשוב, האופק של הצעירים התרחב והם החלו להביט על המקיף אותם בעינים אחרות. הם החלו לחפש דרכים אחרות להיחלצות מחיי ניוון והשפלה — דרכים ריאליות יותר מאלו שהיו ידועות לאבותיהם ולאבות אבותיהם. בנוסף לאלה שהמשיכו באורח חייהם של הוריהם ולאלה שהושפעו מהרעיון הקומוניסטי ובלעו בצמא את תורותיהם של אבות הסוציאליזם, התארגנו קבוצות גדולות של נוער בתנועות נוער ציוניות וחלוציות שראו בעליה של חבריהן לא"י את מטרתן העיקרית.

תנועת "מזרחי"

בשנת 1927 בערך התאספה קבוצת צעירים בחצר בית הכנסת, קיפלו את הקפו־טות שלהם, הפשילו את שרווליהם והחלו מי באת ומי בקלשון להפוך את שטח החצר של בית הכנסת לגן ירק. הם קראו ליוזמתם זו בשם "הכשרה" ולעצמם "חלוצים". המעשה הנועז הזה של קומץ צעירים דתיים עשה את שלו וצעירים רבים החלו להצטרף לתנועה זו. הם שכרו אולם בחצר של משפחת אונגר שליד מרכז השוק. הם היו מתכנסים שם בשבתות ובחגים לתפילה ולשיחה ציונית. פעולתם זו מבוססת היתה על התנועה הציונית־דתית "דת ועבודה".

שנה לאחר מכן בא אלי אחי יחזקאל ז"ל ואמר לי שמארגנים תנועה שומרית כדוגמת הצופים הפולניים. הוא המריצני להצטרף לתנועה זו ולהביא אתי חברים. שמעתי בקולו וכן עשיתי. מן המרכז הגיע שליח בשם וסרמאן שהסביר לנו במה המדובר ומה הן מטרותיה של התנועה. נבחר ועד שאליו השתייכתי גם אני. לאחר מכן התפרסם בעתון של ה"מזרחי" דבר ייסודה של תנועת "השומר הדתי הלאומי".

כמעט כל ערב היינו מתכנסים באולם שלנו, למדנו עברית וניהלנו שיחות על נושאים ציוניים וחלוציים.

"השומר הלאומי"

לאחר שנתיים בערך ארגנו אחי יחזקאל וחבריו יוסף קוחן ורוז'קה צ'ארנצקה קן של תנועת "השומר הלאומי". עברתי לקן זה. החילונו לקבל עזרה חומרית ואחרת מההסתדרות הציונית במקום. קיימנו קשרים הדוקים עם קנים של אותה תנועה בערים סמוכות כמו בנדין, סוסנוביץ, מייחוב וכשאנוב. בל"ג בעומר מדי שנה היו עורכים טיולים ומצעדים בעיר לפי כל כללי הצופיות. בכ' בתמוז היינו עורכים אזכרה לתיאודור הרצל והתבלטנו בכל הפעולות הציוניות, במגביות למען הקרן הקיימת ובשאר פעולות. גם בשלישי במאי, החג הלאומי של פולין החדשה, השתתפנו במצעדים הכלליים יחד עם ארגוני נוער וספורט יהודיים אחרים כמו מכבי, בית"ר ואחרים.

כל הפעולות האלה הפיחו רוח של גאווה לאומית בלבותינו וראינו את עצמנו כחלוצים העוברים לפני המחנה.

"גורדוניה"

ב־1931 התארגנה בעירנו תנועת גורדוניה שאליה השתייכו רבים מבין חברי הסניף של תנועת "השחר" וגם כמה מיוצאי "השומר הלאומי". באותו זמן הוקם גם סניף של "החלוץ הצעיר" שקיים קשרים עם תנועת "החלוץ" הכללית והיה בעל אופי יותר שמאלני.

הפעילים בגורדוניה היו: רוחמה גולדפלד, שרה ויצמן, שרה שורצפיטר, אליעזר

גולדברג, יהודה גוטפלד, שושנה מינץ, יהודה רייטברגר, זלמן רוזנפלד, יחזקאל פירסטנברג, אחותי לאה ז״ל ואני.

הנוער שהשתייך לסניף ״גורדוניה״ במקום התחלק לשלוש שכבות לפי הגילים: נצנים, צופים, מגשימים. כל שכבה נוהלה על ידי ראש גדוד. בנוסף לשיחות על נושאים ציוניים וחלוציים היו מתקיימות בלילות שבת מסיבות ״עונג שבת״ שהיו מסתיימות בריקודים עממיים כמו הורה, קראקוביאק, צ׳רקסיה וכו׳. בשעות המוקדמות של שבת וחג היינו יוצאים ליערות הסמוכים מקום שם היינו רוקדים ומשתוללים ונותנים פורקן למרץ־הנעורים שלנו. בשעות אחר הצהריים שוב היינו נפגשים במועדון של התנועה והפעם היו השיחות מוקדשות לנושאים רציניים, סקירה פוליטית על המצב בא״י, ויכוח על נושא ספרותי וכו׳.

מזמן לזמן היינו תולים על קירות המועדון עתון קיר ובו מפרי עטם של חברי הסניף — על הנושאים המעניינים אותנו: הרחבת הפעולה, הכשרה לקראת עליה וכו׳.

בעבודתנו החינוכית וההסברתית נעזרנו לא במעט בחברי ״גורדוניה״ שהיו בקבוצת ההכשרה באולקוש. היו אלה בחורים ובחורות מכל חלקי פולין, ביניהם כאלה שהרצו בפנינו על נושאים שונים.

היו מגיעים אלינו גם שליחים מארץ ישראל. זכורים לי ביקוריהם של שמחה רייז מקבוצת שרונה, משה שושני מקבוצת גניגר, דוד סברדלוב מקבוצת שרונה, צ׳יזיק

ועד תנועת ״השחר״

"גורדוניה" — 1932

קבוצה מתנועת־הנוער „גורדוניה"

"גורדוניה" — 1932

הסתדרות "החלוץ" באולקוש

מחולדה ואחרים. שליחים אלה היו מייחדים את הדיבור על חיי הקבוצה בא"י, על תורתו של א. ד. גורדון ("דת העבודה").

הגשמה

בשנת 1933 יצאו ראשוני תנועת "גורדוניה" להכשרה: זלמן רוזנפלד לזאג־נאנסק; רוחמה גוטפלד, שרה ויצמן ושושנה מינץ לגלובנה שליד לודז'; שרה שורצפיטר ואחותי לאה ויהודה גוטפלד לרמברטוב שליד וורשה.

חצי שנה לאחר מכן יצאתי גם אני להכשרה לגלובנה יחד עם דב קרנר. במקומנו קיבלו את תפקיד ניהול הסניף של "גורדוניה" חברי השכבה הצעירה יותר שהתבגרו בינתיים. מבין הפעילים מתקופה זו זכורים לי שמותיהם של צפורה פרנקל, לאה גרוסמן, אחותי חנה, רניה שורצפיטר, שפרינגר.

*

יהיו־נא שורות מעטות אלה מצבת זכרון לאלה מבין חברינו מן הימים ההם שלא זכו להגיע למחוז חפצם ונקטלו בעודם באביב חייהם על ידי הצורר הנאצי ועוזריו.

"החלוץ הצעיר" — 1932

בנימין זאב וייצמן

חסידי ראדומסק

(ראַדאָמסקער שטיבל)

באולקוש, כבערים ועיירות אחרות בפולין, מצויות היו קבוצות אנשים הקשורים קשרים לבביים זה עם זה. הקשר ההדדי היה יוצר הרגשת רעות ואחווה וזו התבטאר בעזרה הדדית, כספית ואחרת, עד כדי היווצרות יחסים כמעט משפחתיים. כל אחד ידע על המתרחש אצל השני כאילו היו משפחה אחת.

להלן ברצוני לציין כמה אנשים, מטובי העיר, מהסביבה הקרובה לי ולתאר עד כמה שאוכל את תכונותיהם — לבל יישכח שמם. נתחיל מהזקנים שבהם.

ר׳ אברהם שרייבר — כך קראו לו. היה זה יהודי בן־תורה, בעל־קורא, שליח־ציבור נאמן ובעל הדרת־פנים. יותר פרטים אינני זוכר, לצערי, עליו.

ר׳ שלמה שוחט — יהודי שתקן, נעים־הליכות, המאיר פניו לכל אחד. נזכר אני בבית הקטן שבו התגורר — בסימטת בית הכנסת. באותה סביבה התגוררו משפחות יהודיות. שמו זכור במיוחד בהקשר למפנה שחל בעיירה בכל הנוגע לתיכנון החיים לעתיד בארץ ישראל: לר׳ שלמה שוחט היו בנים אחדים, ואחד מהם בא״י. בעקבותיו התחילו בניו ללמוד מקצועות המפרנסים את בעליהם, כמו נגרות, בנאות וכו׳. הם שימשו בכך דוגמה לרבים אחרים שהחלו לחשוב על קו חדש בחיים. ר׳ שלמה לא התנגד למפנה שחל בחיי בניו ובהיותו ניחון במידות טובות ובעדינות, היה משיב ברוח זו לכל הפונים אליו. זכרו לא ימוש מקרבנו.

ר׳ יוסף לנדר — יהודי אמיד ונדבן היושב בראש השולחן. נדבנותו וטוב־לבו התבטאו במעשים רבים. הוא שנדב את הבימה בבית הכנסת ובשמחת תורה היה עורך ״קידוש״ לכל המתפללים. ״קידוש״ זה היה הופך למאורע ועניי המקום היו מצפים לאותו יום בכליון־עיניים וממתינים לכך בביתו מבעוד זמן. הוא ובני משפחתו לא חסכו טירחה מעצמם כדי להנעים לבאי־הבית וכדי להפוך את ההתכנסות לשמחה יהודית־עממית בכל המובנים. המאכלים והמשקאות שבהם כובדו האורחים היו בשפע והמאורע לא היה נשכח הרבה־הרבה ימים. הנני זוכר את בנו הבכור דוד לנדר וכן את שמואל ומיכאל ושאר בני המשפחה. יהי זכרם ברוך!

בהזדמנות זו אזכיר שבזמן המלחמה ראיתי את דוד לנדר כשהוא מוכה בידי חיילים גרמניים ימח שמם בקתי רוביהם, והוא בקושי התהלך. לאחר מכן לא ראיתיו יותר.

ר׳ הירשלה זילברפריינד — היה בין המתפללים הקבועים של בית הכנסת. חותני היה. בן־אדם עדין ובעל מידות טובות. במיוחד הצטיין במידת הכנסת אורחים. גם חותנתי, יינטלה, היתה אשה יקרה וצנועה. בזמן החיסול הסתתרו במקום אחד יחד עם ר׳ יחזקאל קריבוס. מאז לא ראיתי אותם יותר.

ר׳ אברהם פאליק — איש מיוחד במינו; צעיר ופיקח, חתנה של פייגעלע די רעביצין. עסקן ציבורי שכל דאגות הכלל על ראשו. היה מקובל כנציג היהודים במוסדות הממשלתיים ודוברם. אשתו רודל מוצאה היה ממשפחה מיוחדת.

ר׳ אברהם אליעזר וייצמן — אבי ומורי ז״ל היה בן־תורה, בנו של ר׳ גוטמן וייצמן (המכונה ״דער בעקער״). סבי היה בן־אדם בעל אופקים רחבים, בן־כרך, ידע המון סיפורי־חסידים וגם פרק בשירה ובזימרה.

ר׳ משה פירסטנברג — דודי שהיה תלמיד חכם מובהק, מיודד עם רב העיירה. לא התידד עם הקהל הרחב אך היה אדם בעל ערכים.

ר׳ שמואל לייב פאראסול — אביהם של אפרים ויוסלה פאראסול. אדם עמקן, בעל־מחשבות, בן־תורה. בשבתות היה קורא את המתפללים לתורה. בשמחת תורה נוהג היה להמציא תוארים מיוחדים לקרואים, וזאת כדי לשמח את הקהל שבא לבית הכנסת. אהב לשמח את הבריות למרות שהוא עצמו סבל בחייו.

ר׳ משה גוטפלד — בעל משפחה גדולה. אדם שאהב לעזור לזולת וחדור כל ימיו ברעיון של שיבת ציון. אבל בגלל התנאים נאלץ להישאר במקום ונספה עם הרבים.

ר׳ יוסף גלייטמן — עשיר גדול, שתמך במוסדות הצדקה שבמקום, חתנו של ר׳ הניך שרף, יהודי בעל בית, וחסיד מסור.

ייזכר־נא בהזדמנות זו יהודי אחד נמוך, בעל זקן, מחלק חלב, שאת שמו שכחתי לצערי. הוא התנגד לגרמנים וצעק עליהם. הגרמנים לקחו אותו ויותר לא ראיתיו.

✶

ישמשו נא שורות מעטות אלה נר זכרון לאותם אנשים רבי־סבל מורמים־מעם שנספו בידיהם של המרצחים הטמאים.

התארגנות אגודת "המזרחי"
בשנת תרע"ט (1919)

בשבועון של ההסתדרות הנ"ל בשם "המזרחי" י"ז אדר ב' תרע"ט (מס' 14) אנו קוראים בנדון הנ"ל הדברים דלהלן:

"עם התייסדות אגודת "המזרחי" נשתנו פני עיירתנו, כמו בענייני הקהלה כן גם בעניני הציונות ניכרת השפעתה של אגודתנו. במשך של שני שבועות עלה לו ל"המזרחי" להתחבב על יושבי עירתנו והוא מונה כבר כשתי מאות חברים. באופן בולט ראינו את עבודתו של "המזרחי" בשעת הבחירות אל הסיים. חברי האגודה עבדו בכל כוחם מן הבוקר עד הערב ויאיצו אל הבחירות גם את העניים והחלשים, ורק בעמל המזרחיים קבלה הרשימה של המועצה הלאומית מספר גדול של דעות. יש בעירנו גם אגודת "צעירי המזרחי" המנהלת את עבודתה במרץ גדול. על־יד האגודה נוסדו שיעורים עברים המצטיינים בסדרם המופתי.

בראש חודש ניסן תרע"ט התקיימה בסוסנוביץ ועידה גלילית של מפלגת המזרחי מאזורי קלצי־בנדין. השתתף בוועידה זו גם נציג סניף "המזרחי" שבאול־קוש. נציג זה נבחר גם כחבר בנשיאות הועידה"

(המזרחי י"א ניסן תרע"ט מס' 17)

בוועידה השנייה של תנועת "המזרחי" הארצית בפולין שהתקיימה בווארשה בימים כ"ח ניסן — א' אייר תרע"ט השתתף גם מר ליברמנש כנציג סניף "המזרחי" באולקוש (בשבועון הנ"ל שלאחרי חג הפסח).

ישראל צוקרמן

"פועלי אגודת ישראל" באולקוש

ב־1933 התכנסו חברים אחדים מהחוגים הדתיים שהציבו לעצמם כמטרה את ארגונו של הנוער העובד בחוגים אלה ולחנכו ברוח של תורת ישראל וארץ ישראל, כפי שנהוג היה לציין זאת בימים ההם.

חברי הועד הראשון היו: יצחק פליקס, יוסף בלומנפלד, לייבצ'ה מיירצ'יק, מוטל כהן. שאול רוזנברג וכותב השורות האלה. המעון הראשון של הארגון היה בביתו של ר' קופל שיפל ז"ל. הפעולה הראשונה היתה ייסוד שעורי ערב על ידי חברי ורבי

ועד צעירי אגודת ישראל

בנות אגודת ישראל — 1933

קבוצת הכשרה של "הפועל המזרחי" באולקוש
עם חבריהם לתנועה מהעיירה

אברהם יעקב וייצמן. שעורי־ערב אלה חוללו מפנה בחיינו והרחיבו את האופקים של המשתתפים בהם. למדנו, כמובן, עברית ומורנו היה גרשון.

זכורים לי הארועים המרשימים שעוררו את התלהבותם של הצעירים מכל חוגי האוכלוסיה היהודית. ארועים אלה היו קשורים בחגים ובמועדים שונים כמו ל״ג בעומר, חנוכה, פורים וכו׳. הפעילות במסגרת החוגים שלנו הכשירו אותנו מהבחינה הרוחנית לקראת העתיד. נזכר אני כי מעוננו היה מקושט בסיסמאות מהתלמוד והמשנה, המדברות בשבח יגיע כפיים, כמו למשל ״טוב תורה עם מלאכה״ וכו׳ וכן אמרותיו של רבי יוחנן הסנדלר, ״ואהבת לרעך כמוך״ וכו׳. היתה לנו ספריה משלנו, שהשאילה ספרים לחברים. מזמן לזמן היו נערכים נשפי־שאלות (הידועים בשם ״קעסטל־אוונט״, כלומר ערב שבו היו המעוניינים משלשלים פתקי שאלות לתוך תיבה, ומרצים אחדים היו משיבים עליהן). התענינותם של החברים בפעולות מסוג זה היתה רבה.

למען מובטלים

בתחום החברתי מן הראוי לציין את פעולתנו למען כ־300 משפחות יהודיות שרא־שיהן היו מחוסרי עבודה. המשפחות הללו חיו בעוני רב והיו זקוקות לעזרה. אנו, חברי הסניף, קיבלנו על עצמנו את פעולת ההתערבות למענן במוסדות המועצה העירונית כדי שיקבלו את התמיכה השבועית שהיתה ניתנת למחוסרי־עבודה לא־יהודיים. הגשנו למען משפחות אלו את הבקשות המתאימות ובסופו של דבר נתבשרנו כי המשפחות הללו אושרו לקבלת התמיכה על ידי ועד־התמיכה של העיר. היה זה אחד ההישגים המרשימים שלנו למען עניי קהילתנו.

זכורה לי ההצגה של מחזה יהודי בשם ״דער ארטאדאקסישער פאבריקאנט״ (החרשתן האורתודוכסי). הצגה זו בויימה ונוהלה על ידי המורה המקומי ר׳ משה פצנובסקי והוצגה ב״דוֹם רובוטניצ׳י״ (בית הפועלים). בעיירה קטנה כאולקוש היתה העלאת הצגה כזאת מאורע שהשאיר רישומו להרבה שנים.

מסירותם של חברי הסניף שלנו היתה לשם דבר. אין מלים בפי כדי להציב זכר לאותם החברים שהיו ואינם עוד. בזכרוני מהדהדים דברי השבועה, שהשמיעו החברים: ״נישט זארגן, מיר קינדער פון מארגן. הילכיג הילכיג זינגען מיר: כי אשא את מריי בקרבי (אל דאגה, ילדי המחר. בקול רם נשיר: כי אשא את מריי בקרבי).

במלים אלו ובדומות להן הבענו את התקווה הכמוסה בלב כל יהודי נאמן לימים טובים.

מתוך "דאס יודישע טאגבלאט"

משנת 1932

אלקוש,

אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם שטילשטאנד פון דער היגער "צעירי אגודת ישראל" וואָס האָט געקענט ברענגען צו אַ פולשטענדיקער ליקווידאַציע פון דער אָרגאַניזאַציע, האָבן עטלעכע יונגע בעגייסטערטע חברים גענומען די איניציאַטיוו צו בענייען די טעטיקייט.

עס איז צונויפגערופן געוואָרן אַן אויסערגעוויינלעכע אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג אויף וועלכער עס האָט רעפערירט וועגן דער געשאַפענער לאַגע דער חבר טוביה גלייטמאַן. ער ווענדעט זיך צו די חברים אונטערצונעמען אַ ווערביר־אַקציע און צו שאַפן אַ ריי שיעורים וועלכע די חברים זאָלן באַזוכן.

עס ווערט אויסגעוויילט אַ נייע טיכטיקע פאַרוואַלטונג פון די חברים: איטשע קאַליקשטיין, יוסל גלייטמאַן, ישראל ווייצמאַן, משה כענטשינסקי און שמואל ראָזענבלום.

די פאַרוואַלטונג האָט גלייך אָפגעהאַלטן אַ זיצונג און איז צוגעטראָטן צו דער אַרבעט.

(„דאָס יודישע טאָגבלאַט" אַ צעיר, י"ד שבט תרצ"ב וואַרשע (נר' 110) 22 ינואר 1932)

דינה בולימובסקי

"בית יעקב" באולקוש

בשנות העשרים נוסד בעירנו בית הספר "בית יעקב" ועם היוזמות להקמתו אמנה את אמי ז"ל מרת שרה פריליך, מרת גליטמן חנה ז"ל ועוד.

למרות הקשיים הכספיים הרבים שנערמו על דרכן, שכרו נשים מסורות אלו אולם והכינו כיתות לימוד על כל ציודן.

אנו, הנערות, היינו מבקרות ב"בית יעקב" ולומדות מפי מורה מוסמכת כתיבת וקריאת אידיש, תפילה, תנ"ך ועברית. כל זאת תמורת תשלום סמלי.

ליד בית הספר "בית יעקב" הוקמה תנועת נוער מפוארת. צעירות ובוגרות "בנות אגודת ישראל" ניהלו שם חיים חברתיים ותרבותיים ענפים מאוד. במקום זה היו הבנות מתאספות בערבים לשם לימוד השפה העברית ולשמיעת ההרצאות מפי

המחנכות. היתה שם גם ספריה בה יכלו הבנות לקרוא ספרים העוסקים בשטחים שונים, החל מספרות יפה וכלה בספרות לימודית תורנית.

חינוך לעליה לא״י

בלילות שבת היו הבנות שומעות קריאת פרשת השבוע מפי אחת החניכות ולאחר מכן פורצות בשירה, משלבות ידיים, נאחזות זו בזו, ואז היו הרגליים מתרוממות בריקוד, מתנועעות בקצב המעגל הרוקד, מבלי לדעת עייפות מהי. היה זה עונג שבת פשוטו כמשמעו. מדי שנה בשנה היו נערכים נשפי חנוכה שכללו הצגות, שהיו מושכות צופים רבים מבני העיר.

החינוך לקראת העליה לארץ ישראל התנהל במרץ וברוח התורה. חינוך זה הניב פרי: בנות ״אגודת ישראל״ יצאו להכשרה.

בין הראשונות שיצאו לקיבוץ הכשרה בוורשה היתה אחותי רחל תח׳. בתום ההכשרה היו שקיבלו סרטיפיקטים והגשימו את שאיפתן הגדולה לעלות לארץ ישראל. והיו שלא זכו להגשים את שאיפתן זו וניספו בשואה הנוראה שפקדה את יהודי פולין.

יקותיאל קרוק

נוער וספורט

הסיסמה הידועה לכולנו "נפש בריאה בגוף בריא" מצאה הד בקרב הנוער היהודי באולקוש עוד בימי מלחמת העולם הראשונה. כבר אז היו שראו בתרבות הגוף משהו שאין להפרידו מההתפתחות הכללית, הלאומית־רוחנית, של הנוער היהודי המטיל על עצמו משימות לאומיות.

והנה עוד לפני גמר מלחמת העולם הראשונה נמצאו עסקנים צעירים שהטילו על עצמם את המשימה הנכבדה לארגן את הנוער היהודי המקומי במסגרת ספורטי־בית.

בית"ר אולקוש — 1932

הוקם מועדון

ב־1917 הוקמה מחדש האגודה התרבותית המקומית "פוסטאָמפ" (קידמה) שמייס־דיה היו היושב־ראש סקובראנסקי, שהיה גר בבית שלנו, שבנינו אותו אז מחדש, לייבצי שוורצברג ברנר ונחום קרנר־ואלפין, שהיה סמל בצבא אוסטריה. ש. סקובראנסקי נסע אז לוינה וקנה שם את כל מכשירי הספורט הנחוצים, ונשכר אולם התעמלות ברח' סלבקוב בקירבת הגן העירוני. מועדון ספורטיבי זה, שניתן לו השם "מכבי" משך אליו בני נוער רבים ומיד עם היווסדו הצטרפו אליו חברים מכל תנועות הנוער בעיר.

גם בני הדור הציוני הקשיש העריכו בחיוב את היווסדו של מועדון זה וראו בו מכשיר ציוני ולאומי רב־ערך להבראתו הגופנית והנפשית של הנוער היהודי במקום ובהבראה זו ראו ערובה לכך כי בבוא הזמן יתן נוער זה מכוחותיו לביצור ארצו ומולדתו ארץ ישראל. ראוי לציין כי גם חברי ה"בונד" האנטי־ציוני הצטרפו למועדון.

דגלו של המועדון היה תכלת לבן וכזו היתה גם תלבושת חבריו. המדריך הספור־טיבי וראש הסקציה להתעמלות היה הסמל האוסטרי הנזכר, שניהל את הפעולה בכשרון רב. לצדו פעל צוות של מדריכים וספורטאים צעירים (כולל בחורה) שעמו נמניתי גם אני.

200 חברים

את העובדה שחברים רבים של המועדון דאז נמצאים עתה בארץ יש לזקוף על חשבון הפעילות והתעמולה שניהל בהופעותיו הספורטיביות למען ארץ ישראל. מתעמלי "מכבי", שהופיעו לראשונה בפני הקהל הרחב, קצרו מחיאות־כפיים נלהבות וזכו לברכות חמות מראשי התנועה הציונית, וביניהם יו"ר התנועה מר פרנקל, חותנו של זישה סנדר ז'ולב, הנמצא בירושלים. לאחר ההופעה המוצלחת שהתקיימה באולם מכבי־אש החלו צעירים נוספים לזרום למועדון. מספר החברים הגיע אז ל־200 איש לערך — מספר גדול אם נביא בחשבון כי אולקוש היתה עיירה לא גדולה.

מבין הפעולות הספורטיביות, שהתנהלו במועדון, יש לציין את המשחקים בכדור־רגל, הרמת משקלות, זריקת דיסקוס, קפיצה לגובה ולרוחק, התעמלות על סוס ועל מקביליות, סידור פירמידות. כמובן שביסוד הפעולות הספורטיביות היו תרגילי סדר.

חברי "מכבי" מגינים על הנפש והרכוש

לחברי המועדון דאז היתה גם הזדמנות להוכיח כי הם נחלצים להגן על הנפש ועל הרכוש של היהודים מפני חוליגנים ותוקפנים אנטישמיים. ב־1918, שנה לאחר גמר מלחמת העולם הראשונה ולאחר שפולין העצמאית קמה לתחייה, התארגנו פור־

חברי „מכבי" — 1931

עים פולניים כדי לערוך פוגרום ביהודים, לפרוץ חנויות ולרצוח. חברי ה״מכבי״ שדבר התארגנות הפורעים נודע להם, קמו כאיש אחד כשהם מזויינים במקלות ברזל ואף בנשק ויצאו להגן על האוכלוסיה היהודית. הצלחנו אז להגן על יהודי המקום מפני הפורעים ולהחזיק מעמד עד שבאה המשטרה (כרגיל באחור רב) כדי להחזיר את הסדר על כנו.

אגודת ״מכבי״ העמידה את המועדון שלה לשרותן של תנועות הנוער השונות מכל הגוונים (גורדוניה, השוה״צ, בית״ר, מזרחי) כדי לארגן תנועה חלוצית, לכנס אסיפות. הודות לפעולות ה״מכבי״ זכו לא מעטים מבני הנוער לצאת מבעוד מועד להכשרה ולאחר מכן לעלות לארץ ישראל.

פעילות בעירית אולקוש

אגודת ״מכבי״ השתתפה גם ב״עבודת ההווה״ — כלומר בפעילות ציבורית מקו־מית. חברי האגודה השתתפו באופן פעיל בבחירות לעירית אולקוש בשנת 1930 והודות לכך נבחרתי אני ברשימה הציונית להיות חבר מועצת העיריה. מבין 24 חברי המועצה. היו 8 יהודים. הודות לכך הצלחנו לא מעט לשמור על חלוקת מסים צודקת כדי שלא יקופחו היהודים לעומת תושביה הלא־יהודיים של עיר הולדתנו. כמו כן עלה בידינו להשיג מתקציב העיריה תמיכות במוסדות היהודיים. עד עלייתי ארצה ניסיתי תמיד, בכל כוחי, כנבחר יהודי במקום לעמוד על משמר האינטרסים של התושבים היהודיים.

נזכר אני בגזירות אחדות שהיו קשורות בפינוי בתים מתושבים ומעסקים שבידי יהודים שע״י כך היו מקפחים את פרנסתם. הצלחנו לבטל כמה מהגזירות המוניצי־פליות של הימים ההם. היו גזירות מוסוות שכביכול לא התייחסו ליהודים כיהודים אך כולנו ידענו את המטרה האחת של אותן תקנות מוניציפליות־כלליות: נישול יהודים מפרנסתם.

ההתנכלות למסחר היהודי

לשיא ההתנכלות לפרנסות היהודים הגיעה הצבת משמרות של ה״נארודובצים״ (הלאומנים הפולניים) ליד חנויות של יהודים, כדי שלא לתת ללקוחות פולניים לקנות אצל יהודים. החרם הכלכלי הזה לא תמיד הצליח משום שהפולנים נמשכו לחנויות יהודיות שבהן ניתן היה לקנות בזול. אולם נמצאו, כמובן, רבים מבין הפולנים שפחדו להמרות את פיהם של המסיתים לבל יראו בהם ״משרתי יהודים״.

אני וחברי עמלנו בכל כוחנו לשכנע את שלטונות המקום שהצבת משמרות כאלה היא בלתי חוקית, והיא בגדר עבירה. נזכר אני שעלה בידי לשכנע את מפקד המשטרה

המקומית בימים ההם כי המשמרות עלולות להביא לידי הפרעת הסדר ואין מקום להתיר את הצבתם.

✶

בימים הרחוקים ההם פעלנו בדרך חוקית כדי להעביר את רוע הגזירות ה"קטנות" הללו. מי יכול היה אז (בשנות השלושים) להעלות על הדעת כי גזירה של השמדה טוטאלית מרחפת על עיר הולדתנו אולקוש?

שנות האימים
1945-1939

מרדכי אהרליך, באר שבע

הקרבנות הראשונים

המלחמה פרצה, כידוע, ב־1 בספטמבר 1939. היה זה יום ששי לפנות בוקר. פחד נורא תקף את יהודי המקום. רוב הגברים ברחו מבתיהם מחשש שיקחו אותם למחנות עבודה.

חמישה ימים אחר פרוץ המלחמה — היה זה ביום שלישי, בלילה — התארגנו עשרה איש יחד אתי והחלטנו לעבור לעיר וולברום ברגל. אי־אפשר היה להגיע לשם בדרך הרגילה כי הכבישים היו חסומים מרוב אנשים שנעו ממקום למקום מבלי לדעת את מחוז חפצם. היתה המולה רבה ודוחק ובחושך לא הצליחו אנשים למצוא את בני ביתם.

לאחר תלאות רבות הגענו לוולברום בשעה 6 בבוקר. כאן נוכחנו לדעת שאין טעם להישאר במקום. לננו בוולברום לילה אחד ולמחרת החלטנו כי מוטב שנשוב הביתה אל משפחותינו. אבל, לצערנו, כבר הגיעו הגרמנים לוולברום וכשיצאנו לדרכנו כדי לשוב הביתה, לאולקוש, הומטר עלינו מטר של יריות שלא איפשרו את שובנו. החלטנו לחזור למקום לינתנו אך אז הבחננו שהגרמנים עומדים ליד תחנת המשטרה. לאחר דקות אחדות הופיעו הגרמנים ליד הבית שבו ישננו והחלו לירות לכל עבר. הם ירו אז באבי יעקב אהרליך ז״ל והרגוהו. כן נהרג אברהם בלאדו ז״ל. השניים נקברו בבית הקברות בוולברום. (כיום אין כל זכר לאותו בית קברות).

הנותרים הוצאו לשוק כשידיהם מורמות. שמה הובאו כל יהודי העיר. הייתי מזועזע ממראה עיני ומהחוויות האיומות של אותו יום ולא יכולתי להשלים עם כך שאבי איננו לידי. ביקשתי, איפוא, מן האכזרים שיאפשרו לי לראות אותו אך קיבלתי תשובה שלילית.

על ככר השוק החזיקו אותנו עד הערב. ואז שיחררו את רוב המבוגרים ואילו את הצעירים הוליכו לעיר זאווירציה. שם הוחזקנו על מגרש תחת כיפת השמיים עד יום לפני ראש השנה. הקיפה אותנו שם חומה שעליה עמדו גרמנים עם נשק. שם ישננו.

אוכל לא קיבלנו אף על פי שהקהילה היהודית בזאווירציה דאגה למשלוחי מזון בשבילנו. אך משלוחים אלה לא הגיעו לידינו.

אמי חוה אהרליך היתה באולקוש שעה שתלו אז את שלושת היהודים: משה מאצנר וגלייטמן. את שמו של השלישי אינני זוכר. אמי נשלחה לבית הסוהר מיסלוביץ ומאז לא שמעתי עליה.

קיץ 1940 — עבודת כפייה באולקוש

יוחנן קאליקשטיין

בלילה ההוא

היה זה יום שלישי בערב. הירח הסתתר מאחורי עננים כהים כאילו חושש היה מצעדיהם הרצחניים של הגרמנים המשוטטים כחיות־טרף בחוצות העיירה ומאיצים בתושביה להתרכז במקום אחד. אין זאת כי הוא אינו רוצה להיות עד למעשים האיומים, ולהתעללות האנושית, העומדת להתרחש. מהעיירות הסמוכות מגיעות משאיות אימתניות ומהן יורדים יותר ויותר גרמנים חמושים ומתקבל הרושם כי הם נערכים לאיזו מיתקפה נגד אויב. ומי הוא האויב? החלשים, הנרדפים ביותר, היהודים.

עד מהרה נשמעות פקודות צווחניות, נבחניות. החיילים מסתדרים שורות־שורות, ששה בכל שורה. על ראשיהם קובעי־פלדה והנשק דרוך בידיהם. הם פושטים בכל הרחובות והחצרות, מתדפקים על הדלתות ומאיצים תוך מכות וצווחות ביושביהם לצאת.

"אאופמאכן" (לפתוח) — צעקה זו מהדהדת בכל עבר. "אנציען, אבער שנעל" (להתלבש אבל מהר) — הם מזרזים את קרבנותיהם.

משהגיעו אלי, ניסיתי להסביר להם כי אני עובד בשביל המשטרה ומראה להם תעודה על כך אולם אין שומע לי. האחד מושך בעורפי והשני דוחף אותי קדימה כשהאקדח השלוף בידו. כך העמידו אותי כשפני אל הגדר שמחוץ לבית מקום שם צורפתי לשכנים אחרים שכבר עמדו שם. מאחוריהם ניצבו דרוכים לקרב חיילים גרמניים כשמכונות־יריה בידיהם. הם שקשקו בכלי־המוות בידיהם כאילו הם ממתינים לפקודה להפעיל אותם עלינו.

אומרים "וידוי"

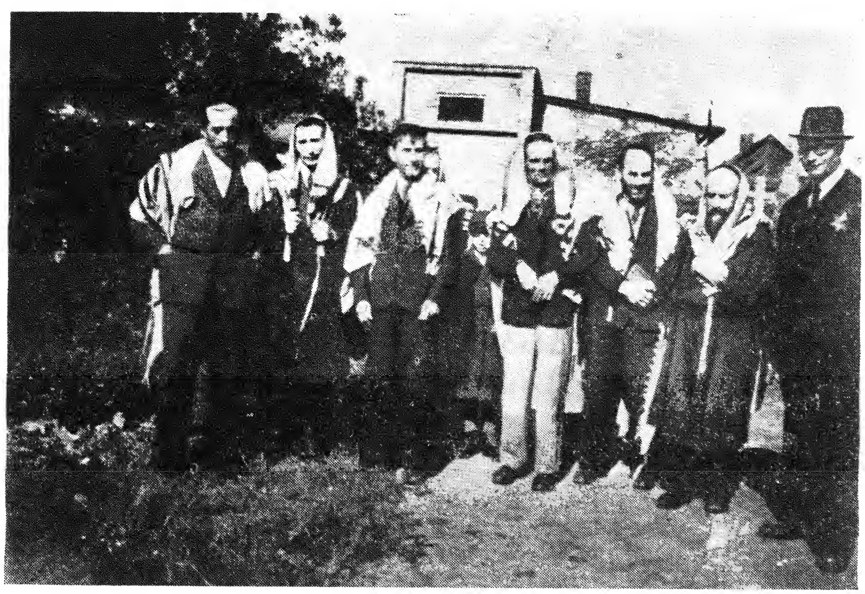
ואנו מחכים לגאולה כי תבוא, כלומר לפקודה "אש" שתגאל אותנו מסבלותינו. סביבנו נשמעות הילולות של נשותינו ושל בני המשפחה: לאן אתם לוקחים אותם? אולם אין תשובה. החיילים בעלי לבבות האבן אינם משיבים. אחד מהם אף דוחף איתי ומצמיד אותי יותר אל הקיר. במוחי מנקרת השאלה: מדוע? מה חטאתי? אך אין

זמן למחשבות. יש לומר וידוי כי אלה הם רגעי האחרונים. והנני ממלמל: אשמנו, בגדנו, גזלנו... ממרחקים נשמעים גידופים וקללות, דברי נאצה: יודן, שוויינן! (יהו־דים, חזירים). והנה מצרפים אלינו את אחרון השכנים שלנו, את יעקב מאצנער, שלא הזדרז לפתוח כשהתדפקו הרוצחים על דלת ביתו. מוכה הוא האיש, מבוהל, זב דם.

והנה משרוכזו כולם עד אחד ולא נשאר בחצר אף גבר אחד, נשמעת הפקודה האומרת כי כולם חייבים לפנות ימינה, הידיים על הכתפיים, שניים־שניים בשורה ולצעוד! מובילים אותנו בכיוון היער. משהגענו לרכבת, הבחננו כי בתוך התהום שוכבים המוני אנשים, ללא תנועה. עתה כבר לא היה כל ספק בלבנו כי עומדים לחסל אותנו וכי זוהי דרכנו האחרונה.

אולם בכל זאת נדלק אי־שם איזה זיק קלוש של תקווה, הניזון מהעובדה כי כה מרובים הם האנשים שכונסו במקום, מעין צרת רבים חצי נחמה.

משהגענו למקום עצמו אנו מבחינים מה מתרחש פה. אנשים שוכבים זה ליד זה, כשפניהם בקרקע וידיהם שלובות מתחתיהם, ללא תנועה. סביבם רוחשים אנשי־גסטאפו המשגיחים בשבע עיניים לבל יעיז אף אחד מהם לשכב בתנוחה אחרת לבל יימעך אפו בקרקע. אנו, החדשים, שהתקרבנו לגיא ההשפלה הזה נדרשים תיכף ומיד לשכב כמו כל האחרים, האף בקרקע, הידיים מאחור וכו׳.

יהודים מתפללים בתקופת הכיבוש הנאצי (צולם על־ידי שוטר גרמני)

כופר־נפש לפי שעה

כך שכבנו באותו יום מר ונמהר משעה חמש לפנות בוקר עד שעה אחת־שתיים אחר הצהריים... עד שהגיעה סוף־סוף ועדה, ובראשה מאיור שפקדה על כולם לקום. נצטווינו למסור את כל הזהב שהיה בידינו ועלינו. וכדי להציל את הנפש החלו האנשים המושפלים, צללי אדם, להתפרק מטבעות, שעונים וכו׳ ולמסרם בידי הגסטאפו — כופר הנפש הידוע שהיה עומד ליהודים בתקופות שונות.

תוך כדי מסירת הדברים הושמעו באוזנינו דברי מוסר כי כל זה בא לנו משום שבחודש שעבר נהרג שוטר גרמני וכי עד עתה לא נתגלה הרוצח. עשרה פולנים נורו בגלל כך. במקרה שיישנה דבר כזה — נשמע איום מפורש — יירו בנו כולנו.

ולפתע מסיים המפקד את דברי האיום שלו. הוא מוציא מכיסו את שעונו וצווח: תוך עשרים שניות אינני רוצה לראות אף אחד מכם! קדימה הביתה! הבהלה והמרוצה שאחזו בנו אין לתארן במלים. שכן חששו האנשים שמא יירו בהם בדרכם הביתה. רצו, אם כן, מבוהלים, כשהם דורסים איש את רעהו בדרך המנוסה. היו כמה שמתו בגלל הבהלה ולא מעטים שנשארו בעלי מום לכל ימי חייהם אם בכלל הצליחו להינצל.

איך הובלו דרך מרעה־לבלוב בבלואים
יהודי היפים, והם יודעים ורואים:
הם למוות... ורון של לבלוב עד גבוהים!
אין כמירת רחמים תחת שמי אלוהים:
תבל של גויים.

("כתר קינה לכל בית ישראל" לא. צ. גרינברג)

פנחס גלייטמן

ארבע שנים בין חיים ומוות

חודש מרס שנת 1941 יהיה שמור בזכרוני, ללא ספק, לעולם ועד. שכן היה זה החודש בו החלו קלגסיו של היטלר בדיכוי האכזרי של אזור מגורינו בעוד הסבל והצרות של יהדות פולין בכללה החלו שנתיים לפני כן.

בסופו של אותו חודש מר ואיום הוציא ה"יודנראט" כרוז שפקד על כל גבר יהודי בגילים 16—50 להתייצב בבית המדרש של העיירה. במועד שנקבע התייצבנו, אבי ואני, בבית המדרש וככל האחרים עברנו שורה של בדיקות רפואיות. כיוון שהייתי בעל כושר־בריאות גבוה, הוכנסתי לבית המדרש ואילו אבי ז"ל נשלח הביתה. מאז לא ראיתיו יותר.

עוד בהיותנו בבית המדרש חשנו בתכונה קרבה והולכת: הרחובות הוקפו במכוניות משטרה ומכוניות ס. ס. העלו אותנו לרכב סגור. מתוך 400 גברים שהתייצבו בהתאם לפקודה, נותרו כמאה וחמישים בלבד. בינינו נמצא ר' חיים, חותנו של הרבי מחנצ'ין ז"ל. השיירה אשר היעד שלה היה מחנה־עבודה, חלפה על פני העיירה. הספקתי לראות את אמי שעמדה בשולי הדרך ובכתה. היתה זו הפעם האחרונה שבה ראיתי את אמי ואת העיירה בכללה.

עבודת פרך וסבל

הובלנו לעבודה למחנה זאקנהיים שליד ברסלאו בגרמניה. תנאי החיים במחנה זה והאוכל היו ירודים ומתחת לכל בקורת. העבודה התישה את כוחותינו אך עד מהרה הסתגלנו גם לכך. הועסקנו על ידי בית החרושת הידוע "אי גה פארבן". לא פעם עובד הייתי, לאחר שעות עבודה מאומצת, במשמרת נוספת במקומו של ר' חיים, חותנו של הרבי מחנצ'ין זצ"ל וכך השתחרר הוא מהעבודה הפיסית הקשה אשר פגעה בו יותר מאשר בכל אחד מאתנו.

במחנה זה עבדנו חודשים אחדים ולאחר מכן הועברנו למחנה ברנדה לשם בניית אוטוסטראדה. במחנה זה נפגשנו באנשים מערים אחרות מרחבי פולין. נמצאו

שם גם נשים שהועסקו במטבח ובעבודות אחרות בתחום המחנה. אגב, מפקדו של מחנה זה היה יהודי בשם זיגל שמעליו היה ממונה גרמני.

נשארנו במחנה זה עד סוף שנת 1941.

בסוף שנה זו נבדקנו שנית והחזקים שבינינו הועברו למחנה אחר, מחנה גרוסמלביץ. כאן קיבלנו אימון צבאי במשך שבועיים, הוזרקו לנו זריקות חיסון וצויידנו במדים מיוחדים וחדשים. הועלינו לרכבת כמסופחים ל־.O.T (חיל־ההנדסה הגרמני) והוסענו צפונה במשך שבועיים ימים. תנאי הנסיעה היו איומים ביותר, בתנאי הובלה של בהמות. הקור היה ללא נשוא. היה זה הקור העז של שנת 1942, בגלל הקור חשנו כי אנו מוסעים לעומקה של רוסיה.

התעכבנו בעיירה הרוסית סאָבש. כשיצאנו לדרך היו אתי עדיין חברים אחדים מעיירתנו. עתה נותרו מהם אחדים בלבד כי רובם נפטרו בדרך בשל הכפור העז ששרר באותה שנה.

שעה שהובלנו מהרכבת למחנה ראינו יהודים מציצים מהחלונות כשהם עונדים על זרועותיהם "מגן־דוד". בשעת העבודה פחדו לדבר אתנו.

כבר בימים הראשונים לשהותנו בסאָבש מצאו הגרמנים לנכון לתלות יהודי על לא עוול בכפו. הדבר ארע כאשר חזרנו מעבודת הצרת פסי הרכבת הרוסיים הרחבים לסטנדרט האירופי. התלייה נערכה במעמד כל דרי המחנה. הנימוק הרשמי לתלייתו של היהודי היה כי מכר לאיכר רוסי סבון תמורת לחם. לאחר מכן הורגלנו בדברים יותר איומים.

אחד היהודים נאלץ, בפקודת הנאצים, לגזוז את זקנו של אברהם אפלשטיין, שוחט העיר

כיוון שקצב העבודה הוגבר, הועברנו לגור בצריפים רוסיים שעמדו בקירבת מקום העבודה. צורף אלינו ד״ר לייטנר, החי כיום בארצות הברית. בעבודתנו התקדמנו לעבר העיר לנינגראד כשאנו מחליפים מדי פעם את מקומות מגורינו. החיים בצריפים אלה היו ללא נשוא. כדי להתרחץ נאלצים היינו להפשיר גושי שלג שאספנו בחוץ.

כך עבדנו וחיינו בעיירות צ׳כו, צ׳בו, דרוגבו ועוד.

רכבת גרמנית הורדה מהפסים

באחד הלילות הגיעו פרטיזנים רוסיים מן היערות וסילקו את הדגלון שסימן את מקום התחלת העבודה. כתוצאה מכך ירדה מן הפסים והתהפכה הרכבת הגרמנית שהיתה מותאמת לפסי הרכבת בעלי הרוחב האירופי. כידוע היו הפסים הרוסיים רחבים ב־9 ס״מ מאלה שבאירופה. עשרות גרמנים שהיו בקרונות הראשונים נפגעו ונהרגו. אנו לא סבלנו כך; רק נחבלנו קשות. ראינו בכך נחמה פורתא ופיצוי על סבלותינו.

שעות אחדות לאחר מכן הועברנו למחנה שהיה שייך פעם לצבא הרוסי והמשכנו בעבודתנו. באותם הימים הגיע הקור עד כדי 42 מעלות מתחת לאפס אך המפקד שלנו סירב לשחרר אותנו מהמכסה הקבועה ואילו אנו, מצדנו, עבדנו במרץ כפול

בעקבות הריגת קצין גרמני רוכזו לא־יהודים בככר העיר; 40 מהם הוצאו לאחר מכן להורג

מאחר שרק כך יכולנו להציל את עצמנו מקפיאה בקור העז. לבושנו המיוחד כלל בגדים עבים וזוג מגפיים.

הודות לד״ר לייטנר, שהתקשר עם מפקד החזית, הוחלט להחזיר אותנו לגרמניה להחלמה מאחר שרוב האנשים חלו בטיפוס. היה זה באפריל 1942.

בדרכנו חזרה לגרמניה חלפנו על פני העיר קובנה שבליטא, הזכורה לטוב לרבים מאתנו. שם עברנו חיטוי ובפעם הראשונה מזה חודשים רבים התרחצנו במים. בקובנה פגשנו יהודים מהגטו שעבדו שם. הללו פחדו לדבר אתנו ולא כל שכן לקבל משהו מאתנו.

בהיותי ברוסיה חליתי גם אני בטיפוס הבטן ובקושי יכולתי ללכת על רגלי מן המקלחות חזרה לרכבת שהסיעה אותנו לגרמניה. היו אז אתי ליפא גוטפלד ז״ל וייבדל לחיים ארוכים שלום גרטנר שהובילו אותי לתוך הרכבת. כשיצאנו לרוסיה היינו שלוש מאות וחמישים איש. לגרמניה חזרו מעטים בלבד. רבים מאתנו השארנו בדרכים, מהם שקפאו מהקור ומהם שהוציאו נשמתם מעבודה קשה ומיאוש.

ממחנה למחנה

כשהגענו לאנאברג, עיירת המרפא הגרמנית, התאוששנו קצת ואט אט חזרנו לקו הבריאות אך גם שם הלכו לעולמם רבים מחברי, ביניהם ליפא גוטפלד, זלמן צ׳מנסקי ואחרים, ה׳ יקום דמם.

בחודש יוני קיבלתי גלויה אחרונה מאמי ז״ל. היא כתבה לי מתחנת הרכבת של העיירה. במכתבה זה כתבה, בין השאר, כי היא מלאת חרדה ודאגות כיוון ששמעה כי הם מועברים להשמדה אי־שם. היה זה אות החיים האחרון שקיבלתי מאמי.

שבועות אחדים לאחר מכן הובלנו למחנה מארקשטאט. בהיותי במחנה זה קיבלתי דואר משתי אחיותי שעבדו במחנה עבודה בצ׳כיה. אנו עסקנו אז בבניית בית חרושת לטילים V־1.

במרס 1944 עברנו שוב בדיקות מדוקדקות. הבריאים מבינינו נשלחו למחנות עבודה. השאר — לחיסול. אני נשלחתי למחנה פינקטייכען. במחנה זה שהינו עד סוף 1944. בסופה של שנה זו החלו בנות הברית, כידוע, בהתקפותיהם החזקות על הגרמנים, והרוסים התקדמו לתוך גרמניה. הגרמנים שחששו פן נתמרד הוליכו אותנו ברגל, ולפעמים הוסענו ברכבות פתוחות, כשהיעד שלנו הוא אוסטריה. הצעדה הזאת הידועה בשם ״צעדת המוות״ הפילה מתוכנו חללים רבים. אלה שלא יכלו להחזיק מעמד חוסלו על ידי הגרמנים. אנו מצדנו התנחמנו קצת מן העובדה שבדרכנו ראינו הרבה גרמנים מבוהלים, הנעים שיירות שיירות בדרכים ובורחים מאימת הרוסים.

הגענו לוולפסברג שבאוסטריה. שהינו שם בתנאים גרועים והמשכנו לאֶבנזה.

שם בודדו אותנו ולאחר זמן־מה שובצנו בעבודה. היו שם אתנו גם איטלקים וצרפתים. הועסקנו בבניית מינהרות בהרים. רבים לקו במחלות רבות.

ה־5 במאי 1945

למרות השמועות על השחרור לא האמנתי כי באחד הימים יבוא קץ לסבלנו. מפקד המחנה הודיע לנו כי ברגע שתישמע אזעקה עלינו להיכנס לתוך המינהרות. בכך ביקש, כביכול, את "טובתנו". אך אנו קיבלנו קודם לכן אינפורמציה מפי קאפו פולני כי הגרמנים רוצים להרעיל אותנו בהיותנו במינהרות. הקאפו יעץ לנו להתנגד בכוח. וכיוון שבמקום היה רק קומץ קטן של גרמנים, העזנו להתנגד ל"עצתו הטובה" של המפקד וסירבנו להיכנס למינהרות. אמרנו כי בשום אופן לא ניכנס למינהרות אפילו אם תהיה אזעקה וכי לא נירתע מלהיהרג במקום.

למחרת היום לא יצאנו לעבודה ולא קיבלנו אוכל. כך נשארנו במשך יומיים עד שבת בצהריים ואז, ב־5 במאי 1945 החלו להיראות הטנקים האמריקאיים הראשונים בשערי המחנה.

ואז הקיץ הקץ על סבלנו שארך למעלה מארבע שנים.

אל יראונו־בוכים הגויים, אל ישמעונו סופדים וגונחים
בגופם־שהכם־היאוש והם על ברכיים צונחים ;
— — — — — — — — — — — —
מוטב כי יראונו אויבים : עצומי פיות, סלעיים,
ובעינינו אפלת תהום ורשפים משדות קרב
מיום רומא ועד יום גרמן ועדי יום־אדום־וערב.

("שבועת ברית לבבות" לא. צ. גרינברג — "רחובות הנהר")

משה דוד וייצמן (בן יחיאל ואסתר)

"דער בלוטיגער מיטוואך"

(יום ד' העקוב מדם)

יום כ"ה בתמוז ת"ש (31 ביולי 1940) זכור בתולדותיה הטרגיות של אולקוש כ"בלוטיגער מיטוואך" (יום ד' העקוב מדם). אנסה בשורות הבאות לתאר את חוויות־האימים של יום מר ונמהר זה שלא יישכח לעולם אם כי כל תיאור מחוויר לעומת מאורעות־האימים של אותו יום שהיה ראשית הקץ שהקיץ על עיירתנו אולקוש.

האצא חי?

קילוחי דם נגרו אז מגופי והרוו את מקום משכבי. זרם הדם השוטף מאן להיפסק. טיפות הדם שנטפו מאפי ללא הרף יצרו תמונה אכזרית של ברז דולף. ברז דם.

המחשבות על שלום משפחתי הפסיקו להטרידני. מאז הבוקר הרהרתי: האם שלום להם? או שמא חס וחלילה נפגעו? אך עתה היו מעייני מרוכזים רק בנקודה אחת: הרהרתי האם אצא חי מיום־אימים זה או שמא כאן, בככר העיר, יהיה מקום קבורתי.

שמעתי פסיעות חייל גרמני, הידקתי את שיני לבל תתמלט מפי זעקת כאב כאשר נעליו המסומרות של החייל ידרכו על גופי הצנום כשאני שכוב על בטני, וידי שלובות לי על גבי. הרמתי את עיני והסתכלתי בתכלת השמים. חשבתי, כי זוהי ודאי הפעם האחרונה שזוכה אני לראות את עולמו של הקב"ה. עולם מוזר ברא הוא, עולם שהטוב והאכזרי, היפה והמכוער משמשים בו בערבוביה.

עצמתי את עיני ו...

"תוך דקה כולם בביתם!"

כך זעק המפקד הגרמני. הבעת פניו העידה על שנאה מוחלטת לאותם יהודים מוכים, אשר מחמת הכאב ויסורי המלקות שהיו מנת חלקם זה יום תמים לא היטיבו להכיר בין ימינם לשמאלם.

נשארתי רתוק למקומי. כמסרב להאמין שמותר לי להזיז איבר, שמותר לי לקום ולהלך כאדם חופשי.

לקום ולהלך כאדם חופשי? מאין לי הכוח למאמץ זה? גופי הנפוח ושותת הדם כבד היה. ורגלי אשר את מספר מלקות־השוט שספגו מי יספור, סרבו להוליכני.

תוך דקה כולם בביתם! — נשמעה הקריאה שנית. לא חשבתי על ביתי הרחוק, אשר אף ביום אביב רגיל מרחקו מהככר כמהלך 10 דקות. 10 דקות ביום רגיל אולם היום התארכה הדרך כפליים.

לפתע חשתי בנגיעה קלה בעורפי.

"בוא היכנס אל ביתי ותנוח עד יעבור זעם! ביתי הרי קרוב, כמהלך 2 פסיעות"...

יהודים — רחמנים בני־רחמנים ואף בעת צרה לא ישכחו את חבריהם, לא יזנחו את הכושל והדך.

ניגבנו את פנינו מן הדם, ופנינו ללכת לדרכנו. כשישבנו על הכסאות ולגמנו מן התה המהביל, נוח היה לנו לשכוח הכול, לשכוח ולא לזכור. אלא שלב יהודי לא יכול לראות בהשפלתו מבלי למחות. ואם לפני אותם גרמנים אכזרים לא מלאנו לבנו לעשות כן מפחד הכדור אשר ודאי ישים קץ לחיינו הרי בינינו לבין עצמנו יכולים ומורשים אנו לזעוק.

כך ישבנו ובין אנחה לאנחה נתמלטו מפינו קורות אותו היום האכזר, יום ה־31 ביולי 1940 — כ"ה בתמוז ת"ש.

היום הזכור בפי כל כ"בלוטיגער מיטוואָך" (יום ד' — יום הדמים).

המדובר ב„אַקציה" שנערכה על ככר העיירה באולקוש.

עוד לפני עלית השחר נשמעו דפיקות בכל בתי היהודים באולקוש. היו אלה פלוגות־עונשין שנצטוו להוציא לככרות העיר את כל הגברים והילדים מגיל 13 ומעלה.

קל היה לשער מה מטרת הפקודה הזו.

הגרמנים בוזזים

חיי יהודים הפכו באותם ימים למשהו חסר־ערך, אשר כל אחד יכול לעשות בו ככל העולה על רוחו. היהודים אשר על גופם למדו מציאות מרה זו התחבאו במקומות סתר שהוכנו מבעוד יום. אלא שחיפושי הגרמנים היו יעילים יותר ומרבית היהודים הוכרחו לצאת ממחבואם לאחר שגילו אותם הגרמנים.

חיפושים אלה לא עברו ללא פגיעות בנפש וברכוש. שלל רב נפל לידיהם של הרוצחים. הביזה היתה רבה. כיסיהם מלאו מכל אשר חמדה עינם.

כאשר העזה אם יהודיה לבקש על נפש יקיריה — הכוה הגרמנים מכות נמרצות. אסור היה לפצות פה ואסור היה לערער על מעשי הפורעים. ומי שהרהיב עוז בנפשו למחות השתיקוהו עד מהרה מלקות הגרמנים.

האבל שנפל על העיירה היה כבד מנשוא. נקל לשער את הזעזוע שגרמו החיפו־שים, אולם הכאב היה גדול יותר כשהחלו להוליך את מאות ואלפי הגברים בשורות שורות, אל ככרות העיר.

נקמה על השוטר שנרצח

כל אחד מתושבי אולקוש ידע על מה ולמה נקבע יום זה. היתה זו נקמה על רצח שוטר גרמני שהתגורר בביתו של רופא פולני. ברור היה לכולם כי לא היהודים הם רוצחי השוטר.

הדעת נותנת שאף הגרמנים הבינו כי המתנקש היה טרוריסט פולני אלא ששנאתם של הגרמנים העבירה אותם על דעתם. כעיוורים וכרדופי בולמוס הרצח השתמשו בכל הזדמנות שניתנה להם כדי לנקום ביהודים. ואומנם הם נקמו, ואת נקמתם הארורה לא יוכל לב אנוש לשכוח. האם יכול אדם להתעלם ממראה אלפי ידידיו השוכבים ללא ניע על בטנם וידיהם על הגב? הכאב שנגרם עקב צעידתם של חיילים גרמניים בנעלים מסומרות על גופות יהודים כאילו היו כביש סלול, לא יוכל לעולם להעלם. לא היתה זו השפלה יחידה. הם הצליפו בשוטים ארוכים על האנשים כאילו היו סוסים רתומים לכרכרה. אולם מה היא השפלה גופנית לעומת השפלה רוחנית?

„המנצחים" על הפעולה

התעללות בקודשי ישראל

כאשר נכנסו הגרמנים לביתו של משל'ה הגרמן, בנו של מורה ההוראה, מצאוהו עטור טלית ותפילין; תפילת שחרית התפלל. נטלוהו הגרמנים והוציאוהו עם טליתו ותפיליו והעמידוהו מול שורות חבריו השוכבים. הורידו מעל ראשו את התפילין, שברו את בית־התפילין והפרידו את ארבע הפרשיות. אין עט אשר יוכל לתאר את הזעזוע שמעשה מחפיר זה גרם לכל היהודים, בכלל, ולמשה'לה הגרמן בפרט.

רבי יצחק הגרמן, בנו של המורה צדק מאולקוש

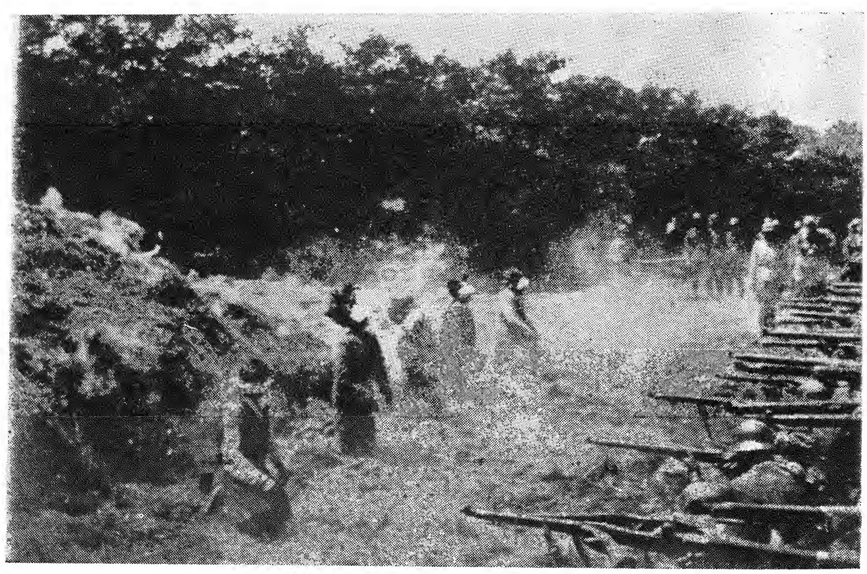
יום ד' העקוב מדם

יום ד' העקוב מדם

הוצאות להורג באולקוש

הצחוק הפראי, השמחה לאיד יהודי העומד מושפל, הוא ואלוקיו עמו, כאבו לכל היהודים אולי יותר מאשר הרמיסה הגופנית. אולם בכך לא היה די.

לאחר זמן הצעידו אותם בשלישיות לבדיקת תעודות הזהות ותוך כדי הליכה היכום בשוטים ארוכים.

כל אחד התפתל מכאבים, אך להיאנח אסור היה. לא נותר אלא לחרוק שינים ולבכות בכי חרישי בלב.

לעת ערב לאחר שעות רבות של עינוי שוחררו כולם.

הכל קמו על רגליהם

זעזוע עבר בגו היהודים שעה שהסתכלו האחד בפני רעהו. הפנים, מלאי דם קרוש, כפני מתים היו ורק ניצוץ העינים העיד כי חי האדם, ורצונו לחיות עז. המבוכה היתה רבה כשהוברר לכל אחד כי כפני חברו — פניו.

אך נחמה קלה התנחמו כשהביטו אחורה, וראו כי כולם קמו על רגליהם. ככר העיר התרוקנה, כולם שבו לביתם, ולא היה אחד אשר נשאר שרוע על מקומו...

ואז, שררה "שמחה" בעיר, כולם חזרו לביתם, אם כי לא בריאים ושלמים.

שמחה זו היתה ודאי גדולה יותר לו היינו יכולים לומר :

"מה טוב שאנו שוב יחד" — לאחר המלחמה.

משפחות משפחות הוכחדו. ובתוכם משפחתי — משפחת ויצמן הענפה, תושבי אולקוש מדורי־דורות, תושבים מבוססים שהתברכו ברבם שהיה ראש הקהילה בשנים 1870—1880.

הוכחדו ואין אף זכר להם, לא ציון על מצבה ולא קבר. העיר אולקוש העתיקה אף מקראקוב השכנה — איננה.

ננצור את זכרם הקדוש לעד!

— — — — — — — — — — — —

ואתה תבקשנו מידי הרוצחים
ומידי השותקים גם יחד.

("מכל העמים" לנתן אלתרמן)

יוחנן קאַליקשטיין

דערינערונגען
פון יענע גרויזאַמע טעג

די מענטשן אײַלן זיך, לויפן אַרום אין גאַס פאַרסאָפּעט, פאַרשוויצט ווי געיאָגט דורכן טײַוול. וואָס שנעלער צו קומען אַהיים. עס דערנענטערן זיך די פאַרבאָטענע אויסגאַנגס־שעהן. עס איז פינסטער אין דרויסן, די לבנה באַהאַלט זיך אונטער די וואָלקנס. די גאַסן ווערן ווי אָפּגעשטאָרבן און עס הערשט אַטויט־שטילקייט. מען הערט בלויז די מאָנאָטאָנע שווערע טריט פון די באַנאָגלטע דײַטשע שטיוול פון דער געסטאַפּאָ.

דער אבערשטורמפירער ביי אונדז "צו גאסט"

טיר און פענסטער זענען פאַרשלאָסן אַז מען זאָל נישט אַרויסזען קיין איין ליכט־שפּאַרע, אויף וועלכע עס וואַרט דאָס אויג פון דעם אויבערשטורמפירער פעטערמאַן. ער קריכט אַרום אין שטאָט, ווי אַלונאַטיקער ביים לבנה־שײַן, איבער דעכער און פּלויטן, שפּרינגט ווי אַ קאַץ איבער פאַרשלאָסענע טויערן און זוכט אַ קרבן — יעדע נאַכט ביי אַ צווייטן יידן.

דאָס מאָל האָט ער מיך געפונען.

דער זייגער האָט אויסגעקלינגען ניין. אויפן הויף הערן זיך שווערע טריט, וואָס אַמאָל האָסטיגער. די טריט דערנענטערן זיך צו אונדזער טיר. פּלוצים בלייבט ער שטיין. עס הערן זיך שטאַרקע קלעפּ אין טיר און אַן׳אויסגעשריי: "אַאופמאַכן, אַבער שנעל! פּאָליציי!"

מיט אַ איינגעהאַלטענעם אָטעם און מיט טויט־שרעק אין האַרצן גיי איך צו צו דער טיר אויפמאַכן. עס שטייט פאַר מיר פּנים־אל־פּנים פעטערמאַן אין אַ שוואַרצן מונדיר, אין איין האַנט אַ רעוואָלווער, און אין דער צווייטער האַנט אַ לעדערנע נאַגייקע — גרייט צו שלאָגן און בעשטראָפן פאַר גאָרנישט. אין פּיסק — אַ ציגאַר. ער רעדט נישט קיין וואָרט. נאָר נעמט קודם כל שלאָגן, ברעכן. ער

צושטערט די עלעקטרישע ליכט — עס זאָל זיין פינסטער. דאַן פאַנגט ער אָן כּיך צו שלאָגן מיט דער נאַגייקע אין פאַרבראָקט די קלעפּ מיט קללות און שימפּ־ווערטער פון וועלכע כ׳האָב זיך נישט באַליידיקט.

ער איז זייער געאיבט אין דעם פאַך פון שלאָגן אין דער פינסטער. קיין איין קלאַפּ זיינער פאַלט נישט דערנעבן נאָר טרעפט אין ציל, אין מענטשן, דאָס הייסט אין מיין קערפּער.

איך הויב אָן, נאַטירלעך, שרייען. מיין פרוי ע״ה שרייט אויך און וויינט. אָבער פּעטערמאַנען רירט גאָרנישט. ער פירט מיך פון שטוב אַרויס, זיין רעוואָלווער אויס־געשטרעקט אונטערן רוקן. מיין פרוי שרייט וויינענדיק: ווו נעמען זי מיין מאַן? און זי לויפט מיט, מיט אונדז. און מיר זענען שוין זיכער מיט אונדזער טויט.

אַ נס איז געשען

אָבער עס געשעען נסים. און אַזאַ נס איז געשעען מיט אונדז. ער פירט מיך צי־צום טויער און הייסט איך זאָל אויפמאַכן. איך האָב אָבער נישט קיין שליסל. קלאַפּ איך אָן ביי אַ שכן. ער גיט מיר דעם שליסל. אָבער מעשה שטן, עס עפנט זיך נישט אַזוי שנעל. בשעת מעשה קלאַפּט ער מיך נאָך אַמאָל סאַדיסטיש אין די הענט אַריין און מאַכט מיר דערביי אויפמערקזאַם אַז ווען ער וואָלט דאָס געמאָלדן דער פּאָליציי וואָלט מען מיך געשאָסן. און ער לאָזט מיך אָפּ און גייט אַוועק.

די פּאָליציי האָט גאַנץ גוט געוווּסט וועגן זיינע ״פּאַרטיזאַנישע״ גרויל־מעשׂים אָבער זי האָט נישט רעאַגירט. זי האָט געקוקט דורך די פינגער און אים געלאָזט דורכפירן זיינע פּריוואַטע באַזוכן אין יידישע הייזער ווו ער פלעגט שלאָגן און פלינדערן פאַר אייגענעם געברויך. שלאָגן אַ יידן איז דאַן נישט געווען קיין עבירה.

ווי געזאָגט, פלעגט ער ביי זיינע וויזיטן רויבן און אַוועקנעמען וואָס עס האָט זיך אים געגלוסט. די בעסטע און שענסטע זאַכן פלעגט ער אַוועקרויבן, אַריינלייגן אין אַ קויש אין פלעגט דערנאָך באַפוילן אַז דער בעזלטער זאָל אים אָפּטראָגן די זאַכן.

מיך האָט ער אנשטענדיק באַהאַנדלט. קיין שום זאַכן האָט ער נישט אַוועק־גערויבט. בלויז געשלאָגן — פאַר זיין פאַרגעניגן. איך האָב אָפּגעקומען בלויז... מיט מכּות רצח. עס האָט אַ סך נישט געפעלט אַז ער זאָל מיך דערהרגנען אויף טויט. אַ נס איז געשען...

אַ קראַנקער ווערט צעטראָטן אויף טויט

ס׳איז שפּעט אין דער נאַכט. אין לאַגער הירשבערג שלאָפן שוין אַלע העפט־לינגע, נאָך אַ שווערן אַרבייטס־טאָג, אויפן האַרטן געלעגער פון צוויי־שטאָקיקע

"בעטן" — צונויפגעשלאָגענע ברעטער מיט נעגל. אין די שפּאַרעס געפינען זיך נעסטן מיט וואַנצן וועלכע קריכן אַרום אויף די אויסגעדאַרטע קערפּער אויף אויסצוצאַפּן דאָס לעצטע ביסל בלוט וואָס דערנענטערט דעם סוף.

אין דרויסן הערשט אַ פראָסט, אַ זאַווייערוכע. עס ווילט זיך נאָך אַביסל ליגן, אויסגלייכן די אויסגעדאַרטע ביינער. אָבער פּלוצים הערט זיך דער רעש'דיקער קול פון קאַפּאָ: אַאוף! שנעל אנציען! דער וואָס פוילט זיך דאָס שנעל צו מאַכן — שלעפּט פון אים דער קאַפּאָ די קאָלדרע אַרונטער. אַלע מוזן גיין אין "וואַש־ראַאום", אויסטוען זיך האַלב־נאַקעט און זיך וואַשן מיט קאַלט וואַסער. דער וואָס מאַכט דאָס נישט — ווערט געשלאָגן.

נאָך דעם וואַשן לויפן אַלע שטובן־עלטערסטע ברענגען דאָס פרישטיק: 250 גראַם שוואַרץ ברויט, בערך 10 גראַם מאַרגאַרין. דאָס אַלעס דאַרף סטייען אויף אַ גאַנצן טאָג. נאָך דער אַרבייט באַקומט יעדער אַ שיסל זופּ אין וועלכער מ'דאַרף זוכן אויף צו געפינען אַ האַלבן קאַרטאָפל. דאַגעגן גראָז און פאַרפוילטע ריבן מאַכן די זופּ געדיכט.

דאָס פרישטיק מוז געגעסן ווערן בחפזון ווייל באַלד דערנאָך, איידער מ'גייט צו דער אַרבעט, הויבט דער קאַפּאָ אָן צו ציילן די מענטשן. עס געפינט זיך דערביי אויך אַ עס־עס־מאַן. "אפּצעלן!" "לינקס־אום מארש". און די העפטלינגע הויבן אָן צו טאָפּטשען אין שניי מיט הילצערנע שיך, די פיס אַרומגעוויקלט מיט פּאַפּירענע זעק, און לאָזן זיך אין וועג אַריין. פיל אַרבעטס־פּלעצער געפינען זיך ווייט און מ'דאַרף גיין אַ פּאָר קילאָמעטער.

אַ קראַנקער מאַן וועמען דער דאָקטאָר האָט אויסגעשריבן פון דער קראַנקן־ליסטע און אים צוריקגעשיקט צו דער אַרבעט, האָט זיך אַוועקגעלייגט ביים אויס־גאַנגס־טויער אין שניי און נישט געוואָלט גיין צו דער אַרבעט. האָט דער עס־עס־מאַן אים אָנגעהויבן צו קאָפּן און טרעטן אויפן בויך ביז ער האָט אים פערטיג געמאַכט און דער קראַנקער האָט אויסגעהויכט זיין נשמה.

נאַפּט אין די אָדערן

דעמאָלסט האָט אַמטירט אין דער קראַנקן־שטובע ד"ר געלבאַרד. ער איז געווען אַ קרוב פון וולאדעק געלבארד, וועלכער האָט ביי אים אויסגענוצט פּראָטעקציע ער זאָל אים פאַרשרייבן אַלס קראַנקער — כדי זיך אָפּרוען אַביסל, אַ פּאָר טעג לפּחות...

צומאָרגנס קומט דער שאַר־פירער מיט זיין סוויטע עס־עס מענער אויף אַ אינספּעקציע. פרעגט ער דעם ד"ר געלבארד: "ווארום האסטו זאָ פיעל קראַנקע היער? ווארום שיקסט דו זיי נישט הערא‏אוס צור ארבייט?" ענטפערט אים דער

דאָקטאר מיט פחד: "די לויטע האַבן דאָך 40 פיבער". און ער גיט צו פאַרשטיין אַז אין אַזאַ קעלט קען מען זיי נישט שיקן צו דער אַרבעט. הויבט דער שאַרפירער צו ציילן די בעטן און דערגייט ביז 20. "די אַלע לויטע וויל איך אין איינע שטונדע טאָט זעהען" — גיט ער אַ באַפעל. "ווי זאָ?" פרעגט דער דאָקטאר אַ איבער־געשראָקענער. און דער שאַרפירער באַפוילט אַז מען זאָל מאַכן אַלע קראַנקע איינשפריצונגען מיט פעטראָלעאום אין די אָדערן.

ד"ר געלבארד ענטזאגט זיך דאָס צו מאַכן. דאַגעגן אַ אַנדער דאָקטאר מאַכט דאָס יאָ און שפּעטער פאַרנעמט ער ד"ר געלבארדס אָרט. ד"ר געלבארד גייט, מיט אַ לאָפּאַטע אין דער האַנט, צו דער אַרבעט גלייך מיט אַלעמען, ביז זיי דערגייען צום קרעמאַטאָריום, האָפנדיק אויף אַ נס וועלכער איז נישט געקומען.

דאָס געשפּענסט פון שטאָט

ווען עס האָט זיך אַמאָל געגלוסט, נאָך דער שווערער אַרבעט, אַביסל אַרויסגיין שפּאַצירן כדי צו געניסן פון דער פרישער גוטער לופט מיט וועלכער די שטאָט איז געווען געבענטשט — האָט דער פחד, דער שרעק פאַרן שוואַרצן טייוול (דער אָבערשטורעמפירער פעטערמאַן ימ"ש) דאָס אָפּגעהאַלטן. ער פלעגט זיך אַרויסלאָזן, אינעם שוואַרצן מונדיר, מיטן רויטן האקנקרייץ, אויף מענטשן־יאגד און דאַן האָבן מענטשן רעזיגנירט פון שפּאַצירן־גיין און זיך באגנ׳גנט מיט אַוועקזעצן זיך פאַר דער טיר כדי איינצואָטעמען די פרישע לופט.

ווי אַ בלוטדורשטיקע חיה פלעגט ער דורכגיין די שטאָט אין דער לענג און אין דער ברייט אין זוכן קרבנות. קיינמאָל איז ער נישט געווען זאַט. ווייז איז געווען דעם קרבן וועלכער פלעגט אָנקומען אים אַנטקעגן פנים אל פנים. ווען פעטערמאַן האָט געמערקט אַז מ׳פּרוּווט אים אויסמיידן, פלעגט ער נישט אַראָפּלאָזן פון אים אַנ׳אויג ביז ער גייט נישט אַרויס פון זיינע הענט אַ צעקיילטער, אַ פערבלוטיקטער און דערצו פאַרשרייבט ער נאָך זיין אַדרעס און מאַכט אים דערביי אויפמערקזאַם אַז אויב ער וועט זיך "באַקלאָגן" אין דער פּאָליציי, וועט ער אים דערשיסן.

פיל אָנקלאַגעס זענען אָנגעקומען אין דער פּאָליציי וועגן זיינע פאַרברעכערישע מעשים אָבער די פּאָליציי קוקט דורך די פינגער און וויל זיך נישט אַריינמישן. דער ענטפער איז: ער האָט נאָך קיינעם נישט טויט געשלאָגן. עס פאַרגלוסט זיך אים אַביסל מיט "די יודען" זיך פאַרווײלן; עס איז קריגס־צייט און דאָס איז אַזאַ מין ספּאָרט־שפּיל.

ער פארשרייבט זיינע מעשים

און ער — דער שוואַרצער טייוול — איז ממשיך זיינע באַרבאַרישע מעשים מיט מער קוראַזש. אין די פאַרבאָטענע אַרויסגאַנגס־שעהן, ווען אין גאַס קאָן ער

נישט געפינען קיין קרבן כדי צו זעטיקן זיינע סאַדיסטישע פאַרלאַנגען, דרינגט ער אַריין אין יידישע הייזער, קריכט ווי אַלונאַטיקער איבער פלויטן און דעכער ביז ער קומט אַריין ווו ער וויל. אין איין האַנט אַ רעוואָלווער, אין דער צווייטער — די גומי־נאַגייקע. טרעפט ער אָן אַ רייכע שטוב, דאַן פלינדערט ער, לייגט אַריין גוטע זאַכן אין אַ וואַליזע און באַפוילט דעם באַטרעפענדן מיט אים מיטגיין אויף אָפּצוטראָגן די וואַליזע אין זיין ביוראָ. טרעפט ער אַבער אָן אין אַ אָרעמער שטוב, דאַן ברעכט ער די לעמפּ עס זאָל זיין פינסטער, שילט און שלאָגט די מענטשן אין דער פינסטער און ער צילט אַזוי גוט אַז קיין איינציקער קלאַפּ זאָל נישט פאַלן דערנעבן.

פון גרויס מערדערישע פרייד זינגט ער דאָס באַוווסטע נאַצי־ליד „ווען יודען־בלוט פאָן מעסער שפריצט...‟ און אַזוי ווייטער.

דאָס אינטערעסאַנטסטע דערביי איז, אַז אַלע זיינע פאַרברעכערישע מעשים זענען פאַרשריבן געוואָרן אין זיין ביוראָ, אין זיין פריוואַטן טאָגבוך...

מאניעק מערין באזוכט אָלקוש

מאניעק מערין, פאָרזיצער פון זאַגלעמביער יודנראַט, מיט זיין סוויטע איז אָנגעקומען קיין אָלקוש אָרגאַניזירן דעם „אַרבייטס־איינזאץ‟. אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם זענען די געסטאַפּאָ־לייט אַרומגעלאָפן איבער אַלע יידישע הייזער און אַרויסגעטריבן אַלע מענער כדי זיי זאָלן זיך קאָנצענטרירן אויפן טאַרגאָוויסטקע־פּלאַץ און אויסהערן די רעדע פון באַקאַנטן מערין, וועלכער האָט מיטגעאַרבייט מיט דער געסטאַפּאָ. אַזוי אַרום האָט ער פאַרלייכטערט אויסצופירן זייערע פאַר־ברעכערישע מעשים.

נישט ווילנדיק זענען די מענטשן געלאָפן צום אָנגעוויזענעם פּלאַץ און זיך נישט פאָרגעשטעלט אַז דער וועג צוריקגיין אַהיים איז מער נישטאָ, אַז דאָס פּלאַץ איז נישט מער ווי אַ נעץ. שטייען אַזוי אַלע אומגעדולדיק, נייגעריק צו וויסן וואָס עס וועט דאָ פאָרקומען. מערין קומט אָן מיט זיין שוואַרצן אויטאָ, אין באַגלייטונג פון געסטאַפּאָ און טרעט אויף מיט זיין רעדע, מיט אַ לייכט גוטמוטיק שמייכל... ער רעדט צום עולם און דערציילט אים אַז עס וועט אים גאָרנישט פעלן אין אַרבייטס־לאַגער. „איר וועט דאָרטן האָבן פון כל־טוב ווען איר וועט פלייסיג אַרבייטן. צוויי מאָל אין דער וואָך וועט איר קאָנען שרייבן צו אייערע פאַמיליעס און מיט דער צייט אויך פאָרן אויף אורלויב‟...

ער פאַרענדיקט זיין רעדע

און ווי ער דערציילט די אַלע „גליקן‟, ווערט אַ געטומל, פון אַלע זייטן קומען אָן געסטאַפּאָ־מערדער, שטעלן זיך אַרום דעם עולם. מערין פאַרענדיקט זיין רעדע.

מען הערט דראָאונגען אַז ווער עס וועט אַוועקלויפן וועט גלייך דערשאָסן ווערן.

ווי געטריבענע שעפסן זענען מיר אַריינגעפירט געוואָרן אין בית המדרש. מען פאַרקלאַפּט גלייך טיר און פענסטער. אין דרויסן שטייט די געסטאַפּאָ אויף שמירה. עס קומען אָן צוויי היגע דאָקטוירים, מען באַזוכט אַלעמען. די געזונטע — פאַרן אַרבייטס־איינזאַץ. די קראַנקע ווערן נישט באַפרייט. מען הייסט זיי אַריינגיין פּאַרלויפיג אין דער ווייבער־שול.

נאָכן פאַרענדיקן די סעלעקציע זענען אָנגעקומען צוויי גרויסע עס־עס מענער און געפרעגט ווער זענען "די לויטע" אין דער שול. האָט מען זיי דערקלערט אַז דאָס זענען קראַנקע מענטשן, שוואַכע, וואָס די דאָקטוירים האָבן זיי באַפרייט. "צו פיל קראַנקע" האָבן זיי דערקלערט. גלייך האָבן זיי אַראָפּגעבראַכט צוויי דייטשע דאָקטוירים וועלכע האָבן אַלע ווי איינעם געזונט־געמאַכט.

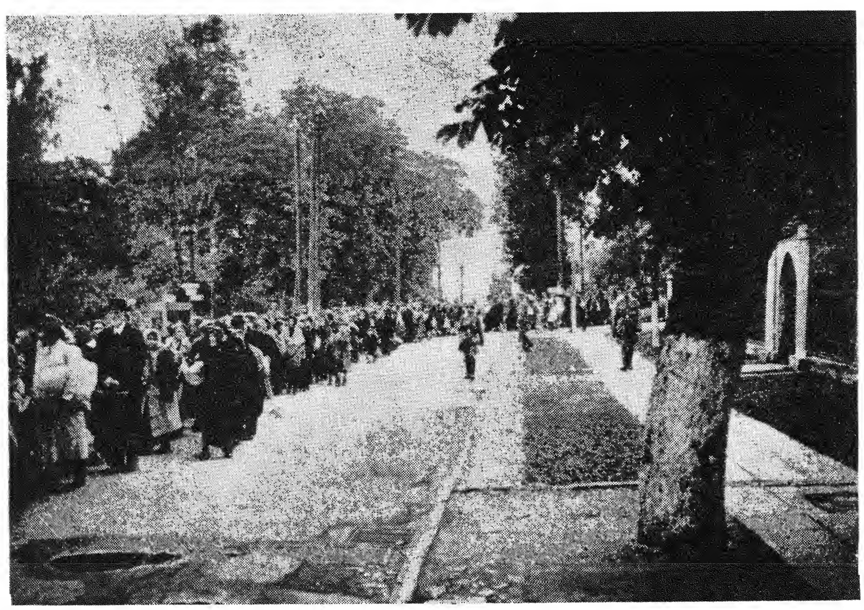
און ווען עס איז געוואָרן פינסטער אין שטאָט, האָט מען אויפגעלאָדעט די מענטשן, וועלכע האָבן אפילו נישט געזעגנט זיך מיט זייערע נאָענטע, אויף אויטאָס און צושיקט אין די לאַגערן.

ריכוז יהודי המקום ליד הגימנסיה — לפני הגירוש, יוני 1942

„אאוסזידלונג — 12 ביוני 1942

הגירוש החל

התושבים היהודיים נוהרים למקום הריכוז

בתחנת הרכבת

בסביבות תחנת הרכבת

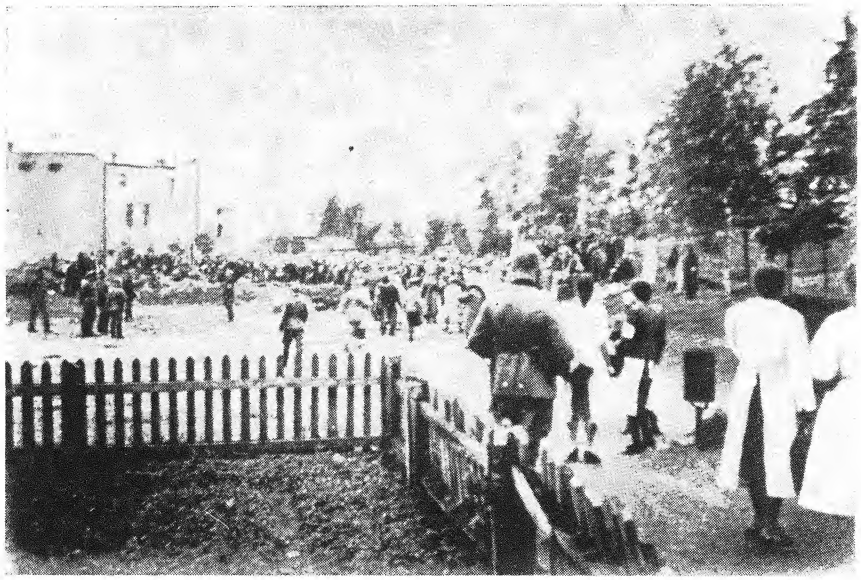
בתחנת־הכוח הישנה

אנשים, נשים וטף

הנאצים — שומרי הסדר

שמירה מעולה

אחרוני היוצאים

יוסף ליפשיץ, פאריז

מאולקוש 1939 עד אולקוש 1945

כשהודיע הרדיו הפולני לראשונה כי הוכרזה מלחמה בין גרמניה הנאצית לבין פולין קמה מהומה רבה. האנדרלמוסיה הכללית היתה איומה וביחוד תקפה חרדה רבה את היהודים. הרדיו הפולני הודיע כי על האוכלוסיה האזרחית להכין צרכי מחיה לארבעה־עשר יום. אני, שהתגוררתי אז בסוסנוביץ, מיהרתי תיכף לאולקוש מקום שם בילו אשתי והילד בקייטנה. החזרתי אותם הביתה.

משׁשבנו לסוסנוביץ היינו מבולבלים עוד יותר. הבהלה היתה איומה והאנשים התהלכו אובדי־עצות ומיואשים. אי אפשר היה להשיג לא אוכל ולא פחמים להסקה וזאת למרות שמכרות הפחם נמצאו לא הרחק משם. כשהגיע אכר עם עגלה עמוסה תפוחי־אדמה, לא רצה לקבל תמורת סחורתו אלא מטבעות של כסף. מישהו פקח, כנראה, את עיניו בענין זה. ומי שלא היו בידיו מטבעות כסף לא הצליח לקבל אפילו תפוחי אדמה.

ובינתיים החלו לטוס מעל ראשינו העורבים השחורים עם סימני צלב הקרס — המטוסים הגרמניים.

רוצים "לעבור את המלחמה" בקיילץ

במשפחת חותני נזכרו כי יש לו אחות המתגוררת בקיילץ, עיר השוכנת במרחק של 150 קילומטר לערך מסוסנוביץ, ולכן הוחלט לנסוע לשם כדי "לעבור שם את המלחמה". איש לא תיאר לעצמו כי המלחמה תהיה כה אכזרית, תימשך למעלה מחמש שנים ותפיל כל־כך הרבה קרבנות וכי קרבנותיה העיקריים יהיו היהודים. הוחלט, איפוא, שאקח את אשתי והילד וכן את אחותי הבכירה עם ארבעת ילדיה ואסע אתם לקיילץ, ולאחר מכן אשוב לסוסנוביץ.

רשמית פרצה המלחמה באחד בספטמבר 1939, ביום הששי בשבוע, ועוד ביום הרביעי, כלומר יומיים לפני כן, שמנו פנינו אל תחנת הרכבת. להיכנס לתוך אחד מקרונות הרכבת לא היה מן הדברים הקלים. ביחוד כשהיו אתך נשים וילדים. לא

חסרו, כמובן, אנשים שחשבו כמונו כי אם יתרחקו מהמקום מרחק של 150 ק״מ יעלה בידם להינצל ממוראות המלחמה. לדאבון כולנו תקוותם של כל אלה נכזבה והתוצאות היו טרגיות ביותר.

כפי שהתברר אחר כך היתה זו הרכבת האחרונה. חישבנו כי בעוד שעתיים־שלוש נגיע לקיילץ אך הרכבת השתרכה והתעכבה פעמים אין־ספור ולקיילץ הגענו רק למחרת היום בבוקר. ליוויתי את הנשים והילדים אל בית הדודה וחזרתי אל תחנת הרכבת כדי לשוב לסוסנוביץ. לא עבר זמן רב ועליתי על אותה הרכבת שהביאה אותנו לקיילץ. הפעם נמשך המסע ברכבת יום שלם. היא התעכבה זמן רב ליד כל תחנה ותחנה.

אחרי הצהריים חנתה הרכבת באולקוש. כאן חיכו לה המוני אנשים שרצו לנסוע למקומות שונים כמו בנדין, סוסנוביץ, קאטוביץ ואחרים. הם הוכרחו בסופו של דבר, לוותר על רצונם זה ולהישאר במקום. נזכר אני כי בין אלה שרצו לנסוע ראיתי את חתנו הצעיר של מאנעלע, שהיתה לו מגדניה ברחוב קראקובסקה וכן את לאזער רייטברגר. בשעות הערב הגיעה הרכבת לסוסנוביץ.

החיים הפקר

הבהלה בסוסנוביץ גדלה מרגע לרגע. ביום השבת, היום הראשון להתנגשויות בין הצבא הגרמני לבין הצבא הפולני, כבר ראינו חיילים פולניים נסוגים ללא סדר. ראיתי זאת ברחוב השלישי במאי. פגשתי כמו כן חברים, חיילים בצבא הפולני, שסיפרו כי ישנם הרוגים רבים וביניהם חברים שלי. התחבורה שותקה. אי אפשר היה להשיג בכסף צרכי מחיה. כל החנויות נסגרו. פקידי הממשלה וכן השוטרים נטשו והפקירו את הכל ועזבו את העיר. רבים ברחו לערים המרוחקות מהגבול עם גרמניה ורבים החלו להימלט לכיוון מזרח. ובתוך הבהלה הזאת החלו להיראות ראשוני הגרמנים, רכובים על אופנועים, שהחלו לירות באוכלוסיה האזרחית. ברחוב השלישי במאי נורה ונפגע ברגלו בן־דודה של אשתי.

החיים הפכו הפקר. לאחר יום־יומיים נכנסו העירה הגרמנים. כניסתם של הטנקים הגרמניים נחרתה בזכרוני ולא אשכחנה כל ימי חיי. הדבר קרה או ביום א׳ או ביום ב׳ בשבוע. כיוון שהייתי לבדי, שהיתי כל היום בחוץ.

נזכר אני כי עמדתי ליד חנות נשק בפינת הרחובות השלישי במאי ומודז׳יובסקה והתבוננתי כיצד בחורים צעירים עסוקים בהוצאת כלי נשק מאותה חנות. היה זה ממול לתחנת הרכבת. לפתע, בהביטי סביבי, נוכחתי לדעת כי לאורך כל הרחוב מודז׳ייובסקה אין נפש חיה. והנה הבחנתי במעלה הרחוב, מצד רחוב אוסטרוגורסקה מתקרב אלי טנק. התבלבלתי ולא ידעתי מה מתרחש כאן אך עד מהרה התמצאתי והתחלתי לרוץ לכיוון הרחוב שבו התגוררה משפחת חותני. כל השערים החנויות

בסביבה היו נעולים, ובכללם שער הבית של חותני. בידיים עצבניות החילותי לטפל במנעול של השער עד שסוף־סוף עלה בידי לפתחו. עליתי לקומה השניה והתדפקתי על הדלת. בהיותי בתוך הבית הלכו ותכפו היריות של הטנקים המתקרבים. לאחר זמן־מה נפסקו היריות. כפי שהתברר אחר כך הפציצו הטנקים ביריות את כל שערי הבתים בסביבה.

מגע ראשון עם ה־ס. ס.

למחרת, בהציצי מתוך חלון הבית, הבחנתי כיצד נכנסות לתוך החצר משמרות של צבא גרמני עם ציוד צבאי מלא. הבן הקטן של השוערת הגויה הצביע לעבר הדירה שלנו. כשראיתי זאת אמרתי לחותני ולחותנתי שעלינו להרים ידיים ולצאת אל החצר. כשיצאנו ציוו עלינו הגרמנים ללכת לככר העיריה והם המשיכו ללכת לבתים אחרים כדי לאסוף את אותם היהודים שנשארו בבתיהם.

כשהגענו אל העיריה פנו החיילים אלינו, ובייחוד אל חותני שיאסוף בכובעו את גללי הסוסים שעל הקרקע. לאחר מכן פקדו עלינו להיכנס לתוך בנין העיריה. כל החדרים והאולמות היו מלאים יהודים מבוהלים. החום היה ללא נשוא. האולמות היו אמנם גדולים אך לא הספיקו למספר כה גדול של אנשים. חותני היה אדם קשיש ושם לא היה לו די אויר לנשימה, ביחוד שהיו אלה ימי חום הקיץ.

בשעות אחר הצהריים המאוחרות החלו להעמיד אותנו בשורות ולהעביר אותנו למבנים הנטושים של בית החרושת "שנס" שהיו מחוץ לעיר. בדרכנו לשם צעדנו ברחובות הראשיים מאלכובסקה והאחד במאי ליד הרובע שלדצה. בתוך שורותינו מצויים היו גם אנשים חולים, שהוצאו מתוך מיטותיהם כשהם לבושים בבגדיהם התחתונים. הכרתי מהם יהודי אחד שהיה מתגורר באותו הבית שבו עבדתי. שני יהודים אחרים תמכו בו והחזיקו בזרועותיו משום שלא היה מסוגל ללכת בכוחות עצמו.

כשהגענו למבנים התעשייתיים הנטושים כבר חיכו לנו שם אנשי ס. ס. במרכזו של האולם עמד שולחן גדול מאוד. התאספנו סביב אותו שולחן שעליו נמצאה מכונת יריה. לא רחוק ממנו הועמד שולחן קטן ואליו התישבו קצינים גבוהים. החלה החקירה.

גילוח זקנים

ראשונים נקראו היהודים הקשישים, שנשאלו אם שרתו בצבא הרוסי. בין הקצינים הגרמניים היו כאלה שפנו אל היהודים הקשישים בשפה הרוסית. לאחריהם בא תורם של היהודים האחרים שנחקרו לעיסוקיהם ולמקומות עבודתם. הכל נרשם. פגשתי שם את גיסי הצעיר שנלקח קודם לכן מביתו.

עד מהרה נשמעה פקודה שכל הספרים צריכים להתייצב ליד שולחן הקצינים. ניתנה להם פקודה שילכו הביתה ויביאו אתם את כל כלי הגילוח. כמו כן ציוו עליהם כי הדרך הלוך וחזרה צריכה להיעשות תוך עשרים דקות. עד מהרה נשמעה הפקודה כי כל היהודים בעלי הזקנים צריכים להסיר זקניהם. הפקודה הבאה היתה שכולם ישירו. אחר כך החלו לירות במכונות יריה מעל לראשינו. אחר כך העמידו קבוצת יהודים ליד אחד הקירות, כשפניהם לקיר, וירו מעל לראשיהם. הכוונה היתה להשפיל, להבהיל ולהפיל פחדם עלינו.

השהייה במבני בית החרושת נעשתה איומה מרגע לרגע. אויר לא היה. את צרכינו היינו עושים בחדר סמוך קטן. על אוכל ומים אף לא דובר. עשינו באותו מקום ובתנאים מחרידים עשרים וארבע שעות.

למחרת בשעות לפני הצהריים החלו לשחרר אותנו. כשיצאנו מן המבנים של בית החרושת נודעו לנו התוצאות של היריות ביום הראשון להיכנסם של הגרמנים העירה: בהפצצותיהם על שערי הבתים נהרגו יהודים רבים. כמו כן הרגו הגרמנים שמונים פולנים צעירים בתואנה שגילו התנגדות לצבא הגרמני. לא רחוק ממני, ברחוב אוסטרוגורסקה, הסתתר מספר רב של יהודים בתוך מרתף. כשנכנסו הגרמנים ונודע להם הדבר, זרקו לתוך המרתף פצצה שבה נהרגו 25 יהודים.

המצב הכללי נעשה גרוע מיום ליום. גזירה רדפה גזירה. שעות ההליכה ברחובות הוגבלו. ליהודים הוקצו שעות מיוחדות בעוד שלאוכלוסיה הנוצרית הותר להימצא ברחובות גם בשעות מאוחרות. הפולנים העמידו צלבים בחלונות כדי שהגרמנים ידעו כי מקום שם אין צלב מתגוררים יהודים.

הפולנים בוזזים

מאוחר יותר התחלתי לעבוד. הלקוחות היו רק גרמנים. הגרמנים החלו לרוקן את העיר מכל מה שיש בה ולשדוד מכל הבא ליד או להעביר במשאיות לגרמניה. כל המשרדים נתפסו על ידי הגרמנים. היהודים עבדו אז ברצון כי הגרמנים הבטיחו לתת מיצרכים תמורת העבודה.

כבר בימים הראשונים הריקו הגרמנים את החנויות והמחסנים השייכים ליהודים. ברחוב מודז'יובסקה היתה חנות יהודית גדולה, שהיתה שייכת לסוחר פ. אוסטרה. לידה עמדה שיירת משאיות גרמניות שהעמיסה בעיקר לבני חורף. סייעו על ידם הפולנים המקומיים, שניצלו כל הזדמנות אפשרית כדי לשדוד ולבוז. הם חדרו גם לבתים פרטיים וסחבו אתם מכל הבא ביד. נזכר אני בשוער הבית שבו גרה משפחת חותני. ראיתי את השוער ואת בני ביתו נושאים מכונות תפירה, רהיטים ותפצי־בית שונים שהיו שייכים ליהודים.

לאחר זמן־מה נפתח במחסני פ. אוסטרה משרד לחלוקת מזונות. פעם נכנסתי

לשם כדי לשאול בדבר מיצרכי מחיה למשפחתי. השיבו לי שאין. וכשהקשיתי למה מקבלים אחרים, ציוו עלי לצאת אחרת יקראו למשטרה. בין אלה שטיפלו בחלוקת מזונות נמצא גם יומק ב., חבר־למפלגה של אשתי. הוא יצא כדי ״להרגיע״ אותי.

כעשרה ימים לערך לאחר כניסתם של הגרמנים לסוסנוביץ חזרה אשתי והילד הביתה. ניתנה הוראה שכל אחד צריך להימצא במקום מגוריו הקבוע. אני עבדתי רחוק ממקום המגורים. פעם, בגלל השעה המאוחרת, לא חזרתי הביתה ונשארתי לישון במקום העבודה. באישון לילה שמעתי צעקות ולאחר מכן יריות. למחרת נתברר כי בלילה פרצו פולנים חנויות ומחסנים של יהודים והוציאו מהם כל מה שמצאו, בעוד הגרמנים ״אוהבי הסדר״ לא הפריעו לפולנים במעשיהם אלה.

אל הגבול הרוסי

באחד הימים, שבועות אחדים לאחר כניסת הגרמנים, הדביקו הגרמנים הודעות ברחובות כי היהודים המעונינים לנסוע מזרחה, כלומר לעבר הגבול הרוסי, יקבלו רשיונות לכך. לא כולם התייחסו באמון לנאמר בהודעה זו ורבים ראו בה פרובוקציה. לאחר מכן התברר כי היו כאלה שהעזו לפנות בענין זה לגרמנים. הללו קיבלו רשיונות ונסעו מזרחה.

לאחר זמן קצר החלו הגרמנים לגייס גברים יהודיים צעירים לעבודות שונות. מי שלא התייצב סיכן את חייו. רבים החלו אז לחשוב על בריחה מפולין הכבושה. גיסתי הצעירה ובעלה ואחיו ואתם חברים אחדים החליטו לצאת לדרך. התוכנית היתה לעבור את הגבול הרוסי אך איש לא ידע כיצד לבצע אותה והאם שם טוב יותר. גם אני החלטתי להצטרף לקבוצה הזאת כי המצב נעשה גרוע יותר והגרמנים החלו לגייס לעבודה יותר ויותר צעירים יהודיים, וביחוד פועלים.

השארתי את אשתי עם הילד ולא יכולתי לתאר לעצמי שלא אוסיף לראותם יותר. הוא הדבר לגבי אמי, אחיותי, גיסי ומשפחותיהם.

יצאנו לדרך ללא כל מטען. התלבשנו בבגדי חורף כי כבר היה קר. נזכר אני כי היה זה או בסוף אוקטובר או בראשית נובמבר 1939. היינו קבוצה של עשרה איש, וביניהם אשה אחת — גיסתי — אשר נדברו להיפגש לפני הצהריים ליד תחנת הרכבת בסוסנוביץ. אותי ליוותה אשתי כי הילד לא היה בקו הבריאות. עלינו על הרכבת שנסעה לקראקוב. הרכבת היתה מלאה חיילים גרמניים ואיש מהם לא שאל לזהותנו ולמטרת הנסיעה שלנו. מקראקוב נסענו לז׳שוב (ריישה). זכורני כי בתחנת הרכבת עמדו מכוניות צבאיות עצומות ועליהן כרזות לבנות: ״סטאלין הוא חזיר. ככל שנותנים לו הוא רוצה יותר״.

"אל סטאלין שלכם"

כשהגענו לז'שוב ירד גשם שוטף. הפולנים המקומיים שהכירו כי אנו יהודים צעקו אחרינו: "אתם נוסעים אל יוסל סטאלין שלכם".

לא רחוק מז'שוב עובר הנהר סאן, שהיווה את הגבול הרוסי־גרמני דאז. בז'שוב נמצאו אכרים בעלי עגלות רתומות לסוסים שהובילו את המעוניינים עד הנהר, ומשם צריך היה בסירות לחצות את הסאן לעבר הגבול הרוסי. ומאחר שהגענו לכפר בלילה נשארנו ללון אצל האכר שהוביל אותנו לשם.

למחרת בשעה מוקדמת, הוביל אותנו האכר עד הנהר. בהגיענו לשם נוכחנו כי הרוסים אינם מרשים לחצות את הנהר. היתה זו בשבילנו אכזבה מרה. היינו מבולבלים ואובדי־עצות. בינתיים התאספו במקום יהודים רבים שקיוו להימלט ולעבור לצד הרוסי. הגרמנים לא הפריעו להם בכך ו"רק" חיפשו בכליהם אחר כסף ודברי־ערך. כל מה שמצאו שדדו. מרגע לרגע גדל מספרם של היהודים. על שיבה לא חשב איש והכל החלו לרקום תוכניות איך להגיע, בכל זאת, לעבר השני. בינתיים האיר היום. האנשים החלו לחפש סירה שתעביר אותם את הנהר למקום שאין בו משמר גבול אך הכל לשווא. הפולנים שהעבירו אותנו לשם התגוררו לא רחוק מהנהר. משום כך הכירו את עומקו של הנהר בכל מקום, היכן המים עמוקים והיכן הם רדודים. הם החלו, איפוא, "להשיא עצות" היכן כדאי לחצות את הנהר ברגל.

אנו היינו מוכנים לכל ובלבד שנוכל להימלט מהגרמנים. הקבוצה שלנו היתה "מאושרת" בכך שלאנשיה לא היו צרורות גדולים. לעומתנו היו גם יהודים שסחבו אתם חבילות ומזוודות גדולות. הפולנים הצביעו על מקום רדוד ויעצו לנו שבדרך נחזיק איש בזרוע רעהו כדי שנוכל להינצל מהסערה. המים היו אז סוערים.

היינו כעשרים איש. אחזנו איש בזרוע רעהו והחילונו לצעוד לתוך המים. אני הייתי בין הראשונים. כשהגענו לאמצע הנהר שמעתי את קולה של גיסתי הקוראת אלי כי בעלה התעלף. הם היו בין האחרונים והחליטו לחזור.

כשהגענו לגבול הרוסי שמענו צעקות של אנשי משמר הגבול, מלוות יריות באויר. אחד הצעירים שלא מאנשי קבוצתי נפל על צוואר אחד החיילים הסובייטיים והעתיר עליו נשיקות. יחד עם זה שלף שעון־כיס ומסרו לחייל. אולם כל זה לא הקל על מצבנו. באותו רגע הבחנתי באדם צעיר, כשבידו מזוודה, מתקרב גם הוא אל החוף. לפתע טלטלה אותו הסערה שבנהר והמזוודה נשמטה מידו. האיש החל לצעוק. איש מאתנו לא יכול היה לעזור לו כי כולנו נעצרנו על ידי החיילים הסובייטיים. המסתכלים מן העבר הרוסי פרצו בצחוק.

מתחמקים מהחבורה

מספר היהודים שחצו את הנהר היה גדול למדי. כל אלה הועמדו בשורות והועברו ליחידת משמר הגבול שחנתה די רחוק מהנהר. החיילים היו גם רגלים וגם

פרשים. היתה זו עונת סתו קרה, הגשם הוסיף לרדת וכולנו היינו רטובים עד עור עצמותינו הן מחציית הנהר והן מהגשם היורד. הקרקע היתה בוצית וקשה היה להוציא רגל ששקעה בבוץ. "מאושרים" היינו כשהגענו לנקודת משמר הגבול.

לאחדים מאתנו שיחק המזל ונמצא בשבילם מקום בעליית הגג. החילונו לפשוט את בגדינו כדי לייבשם. אך לא הספקנו להביט על סביבנו והנה ניתנה הפקודה להחזיר אותנו אל הגרמנים. לא עזרו שום שידולים ותחנונים והחיילים הסובייטיים החלו לאסוף אותנו ולתת לנו פקודות לחזור לצד הגרמני. משהתקרבנו לגבול כבר היה חושך. משמר הגבול הגרמני היה מצוייד בכלבי שמירה. משום כך החלו להישמע נביחות מלוות יריות. למשך הלילה נשארנו על העשב הרטוב ותחת גשם עז.

לפנות בוקר שוב החלו להאיץ בנו. בינינו נמצא עורך־דין יהודי קשיש מקראקוב. בהיגררו בתוך הביצות נפל לפתע ולא יכול היה לקום. עזרנו לו לקום והמשכנו את הדרך. למחרת המשיכו להאיץ בנו. השעה היתה שעת ערב ושלג החל לרדת. בלכתנו ככה החלטנו אני וחבר שלי מסוסנוביץ, סרולק ואשתו, להתחמק בהזדמנות הראשונה מתוך הקבוצה המואצת לעבר הגבול. וכך עשינו. נכנסנו לתוך תעלה, הסתתרנו בה וחיכינו עד שכולם יעברו ואז יצאנו והתחלנו ללכת בחושך בכיוון אחר מבלי לדעת היכן אנו נמצאים ולאן אנו הולכים. כך דשדשנו בבוץ ועברנו מרחק של כמה קילומטר עד שהבחננו באור. התקרבנו אל האור וראינו שלפנינו בקתת אכרים. נכנסנו לתוך הבקתה שהיתה של סנדלר פולני. היה זה אדם טוב והוא הרשה לנו ללון במקום. בבוקר הראה לנו את הדרך לעבר העיר פשמישל.

הרגשתי כי מידת החום שלי עלתה וכי על פני הופיעו בהרות. בדרך לפשמישל נזדמנה לנו עגלת־אכרים. האכר נסע בכיוון שלנו. ביקשנו אותו שירשה לאשה שבינינו לעלות על העגלה בעוד אנו נלך אחרי העגלה ברגל. תמורת זאת נתתי לו אחת משתי החולצות שהיו לי. כך הגענו לפשמישל.

מפשמישל עברנו ברכבת ללבוב.

לבוב הומה מפליטים

כשהגענו ללבוב מצאנו שם הרבה חברים ומכרים. העיר היתה מלאה פליטים שברחו מהשטחים שנכבשו בידי הגרמנים. העיר המתה מאנשים ומשפע. המסעדות היו מלאות מכל טוב. התנהל בעיר מסחר. לעומת זאת אני ושכמותי לא היתה להם פרוטה כדי לקנות פת לחם. לא היה גם מקום לינה להניח עליו את הראש.

קיים היה בעיר בית סוהר מפורסם שקראו לו "בריגידקי". בבית סוהר זה ישבו לפני המלחמה אסירים פוליטיים. לאסירים אלה, ששוחררו עתה על ידי השלטונות הסובייטיים הוענקה עתה "זכות־יתר" ללון באותו בית סוהר.

אני ישנתי אצל צבע יהודי במחיר זלוטי אחד ללילה. היו שם רבים כמוני.

כולנו שכבנו על הרצפה שכן לא היה מקום אחר וגם כסף לא היה בכיסינו. גיסתי ובעלה, שנאלצו לחזור על עקבותיהם בגלל התעלפותו, כבר נמצאו בלבוב. ראיתי אותם אך מעט. הם הסתדרו ללינה במקום אחר.

בינתיים פורסמה הוראה שיש להמיר את הזהובים שברשות האנשים ברובלים רוסיים. נוסף לזאת הותר להמיר רק חמישים זהובים. אני הייתי בין אלה שלא הטרידה אותי בעייה זו משום שלא היה בידי סכום כזה. מצבי היה חמור ללא נשוא. לא היה לי כסף לקניית צרכי אוכל מינימליים. בינתיים החלו להיפתח בעיר משרדים רוסיים שרשמו אנשים לעבודה במכרות הפחם בדונבאס שבאוקראינה. למרות חולשתי הגופנית נאלצתי ללכת ולהירשם לעבודה במכרות. בעת ההרשמה צריך היה כל אחד לעבור בדיקה רפואית. הרופא שבדק את הנרשמים היה יהודי והוא דיבר אתי פולנית. הוא קבע שאינני מסוגל מבחינה פיזית לעבודה במכרות פחם אך אני הפצרתי בו שיתחשב במצבי ושאינני ממזרח גליציה, אין לי פה כל קרוב או גואל ואין לי פרוטה בכיסי. הוא נאות לי ואישר את כתב ההתנדבות שלי לעבוד במכרות הפחם.

על סמך אישור זה קיבלתי מפרעה של 50 רובל, שהספיקו לי לקניית לחם ולתשלום דמי הלינה עד שאצא לעבודה ברוסיה. לאחר ימים אחדים עמדנו לצאת לדרך.

כשהגיע יום הנסיעה המתינו לנו בתחנת הרכבת קרונות משא מצויידים בספסלים לשינה. תנורים לא היו בהם והקור היה עז. בהגיענו לשם מצאנו כבר הרבה צעירים שנרשמו לעבודה במכרות הפחם. היו אלה בעיקר בחורים יהודיים מאזור זאגלמבייה, ובמיוחד מבנדין. עד שיצאנו לדרך נמצאנו בקרונות ימים אחדים. לכל אחד מאתנו ניתנו ככר לחם וקותל חזיר.

מנגנים לכבודנו

לאחר כמה ימים של שהייה בתחנת הרכבת יצאנו סוף סוף לדרך ולאחר ימים אחדים של נסיעה מייגעת הגענו לתחנה זעירה באזור הדונבאס. כאן המתינה לנו משלחת ניכרת, שהיתה מורכבת מנציגי ארגונים שונים וביניהם נציגי המכרות שבהם היינו אמורים לעבוד. מספר המכרה היה 2־1 ושם העיר שאליה השתייך מכרה זה היה ליסיצ׳אנסק. בנוסף לנציגים אלה המתינה לנו תזמורת גדולה. הנגנים ניגנו לפנינו והנציגים השמיעו באוזנינו נאומים ארוכים שאת תוכנם לא הבינונו. לאחר קבלת־הפנים הנלהבת הזאת הושיבו אותנו באוטובוסים והובילו אותנו למעון גדול שבו נמצאה המזכירות של המכרה. שם ראינו שולחן גדול ערוך מכל טוב. לא חסר עליו הקביאר הרוסי המפורסם וכן ערוכים היו עליו דגי לאקס גדולים, וביחוד וודקה! אין צריך לומר שעל השולחן היו גם תרנגולות צלויות ומאכלים אחרים בשפע. ברחוב

ראינו תורים של בני־אדם ליד חנויות שציפו לקבל משהו. אך מסתבר שלצורך קבלות פנים ופרסומת לא חסכו הסובייטים.

התיישבנו ליד השולחנות ומצאנו את עצמנו, בחורים יהודיים מצומקים ורזים ממקצועות החייטות והסנדלרות וממשלחי־יד יהודיים אחרים, מוקפים פועלי מכרות גברתנים, פועלים של ממש. הדבר נראה בעינינו כלעג. למרות שהיינו מורעבים והסתערנו על המאכלים הדשנים שהיו ערוכים לפנינו, לא יכולנו להתחרות מבחינה זו עם הרוסים שבלעו כמויות עצומות של אוכל. בייחוד פיגרנו אחריהם בשתיית הוודקה. הללו הערו לתוכם כל אחד ים שלם של משקה. שכנינו הרוסים הצביעו על האוכל ואמרו לנו שנאכל עוד ועוד ואז ניראה כמוהם ונהיה מסוגלים לעבוד כמוהם.

גם פה העתירו עלינו ברכות לרוב ונאומים שמהם הבננו אך מעט. לאחר מכן הזמינו אותנו לבתיהם של פועלים קשישים אחדים מקום שם נתקבלנו יפה.

בימים הראשונים לשהותנו במקום לא עבדנו. מינו למעננו מורה לרוסית שתלמד אותנו את השפה הרוסית. כמו כן שלחו אותנו לקורסים מקצועיים שבהם לימדו אותנו איך להתנהג למטה במכרות. בשטח המכרות נמצא גם מעון כללי אחד שבו שיכנו אותנו. הוא היה נקי יחסית. בשביל הגברים שבאו למקום יחד עם נשותיהם הקצו חדרים מיוחדים.

עבודת פרך

סוף־סוף הסתיימה תקופת הלימודים וההכשרה ואנו התחלנו לרדת למכרות כדי לעבוד.

קבוצתנו מנתה 15 איש. שלושה־עשר מביניהם היו מסוסנוביץ ומבנדין ורק אחד היה פולני מבנדין. למרות זאת שכולנו באנו מאזור של מכרות פחם, לא ידע אף אחד את העבודה. מאוחר יותר ערכנו היכרות עם יהודים רוסיים שהתגוררו בסביבות המכרה וכן עם אלה מן העיר. העיר לא היתה רחוקה מהמכרה.

העבודה במכרה היתה קשה מדי בשבילנו. מאוחר יותר הנהיגו מוטוריזציה ובחור אחד מסוסנוביץ, שנהיה לנהג רכבת תחתית להובלת הפחם, נהרג כשנמעך בין המנוע לבין הקיר. המוות ארב לנו כאן בכל פינה. למרות מאמצינו המרובים פיגרנו אחרי הפועלים הרוסיים.

לאחר כמה חודשי עבודה חליתי. בפוליקליניקה שבה קיבלתי טיפול רפואי קבע הרופא שאינני מסוגל מבחינה פיזית לעבודה במכרות פחם. ואז העבירו אותי העירה לעבוד במקצועי כחייט. נשארתי לגור במעון של הכורים למרות שהנהלתו רצתה להרחיק אותי בכל מחיר. אולם הפרצידאטל (היושב־ראש) המקומי נתן לה פקודה

לאפשר לי לגור במעון עד שיימצא בשבילי מקום אחר. מאוחר יותר מצאתי בשבילי מקום לינה אצל משפחה יהודית ואני עצמי עזבתי את מעון הכורים.

מגע עם בני משפחתי

גיסתי וגיסי נשארו בלבוב. התכתבנו מזמן לזמן. לאחר תקופה ממושכת שלא קיבלתי מהם כל מכתב הגיעה לפתע הודעה מהם האומרת כי שולחו לסיביר. אז עוד עבדתי במכרה הפחם. מצבי היה בכל רע אך מצבם היה גרוע יותר. גיסי עבד ביער בכריתת עצים ורגליו היו נפוחות. לא היה להם די אוכל ולבושם לא היה די חם במזג האויר הסיבירי.

גם לי לא היה הרבה אך לפחות קר לא היה לי. גם אוכל קל היה יותר להשיג במחסנים של מכרות הפחם. אספתי, איפוא, קצת לחם מיובש ועוד כמה מיצרכים. תפרתי זוג מגפיים מסמרטוטים וכובע חם והעברתי כל זה אליהם לסיביר.

מאוחר יותר עלה בידי לחדש את המגע עם אמי ומשפחתי וכן עם אשתי והילד בסוסנוביץ. קיבלתי גם מכתב מבני־הדודים שלי שהשתקעו בסוסנוביץ ב־1938 לאחר שגורשו מהאנובר (גרמניה). כולם נספו במחנות ובתאי הגזים.

הצלחתי לשלוח חבילות מזון לאשתי ולילד. המיצרכים הועברו בארגזים מיוחדים שנקנו לשם כך. משקל המיצרכים אסור היה שיעלה על קילוגרם וחצי. את הארגזים צריך היה להביא לדואר כשהם פתוחים והפקיד הוא שסגרם. לכתוב היה מותר רק בפולנית. מאוחר יותר כתבה אלי אשתי שאשלח לה הרבה תה ככל האפשר כי את התה אפשר להחליף בהרבה דברים. את החבילה האחרונה של מיצרכים עוד הספקתי לשלוח אליה ימים אחדים לפני שפרצה המלחמה בין גרמניה לבין רוסיה. השתדלתי בכל כוחי להעביר את אשתי ואת הילד לרוסיה. הגשתי כל מיני תעודות, שאושרו על ידי נוטריון רוסי והעברתי אותן לפולין הכבושה בידי הגרמנים אך התברר כי הכל היה בלוף. כל הצדדים הוליכו אותנו שולל.

מלחמת יוני בין גרמניה לרוסיה פרצה לפתע

המלחמה בין גרמניה לברית המועצות פרצה ב־21 ביוני 1941. היה זה יום א׳ בשבוע, יום המנוחה השבועי. פועלי בית החרושת לא עבדו אך אולם־הקבלה בשביל לקוחות היה פתוח. אני עבדתי באותו יום וכמוני גם המזכירה. במשרד בית החרושת היה מגביר־קול, שהיה מעביר את השידורים ממוסקבה. לפתע נתקבלה הודעה כי הגרמנים פתחו, ללא כל הודעה מוקדמת, בהתקפה על ברית המועצות. הדבר המם אותנו ונתקבל כרעם ביום בהיר. הבהלה הכללית הלכה וגברה. תיכף החלו לגייס אנשים לקרב, קודם את הצעירים ואחר כך את השנתונים המבוגרים יותר. גוייסו גם אזרחים, מהם אנשים מבוגרים, לעבודות־עזר שונות בקווי החזית וכן לחפירת

שוחות־מגן נגד טנקים. בעבודות אלו היו עסוקות גם נשים ואפילו ילדים רכים בשנים סייעו על יד המבוגרים בשרותי ההתגוננות. במו עיני ראיתי נשים יהודיות עם נערים בני 11—10 כשהם עושים עבודות שונות הקשורות בהתגוננות.

ימים אחדים לאחר פרוץ המלחמה גייס גם בית החרושת שלנו קבוצה של פועלים עם מכונות וחומרים שונים והם נשלחו לחזית כדי לשרת את אלה העסוקים בעבודות התגוננות שונות. ההוראות לכך נתקבלו מהמנהיגות הפוליטית, בשיתוף פעולה עם השלטונות הצבאיים. אך בחירת האנשים — מי יישלח ומי יישאר — היתה בידי אנשי המפלגה הקומוניסטית בבית החרושת שלנו.

עם הקבוצה השניה שנשלחה על ידי בית החרושת נמניתי גם אני.

נסיגה והתארגנות הפרטיזנים

הגרמנים כבר הספיקו עד אז לחדור עמוק לתוך הטריטוריה הרוסית. הם כבשו כבר שטחים ניכרים של אוקראינה מקום שם סייעו להם לחדור קולחוזניקים גרמניים, שמשקיהם היו, דרך אגב, מן הטובים בחבל ארץ זה. הם בגדו בבריה״מ ונתנו לפולשים הגרמניים בכל מיני דרכים אינפורמציה על ריכוזי הצבא הסובייטי. אני עצמי השתכנעתי בכך שעה ששהיתי בקרבת החזית וראיתי את בתיהם של מתיישבים גרמניים כשהם נטושים וניכר היה שבעליהם עברו לגרמנים הפולשים.

הימים היו ימי קיץ, העונה היפה והנעימה ביותר. אילולא קירבתה של החזית ורעש המטוסים מעל לראשינו יכולנו להשלות את עצמנו שאנו נמצאים בקייטנה ומבלים את ימינו בנעימים. השפע באותו קיץ היה רב. היה שפע של פירות וירקות, גבינה ובשר. מן הראוי לציין כי עד אז לא נתקלו בערים בשפע כזה של מיצרכי מחיה.

הגרמנים הגבירו את לחצם על הצבא הסובייטי וזה למרות מאמציו המרובים וגיוסי אנשים רבים לא יכול היה לעמוד בלחץ ונסוג מיום ליום. אך בד בבד עם הנסיגות הבלתי נמנעות החלו להתארגן היחידות הפרטיזניות, שהיו מצויידות במיטב הנשק הסובייטי. אני עצמי ראיתי כיצד הצבא הנסוג מסר בידיהן נשק, תחמושת, ציוד, תוכניות צבאיות וכו׳. ההבדל היחיד בין הצבא הסדיר לבין הקבוצות הפרטיזניות התבטא רק בכך שאלו האחרונות היו ממוקמות לא ממול קו החזית אלא מאחוריו. כל העמדות שניטשו על ידי הצבא הסובייטי הסדיר נתפסו תיכף על ידי הקבוצות הפרטיזניות.

אנו, כלומר הפועלים שנשלחו לעבודות עזר וכדי לשרת את הצבא, היינו היחידים שלא סופקו לנו אמצעי תחבורה כדי לסגת. היתה זו לא רק שאלת הסעתם של האנשים אלא גם של העברת מכונות, חומרים, ציוד וכדומה ולשם כך נחוצות היו, אם לא מכוניות, הרי לפחות עגלות וסוסים. שכן נתקבלה הוראה לא רק

מהשלטונות הצבאיים אלא גם מההנהגות הפוליטית כי עם הנסיגה יש להעתיק מזרחה כל מה שנמצא בתוך בתי החרושת, המשקים וכו׳ ללא הבדל אם המדובר בבית חרושת גדול או סדנה קטנה, משק קולחוזי גדול או אגירה קטנה של ציוד או מזונות. ההוראה היתה להשאיר אדמה חרוכה ואם אין אפשרות להעביר ציוד או מזונות מזרחה, הרי שיש להשמידם כדי שלא יפלו בידי הגרמנים.

בעקבות הצבא הנסוג

זכורני כי יום אחד השתתק הכל סביבנו ולא ראינו איש. החרדה שלנו גברה לאין שעור וכבר ראינו את עצמנו שבויים בידי הגרמנים. היה זה כבר יום גשום, סתווי ואנו נשארנו כמעט כצאן בלי רועה ולבנו מלא יאוש מבלי לדעת לאן עלינו לפנות. לפתע באה הודעה משרידי הצבא שעוד היה בסביבה כי יש להם בשבילנו צמד סוסים ועגלה גדולה. החילונו להעמיס על העגלה כל מה שאפשר ולאחר מכן התחלנו לנסוע בעקבות הצבא הנסוג. ירד גשם עז, מעורב פתיתי שלג, כיסינו את עצמנו בכל מה שניתן היה להשיג ודהרנו כל הלילה בכל כוחותינו כדי להתרחק עד כמה שאפשר מהחזית המתקרבת. באפלת הלילה הבחננו ביחידות צבאיות חדשות, מצויידות היטב, שתפקידן היה לתפוס את מקומן של היחידות הנסוגות והמובסות ולבלום את התקדמותם של הגרמנים. כששכבנו בתוך העגלה, מכורבלים בכל מיני דברים כדי להתגונן בפני הגשם השוטף, שמענו את הפקודות של הצבא הנוסע בכיוון נגדי.

לפנות בוקר התעכבנו ליד ערימת שחת ענקית. הכל מסביב היה מכוסה בשלג הראשון. העמדנו את העגלה והסוסים במקום צדדי ואנו חפרנו לעצמנו מקומות מסתור בתוך ערימת השחת הענקית, המכוסה שכבה דקה של שלג, כדי לנוח קצת אחרי הלילה ללא שינה. לאחר מנוחה קצרה, שלא הצליחה להפיג את העיפות שלנו, המשכנו לנסוע כשאנו רצוצים ושבורים. איני יודע כמה זמן ארכה הנסיעה אך בסיומה הגענו לעיר שממנה התגייסנו.

בהגיעי למקום התייצבתי תיכף ומיד בבית חרושת אך הנהלת בית החרושת לא קיבלה אותי והיושב ראש הסביר לי שאין אני נתון יותר למרותו אלא למרותה של המיפקדה הצבאית. לעומת זאת שולם לי כל המגיע בעד עבודתי, כולל חודש חופשה שלא לקחתי בגלל המלחמה שפרצה. מאותו רגע ואילך לא השתייכתי יותר לאותו בית חרושת.

לרוע מזלי הפכה עיר זו עד מהרה גם היא לאזור מלחמתי.

החזית מתקרבת

מלבדי גרו בעיר עוד שתי משפחות יהודיות שמוצאן מוורשה. הגברים

ממשפחות אלו גוייסו תיכף עם פרוץ המלחמה ונשלחו לחזית. היינו מיודדים וניסינו ככל האפשר לעזור איש לרעהו אך החזית התקרבה לסביבה שלנו במהירות מסחררת והדאגה לגורלנו החלה לכרסם בלבנו ובלב היהודים הרוסיים. אני נשארתי אז בלי תעסוקה אם כי היה לי קצת כסף ממה שחסכתי מעבודתי. יום־יום כמעט ביקרתי אצל המשפחות היהודיות מפולין. הללו, שהיו מטופלות בכמה ילדים, נהנו מזכויות מיוחדות הודות לכך שראשיהן היו מגוייסים. היו להן תעודות מיוחדות, שנתנו להם את הזכות לפינוי אל העורף ולהיות מצויידות בדרך באמצעי מחיה. נתמזל מזלי להירשם בניירות של אחת מהמשפחות הללו וליהנות מאותן זכויות־יתר. ואכן הגיע זמן הפינוי שלנו. הפינוי לא היה קל ואפשר לתאר את הסבל שסבלו המפונים בדרכם ללב רוסיה, כשהם מטופלים בילדים וזקנים אך יחד עם זה יש לציין כי ניתנה האפשרות לקחת אי־אלה דברים וחפצים אישיים בדרך אל הבלתי־נודע וביחוד אל האזורים הקרים והאכזריים של מרחבי סיביר.

סוף אוקטובר 1941

כפי שסיפרתי לעיל היה לי מקום לינה, למעשה פינה, בביתה של משפחה יהודית רוסית. הספקתי לקנות לעצמי כמה חפצים אישיים ואף ספרים באידיש אשר עדיין ניתן היה להשיג באותה שנה. חסכתי קצת מעבודתי ונרגעתי קצת מהטלטולים שהיו מנת חלקי עד אז. והנה צריך הייתי לקחת מחדש לידי את מקל הנדודים. ארזתי את הדברים המינימליים והתכוננתי לצאת לפינוי. שתי הנשים וילדיהן, אחות של אחת מהן ואני הצלחנו להיכנס לתא אחד בקרון. היעד שלנו היתה העיר טאשקנט שבאסיה התיכונה. בחרנו במקום זה כמטרת נסיעתנו ראשית משום שהיתה מרוחקת מקו החזית ושנית בגלל האקלים החם השורר בה.

אין ביכולתי לתאר את אשר עבר עלינו במסע המפרך שארך חודש ימים. הרכבות היו דחוסות אנשים, בעיקר נשים, קשישים וילדים. גברים בגילי כמעט שלא היו. ההסתערות על רכבות המפונים בתחנות השונות היתה איומה. אלה שירדו כדי להצטייד באוכל להמשך הנסיעה בקושי יכלו למצוא את הרכבת שבאו בה. טרגדיות לאין־ספור התרחשו בתחנות שבהן עצרה הרכבת. לא אחת חזרו אנשים — אפילו לאחר דקות אחדות — למקום שבו חנתה הרכבת ולא מצאוה כי הספיקה לצאת לדרכה. לעולם לא יכולת לדעת לכמה זמן תיעצר הרכבת. לא פעם היתה מגיעה במפתיע רכבת עם צבא ותחמושת ומנהל התחנה נאלץ לצוות על רכבת המפונים להמשיך בדרכה. ואלה שחזרו מחיפוש אחר מיצרכי אוכל לא מצאו לא את יקיריהם ולא רכבת אחרת שתקח אותם לאותו כיוון. גם הכיוון שנקבע לרכבות לא תמיד נשמר. רכבות שאמורות היו לנסוע לאסיה התיכונה פנו לכיוון של סיביר כי המסילות היו תפוסות ברכבות שהחישו תגבורת לחזית.

וורושילובגראד, צ׳קולוב

תחנתנו הראשונה היתה וורושילובגראד, העיר הראשית במחוז. שם חיכינו לקשר כדי להמשיך בנסיעה. באולם ההמתנה לא נראו אזרחים. רק חיילים והמפונים הם שמילאוהו. לפתע התפשטה שמועת כזב שהגרמנים הורידו צנחנים בסביבה ושהם מקיפים את תחנת הרכבת. הבהלה היתה ללא נשוא. האנשים היו אחוזי יאוש.

בדרך כלל ליוו את רכבות המפונים אנשי מיליציה. אחדים מהם נמצאו גם באולם ההמתנה הגדול. הם החלו לחקור מי הוא האיש שהפיץ את שמועת הכזב ולאחר שגילו אותו, הוציאוהו לחצר וירו בו.

המשכנו במסענו מבלי לדעת מהו היעד. ניחמה אותנו רק העובדה שבמסענו זה הננו מתרחקים מקו החזית. תנאי הנסיעה הורעו במידה ניכרת כשנאלצנו להחליף את רכבת הנוסעים, שהיתה מוסקת כלשהו, ברכבת משא עם ספסלי עץ. במיוחד נפלה רוחנו כשנתברר לנו כי הרכבת שלנו במקום שתסע לאסיה התיכונה, בעלת האקלים הנוח, נאלצת לעשות דרכה בעקיפין דרך אוראל וסיביר.

ברכבת המשא הטרידה אותנו בעיית ההסקה. באמצע כל קרון עמד תנור עם צינור שיצא דרך התקרה. נתמזל מזלנו שבקירבת מקום עמדו רכבות עמוסות פחמים ואנו הצלחנו להעלות לקרון שלנו קצת פחמים. ושוב האירה לנו ההצלחה שלא הבחינו בכך, אחרת היינו "זוכים" לשנים רבות של מאסר. לא היתה לנו ברירה אלא לנהוג כך למרות הסכנה של מאסר כי בקרון שלנו היו ילדים קטנים ואנשים קשישים, ולהסיק את הקרון מוכרחים היו כל היממה.

רק לעתים רחוקות ידענו היכן אנו נמצאים. בעודנו נוסעים כך, מבלי לדעת את מטרתנו, נעצרנו בתחנה אחת והנה נודע לנו שזאת היא קויבישב, בירת אוראל. את העיר עצמה לא ראינו. תחנת הרכבת היתה מפוארת, מוארת. היו בה ארונות ושולחנות אך אוכל לא היה בנמצא. עלה בידינו למצוא שם רק כמה פרוסות לחם וקביאר. המיליציה לא נתנה לרכבת לשהות הרבה זמן במקום כי העיר היתה כבר אז, למעשה, בירת ברה״מ.

זוכר אני עדיין את מראה האנשים שחזרו מחיפושים אחר אוכל או שתייה והנה הרכבת כבר בתנועה. דבר כזה קרה גם לי בהמשך הנסיעה. באחד הערבים לאחר מכן התעכבנו ליד תחנה אחת והנה נודע לנו שאנו נמצאים ליד נהר הוולגה. זמן ממושך נשארנו שם ולא ידענו את הסיבה לכך עד אשר באישון לילה ניתן הרשיון לחצות את הנהר.

התחנה הראשונה שבה עצרנו לאחר הוולגה היתה צ׳קולוב, עיר תעשייתית גדולה, שפעם היתה נקראת ארנבורג. התחנה קרויה עדיין בשם זה והשם

צ׳קולוב ניתן לעיר לאחר חצייתו של הטייס הרוסי צ׳קולוב בטיסה את האוקינוס האטלנטי. כאן, בצ׳קולוב, טעמנו לראשונה את טעמו של הכפור הסיבירי.

על פלטפורמה פתוחה

יצאנו מקרון הרכבת ו״הסתדרנו״ על הרצפה של בית הנתיבות. גם כאן לא יכולנו להיוודע מתי תינתן לנו האפשרות להמשיך בדרכנו. המרחק מבית הנתיבות העירה גדול היה ואי אפשר היה לעשות את הדרך ביחידות בגלל הכפור החלק. הלכנו להשיג דברי אוכל כשאנו תומכים איש ברעהו כדי שלא להתחלק. הרבה לא ניתן שם להשיג פרט לאפרסקים מיובשים.

אין אני זוכר כמה זמן התעכבנו בצ׳קולוב. בכל אופן די הרבה עד שיכולנו להמשיך. בדרכנו התעכבנו פעמים רבות מסיבות שונות וכמה פעמים, ביחוד בצמתים, צריכים היינו לחכות לרכבת אחרת. חודש שלם נמשכה נסיעתנו ובמשך כל הזמן לא התרחצנו ועיקר דאגתנו היה למצוא צרכי אוכל ומים. בתחנות שבדרך ירדנו לא פעם לשם כך למרות הסכנה לאבד את הרכבת.

ומה שאירע לאחרים קרה גם לי. באחת התחנות, שעה שחיכינו לרכבת שתסיע אותנו בכיוון של מחוז חפצנו, הגיעה רכבת עם קרונות משא פתוחים, קרונות עמוסים כל מיני מכונות תעשייתיות, צינורות וכיו״ב. הרכבת מכוסה היתה כולה בשלג. על אחת הפלטפורמות הפתוחות, בפינה, ראינו משפחת אכרים רוסיים מסודרים. הם העמידו שם תנור קטן לחימום בתוך מבנה עץ שהקימו על הפלטפורמה וכך נסעו. גם רכבת זו נסעה לסיביר אך אפשר היה באמצעותה להגיע לתחנה יותר גדולה שממנה היה סיכוי לפנות לעבר אסיה התיכונה, לטאשקנט. על אותה הפלטפורמה התקין האכר גם מאורה בשביל הפרה שלו. באמצע הפלטפורמה מונחים היו צינורות ברזל רחבים.

אם מאבדת תינוק שלה

ביקשנו מהם שירשו לנו להצטרף למבנה העץ עד שנגיע לתחנה שממנה יהיה קשר לטאשקנט. הם הסכימו ואנחנו ״הסתדרנו״ כמוהם בתוך מבנה העץ. איני זוכר כמה אנשים מנתה משפחת אכרים זאת אך זאת אני זוכר שלאכרה היה ילד יונק. מנינו בסך הכל שלוש נשים ושלושה ילדים, וגם ביניהם היה ילד יונק. גם אני נמניתי עם המצטרפים. כלומר, למבנה זעיר זה הצטרפו שבע נפשות. אני ישנתי על הפלטפורמה הפתוחה. כיוון שמונחים היו עליה צינורות רחבים, דחפתי את עצמי לאחד מהם ובו שכבתי מוגן מפני השלג והכפור.

באחת התחנות ירדה אמו של התינוק כדי לסדר משהו אך כשניסתה לחזור כבר היתה הרכבת במלוא התנועה ולא הספיקה לעלות. הילד שלה, שנשאר אתנו, החל

לבכות ולא ידענו מה לעשות. מבוכתנו גדלה עוד יותר כשהילד לא רצה לינוק משדי האכרה. כשהגענו לתחנה הקרובה נטלתי על עצמי את התפקיד למצוא את אם הילד. זה לא היה מן הדברים הקלים אך נתמזל מזלי, ולאחר זמן קצר הגיעה אמו ברכבת שניה ומצאתי אותה אך בינתיים איבדנו את הרכבת שלנו. עתה נמצאנו כבר בסיביר עצמה.

כאן התעכבו כל הרכבות שהסיעו מפונים. המקום היה מרוחק מאוד מקו החזית ולכן היה פה אור מלא. הודות לכך, ולמרות שתחנת הרכבת היתה מלאה רכבות, הצלחנו סוף סוף למצוא את הרכבת "שלנו". סייעה לכך בליטתו כלפי מעלה של הצינור שהעביר את העשן של התנור הקטן שהתקננו בקרון בשעתו.

הודות לאותו צינור המעלה עשן עלה בידינו למצוא מחדש את הרכבת. אני והאשה, אם הילד, זחלנו במהירות תחת הרכבות שמספרן היה עצום, כדי לחזור אל הרכבת "שלנו" ולא לאחרה שוב. קל לתאר את השמחה וההתרגשות כשהאשה חזרה ומצאה את ילדה שאבד. נפרדנו ממשפחת האכרים הרוסיים שהמשיכו במסעם לתוך סיביר הרחוקה בעוד שאנו שמנו פנינו לעבר טאשקנט.

ככל שהתקרבנו לעיר זו נעשה האויר חם יותר. בתחנות שבהן התעכבנו המתינו לנוסעים נשים אוזבקיות שהציעו למכירה כל מיני פירות מזרחיים, וביחוד פרי מתוק ומיובש. עצם העובדה שהאכרות האוזבקיות הציעו לנו למכירה פירות משיבי־נפש לאחר נסיעה מייגעת ומעצבנת, שארכה חודש ימים, היה בה משום נחמה פורתא. סוף סוף הגענו לטאשקנט.

עיר הלחם הלבן

תחנת הרכבת המרכזית נמצאה בתוך העיר. היו בה ארבעה אולמות־המתנה שהיו גדושים גברים, נשים וטף, פליטי רוסיה האירופית. העיר נראתה נאה: שדרות רחבות, נטועות עצים. כמו כן נתקלת בחנויות יפות. כאמור לעיל, ניתן היה להשיג בה לחם. חנויות הלחם היו פתוחות בה 24 שעות ביום, וזאת לא רחוק מתחנת הרכבת.

עיר זו, כפי שנמסר לנו, מנתה לפני המלחמה כרבע מיליון תושבים. אך כשאנו הגענו אליה כבר הצטופפו בה מיליון נפשות. העיר היתה דחוסה אנשים, המדרכות המו מעוברים־ושבים ולא קל היה לעבור עליהן. זרמו אז אל העיר פליטים ואסירים מאלה שנאסרו על ידי השלטונות הסובייטיים ועתה שוחררו. באותו זמן כרתה בריה"מ חוזה עם הגנראל הפולני שיקורסקי ותיכף לאחר מכן שוחררו הרבה אזרחים פולניים ממחנות בסיביר. בין אלה פגשתי מכרים רבים, ובדרך מקרה — גם אחד מיוצאי אולקוש.

את משוחררי המחנות קל היה להכיר ממבט ראשון. הם נראו קרועים ובלואים.

הם זרמו לעיר גם אם לא היה להם כל רשיון לכך. המשטרה והעיריה לא נתנו רשיונות כי לשם כך צריך היה המבקש להוכיח שיש לו מקום־מגורים. אך האנשים לא התחשבו בכך ונהרו לטאשקנט.

המצב בעיר הלך והחמיר. לא רק אלה שהגיעו זה עתה סבלו מחסור אלא גם תושבי־הקבע של העיר. ובינתיים רבצנו באולמות ההמתנה. הנשים שאתן נסעתי לטאשקנט היו אמנם נשואות לגברים שגוייסו לצבא, אך כאלו היו אלפים. הן התרוצצו בין משרדים שונים כדי להשיג קורת־גג אולם ללא הצלחה. ימים אחדים עברו עד שנודע להן על מקום־לינה בשכונה אוזבקית, ישנה. למרבה האסון והכאב חלו שלושת הילדים של שתי הנשים ומתו בבית החולים. התפשטה אז מגיפה, שפגעה במיוחד בילדים. אני עצמי, בהיותי בבית־החולים, מניתי תשע תיבות־קבורה של ילדים. האמהות השכולות נשארו בודדות שכן גם מבעליהן המגוייסים לא קיבלו כל ידיעה.

כשהיתה לנו קורת־גג, צריכים היינו להירשם. כשרצינו להשיג כרטיסי־מזון — החילונו להתרוצץ ממשרד למשרד כדי להירשם מחדש. קשה היה להשיגם והמצב במובן זה הלך והחמיר. היו גם כאלה שלא נרשמו ובכל זאת לא רעבו ללחם...

לא חלף זמן רב והחילותי לחפש עבודה, ואכן מצאתיה.

בית־חרושת לחייטות

החילותי לעבוד בבית־חרושת צבאי ענקי לחייטות, שהעסיק 5,000 עובדים, ברובם נשים. עבדנו בשתי משמרות, בכל אחת — 11 שעות. בבית חרושת זה נהוג היה לעבוד 50 דקות ואח"כ — לנוח 10 דקות. ההפסקה הזאת היתה הכרחית כי העבודה־בשרשרת היתה קשה ומאמצת ביותר ונוסף על כך רעש המכונות. כשהיו מגיעות לקצן 50 הדקות, הייתי משתרע על השולחן ונרדם תיכף. את צילצול הפעמון לחידוש העבודה כמעט שלא הייתי שומע מרוב עייפות.

עבודתי הראשונה היתה בשיפור מדי־קצינים, שלא נתפרו כראוי. בעבודה זו היינו עסוקים שני גברים — אני, אזרח פולני שלא גייסו אותו אז עדיין לצבא ויהודי לנינגראדי קשיש. הוא פונה אז מלנינגראד המכותרת, וזאת הודות לאשתו שהיתה אחת הקומוניסטיות הוותיקות. עבדנו שנינו כמומחים ולאחר שעבודתנו נתקבלה על ידי רב־סרן מהצבא, העבירו אותנו לעבודה יותר אחראית. קיבלנו פינה מיוחדת ושולחן ונתמנינו למקבלי התוצרת המוכנה. בדקנו את התוצרת שהוגשה לנו ואם מצאנו בה פסול כלשהו, החזרנו אותה לתיקון.

בתקופה הראשונה לעבודתי בבית חרושת זה קל היה להשיג מצרכי־מחיה. ליד בית החרושת קיימת היתה קנטינה קטנה שבה ניתן היה לאכול כראוי, ויחסית לא ביוקר. כמו כן קיימים היו בתחום בית החרושת מחסנים, שמכרו מצרכים שונים. אולם מאוחר

יותר, כשהמצב בחזית נעשה גרוע יותר והמוני אנשים החלו לנהור מזרחה, לכיוון אסיה התיכונה, הורע גם מצב ההספקה בטאשקנט. האוכל בקנטינה ניתן בצימצום רב והמחסנים היו כמעט ריקים.

ב״צבא העבודה״

לאחר שבועות אחדים — גוייסתי לעבודה (בפעם השניה). יחד אתי גוייסו הרבה אנשים, בעיקר יהודים מפולין. טאשקנט הפכה לעיר של תעשיה צבאית חשובה; הוקמו בה מהר בתי־חרושת שונים, עם מסילות ברזל, דרכים. נשלחנו למרחק של 150 ק״מ מטאשקנט ל״צבא העבודה״.

כל מי ששהה ברוסיה בשנות מלחמת־העולם השניה וגוייס ל״צבא העבודה״ לא ישכח אותו לעולם. היו בו בעיקר גרמנים מרוסיה, שסולקו מקירבת החזית מחשש שמא ישתפו פעולה עם הצבא הגרמני הפולש. בדרך כלל לא רצו האנשים להתגייס ל״צבא העבודה״ והעדיפו את הגיוס לצבא הסדיר, אפילו בקירבת החזית. שכן במחנות העבודה החיים היו גיהנום של ממש. היו אנשים שפצעו את רגליהם או קטעו לעצמם אצבעות ובלבד שלא להשתייך למחנות־העבודה.

הגענו למחנה העבודה שלנו. היתה זו ערבה שכולה סלעים. בכל הסביבה לא היו מים ולא נראה סימן של עשב. הועמדו שם קרונות־נוסעים של רכבת ובהם ישננו. הוטל עלינו לחפור בקרקע הסלעית, כדי להניח עליה פסי רכבת. העבודה נמשכה ללא הפסק, יומם ולילה, בכל מזג אויר שהוא. בלילות, כשהיינו מחכים לקרונות, שיביאו את העפר והפסים — כמעט שקפאנו בקור, ורק העבודה היא שחיממה אותנו. מגוייסי־העבודה היו מלאומים שונים. חוץ מהגרמנים והיהודים מפולין נמצאו במחנות גם אוזבקים ויהודים בוכריים. הללו התבדלו מעל שאר האנשים. הם דיברו ביניהם שפה מזרחית — ספק עברית ספק ארמית — ובה כתבו גם למשפחותיהם.

על תנאים סניטריים אי אפשר היה אפילו לחלום. בשבועות הראשונים להיותנו שם עדיין החזקנו מעמד איכשהו, אולם במשך הזמן דבק בנו הלכלוך, בגדינו ונעלינו התבלו. גם לא אכלנו לשובע.

בגלל התנאים הירודים החלו להתפשט מגיפות. רק פעם אחת הובילו אותנו לבית־מרחץ, שנמצא כ־30—20 ק״מ ממקום העבודה שלנו. בית־מרחץ זה היה מחולק לשני חלקים. בצריף האחד התפשטנו, ובשני — התרחצנו. וכיוון שהעונה היתה עונת החורף, הצטרכנו לעבור ערומים ויחפים מצריף לצריף — כשפתיתי השלג יורדים עלינו. באותו זמן עברו בגדינו חיטוי.

מאוחר יותר נודע לנו למה בונים מסילת־ברזל במדבר זה. לא רחוק מאתנו עסקו בכרייה, של פחם או חומר אחר, נשים אוזבקיות בעיקר. הן עבדו בתוך מים עמוקים והאדמה החפורה הועברה בסלים שנקשרו לכתפיהן.

ה"בריגדיר" שלי — גרמני

ה"בריגדיר" שלי — הממונה על העבודה — היה גרמני בעל דרגה. פעם חליתי והאחות רשמה לי רפואה ויום מנוחה. למחרת לא יצאתי לעבודה. בריגדיר זה, בבדקו את הקרונות שבהם ישננו, הבחין בי ושאלני למה לא יצאתי לעבודה. הראיתי לו את התרופה, הוא חטף אותה מידי, השליך אותה לקרקע ופקד עלי לצאת לעבודה. מוכרח הייתי, לצערי, לציית לפקודתו. בהקשר לכך יש לציין כי הגרמנים הצטיינו בחריצותם ואף אחד לא הצליח להתחרות אתם.

מזמן לזמן היו מופיעות מבין ההרים נשים אוזבקיות ומביאות למכירה בצל, מלפפון, חמאה מותכת ודברים דומים אך לא בידי כל אחד היה הכסף כדי להגדיל במשהו את מנת־הרעב של המחנה.

היה לי סכום קטן של כסף שחסכתי עוד מלפני פרוץ הקרבות. כסף זה היה בבנק הדואר ובעזרתו קיוויתי להסתדר כשתבוא אשתי והילד. וכיוון שתקווה זו לא היה לה ברגע זה כל יסוד וידעתי שמשפחתי לא תוכל ליהנות ממנו, ביקשתי לקבלו. צריך הייתי לחכות זמן רב עד שקיבלתיו בטאשקנט. בכסף זה החילותי לקנות אי־אלה מיצרכים בשוק השחור. אך המחירים האמירו. אתי עבד בחור יהודי מרוסיה, שנפצע בחזית. הוא עבד בהנחת הפסים. מזמן לזמן היתה בידו מנת־לחם מיותרת, שהיה מוכר אותה לי. לאחר שקניתי ממנו מנת־לחם מזמן לזמן, העביר אותי לבריגדה שלו — לעבודה בהנחת הפסים, שהיתה קלה יותר מאשר עבודת החפירה ומילוי הקרונות באדמה.

במחנה לא חסרו חיכוכים. פעם סחב ממני אחד האנשים את השקית שלי ובה מנת־הלחם. הוא לא אכל אותה ורק זרקה דרך חלון הקרון החוצה. מאז ועד עתה מתקשה אני להבין למה לא בלע אותה. תקרית שניה היתה לי עם בחור יהודי מלודז', שהתחלה כדי לא לצאת לעבודה. הוא נשלח לטאשקנט לבית חולים. רציתי לנצל הזדמנות זו ולקנות משהו בעיר. נתתי, איפוא, בידו סכום כסף וביקשתי ממנו לקנות לי בעיר משהו וכן להביא לי את המיסמכים שלי שהיו בטאשקנט. הבחור לא חזר למחנה. ימים רבים הצטערתי על כך כי יחד עם המיסמכים הלכו לאיבוד תצלומים משפחתיים שונים, שהיו יקרים לי מאוד.

ובינתיים נעשינו יותר ויותר קרועים, בלואים, מוזנחים ומכונמים. הממונים עלינו לא טרחו במאומה להיטיב את מצבנו.

בריחה ממחנה־העבודה

איני זוכר כיצד קרה הדבר, אך ביום עבות אחד נדברנו, שלושה אנשים, לעזוב את המחנה ויהי מה. השלושה — אני, בחור מלודז' וגרמני מרוסיה. תחנת־רכבת נמצאה רחוק מאוד ולכן קמנו באישון לילה וצעדנו אל התחנה בחושך. בתחנה

האוזבקית שאליה הגענו צריכים היינו לחכות לרכבת שתביא אותנו לטאשקנט. לפתע הבחננו באחד ה"בריגדירים" של המחנה, כשהוא יוצא מרכבת שהגיעה למקום. היה זה גרמני אדום־שער, שאותי לא הכיר, למרבה המזל, משום שלא עבדתי בבריגדה שלו. הודעתי על כך לשני חברי והם הצליחו להסתתר. הוא התרוצץ בין הקרונות אך לא מצא איש.

לאחר שהסתתרנו קמעא יצאנו ממקום המחבוא שלנו ונכנסנו ל"שאכיינה" (פונדק) אוזבקית. לא היו בה שולחנות או ספסלים. לאורך הקירות מונחים היו קרשים, שהאורחים ישבו עליהם ישיבה מזרחית כשהרגלים מתחתיהם. המשקה שהוגש היה תה ירוק. לפעמים ניתן היה להשיג גם פיתות, צימוקים מיובשים, אגוזים ודברים דומים. בהיותנו שרועים על הקרשים נזהרנו שלא יבחין בנו מישהו. כיוון שהרכבות הגיעו בעתות מלחמה באחור רב, היה עלינו להמתין זמן רב.

סוף סוף הגענו לטאשקנט. בבואנו העירה ראשית חכמה — הלכנו למרחץ־ההזעה האוזבקי, שבו נהנינו מרחיצה שלא ידענו טעמה מזה זמן רב והחילונו לתכנן את המשך חיינו.

היה זה — כך נדמה לי — בפברואר 1942. באותו זמן מזג האוויר בטאשקנט היה חמים.

הצבא הפולני אינו רוצה בנו

באותם ימים הוקם הצבא הפולני בפיקודו של הגנראל אַנדרס. רבים מיהודי פולין, שנמצאו אז בבריה"מ, מיהרו להתגייס לצבא זה אך נתקלו בקשיים רבים. בטאשקנט נמצא אז משרד פולני שאליו יכלו לפנות אזרחי פולין בענינים שונים. אלה, שהביעו רצונם להתגייס לצבא הפולני המוקם, נשלחו ליאנגאאול, נקודה צבאית לא רחוקה מטאשקנט, בה הוקמו אוהלים צבאיים. משם היו המתגייסים מועברים לנקודה אחרת שבה נמצאה ועדה רפואית. נקודה זו נמצאה בקאזאכסטאן, כ־1000 ק"מ מטאשקנט. למשרד הצבאי הפולני הוענקו אז סמכויות נרחבות והוא הוסמך לתת כרטיסי־מזון לאלה שנסעו להתגייס. ואכן, הקבוצה הגדולה של מתגייסים שנעה לעבר מקום הבדיקה הרפואית, צויידה במזון, שנתקבל מהמחסנים של הצבא הסובייטי. בימי הרעב ההם היה זה בשבילנו הישג גדול.

כשהגענו למקום, התפשטנו ככל האחרים עד החצי, כמו שעשו כל האחרים. אולם אנשי הועדה הרפואית חשדו בנו שאנו יהודים ולכן ציוו עלינו להתפשט לגמרי. משנוכחו כי אכן אנו יהודים, "קבעו" מבלי לבדוק אותנו כי איננו מתאימים לשרות צבאי. רק לאחר מכן החלו הפולנים בהשמעת גידופים אנטישמיים גסים, כפי שהיו רגילים בפולין. כשעזבנו את המקום גידפו אותנו מחדש ויידו בנו אבנים.

לאחר קבלת־פנים כזו מאת הוועדה נשארנו שוב ללא מחסה לראשינו, נעים

ונדים, ללא פרוטה. סבלנו מהקור ששרר בקאזאכסטאן שהיתה מכוסה שלג בעוד שבאוזבקיסטאן, שאותה עזבנו, מזג האוויר כבר היה נוח.

מצבי היה ללא נשוא. לסחור בשוק השחור, כפי שרבים עשו, לא הייתי מסוגל. פרוטה לא היתה בכיסי ולא היו לי חפצים למכרם. גם עבודה בקולחוז אי־אפשר היה להשיג משום שעדיין לא הגיעה העונה.

נע ונד

לפני שנסעתי לוועדה הצבאית הפולנית התידדתי בטאשקנט עם בחור מנובי סונץ׳. הוא שוחרר מהמחנות הרוסיים ועתה, לאחר שגם הוא לא נתקבל לצבא הפולני, החילונו שנינו לבוא לתחנת הרכבת ולחפש הזדמנות כדי להמשיך ולנסוע. אמנם לא ידענו לאן נשים פנינו אך דבר אחד היה ברור לנו: להישאר במקום לא נוכל כי לא היה כל סיכוי להשיג עבודה.

לאחר שחיכינו זמן־מה הגיעה רכבת. השעה היתה מאוחרת. מבלי לשאול דבר עלינו לאחד הקרונות והשתטחנו למעלה על האצטבאות העליונות והשתדלנו שהקונדוקטור לא יבחין בנו. לזמן־מה נראה לנו הקרון כגן־עדן התחתון: נקי, חם ומואר. אך לא הספקתי להירדם והקונדוקטור נכנס, הבחין בנו, קרא ״לרדת״ וציווה עלינו לעזוב את הקרון. עזבנו אותו ונשארנו תקועים על הברזלים, שבהם מתחברים הקרונות. שם נשארנו ברכבת הנעה עד לפנות בוקר. הרכבת התעכבה בתחנה שהיתה מפורסמת מאוד בזמן ההוא — תחנת העיירה צ׳ו שבה היה מתקיים באזאר חי. היא נמצאה על הקו שבין דזאמבול לבין בירת קאזאכסטאן—אלמא מאטא. שם הצטרף אלינו בחור יהודי מבסרביה וכפי שנודע לנו נמצא במרחק של 4 ק״מ משם כפר עם קולחוזים. וכיוון שלא היו לנו לא מקורות מחיה ולא קורת־גג, החלטנו לשים פעמינו לאותו כפר. שמו היה וורושילובסק.

באורווה של קולחוז

באותו כפר שכן משרדו של אחד הקולחוזים. כשהגענו אליו נמצאה רק האשה המנקה. אמרנו לה מה חפצנו: לאכול משהו וקורת־גג ללינת לילה. על אוכל לא היה מה לדבר כי השעה כבר היתה מאוחרת אולם סידור ללינה נמצא: אורווה. שמחנו על כך בכל לבנו כי קר היה בחוץ. כשקמנו בבוקר מצאנו ככר לחם, שכבר מישהו החל לנגוס בו. לא חשבנו הרבה ולקחנו לעצמנו כמה פרוסות. היתה זו כנראה, ככר הלחם של שומר האורווה. נכנסנו למשרד הקולחוז וביקשנו עבודה. למעשה היו עינינו נשואות לאכילה. הופנינו לזאווחוז (מנהל המשק). היה זה רוסי נבון, שהבין לרוחנו. בראותו אנשים מורעבים כמונו הבין כי עליו להמציא לנו עבודה ויהי מה, למרות שעונת העבודה טרם החלה.

הוא הבטיח לנו לחם אם נסע לערבה להביא חציר. הוא צייד אותנו בעגלה, הרתומה לארבעה שוורים, וגם שלח עמנו נער בן 13 לערך שידע את הדרך למקום הימצאו של החציר. יצאנו לדרך, בהדרכתו של הנער הרוסי. מזג האויר היה אמנם נאה אך עדיין שרר כפור.

עברנו מרחק של כ־20 ק"מ עד שהגענו למקום. כשעלינו על ערימות החציר אמורים היינו להוריד את החציר שקפא ורק אחר כך להעמיס עגלה מלאה. ההעמסה ארכה זמן רב וגם הנסיעה חזרה ארכה הרבה זמן כי השוורים פסעו בצעדי צב. ירד הערב ובדרך היו תעלות להשקיית השדות. קשה היה לנו להתקדם הן בגלל עייפותנו והן משום שלא היינו עגלונים משובחים. לבסוף נתקענו בדרך. נאלצנו להתיר את השוורים, להשאיר את העגלה ולנסוע אל הכפר. כשהגענו סוף סוף, היתה שעת חצות.

אסיף סלק

כזה היה יום־העבודה הראשון שלנו בקולחוז קאזאכי. למחרת צריכים היינו לדאוג לפת לחמנו. ללא עבודה לא יכולנו לקבל אוכל וכדי לתתו לנו העסיק אותנו המנהל בחפירת בורות. אמנם עונת העבודה האביבית המלאה היתה קרובה אבל רוחנו קצרה כי רעבנו לפת לחם.

בחיפושינו אחר קורת־גג מצאנו ביקתה עזובה, באדמה בוצית, ללא חלונות. השתכננו בה שלושתנו: שני הבחורים היהודיים מפולין והאחד — מבסרביה.

בסביבות ההן אפשר היה למצוא רוסים רבים, ששולחו לשם לאחר מהפכת 1917 כעונש על פעולה אנטי־מהפכנית. יהודים לא היו שם עד שפרצה מלחמת העולם השניה והרוסים ההם לא בלבד שלא חדלו להיות אנטישמים אלא גם הסתכסכו תכופות עם הקאזאכים המקומיים. גם הפולנים הנוצרים, שהגיעו לכאן עם גלי הבריחה מפולין, סייעו על ידם גם נגדנו היהודים וגם נגד הקאזאכים. מכאן סכסוכים והתכתשויות בלתי־פוסקים.

יחד עם היהודים מפולין הגיעו לכאן גם יהודים מהאזורים המערביים של בריה"מ, שברחו מפני צבאות היטלר. מצבם היה קצת יותר טוב ממצבנו משום שהיו אתם חפצים שונים ותמורתם ניתן היה להשיג לחם.

באביב הראשון עבדנו בשדה ליד הסלק. הגברים עבדו בעיקר בחפירת תעלות להשקיית השדות. לאחר מכן, לפני אסיף הסלק, נסענו לערבה לבנות דירים בשביל הצאן. זמן קצר לפני סיום הקמת הדירים ירד, לפתע, שלג ואנו — לא היתה לנו קורת־גג. חזרנו אל הכפר. בינתיים מצאתי — באורח מקרי — עבודה במקצוע שלי לזמן־מה.

לאחר שגמרו את אסיף הסלק, נהייתי לעגלון. ירד אז שלג רב ולכן הצטרכנו

קודם לסלול דרך, באמצעות סוסים ומיגררות, לפני שהתחלנו בהובלת הסלק בעגלות גדולות, רתומות לשוורים. באותה תקופה קפאו רגלי. באותו זמן — נזכר אני — נסע בחור יהודי מווילנא בכיוון נגדי ונשאר תקוע בדרך מבלי לדעת לאן לפנות. רגליו קפאו ולבסוף נאלצו לקטוע לו חלק מרגלו.

יושבת־ראש רכובה על סוס

בין המלאכות שעסקתי בהן בתקופה זו צריך גם להזכיר את היותי רועה לעדר של 200 פרות — יחד עם קאזאכי אחד. מבין 200 הפרות היתה רק אחת חולבת, בעוד שהאחרות היו זקנות. גרנו בצריף עשוי דיקטים, ולא רחוק ממנו זרם נחל קטן. במרחק של 4 ק"מ מאתנו היתה חווה חקלאית, שייצרה גבינה וחמאה. הכל היה שייך לקולחוז אחד. משם קיבלנו את מזוננו.

מזמן לזמן היו באים לבדוק את מספר הפרות. בין הבודקים באה פעם היושבת־ראש ("פרצדאטל") כשהיא רכובה על סוס. היא נתנה לי את הסוס שלה וציוותה עלי לאסוף את כל הבקר כדי לראות אם מתאים מספר הפרות למספר הרשום אצלה.

לאחר שבועות אחדים לשהותנו בערבה השוממה, מבלי לראות נפש חיה סביבנו פרט לפרות, החלטנו אנו, שני יהודים, לעזוב את המקום ולחזור אל הכפר, ללא הודעה מוקדמת. שם, בכפר, למרות כל המצוקה, היו בני־אדם שאפשר היה להחליף אתם מלים אחדות. היו שם יהודים מפולין, מבסרביה וכן פולנים נוצרים.

כשהגענו לכפר נודע לנו כי כל הפולנים, גברים ונשים כאחד, מתגייסים לצבא הפולני. הללו רצו בכל מאודם להתגייס לצבא למרות המלחמה והסכנות הכרוכות בכך ובלבד לנטוש את חיי הדלות המנוונת. גם אנו רצינו לשים קץ לחיי העוני והנדודים הבלתי־פוסקים שלנו ולכן צעדנו בו ביום ברגל לעבר עיירה אחת סמוכה, שבה נמצאה נציגות פולנית.

כשהגענו למקום התייצבנו והבענו את משאלתנו להתגייס. פקידי המקום רשמו את הפרטים האישיים ובכך נגמר הדבר. נאלצנו לחזור על עקבותינו.

חזרנו לחיי הנדודים שלנו. לא בחלנו בשום עבודה ובלבד שנוכל להרוויח לפת לחם. מי שלא יכול היה להסתגל לתנאים האיומים — היה נמעך. באותם ימים התידדתי עם מורה בית ספר מגליציה, משפטן צעיר מקראקוב וכן עם סטודנט מוורשה, שהיה חלוש מאוד — לאחר מחלת טיפוס. הוא רצה לעבוד בכל מאודו אך חלש היה מדי.

כיוון שלא היתה עדיין עבודת שדה פנינו למנהל הקולחוז וביקשנו ממנו שיתן לנו פתק לדבר־אוכל כלשהו מהמחסן. כיוון שלא היתה לו כל עבודה בשבילנו ולתת לחם ללא עבודה לא היה מורשה, שלח אותנו לבקתה נטושה ומוזנחת שליד חוף

הנהר, שהיתה מוקפת צואת־אדם. תמורת עבודת הנקיון קיבלנו סוף־סוף פת לחם.

פעם אספנו בשדה סלק סוכר, שקפא, כדי שנוכל להשביע את רעבוננו.

מעשה בשעון־יד

כמעט בשלהי עונת הקציר קרה הדבר. החיטה נאספה אז לא בגורן סגורה אלא נערמה בערימה גדולה בככר אחת, לא רחוק מצריפי בריגדת העבודה שלנו. על החיטה שמר אדם מיוחד יומם ולילה.

באחד הימים לא יכול היה השומר לצאת למשמרתו בלילה. משום כך ביקש ממני הבריגדיר — רוסי קשיש, שתום־עין — שאשמור במקום השומר שייעדר. לא יכולתי לסרב לו. באותם הימים היה נטפל אלי השומר הקאזאכי, פצוע שחזר מן החזית, ולוחץ עלי שאמכור לו את שעון־היד שלי. השיבותי לו פעמים רבות שאת השעון לא אמכור אף אם ארעב ללחם. אך האיש לא הרפה ממני והמשיך ללחוץ עלי.

כשנעניתי לבקשתו של הבריגדיר הקשיש ויצאתי לשמור על החיטה — היה זה לילה חמים, יחף הייתי ולבוש מכנסיים לבנים קרועים. כשהחל להאיר הבוקר הרגשתי צינה ולכן התכרבלתי בתוך החיטה וחטפתי תנומה קלה מרוב עייפות. נרדמתי לזמן־מה והנה התעוררתי כשאני מרגיש שמנסים להוריד מעל ידי בכוח את שעון־היד. כשפקחתי עיני הבחנתי באותו קאזאכי והתחלתי, כמובן, להתגונן. הוא הצליף על פני בשוט שבידו (הוא היה רוכב על סוס ובשוט היה מאיץ בסוסו) והצליח להוציא את השעון מידי. עד מהרה עלה על סוסו וברח, כשהשעון בידו. על ידי נשארה רק השרשרת.

רציתי לרוץ לבריגדיר ולדווח על העניין אך תיכף נזכרתי באחריות הרבה הרובצת עלי — אחריותו של אדם השומר על חיטה בימי מלחמה.

בינתיים הציק לי הכאב בפני ובאוזני. אוזני נטפה דם. בשעות הבוקר הגעתי סוף סוף לבריגדה וסיפרתי על הדבר. הבריגדיר קרא לקאזאך ומסר לו את הודעתי אך הלה לא בלבד שהתכחש לכל העניין אלא השמיע גם תלונה שאני ישנתי על משמרתי. הודעתי כי אסע לכפר לרופא ויחד עם זאת אדווח ליושבת־ראש של הכפר על ההתנפלות.

קיבלתי מהרופא את האישור המתאים והודעתי גם ליושבת־ראש על מה שאירע. היתה זאת האשה שבאה פעם לערבה לבדוק את מספר הפרות שרעיתי.

היא שמעה את הודעתי, אך לא מיהרה לפעול. איימתי כי אודיע על הדבר לנציגות הפולנית וגם אמסור את הדבר לבית המשפט.

לא ארכו הימים ומנהל הבריגדה פנה אלי והציע לי שאחתום על פתק בו נאמר

שאין לי כל טענה נגד הקאזאך שעליו התלוננתי ואז — יוחזר לי השעון. כך עשיתי והשעון הוחזר לי.

אביון בעבור נעליים

בקיץ 1943 גוייסתי מחדש — זו הפעם השלישית — לבריגדת העבודה. המגוייסים היו ברובם יהודים פולניים. בעצם לא ידעתי כי גוייסתי שוב לעבודה ולא לצבא ממש. משום כך רציתי למכור כל מה שעוד נותר לי כדי לקנות דברי מאכל. היה לי זוג נעליים חצי־ספורטיביות עם סוליות עבות ואותן הצעתי לקאזאך זקן אחד ותמורתן ביקשתי חיטה. הקאזאך, שהיה עיוור, מישש אותן היטב, קרא לנכדתו ולאחר ששוחח אתה בשפתם הציע לי פוּד חיטה. אני דרשתי יותר. הוא הוסיף לי דלי עם סובין. את החיטה החלפתי אחר כך בלחם ומהסובין עם סלק־סוכר מיובש וקפוא עשינו מעין פיתות. כל־כך היינו בטוחים שאנו עוברים לצבא סדיר עד שהרשינו לעצמנו שלא לחשוב על יום המחר ולאכול יותר.

כשהתייצבנו בעיירה המחוזית, נשאר לנו להמתין ימים אחדים. אז הציק לנו החום הכבד. לאחר אותם ימי המתנה ואי־ודאות נתברר לנו ששוב נשלחנו לבריגדת עבודה. הועברנו לאקטיובינסק. המעביד שלנו היה לא אחר מאשר "קומבינאט נ.ק.וו.ד.". פירושים מיותרים. העובדים היו בחלקם גולים ובחלקם "חופשים". תוכנית הבנייה היתה נרחבת. עמדו להקים מרכז תעשייתי גדול ולצורך זה בנו כורים גדולים ליציקת ברזל.

המקום שבו עבדנו היה עצום ומגודר. לנו, למגוייסים, היו תעודות מיוחדות עם תצלומים. הן נבדקו בקפדנות ע"י משמרות הנ.ק.וו.ד., ביחוד בשעת צאתנו מן העבודה. תמיד היינו מתייצבים שורות־שורות. הכניסה לעבודה והיציאה ממנה ארכו זמן רב שכן האסירים, הגולים, היו משתמשים בכל מיני תחבולות כדי לעזוב את המקום. כשהגענו לראשונה הוזהרנו על ידי אנשי הנ.ק.וו.ד. שלא נתידד עם האסירים וביחוד שלא נעשה אתם עסקים. לדאבוננו לא כולם שעו לאזהרות אלו. הככר המוקפת היתה נראית פעמים רבות כבאזאר. האסירים הציעו כל מיני דברים לקנייה: לבנים, מזרונים, מגפיים וביחוד כרטיסי־לחם.

עיסקה שכזאת

היה אתנו יהודי אחד, חסון, שהעז לקנות מאת אחד האסירים מזרון חדש. רגעים אחדים לאחר העיסקה בא המוכר ואתו אחד מחבריו ותבע מהקונה שיחזיר לו את הסחורה אחרת — כך איים — יודיע על כך לשומר. היהודי הזה, למרות שהיה גברתן, החזיר את המזרון והכסף ששילם נשאר אצל "המוכר". אילולא נענה לתביעה היה נשאר כלוא במקום כמוהו.

היה אתנו עוד יהודי אחד, קשיש, מזאמושץ שעבד כשומר־לילה. הוא סחר בכרטיסי לחם. במקום העבודה היה לו חדר. פעם, באישון לילה, נכנסו אליו אחדים מן האסירים ולקחו ממנו את כספו (כמה מאות רובל) וכן את כרטיסי הלחם.

פעם ניסה אחד מהם לגזול ממני את חגורת מכנסי שעה שעשיתי את צרכי. התגוננתי בכל כוחי והחילותי לצעוק. רק אז הרפה ממני.

אירעו גם כמה מעשי רצח. התכתשויות בצריפים ארעו לעתים תכופות ושומרי הנ.ק.וו.ד. פחדו להתערב.

כל זמן שמזג האוויר היה חם אפשר היה לעבוד בחוץ אך כשהחלו ימי הקור העז לא יכולנו לצאת לעבודת־חוץ משום שלא היו לנו בגדים. אלה שלא יצאו לעבודה בגלל העדר בגדים חמים נקראו "החבורה היחפה". אך ההישארות בצריפים היתה גרועה מההליכה לעבודה משום שלא היו מוסקים וסבלנו מהקור.

"מושאלים" לקומבינאט הבשר

באחד הימים הגיעה אלינו קבוצה של "נאטשאלניקים" (מנהלים) מהמחנות הסיביריים הרחוקים ופנו אלינו בשאלה אם אנו מוכנים לצאת לעבודה אחרת. הם הבטיחו לנו לבוש אם נסכים לכך. הם דרשו חמישים איש. לא הכל הסכימו להצעתם משום שלא רחשו אליהם אמון. למרות זאת נענו להזמנתם חמישים איש, וביניהם אני. הדבר נתאפשר בגלל העובדה שה"קומבינאט" שלנו והמחנות הסיביריים השתייכו לאותה נ.ק.וו.ד. המחנות בסיביר היו זקוקים לבשר ולשם כך פנו אל קומבינאט־הבשר בארסק (אוראל) וביקשו בשר ושם דרשו מהם 50 פועלים. הודות לכך יכלו להרשות לעצמם ל"הלביש" אותנו ולשלוח אותנו לעבוד באותו קומבינאט־בשר.

קיבלנו, איפוא, בגדים חמים והתיישבנו במשאית שהסיעה אותנו לעבודה באותו קומבינאט. היה זה ריכוז עצום של ייצור בשר, נקניקים ומוצרים דומים. כל יום שחטו שם 3500 ראשי בקר שונים. גרנו שם רחוק ממקום העבודה שאליה היינו יוצאים בשעות הבוקר המוקדמות, כשהאפילה שררה מסביב וירד שלג סמיך. באותה סביבה הטמפרטורה הקבועה היתה גם בקיץ וגם בחורף 17 מתחת לאפס.

העבודה שהוטלה עלי היתה לקבל מתוך פס חשמלי פרות שלמות מנוקות ולהעבירן לאולמות קירור. קיבלתי בגדי חורף מיוחדים, פרווה, אנפילאות, ומקל גדול עם גרזן כדי להעביר את נתחי הבשר העצומים. הקומבינאט עבד למען החזית.

אחד ממוצרי־הלוואי באותו ריכוז היו נעליים, פרוות, כפפות ודברים דומים שהיו מייצרים מעור הבהמות. כל אלה יוצרו בתוך אולם עצום שהיה מוקף משמרות כבדים. כל מי שיצא מתוך האולם נבדק בקפדנות מיוחדת. הסדנאות, שעיבדו את הנעליים והפרוות, התנהלו על ידי יהודי מרוסיה הלבנה. כמעט כל צוות העובדים בסדנאות היה יהודי, ברובם מהמחוזות הקרובים לחזית שפונו.

נהייתי חייט פרוות

איכשהו נודע למנהל כי בין העובדים בבשר נמצאים חייטים, סנדלרים, תפרים וכו׳ שאפשר יהיה להעסיקם בסדנאות. האולם היה גדול אך מספר העובדים בו היה קטן יחסית. פנה, איפוא, מנהל זה אל הנהלת קומבינאט הבשר וביקש את בעלי־המלאכה האלה המצויים בין עובדיו. לבסוף עברו ארבעה אנשים מבינינו לעבוד בסדנאות. נהייתי לחייט פרוות. נשארנו עובדים במקצועותינו עד שובנו לאקטיובינסק שבקומבינאט נ.ק.וו.ד.

היינו מרוצים מעבודה זו שכן השתפר מצבנו הכללי ומזונותינו גם הם התרבו. קודם כל לא הצטרכנו ללכת מרחק של קילומטרים אחדים ממקום הלינה למקום העבודה בשעות האפילה. הסתדרנו לשינה בתוך הסדנאות; כמצעים שימשו לנו העורות וההסקה המרכזית איפשרה לנו לישון כשאנו ללא בגדים. לעתים היינו סוחבים כבד־בקר וצולים אותו על הראדיאטורים של ההסקה המרכזית. היה בקבוצתנו אחד, מומחה גדול לענינים כגון אלה. לא פעם כשהייתי חותך פרווה בשביל עובד המעבדה היה מביא בקבוקון של יי״ש טהור (ספירט); מי שעבד בבישול הנקניקים היה מביא נקניק חם.

הדי השואה בפולין

היה זה בסוף 1943. באחד האולמות הגדולים התאספו פולנים לאסיפה מטעם ה״איגוד של הפטריוטים הפולניים״ שהתארגנו ברוסיה. השתתפו בה פולנים ויהודים מפולין. המרצה היה פולני מלודז׳. הוא מסר לנו כל מיני ידיעות מהמתרחש בפולין הכבושה ובין השאר קבע כי לא נשארו בה יותר מאשר 250 אלף יהודים. התייחסנו לידיעה זו בהסתייגות כשם שקיבלנו בספקנות כל מיני ידיעות אחרות שהגיעו אלינו. באותם ימים לא יכולנו לתאר לעצמנו את ממדי השואה.

נזכר אני בתקרית אנטישמית באותם שלושת חודשי עבודתנו בקומבינאט הבשר. פעם, בצאתי מהעבודה לככר שלפני הקומבינאט, שמעתי צעקה ״דאלוי זשידום״ (הבוז ליהודים). הצועק היה בחור בלונדי. הספקתי לראותו בבירור בטרם נמלט מהמקום. גילויים אנטישמיים אמנם לא היו שם מן הנדירים אך להתפרצות מסוג זה הייתי עד בפעם הראשונה.

פגישה עם בן אולקוש

לאחר שלושת חודשי עבודה בקומבינאט הבשר נאלצנו, לצערנו, לחזור למקום שממנו באנו וממנו הושאלנו — לאקטיובינסק שבקומבינאט הנ.ק.וו.ד.

במשך זמן העדרנו השתנה המקום מאוד. אנו — כלומר החייטים, הסנדלרים, התפרים והכובענים ובעלי מקצועות אחרים — נשלחנו לעבוד בסדנאות שהוקמו

בעיירה סמוכה. שם התגוררו פקידי הקומבינאט בבתים די יפים. החילותי לעבוד בסדנאות אך נאלצתי להמשיך ולהתגורר בביקתות עפר.

כשהגעתי לעבוד שם פגשתי שם בן־עיר, את משה נחום גרוסמן מאולקוש. הוא היה כלוא במקום שנה שלמה ולאחר מכן נשאר לעבוד שם. העבירה שבגללה הוגלה למחנה היתה — כפי שמסר לי — סחיבת כובע מלחים מתוך קרון־רכבת עומד באחת התחנות. העונש שהוטל עליו היתה שנה במחנה אותה ריצה בקומבינאט של נ.ק.וו.ד. באַקטיובינסק.

בסדנאות החדשות שבהן החילונו לעבוד עבדו גם אסירים. בבוקר היו באים לעבודה ולאחר סיומה היו חוזרים לתאיהם.

האחראית לסדנאות שלנו היתה אשה. בעלה היה תובע ליד הקומבינאט. היו שאמרו כי הוא יהודי.

לאחר תקופה מסויימת של עבודה הודיעה לי היושבת־ראש האחראית לסדנאות שלנו שאני אתמנה למנהל של סדנת החייטות. סרבתי בכל תוקף וטענתי שאיני רוצה להיות אחראי לאיש. היא הוסיפה ללחוץ עלי ולאחר הסירוב השני מצדי נקראתי להתייצב במשרד בפני "נאטשלניק" של הנ.ק.וו.ד., שחזר על ההודעה כי נתמניתי לאחראי לסדנה. סירבתי גם הפעם והודעתי שאני מתגייס לצבא הפולני. בינתיים הספקתי להודיע על התנדבותי לצבא הפולני וכבר היה בידי הפתק המתאים מהמפקד הצבאי. בשמעו זאת ביקש איש הנ.ק.וו.ד. שאתן לו את הפתק, ואז יוכל לשחרר אותי מחובת ההתייצבות לצבא. (בתי חרושת ומפעלים שעבדו למען הצבא היו מורשים באותו זמן לשחרר אנשים המתגייסים מחובתם זו). אך אני סירבתי למסור לו את הפתק ואמרתי שאני דווקא כן מעוניין להתגייס לצבא. בשמעו זאת חבט חבטה עזה בשולחן שלפנינו, שהבהילה אותי מאוד. אך את הפתק לא מסרתי בידו.

מתנדבים לצבא הפולני

הימים היו ימי ראשית 1944. הצבא הגרמני נחל תבוסות ניכרות בכל החזיתות. המיתקפה הסובייטית במערב צעדה בצעדי און. משום כך עלה אצל כולם המוראל, ובעיקר אצל היהודים הפולניים. מאורעות אלה עודדו אותי מאוד והחילותי להרהר בכך שאם איהפך למנהל הסדנה, אהיה אוטומטית אחראי לכל הפועלים, ובכללם האסירים, ופירוש הדבר שאהיה ברבות הימים אסיר כמוהם. משום כך העדפתי להתגייס לצבא ועל ידי כך לקרב את היום שבו אוכל להיפגש עם הקרובים לי.

כשהתנדבתי לצבא היו אתי עוד שני אנשים: משה נחום גרוסמן מאולקוש ובחור מזאמישץ.

היה זה לפנות בוקר. חושך היה מסביב. שלושתנו התגנבנו בחשאי מתוך ביקתות־העפר שלנו ושמנו פנינו אל העיר אקטיובינסק. המרחק היה חמישה קילומטר.

השארנו בקומבינאט משכורת של חודש ימים שכן באותו קומבינאט היו משלמים משכורת אם כי מועטה.

לאחר המתנה של ימים אחדים, לכשהתאספה קבוצה יותר גדולה, נשלחנו בלוויית איש האחראי לנו לעיר סומי שבאוקראינה, שהיתה כבר בזמן ההוא כמעט משוחררת.

הנסיעה לסומי נמשכה זמן רב כי בערים רבות שבדרכנו הצטרכנו להתעכב כדי להצטייד במזון. בדרך התעכבנו גם בעיר חארקוב שהיתה כולה עיי מפולת. כשהגרמנים עזבוה החריבו אותה כמעט עד היסוד. עתה קשה היה לעבור בה.

מהעיר סומי עברנו לעיירה קטנה שהיתה כולה צבאית. היו בה ככרות גדולות, יערות, נחלי מים, חולות ובנינים גדולים מאוד. שם התארגנו הדיביזיות הפולניות. הגענו לשם באביב 1944. בהגיענו נודע לנו לראשונה על מרד גטו ורשה. ליום־השנה הראשון, שחל אז, הודבקו על הככר הראשית מודעות גדולות שבהן נמסרה בפרוטרוט השתלשלות הענינים במרד.

באותה עיירה נפגשתי עם חברי בן־עירי, אוצר וכן עם וו. גולדפלד. באותם ימים טרגיים של יאוש וחדלון לא היתה חוויה יותר מרנינה לב מאשר הפגישה עם בן־עיר וקרוב. היינו באותה דיביזיה אך לא יחד. מאוחר יותר נפגשנו שנית. ובפעם השלישית נפגשנו — כבר אחרי המלחמה ב־1945 — כשירדנו מאותה רכבת בוורשה, אך לצערי כבר קטוע יד אחת. משזוחררנו מהצבא ועד עזיבתנו את פולין, היינו יחד.

קובל, חלם, לובלין

לאחר זמן־מה נשלחה הדיביזיה שלנו לאוקראינה המערבית. בהיותנו שם נתקלנו לא פעם באנשי כנופיות הבאנדרובצים, כלומר האוקראינים ששיתפו פעולה עם הגרמנים בהשמדת יהודים. בעת שהיינו שם העיזו הללו להתנפל אפילו על הצבא. מאוחר יותר, לאחר שנסענו משם, נודע לנו כי הרוסים "הרגיעו" אותם.

משם נשלחנו לגבול הפולני־רוסי החדש שהותווה אז — על נהר הבוג.

במסעי ההוא נזכר אני כי יום אחד בהתקדמותנו אחר הגרמנים הנסוגים ירד גשם חזק וקשה היה להתקדם. היינו אז בעיר קובל, שנהרסה על ידי הגרמנים. אולם בין ההריסות הבחנתי בבית־הכנסת המקומי שנשאר עומד על תלו. לא הייתי בטוח בכך עד שהבחנתי במגן־דוד מעליו.

העיר הפולנית המשוחררת הראשונה, שלתוכה נכנסנו, היתה חלם. בהיכנסנו שמה היה מזג־האוויר נוח והאוכלוסיה ערכה לנו, לצבא, תשואות נלהבות. אנו, היהודים מגוייסי הצבא הפולני, להוטים היינו לפגוש בפנים יהודיות. אך לצערנו לא הצלחנו

למצוא כל יהודי בחלם. רק אז החילונו להאמין כי כל מה שסופר ברדיו ובעתונות וממקורות אחרים — אמת מרה וטרגית היא.

משם עברנו ללובלין. הדיביזיה שלנו לקחה לידיה את כל הסביבה, שנכבשה קודם מידי הגרמנים על ידי החזית הרוסית השניה.

הדיביזיה שלנו, ככל הצבא הפולני, היתה כפופה למעשה לחזית הרוסית השניה ומפקדה העליון היה המארשאל הפולני רוקוסובסקי.

ביקור של ביירוט

חלק מאתנו שוכן באחוזתו של פולני עשיר אחד, ציר סיים לשעבר, שהשתייך למפלגת ה"סאנאציה". אז כבר היתה קיימת ממשלה פולנית ונשיא המדינה היה פ. ביירוט. והנה, באחד הימים, ללא הודעה מוקדמת, הגיעו לחצר שבו התגוררנו, כמה מכוניות הדורות ובהן קצינים גבוהים. כמה דקות לאחר מכן הגיעה מכונית ובה הנשיא ביירוט והמארשאל הפולני דאז רולר־ז׳מיירסקי. היה זה, כפי שהתברר, ביקור פרטי. הנשיא ופמלייתו באו לבקר את המקום שבו הסתתר לפני שנים רבות בשל פעולות בלתי־חוקיות.

מאידאנק

כארבעה קילומטר מלובלין נמצאת מאידאנק, בית־החרושת למוות שהקימו הגרמנים.

תיכף עם הגיענו ללובלין, נסענו לראות את מאידאנק. בעת ביקורי שם כבר פעלה במקום ועדת־חקירה בינלאומית. ממיפקדת־המחנה הגרמנית נעצרו שם רק 7 אנשי־צבא. הם הועמדו לחפור את הקברים שבו נטמנו עצמות המושמדים. נכחתי כשהגרמנים סירבו לנקות את העצמות שנתגלו.

המחנה, שבו הושמדו מיליונים, היה עתה זרוע ב"דייקנות" גרמנית. ראינו את גוויות האנשים שהומתו לפני בואנו. הפעם לא הומתו בגזים אלא נורו בגבם. גוויותיהם לא נקברו עמוק.

את אלה קברו הגרמנים כמו שמייבשים עצים ביערות, כלומר גוויה אחת לאורך וגוויה אחת לרוחב, וזאת כדי שלא יתפסו מקום רב. הגוויות האלה — כפי שנמסר לנו — היו של לא־יהודים. הכ עבדו באותו מקום בחריצות כה מופלאה שנשאר להם זמן להשמיד גם בני לאומים אחרים.

הדייקנות הגרמנית התבטאה כאן בכל. שערות בני האדם מסודרות היו לחוד וכן נעלי הילדים, צעצועים, משקפיים. בכל שרר "סדר". במחנה מאידאנק ראינו כמו כן מצבות זעירות מגבס ועליהן מספרים. אלו הוקמו בשביל אנשים שיקיריהם היו מעונינים בכך. הגרמנים קיבלו תמורת זאת כסף. המדובר היה בלא־יהודים שכן

את היהודים השמידו הגרמנים ולקחו מהם כל מה שהיה להם וגם לא נותרו בני־משפחה שיוכלו לשלם תמורת המציבות הקטנות.

בעיר לובלין פגשנו ביהודים ספורים, שהגיעו מן היערות. הם התאכסנו בבית י.ל. פרץ.

פראגה

בקיץ 1944, לפני שפנינו לעבר פראגה, פרוורה של וורשה, נשבעה כל הדיביזיה שלנו שבועת־אמונים. בפראגה השתתפה הדיביזיה שלנו בפועל במלחמה אולם את המלחמה העיקרית בגרמנים ניהל הצבא הרוסי.

השתכננו בבנין כפול גדול ברחוב טארגובה שהיה קודם לכן מקום מושבה של הגסטאפו. פראגה נכבשה לאחר קרבות חזקים על הוויסלה. מאוחר יותר, כשכבשנו את פראגה, המטירו עלינו הגרמנים הנסוגים אש חזקה. בגלל האש הסתתרו אז רבים מהאוכלוסיה האזרחית במרתפים, בעיקר נשים וילדים. פעם נתקלתי שם בנערה יהודיה שהיו לה ניירות אריים, שלפיהם עבדה כמשרתת אצל אשה פולנית. הנערה היתה מלבוב.

צבאנו תפס עמדות על נהר הוויסלה והמיפקדה של הדיביזיה שלנו השתכנה בראדושץ׳. אנו התמקמנו בחוילות שנמצאו קרובות ליערות, שבהם התבצר חיל־התותחנים שלנו. בזמן הראשון היו הימים שקטים אולם לאחר מכן כשהתותחנים הגרמנים הבחינו היכן נמצאים התותחנים שלנו החלו חילופי־יריות עזים ונזקים רבים נגרמו. אחד מקציני התותחנים, שנמצא לא רחוק מאתנו, היה בחור יהודי מסוסנוביץ. אחיו, גם הוא קצין, היה אתנו.

בעיירה ראדושץ שעל ה"ליניה" (קו) הוורשאית נשארנו עד המיתקפה על וורשה בינואר 1945.

באותם החודשים שבהם שהינו על הקו הוורשאי היתה לנו, לחיילים היהודיים, ההזדמנות להכיר את העיירות ואת תושביהן. תפסנו את החוילות שנמצאו קרובות ליערות. שם לא נמצאו כלל תושבים. היו ימים שבהם חיינו מחוסרי־דאגה. יש לומר את האמת. אנשים הנמצאים בצבא בימי מלחמה חיים ללא דאגות, ואילו חשבו על כך שכל רגע עלול לפגוע בהם כדור ולשים קץ לחייהם היו יוצאים מדעתם.

בכל מקום שאליו הגענו — עיר, עיירה, כפר — חיפשנו פנים יהודיות. למרות החורבן הגדול, נפגשנו בכמה יהודים ובעיקר נשים.

אמא יהודית עם "ילדתה"

בעיירה ראדושץ׳ נשארה בחיים אשה יהודיה אחת, שהיו לה ניירות אריים, יחד עם בנה הקטון, ילד כבן 8—7. הפחד שלה היה כה גדול שמא יתגלו עד שנאלצה

להלביש את הילד בגדי ילדה במשך כל שנות המלחמה. גם כשהגרמנים נהדפו מהסביבה, לא סר ממנה הפחד והיא לא היתה בטוחה האם יימשך המצב. הנער היה כה רגיל לבגדי־ילדה עד שלא היה איכפת לו כלל.

ביקרנו את ה"מעדעם סאנאטאריע" (בית ההחלמה ע"ש מדם), והתיאטרון של הדיביזיה ערך הצגה מיוחדת בשביל הילדים שנמצאו שם באותו בית־החלמה. היו אלה יהודים שנאספו ממקומות מסתור שונים. גם כמה מהילדים הציגו "סקצ'ים" שונים בשביל הצבא.

כאמור, נשארנו שם עד המיתקפה הגדולה על וורשה. היו אז חילופי־יריות תכופים בין צבאנו לבין הגרמנים. באחד הערבים פגעה הארטילריה הגרמנית באחד הבתים הקרובים לשלנו. למזלנו לא נפגענו.

דוברי אידיש חשודים כגרמנים

באחד הימים הלכנו, שני חיילים יהודיים, לא רחוק מהמיפקדה הראשית ודיברנו בינינו אידיש. עיכבו אותנו אנשי משמר נודד והזמינו אותנו לנקודת המשמר כדי שנזדהה. הם שמעו אותנו מדברים אידיש וחשדו שאנחנו גרמנים מוסווים.

העיר וורשה כותרה מהצד השני והגרמנים החלו לסגת מערבה.

המיתקפה הממשית על וורשה החלה בליל ה־13 בינואר 1945. בלילה האחרון לפני המיתקפה קיבלתי פקודה ללכת יחידי, מרחק של עשרים קילומטר לערך, עד למקום משכנו החדש של מטה הדיביזיה שלנו. אז הרגשתי עצמי בודד מאוד. באותו זמן שרירה היתה פקודה, שניתנה לנהגי מכוניות צבאיות שלא להעלות איש על מכוניותיהם, גם לא איש צבא. מאין יכולת להסתייע ברכב, נאלצתי בלילה חשוך ללכת רגלי ולמצוא את מקומו החדש של המטה. במטה שלנו ערכו את ההכנות האחרונות לקראת המיתקפה.

כיתרנו כאמור את וורשה; על סירות הוטל גשר וכך צלחנו את הוויסלה. השדות והדרכים היו ממוקשים. לכל רוחב השדות והדרכים צעדו יחידות מיוחדות שניטרלו את המוקשים. בגלל כך היתה התקדמותנו איטית.

בעקבות הגרמנים הנסוגים

לוורשה נכנסנו לפנות בוקר מושלג אחד. היצור החי היחידי שקידם את פנינו היה כלב נובח. תיכף עם הישמע הנביחה הגיחה כאילו מתוך האדמה אשה לבושה סחבות. וורשה היתה אז נקיה מגרמנים ומנפש חיה. לא התעכבנו בה, פרט לכך שנעמדנו לרגעים מספר ליד ה"בלוודר", מקום מושבו של נשיא המדינה לפני המלחמה. ביקרנו בו עתה בחפזון רב. הוא נראה כחורבה גדולה. הגרמנים, לפני

שעזבו את העיר, הרסו את הקירות, פוצצו את הרצפות, תלשו את הדלתות והחלונות עד שהארמון הפך לעי־חרבות.

העיירה הקטנה שבה התעכבנו לאחר וורשה היתה גוסציניצה. כאן נשארו רבים מהחיילים ללון. העיירה נתמלאה אנשי צבא, שנתקבלו על ידי האוכלוסיה בחביבות רבה. שום יהודי לא נמצא במקום.

לכמה מאתנו נזדמן ללון אצל עוגבאי של הכנסייה. למחרת בבוקר נכנס למקום הכומר המקומי והחל להעניק לחיילים הפולניים מתנות: "אמאות קדישתות" מפח. לחיילים הרוסיים לא נתן דבר. היינו במקום שני יהודים, והשני — בעל שער שחור מאוד. שאלני הכומר האם הוא גרוזיני. לא עלה על דעתו שייתכן עוד למצוא יהודים חיים.

לאותה עיירה הובאו הרבה חיילים גרמניים שבויים. הפעם לא נראו כבני "עם האדונים" אלא מלוכלכים ומכונמים, לכל אחד מהם קפא איבר — לאחד אוזן ולמשנהו רגל.

הגרמנים החלו לסגת בקצב יותר מהיר משאנו התקדמנו. החזית הביילורוסית השנייה, תחת פיקודו של המארשאל רוקוסובסקי הידוע, שאליה השתייכנו, פנתה לעבר פומראניה. עד שהגענו לאינוורוצלאב לא התעכבנו הרבה בערים שבדרך. לאחר שהייה של יומיים באינוורוצלאב פנינו לעבר העיר הידועה בסביבה — בידגושץ׳.

ירדו אז שלגים עזים והסביבה רחשה המון אנשי צבא, ביחוד צבא רוסי. משהתקרבנו לגבולה הישן של פרוסיה היו הצבאות הרוסיים והפולניים מוכנים להסתערות על גרמניה, והיעד העיקרי — ברלין.

נשים יהודיות שנותרו בחיים

את הדרך בין אינוורוצלאב לבין בידגושץ׳ עברנו ביערות כדי שחיל־התעופה הגרמני לא יבחין בנו. למרות שקווי החזית שלנו התקדמו בלי הרף עדיין נשארו כיסים של גרמנים בעורף. ואכן, בדרכנו לבידגושץ׳ נפגע אחד מתת־הקצינים שלנו מכדור גרמני תועה. תיכף ערכה יחידה מיוחדת מצוד על היורה בעוד שאנו הוספנו להתקדם כי קיבלנו פקודה להתייצב בבידגושץ׳ בשעה קבועה.

עיר זו היתה כמעט כולה מלאה חיילים. האזרחים היחידים היו נשים — נשים יהודיות. כפי שמסרו לנו ניתנה אז פקודה ממטה החזית שיחידות ההתקפה ישחררו בכל מחיר את מחנות־הנשים מידי הגרמנים. כידוע אילצו הגרמנים, לפני נסיגתם, את עצירי המחנות לצעוד את "צעדת המוות" הידועה. הללו או שמתו בדרך או שנורו על ידי הגרמנים. אחד מבני עירנו, המתגורר בפאריז, שגם הוא היה עציר מחנה, מסר

לי שבן אחותי הבכירה, מנדל שטארק, נפל בצעדת־מוות כזאת. הנשים המעטות שמזלן נתמזל להשתחרר היו יהודיות.

הייתי באחת מככרות העיר, והנה פנתה אלי אשה אחת וביקשה לחם. לא רחוק מהמקום נמצאה מאפיה, שבה אפה הצבא את לחמו. נכנסתי למאפיה כדי לקבל בשביל האשה ככר לחם. במקרה לא היה אז לחם אפוי כי האופים הספיקו להכין רק את העיסה. ליד המאפיה עמדו שתי משאיות צבאיות גדולות שעל האחת מהן העמיסו ככרות לחם כדי לשלחן לצבא שבקו הראשון. פניתי אל האחראי וביקשתי לחם בשביל האשה. הוא לא סירב והגיש לי ככר לחם. כשנודע לו בשביל מי נועד הלחם, פקד לתת לחם לבן.

כפי שסיפרה לי האשה שוחרר כל מחנה־הנשים שבו נמצאה. היא היתה מצ׳כיה. ממבט ראשון נראתה אשה קשישה אך לאחר שנכנסתי עמה בשיחה נודע לי שהיא רק בת עשרים ושמונה. שמעתי מפיה כי בעיר נמצאות נשים ממחנה־שבויים וכי כולן יהודיות. מאוחר יותר נקלענו אנו, שני החיילים היהודיים, לבית אחד שבו נמצאו נשים יהודיות רבות מאותו מחנה. הן הוטרדו על ידי החיילים. כשנכנסנו אליהן וחטפנו אתן שיחה, נעלו את הדלתות הקדמיות כדי שהחיילים האחרים לא יוכלו להגיע אליהן. חיילים הנמצאים בחזית מתפרקים כידוע, מכל רגש אנושי.

פנינו לעבר ברלין. הדרך לא היתה קלה. הצבא הקריב קרבנות רבים. השדות היו זרועים גוויות של חיילים צעירים שזו היתה להם טבילת־האש הראשונה. באחד הערבים, תחת גשם סוחף, נכנסנו לכפר גרמני עשיר שבו נערכו קודם לכן קרבות־רחוב עם הגרמנים הנסוגים. השתלטנו על חווה עשירה ומשופעת בכל טוב: פרות, עופות ושאר דברים. נשאר בה רק זוג קשיש. מצאנו שם סחורות שונות מארצות אירופה וכן בושם פאריזי עם חותמת מלודז׳, כלי חרסינה וחפצים יקרים אחרים.

לעבר קולברג (קולובז׳ג)

בין החיילים הגרמניים היו גם "פולקס־דויטשן". פעם הוציא חייל רוסי חייל גרמני מתוך מרתף. כשראה החייל הגרמני חיילים פולניים החל לדבר פולנית. הוא טען כי הגרמנים הכריחו אותו לשרת בצבא הגרמני. הקצין היהודי, דובר הפולנית, שחקר אותו מסר לחייל הרוסי את טענת השבוי. הרוסי התרגז על שמגינים על הגרמני ונחוץ היה כוח־שיכנוע רב כדי להרגיע את הרוסי הזועם. הקצין היהודי חייב היה להגיד לו שהוא, כיהודי, בוודאי שאיננו מעונין להגן על גרמני ממש.

הרוסים, בדרך כלל, כשהיתה להם הזדמנות התנקמו היטב בגרמנים. הללו, כשנסוגו, לא בלבד שרפו הכל אלא גם ניסו לזרוע הרג. באחת העיירות הגרמניות היתה מאפיה של גרמני אחד, שהעסיקה אופים פולניים. לפני בואנו הספיק הגרמני לתלות את כל האופים הפולניים.

על נהר האודר נבלמה המיתקפה שלנו כי מעברו השני התבצרו הגרמנים. לאחר קרבות קשים ומאמצים של אנשי חיל־ההנדסה להניח גשרי־מעבר, עלה סוף־סוף בידי צבאנו לצלוח את הנהר. בעבר השני, קשה היתה ההתקדמות כי הכבישים היו הרוסים. בכל התגלגלו טנקים שרופים ועליהם טנקיסטים. לא היתה כל אפשרות לוודא אם הם של הרוסים, הפולנים או של הגרמנים.

לאחר התקדמות־מה הגענו לקירבת נמל קולברג שעל הים הבלטי. שם נתקלנו בהתנגדות עזה של האויב. הברירה שעמדה אז בפני הגרמנים היתה או להיהדף לתוך הים או לגלות התנגדות. וכיוון שהבריחה בדרך הים הופרעה, הם גילו התנגדות נואשת.

את התפקיד לכבוש את הנמל קולברג (כיום שמו בפולנית קולובז׳ג) ואת סביבתו לקח על עצמו הצבא הפולני. שדות הקרב היו מלאים חללים וההתקדמות היתה איטית. באמצע הקרב קיבלנו פקודה לסלק את גוויות החללים.

בשובנו משדה־הקרב קיבלתי פקודה לקחת סוס ועגלה. המפקד שלי התיישב בה והחילונו לנסוע לתוך עיר הנמל, שבה התנהלו קרבות־רחוב. השעה היתה מאוחרת וקשה היה להבחין מי הוא גרמני ומי הוא אדם משלנו. מתוך הבתים הגיחו יריות אך אנו המשכנו לנסוע. לפתע שמענו צעקה ברוסית: ״לאן אתה נוסע? האם אינך רואה את הגרמני״? עצרתי את הסוס בכל כוחותי עד שהוא נעמד על רגליו האחוריות. גם אז נתמזל מזלי ולא נפגעתי. חזרנו אל הפרוור הקדמי שבו נמצא חיל־המילואים שלנו. לפתע הבחנתי בבואה של פלוגה רוסית ובידי אנשיה ה״קטיושה״ שרק אז הומצאה. בכלי־יריה זה השתמשו רק החיילים הרוסיים. שעתיים לאחר מכן, בשעה מאוחרת, ראינו להבות אש עולות מן הצד הגרמני. להבות־האש שפרצו מפגיעתן של הקטיושות היו כה חזקות שהאירו את כל הסביבה.

למחרת נכבשה עיר־הנמל כולה על ידי צבאנו.

עין תחת עין

בדרכנו לנמל עמדה כנסיה, שממנה ירו עלינו. השיבונו ביריות ולאחר מכן הוצאנו מתוכה ארבעה גרמנים צעירים מתים. העיר היתה הרוסה לחלוטין — ערבוביה שלמה של חיילים הרוגים, סוסים, אשפה והריסות. לעיר זו הביאו הגרמנים את הדברים הטובים ביותר שגזלו בערים אירופיות שונות. עמדו שם רכבות מלאות מעדנים, חומרים יקרים, מכונות וכל מיני חפצים. חיילי החזית שהגיעו לשם חיים היה להם במה להשיב את נפשם אותה הצליחו להחיות למרות הסכנות שהיו צפויות להם. הם הסתפקו במועט: משהו לאכול כראוי ולשתות.

אולם בעקבותיהם באו אלה שנקראו ״שאברובניקים״ — אלה שסחבו הכל לפולין.

הם לא נרתעו מפני שום דבר ושדדו וחמסו מכל הבא ליד. יש לומר שבגרמניה היה מה לשדוד.

ברכבת השבורה הראשונה הופיעה כנופיה שלמה של נערות צעירות וביקשה שיקחו אותן. הן היו מוכנות לכל ובלבד שיתנו להן לשדוד. השדידה היתה ללא מעצורים וללא רחמים. לא היה איכפת לנו משום שהגרמנים עצמם היוו קודם לכן הדוגמה לרצח, שריפה, שוד ואונס.

עם התקרבותנו לפרוורי ברלין החלו להשתחרר יותר ויותר שבויים שהיו בידי הגרמנים. היו שם שבויים צרפתיים רבים ולאחר מכן גם אנגלים וכן טייסים אמריקאיים. גם עובדי־כפייה אזרחיים שהובאו לגרמניה שוחררו והחלו לנוע בכבישים בעגלות רתומות לסוסים.

בראשית מאי היינו קרוב לברלין. אז נתקלנו בגרמנים אזרחים עם סרטים אדומים על זרועותיהם. הם הפכו עתה לשומרים חדשים על הסדר. אולם יש לציין שהצבא הרוסי, וביחוד החייל הפשוט, לא השלים עם קיומם והחל מירדף בלתי פוסק אחר הגרמנים עם הסרטים האדומים. אילולא הנ.ק.וו.ד. היו החיילים הרוסיים משמידים אותם עד תום.

בהגיענו לברלין היינו עדים לכך שגרמנים רבים לאין־ספור נהרגו מהפצצות והפגזות וגוויותיהם מילאו את הרחובות עד אפס מקום. נאלצנו לכרות קבר ענקי ולהטמין בו את החללים. עד מהרה החלו להופיע סמרטוטים לבנים בחלונות — אות לכניעה.

8 במאי 1945

והנה התפשטה הידיעה כי הגרמנים נכנעו. היה זה יום יפה. כל אלה שנשארו בחיים פרצי בשאגות שמחה שנמשכו עשרים וארבע שעות. אין לתאר את שמחתו של הצבא עם סיומה של המלחמה.

כבר בימים הראשונים לשביתת הנשק התפשטו שמועות כי מתכוננת מלחמה שניה — עם האמריקאים והאנגלים. שמועות אלו החזיקו מעמד זמן־מה עד שהתבדו.

המפקד של הדיביזיה שלנו נתמנה לפקד על הק.ב.פ. (הנ.ק.וו.ד הפולני). אנו, אנשי הדיביזיה, נשארנו חודש נוסף בגרמניה לתפקידי הגנה. המקום שבו נשארנו שמו היה טרבניץ.

בדיוק לאחר חודש נסענו לוורשה. סודרנו במוקוטוב. הדבר היחידי שנשאר לנו, ליהודים, בשובנו לפולין היה להיוודע האם נותר מישהו מהקרובים לנו בחיים. בלב עוד הבהב זיק של תקווה קלושה. אולי — בדרך נס — ניצל מישהו. שמענו שפה ושם ניצלו ילדים יהודיים והם נמצאים בגרמניה או בפולין. אך למגינת לבנו לא מצאנו איש.

בימים הראשונים לבואי לוורשה לקחתי לעצמי חופשה בלתי־חוקית ונסעתי לסוסנוביץ. כשהגעתי לשם לא הלכתי לשום מקום אלא התייצבתי במרכז המסחרי הישן מלפני המלחמה — ברחוב מודז'ייבסקה. עמדתי וחיפשתי פנים יהודיות. לאחר זמן־מה שמעתי מישהו קורא לי בשם משפחתי. כשהפניתי ראשי לא ראיתי איש מוכר לי. לפתע התקרבה אלי בחורה בעלת שער בלונדי בהיר ושאלה אותי אם אני מכיר אותה. כשהתחלתי לשוחח עמה הכרתי אותה סוף סוף. בשעתו היתה ברונטית והיא ניצלה בביתה של שוערת פולניה בבנדין. כל שנות המלחמה הסתתרה בעליית גג. מאוחר יותר הכרתי את הנוצריה שהסתירה את הבחורה, אשר קראה לה "אמא".

בו ביום נסעתי לאולקוש.

טלטולי המלחמה שלי עד בואי לא״י

(מפי יהודה דרורי)

כיום, כשאנו יושבים בניחותא ואני מעלה את זכר האירועים מהימים ההם, לפני שלושים שנה לערך, קשה להאמין כי אכן קרו. בעל כורחך אתה מוכרח להאמין בנסים שכן אחרת אי־אפשר להסביר את השתלשלות הענינים הטרגית, שממנה יצאנו ב״ה בריאים ושלמים אני ורעיתי. אך נספר־נא את הענינים כסדרם וכיצד התפתחו המאורעות מנקודת התצפית שלי, בחור צעיר שגוייס לצבא הפולני שבוע אחד לפני שפרצה מלחמת ספטמבר, המלחמה בין גרמניה לפולין.

להתחתן או לא להתחתן?

היה זה, כאמור, שבוע לפני המלחמה, כשקיבלתי צו גיוס. באותו יום עמדתי לשאת לאשה את הנערה שעמה התהלכתי כעשר שנים. ההתלבטויות היו קשות ומרות. אמרתי לחותן־לעתיד כי אין לדעת מה ילד יום. הנני מגוייס למלחמה שאת קיצה קשה לשער ואין כל בטחון שאשאר בחיים. החופה לא התקיימה, איפוא, ואני יצאתי את ביתי והצטרפתי לגדוד הרגלים מס׳ 20 של הצבא הפולני בקראקוב. משם צעדנו ברגל לריבניק שעל הגבול הגרמני, מרחק של כ־120 ק״מ. הגעתי לשם ביום ה׳ בלילה, הצבא היה עייף ובלתי־מאורגן. השקו אותנו בקפה וקיבלנו נשק ותחמושת דלה מאוד.

כשפרצה למחרת המלחמה, היינו בחפירות. כשקיבלנו את הפקודה לצאת, הכל היה מבולבל — ללא מפקדים, ללא קצינים אחראיים, והנסיגה הבלתי מסודרת גרמה לאנדרלמוסיה שלא תתואר. בנסיגתנו עברנו את המקומות אושביינצים, כז׳אנוב, קראקוב. כשהגענו לצ׳בין החלה לנקר במוחנו המחשבה כי אין להמשיך בדרך זו שכן החזית הפולנית התמוטטה כבר בימים הראשונים, ופולין החלה להיכבש ב״בליץ״ הגרמני. שאלנו את עצמנו: האם לחזור הביתה, לאולקוש, או להמשיך ״להילחם״, כפי שהוטל עלינו על ידי המפקדים המעטים שנותרו.

הקצין מאיים

זכורני, כי לאחר שנכנסנו לקראקוב הסתובבתי קמעא ברחובות. ניגש אלי

קצין וגער בי: ״אתה מתחיל כבר להשתמט? אם לא תלך מיד לקסרקטין, אירה בך!״ הייתי אז עייף ורצוץ מנדודי־הדרך ושקעתי בשינה עמוקה לשעות רבות. כשהתעוררתי התברר שריק מסביבי ואין איש. יצאתי לרחוב ובאותה שעה נפלה אי־שם פצצה גרמנית שגרמה הרס רב ופצעה והרגה אנשים רבים. תשוש הייתי מכדי שאוכל ללכת ברגל. לפתע ראיתי עגלה רתומה לשני סוסים ובה מכשירי נפחות. אמרתי לממונה הצבאי כי אני נפח והצטרפתי ליחידה.

בקראקוב שרר כבר תוהו ובוהו. הסחורה של החנויות התגלגלה ברחובות וההפקרות כבר נתנה את אותותיה. התקרבתי עם העגלה לבית החרושת ״פישינגר״ לשוקולד ונטלתי שם חפיסה גדולה של שוקולד עם ביסקויטים, שעליהם התפרנסתי זמן רב כי אוכל לא ניתן לנו. כך המשכנו בנסיגה לעבר נהר הבוג כשבוע ימים. בהגיענו לעיירה בילגוראי ניתנה הפקודה להתיר את הסוסים לשם מנוחה. אך מנוחתנו לא ארכה זמן רב כי לאחר מחצית השעה הוקפה העיר על ידי הגרמנים. התחילה בהלה גדולה ושאריות הצבא החלו במנוסה. איכשהו הצלחתי להימלט מתוך העיר עם העגלה והסוסים ולהגיע לשדה. שם נטשתי את העגלה והסוסים והמשכתי לברוח. בדרך בריחתי עברה במקום מכונית פולנית שהסיעה אותי כברת דרך קטנה מבילגוראי הלאה.

בבגדים אזרחיים

הגרמנים החלו להמטיר על הסביבה עלוני־תעמולה שבהם נאמר כאילו מיפקדת הצבא הפולני כבר נכנעה, על כל קציניה הגבוהים, וכי החיילים הבודדים נדרשים להניח את נשקם ואז יוכלו ללכת איש לביתו מבלי שיפגעו בהם.

אני וחבר שלי, גם הוא מאולקוש, החלטנו כי יהיה מה שיהיה עלינו לחזור לעיר מולדתנו. נכנסנו בדרך לעיירה קטנה אחת, שתושביה היהודים כבר עזבוה. חיפשנו דבר־מאכל. בתנורו של אופה מצאנו עוד סירי צ׳ולנט, בעוד שהיהודים עצמם כבר לא היו במקום. נכנסנו לאחד הבתים הנטושים ומתוך הארון שנשאר במקום הוצאנו חליפות אזרחיות, בהן התלבשנו כדי להמשיך בדרך הביתה. היו שם בסביבה מרתפים עם תפוחים שמהם לקחנו לנו קצת צידה לדרך. לאחר מכן נזדמנו לנו שני זוגות אופניים. באופניים עברנו כ־15—10 ק״מ עד שהגענו למקום בסביבות זאמושץ לובלסקי שבו הזהירו אותנו נערים גויים אחדים: אל תסעו שמה! שם גרמנים!

בשבי הגרמנים; חזרה לאולקוש

לא האמננו להם וחשבנו שהם משטים בנו. אך התברר כי אזהרתם היתה נכונה. המשכנו בדרך עד שנקלענו לזרועות הגרמנים. הם תפסו אותנו, החרימו את האופניים

והחזיקו אותנו שבויים בגן־פרי. בבוקר בשעה 8 העלו אותנו על משאית מסוג "מרצדס" ועמדו להחזיר אותנו לזאמושץ. במכונית שבה הוסענו היו מיכלים של בנזין. בדרך באה לקראתנו מכונית שניה שנהגה ביקש מהמכונית שלנו בנזין. בסך הכל שמרו עלינו (כ־40—30 שבויים) שני חיילים. באותו רגע של הספקת הבנזין אמרתי לחברי (איני זוכר את שם משפחתו, שמו היה אברהם): עכשיו הזדמנות לקפוץ מהמכונית ולהסתתר. וכך עשינו. לצדו של הכביש השתרעו שדות נרחבים והקמה היתה גבוהה. הסתתרנו בה זמן־מה ואח"כ ברחנו. מאז לא הוספנו לנוע על כבישים ודרכים ראשיות אלא ביערות ובשדות.

הדרך הביתה ארכה כעשרה ימים. בדרך התפרנסנו מקלחי כרוב. בערבים היינו סרים לביקתתו של אכר שהיה נותן לנו קצת לחם ותפוחי־אדמה. בלילות שכבנו על גורן. כשהגעתי לוולברום (כ־21 ק"מ מאולקוש), פגשתי שם אדם אחד ושמו מוטל זינגר. הוא הודיע לחותני כי אני הולך ברגל הביתה. בהתחלה לא הטילו אמון בהודעתו משום שאדם אחר, ישראל ברונר, שחזר הביתה אמר כי נהרגתי בבילגוראי. אך משהבטיח לו מוטל זינגר כי ראה אותי חי, האמינו לו. נשלחה איפוא, כרכרה שתקח אותי כברת־דרך קטנה.

כששבתי הביתה הייתי חולה מטלטולי־הדרך כשבוע ימים. לאחר מכן, כשהחלמתי, העמדנו את החופה. היה זה במוצאי־שבת, אחד מימי אוקטובר 1939. דירה לא היתה לנו כי חותני, לאחר שהגיעה אליו השמועה הכוזבת על מותי, מסר את הדירה למישהו. עתה השתכנתי, בלית ברירה, בביתו של נוצרי שברח.

סטירת־לחי

הקהילה היהודית כבר החלה אז, בפקודת הגרמנים, לגייס אנשים לעבודה והיא שקבעה מי ילך ומי לא. בי התחשבו משום־מה, כי עברה עלי תקופה קשה, ולכן קבעו למעני עבודה קלה יותר: שמירה על תור הלחם שהזדנב לפני המאפיה. יחד עם זאת, כדי להתקיים, התחלתי לסחור במשהו. נכנסתי לבנדין, לבית החרושת של פירסטנברג למוצרי־אבץ וקניתי דליים וכלים דומים ומכרתי אותם בכז'אנוב ובאושביינצים. כשהגעתי לשם כבר היה במקום "טרויהנדלר" (כלומר, הממונה על כל עסק מטעם הגרמנים). אמנם הרווחתי יפה ממסחר זה אך הרגשתי כי הקרקע בוערת תחת הרגליים ואי־אפשר כבר "להסתובב". בהיותי בבנדין שרפו הגרמנים את בית הכנסת הישן שבמקום. ידעתי שאינני יכול לחזור ולעסוק במסחר.

באחד הימים, בעמדי בשמירה ליד המאפיה, קיבלתי סטירת לחי מגרמני. הסיבה לכך: הלשנה מנערה אחת. נערה זו רצתה לקבל שתי מנות לחם, אחת לאותו יום ואחת ליום המחרת. אמרתי לה שרק אם ישאר לחם לאחר החלוקה, תוכל לקבל מנה נוספת. היא הלשינה, איפוא, עלי בפני הגרמני.

היתקלות עם "הצבא הירוק"

החלטתי לעזוב את המקום היתה נחושה. באחד הימים ארזתי כמה בגדים הכרחיים, לקחתי את אשתי ואמרתי לחותני: אנו נוסעים מפה! הגענו לקראקוב כשאנו מחופשים פחות או יותר כאָרים. אשתי בבגדים של אכרים ואני — ללא מגן דוד צהוב, שכן באותו זמן כבר נשאו היהודים במקומות רבים, בפקודת הגרמנים, מגיני־דוד צהובים. היתה לי אינפורמציה כי מקראקוב ניתן לעבור לצד הרוסי דרך פשמישל. כשהגענו קרוב לפשמישל נתקבלה ידיעה כי אפשר לעבור באותה סביבה ולכן ניסינו לחצות את הגבול דרך פשבורסק, ליד הנהר בוג. נכנסנו לאחד הכפרים — קבוצה של 8—6 איש — אני ואשתי וכן משה פרנקל, בנו של בריש, ועוד כמה אנשים שאיני זוכר כיום שמותיהם, והתאכסנו אצל אכר אחד. הוא אמר לנו כי ילך להיוודע איך ומתי ניתן לחצות את הגבול. המקום היה כ־10 ק"מ ממנו. היינו במקום ימים אחדים. באחד הימים — היה זה יום ראשון בשבוע — אמרתי לעצמי: אלך לראות ולבדוק את מקום המעבר כיצד הוא נראה.

בדרך לאותו מקום עצר אותי פטרול של האוקראינים ("הצבא הירוק"). אנשי הפטרול הכירו כי אני יהודי ועמדו להוביל אותי למאסר. לא ידעתי לאן יובילו אותי אך הבינותי שאם יעבירוני למקום אחר — זה יהיה סופי. ביקשתי מאחד החיילים סיגריה ואמרתי לו שאני מוכן לתת לו כמה שירצה בעד הסיגריה. לבסוף תמורת 300—200 זהובים העלים החייל עין ממני כדי שאוכל לברוח. התערבתי בהמון המתפללים שחזרו אותה שעה לבתיהם מהכנסיה. לאחר מכן חזרתי אל הגוי שאצלו לננו.

חצינו את נהר הבוג

למחרת אמר לנו הגוי שיש כבר הזדמנות לחצות את הגבול ושהמחיר הוא כך וכך. הסכמנו. הוא הכיר את נהר הבוג וידע היכן המקומות הרדודים. הגוי שיחד בקצת כסף את הגרמני שבמקום ועברנו. אני הייתי המוביל של הקבוצה והאחרים פיגרו אחרי; משום כך הניחו עלי את תרמיליהם. באפס כוחות הגענו לצד השני. הגוי שסידר את חצייתנו את הנהר, אמר לי כי בעבר השני נראה אור בבקתה קטנה, שבה מתגורר יהודי. "תדפוק על דלתו והוא יתן לך להיכנס" — הוא הורה לי.

כשנכנסתי לביתו של היהודי הייתי כה מיוזע ותשוש, לאחר הליכה של 12—10 ק"מ אחרי הנהר, ששתיתי אצלו דלי מלא חלב. בדרכנו לשם האירו הרוסים כל פעם את השמים בזיקוקין־די־נור כדי לגלות אותנו. באותם רגעים היינו מסתתרים בתעלה.

במקום לא היתה תחנת רכבת וכדי להגיע לתחנת רכבת צריכים היינו לעבור עשרות קילומטרים. שכרנו צמד סוסים שיסיעו אותנו לתחנה. בכסף שלקחנו אתנו

חשבנו לקנות שעונים, מצתים וחפצים דומים שמהם נוכל להתפרנס. במרחק־מה מאתנו נמצאה המיליציה הרוסית שעיכבה אותנו ושאלה למטרתנו. הובאנו לנקודת משטרה ונלקחו מאתנו התרמילים לשם בדיקה. ידעתי שאם יגיעו לשקים שבהם נמצאת הסחורה, הם יאסרו אותנו ומי יודע מה יהיה גורלנו. משום כך חיפשתי תחבולה איך למנוע זאת מהם. והנה בשעה שעסקו בהרקת תוכן התרמילים על השולחן כדי לבדקם לאור הפנס הקלוש, עשיתי תנועה "לא זריזה" כביכול והפנס נשבר. את החשיכה שהתהוותה ניצלתי כדי להחליף את התרמילים שבהם הסחורה, שהיו בדרך נס האחרונים לבדיקה בתרמילים עם החפצים האישיים שכבר נבדקו. כשהאירו מחדש את המקום והחיילים חידשו את הבדיקה, לא מצאו בתרמילים שום דבר חשוד. הם רק "סחבו" לעצמם כותונת, פיז'מה ודברים דומים, שעליהם מוכנים היינו לוותר ובלבד שלא יראו את הסחורה ולא יגעו בה.

אולם לאחר הבדיקה לא שיחררו אותנו. בראותי זאת התחלתי לנהל עם החייל האחראי משא ומתן, שבסופו הסכים לשחרר אותנו תמורת 500 זהובים. כשקיבל את הסכום אמר: סע! אמרתי לו: כסף לקחת? מה יהיה אם יעצרו אותנו שוב? רוצה אני שתוביל אותי עד הרכבת. הוא הסכים ושלח אתנו אדם. בדרך עצרו אותנו שוב ואני אמרתי למוביל אותנו: תאמר להם שכבר בדקו אותנו.

הנ.ק.וו.ד

סוף סוף הגענו לתחנת הרכבת. קנינו כרטיסים והגענו ללבוב. בהגיענו שמה מצאנו את התחנה הרוסה. בעיר התגורר אחי במלון. עברנו, אני ואשתי, לגור באותו מלון. לננו שם שלושה לילות. באחד הימים, בעמדי להיכנס לתוך המלון, הזהירו אותי למטה לבל אכנס משום שאנשי הנ.ק.וו.ד נמצאים למעלה ועורכים חיפושים. היינו ארבעה איש — אני, אשתי, אחי וגיסתי. בידי היו 2,000 זהובים. נתתי אותם לאשתי ובכל זאת עליתי לחדרי. עצרו אותי והביאו אותי למשטרה ואמרו לי שאחתום על פרוטוקול ואז ישחררו אותי. סירבתי לעשות זאת וישבתי במעצר 2—3 ימים. בדקו וחקרו אותי בלי הפוגות. בידי היתה תעודת אשתי אך כדי להגן עליה מפני מאסר נאלצתי להתכחש לקירבת־המשפחה שלנו ולומר שהיא סתם אשה שאני מכיר. הצלחתי, לבסוף, לסחוב מהם את התעודה ולמסרה לידי אשתי שעה שהביאה לי אוכל. אמרתי לה שלטובתה עליה להציג את עצמה כמשרתת במלון ולא כאשתי כי אני נחשב בעיני אלה שאסרו אותי כאדם מסוכן. מסרו לי שהם מוכנים לשחרר אותי תמורת 5000 זהובים אך אני אמרתי: לא!

כשראו כי לא יוציאו ממני דבר הכניסו אותי לבית־הסוהר הידוע "בריגידקי", שבו ישבתי כחודש ימים שלאחריו הוחזרתי למשטרה.

"למה אתה יושב?!"

בדרכי למשטרה זכיתי ל"כבוד" רב בחוצות לבוב. עוכבה התנועה בשעה שהועברתי למשטרה כשאני מוקף מכל הצדדים אנשי מיליציה עם רובים, וידי מאחור. כשהגענו למשטרה הצלחתי איכשהו לבקש מאחד היהודים שהיה בקרבת־מקום להודיע לאשתי על מקום הימצאי. ההודעה נמסרה לאשתי ששלחה לי ככר לחם אותו בלעתי במקום. לאחר מכן קנתה למעני אשתי 7—6 ככרות לחם נוספות, שהבטיחו אותי איכשהו נגד רעב.

ב"בריגידקי" ישבתי ששה חודשים. כל הזמן קיימתי קשרים עם אשתי. פעם העירוני בלילה לחקירה ודרשו ממני שאומר להם "למה אני יושב". לא היה בפי מה לומר להם. ואז החלו לחקור אותי למוצאי: מה עושה אבי וממה התפרנס סבי, היכן יש לי קרובים ובאלו ארצות. "אתה בורגני" אמרו לי והאשימו אותי כאילו הייתי מרגל גרמני, שחצה באופן לא־חוקי את הגבול הסובייטי־גרמני.

לאחר תשעה ירחי "ישיבה" בבית הסוהר נקראתי להתייצב בפני איש אחד, שהקריא בפני פסק־דין ארוך שקבע כי כיוון שאינני אלמנט מתאים לברית־המועצות יהיה עלי לרצות — לפי סעיף 51 — חמש שנות מאסר עם עבודה קשה. הקשר שלי עם אשתי נותק אז שנית.

אז החלו כבר השלטונות הסובייטיים להוציא מהאזורים המערביים את ה"בייז'נצי" (פליטים) ולשלחם לעבודה באזור ארכאנגלסק, וביניהם היתה גם אשתי שאת מקום הימצאה לא ידעתי. ישבתי כלוא בתא עם קצינים פולניים גבוהים, שהשלטונות הסובייטיים התייחסו אליהם באיבה גלויה וראו בהם אלמנט ראקציוני למרות שלא עשו דבר נגדם. היה שם פרופסור לגיאוגרפיה שבכל יום אחה"צ היה נותן לנו שעור בגיאוגרפיה וסיפר לי כל פעם על אחת מארצות תבל. תמורת הרצאה זו היה מקבל כף מרק מכל אחד מאתנו.

טוב להיות "פלילי"

התנאים בתא היו קשים; התא אמור היה להכיל רק שמונה אנשים ואילו כשאני נכנסתי לתוכו כבר היו בו 20 איש. הוצאו המיטות ואת המיזרונים הניחו על הרצפות כדי שהתא יוכל להכיל יותר אנשים. שכבנו בחילופים וישננו בעמידה. בחורף היה החום כה חזק שהצטרכנו להתהלך ערומים.

האסירים היו מסוגים שונים, ומעורבים זה בזה. הפליליים נחשבו לאצולה והם שזכו בפריבילגיות שונות, כמו מקום ליד החלון וכו'. חלוקת הלחם היוותה עילה לתגרות בין האסירים, ולכן כדי למנוע היו מחלקים את מנות הלחם ומסדרים גם אותן על השולחן "לפי התור" כדי שהתקיפים והאלימים לא יזכו במנה קצת יותר גדולה. ישב אתנו אוקראיני אחד מהצבא ה"ירוק". פעם גרם לי עוול. החלטתי לספר

זאת למישהו מהפושעים הפליליים כדי שיריבו את ריבי שכן הם היו המושלים במקום. בחרתי בגנב אחד, יהודי, שהתגלגל כל ימי חייו בבתי סוהר. הלה סיפר על כך לפלילי אחר, נוצרי שהיה כלוא בעד מעשה רצח. זה הכה מכות־רצח את האוקראיני. כך באתי על סיפוקי. בדרך כלל צריך היית להתידד עם הפליליים, רבי־הזכויות, ולשם כך צריך היה לבדות כל מיני פשעים וחטאים שלא חטאת. רק אז זכית להכרה מצדם. בזמן הראשון לא ידעתי זאת, אך כשהתגלגלתי מבית סוהר אחד לשני ונכנסתי לתאים חדשים החילותי לספר כי "רצחתי שוטר". זה סייע למעמדי.

ישבתי פעם עם הגנראל הפולני הידוע ראצ'קובסקי. אמרתי לו: פה נישאר כל ימי חיינו. פה נמות כי הרוסים והגרמנים התאחדו נגדנו. הרי עברו כבר 16—17 חודש ומי יודע האם נצא פעם מכאן. אמר הוא: המלחמה עוד לא התחילה. היא תיגמר רק ב־1945. מענין כמה דייק בניחושיו. הוא עודד במקצת את רוחי ועזר לי לא פעם להתגבר על מצוקת הרעב על ידי השגת ככר לחם.

"הלילות הלבנים"

כך התנהלו הענינים עד לפני פרוץ המלחמה הגרמנית־רוסית. אז הוציאו אותנו מה"בריגידקי" והוסענו לבית סוהר בקיוב. משם הועברנו לחארקוב ולעוד מקומות, שבכל אחד מהם השתהינו שניים־שלושה ימים. לבסוף הוכנסנו לרכבת משא חתומה, שכל קרון בה היה מחולק לשתי קומות. אפשר היה רק לשכב בו ולא לעמוד. הועמד שם דלי עם צינור בתחתיתו, שיצא החוצה — לשם עשיית צרכים. כך נסענו לכיוון בלתי ידוע לנו שניים־שלושה שבועות. בתחנות מסויימות הכניסו למעננו דלי עם אוכל דל מאוד, שבו התחלקו האסירים.

הגענו לאזור שבו היום נמשך 24 שעות, אזור ה"לילות הלבנים" — אזור קורצ'ה פיצ'ורן ליד הים הלבן. הרכבת הגיעה עד קוטלאס שליד ארכאנגלסק. ליעד שלנו יכולנו להגיע רק ברגל — מרחק של כ־100 ק"מ. הגענו סוף־סוף ליער עבות, שבו אמורים היינו להישאר. ניתנו לכל אחד מאתנו גרזן ומשור. החיילים הרוסיים שליוו אותנו קבעו לנו תחום שממנו אסור לצאת. הם סימנו את העצים שליד הגבול ואמרו לנו: כאן תכרתו את העצים ותקימו מהם צריף! הנה לכם אברזין!

עבודות פרך

מהקורות שכרתנו הכינונו ספסלים לשינה. ככר שימשו לנו נעליים ובמעיילים שלגופינו התכסינו. הקור הגיע ל־40—50 מעלות מתחת לאפס ורק הכינים שכיסו את גופנו חיממו אותנו. היאוש שתקף אותנו — קשה לתארו. כששכבנו לישון התפללנו שלא נקום.

כשגמרנו את הקמת הצריפים הועסקנו בבניית קו רכבת מהים הלבן עד קוטלאס

— מרחק של 1500 ק"מ. כל מחלקה מנתה כ־500 איש והעבודה התנהלה בשתי שכבות. כל 250 איש עבדו 12 שעות, ובאותו זמן נחו אנשי המשמרת השניה. כשהאחד אכל ארוחת ערב עם שובו מהעבודה, אכל זה שהתחיל בה את ארוחת הבוקר. לא ידענו לא יום ולא תאריך. משך כשנה וחצי לא התרחצו האנשים כי מים לא היו. את העיניים היינו פותחים בידיים. הפכנו לפראי־אדם מגודלי זקן, חיות ממש. מגיפת הצינגה פשטה בנו והפילה חללים רבים. רבים התנפחו וגוועו. בעוד שלחיילים השומרים עלינו, היה די אוכל, היה המזון שלנו מורכב מלחם שחור וקמח אותו היו שמים לדייסה שהיו מבשלים לפעמים.

העבודה היתה לפי נורמות. מי שהשלים 125% מהנורמה, כלומר הגיע לחפירת 10 קוב קרקע קיבל 900 גרם לחם. החלשים הגיעו רק ל־300 גרם לחם וממנה זו אי אפשר היה להתקיים. כשהחיילים הרוסיים היו נתקלים במישהו שאינו עובד "טוב", היו מכניסים אותו למקום מגודר, מוקף רשת עם שבכות, ומשאירים אותו שם ללא מגן בפני היתושים העוקצניים המיוחדים שהיו שם. עד מהרה היה האיש נעקץ עד מוות. שכן מי שהגיע למכסה היה מצוייד במוסקיטר, רשת־מגן לראשו, ובלעדיו כלל אי אפשר היה להימצא במקום. כך חיסלו את הבלתי־מוכשרים לעבודת הפרך.

המקומות שבהם עבדנו — רגל איש לא דרכה עליהם מעולם לפנינו. כשהיינו מורידים 30—20 ס"מ קרקע, נתקלים היינו בשכבת־קרח עבה מהשנה שעברה. נעול הייתי נעליים כבדות, אך הן בלו עד מהרה מפגיעת המעדרים.

נסיון־בריחה

רבים מאתנו החלו לחשוב על בריחה והחלו לתכנן כל מיני תוכניות, ברובן דמיוניות וללא כל סיכוי להצליח. פעם בא שוטר פולני לשעבר, שהיה אתנו, ויעץ שנאסוף בחשאי לחם מיובש ובאחת ההזדמנויות נברח. כינסנו אסיפות של 12—10 איש וטיכסנו עצה כיצד להוציא זאת לפועל אך עד מהרה נואשנו מזה משום שידענו כי אין לאן לברוח. היינו מוקפים מים ויערות ובכל הסביבה אין להשיג לחם או כל מיצרך אחר גם אם נצליח להתחמק מעיניהם הפקוחות של הזקיפים (שקראנו להם bocian — כלומר חסידה). הקשר בין האנשים לא היה תקין וכל מחלקה היתה מרוחקת מרחק רב מחברתה. מישהו הציע להתנפל על חייל ולקחת ממנו את הלחם שבו אפשר יהיה להסתייע בעת הבריחה. היו גם שהציעו כי את בעיית המזון לאחר הבריחה נפתור על ידי דיג בעזרת סיכות שנצמיד למקלות...

לבסוף החליט השוטר לברוח לבדו. פעם קפץ מעל הגדר והחל לברוח. אחד הזקיפים הבחין בו וירה בו אך לא פגע. לעזרתו יצאו שניים־שלושה חיילים והחלו לרדוף אחר הנמלט, בעזרת כלבי הציד שברשותם. לבסוף תפסוהו וירו בו.

הדבר קרה בערב. למחרת הניחו את גופתו ליד השער והזהירו אותנו: מי שינסה לברוח יירה במקום!

כשלושה חודשים חלפו באותה סביבה בתנאים תת־אנושיים אלה. אילו נמשך הדבר קצת יותר לא הייתי מחזיק מעמד.

"אתם חופשים"

אך הישועה באה כהרף עין. במפתיע הגיעו אלינו באוירון קצינים רוסיים גבוהים, העמידו אותנו בשורות והחלו להרצות בפנינו: מעתה ואילך אתם אנשים חופשיים; רוסיה, אנגליה וארה"ב באו לידי הסכם ביניהן בכל הנוגע למלחמה נגד גרמניה הנאצית ולפי הסכם זה ישוחררו כל הפולנים, הצ'כים ובני כל האומות האחרות ויוכלו להצטרף ליחידות המלחמתיות הנלחמים בגרמנים.

ניתנה לנו הברירה: או לעבוד ברוסיה, או להצטרף לצבא הסובייטי או לצבא הפולני.

יצאנו לדרך והחילונו לנוע לעבר קוטלאס ברגל. קיבלנו אוכל יותר טוב וקצת לבוש — סמרטוטים שונים. הגענו לקוטלאס. נראיתי פרוע, מכונם, עטוף סמרטוטים ותשוש. בקוטלאס פגשתי פליטים מפולין שהיו להם עדיין אי־אלה חפצים משלהם שהביאו מפולין. משיחותי אתם נתברר לי שגם הם שוחררו מעבודת־הכפייה. החילותי להתהלך בחוגי ה"פרייע פערשיקטע" (המגורשים החופשיים) ולשאול — בלי כל בטחון — שמא פגש מישהו מהם את אשתי, שאת מקום גירושה לא ידעתי. והנה, למרבה השמחה ודאבון־הלב כאחד, שמעתי מפי האדם השלישי שנזדמן לי לשאלו על כך כי היתה במקום לפני זמן־מה, נסעה ברכבת והוא יודע להיכן. הוא עצמו — שמו היה פישל גלייט — לא יכול היה להיכנס לאותה רכבת, למרות שרצה בכך. אני, שנתמניתי ל"מפקד הקרון" של המתגייסים לצבא הפולני, אמרתי לו: אקח אותך!

המקרה המאושר

מקוטלאס לבוזאליק נמשכה הנסיעה כשניים־שלושה שבועות. כ־40 ק"מ לפני בוזאליק התעכבה הרכבת בתחנה אחת ושם הצטרכנו לרדת. שם התארגנו יחידות של הצבא הפולני. אותו פישל גלייט שנסע עמנו ראה פתאום אחד ממכריו נכנס לקרון. הלה, בשיחה עמו, התבטא: רציתי להתגייס לצבא אך לא נתנו לי. כשסיפר על מקום הימצאו, נתברר לי לא פחות ולא יותר כי הוא מתגורר באותו בית שבו גרה... רגינה פרנקל, הלא היא אשתי. היה זה ב־12 בלילה ובלוויית אותו איש שמנו פעמינו לאותו בית שבו התגוררו אשתו ואשתי.

לא העזתי להיכנס ישירות אל אשתי. אמרתי לו להיכנס אליה ולמסור לה

דרישת־שלום חיה ממני ולומר לה שראה אותי במו עיניו. וכך עשה. כששמעה אשתי זאת מפיו קמה ממקומה וכבר רצתה לנסוע למקום שבו אני נמצא. אך האיש הפסיק אותה ואמר: אל תסעי! הוא נמצא פה. תיכף אכניס אותו.

כך חודש המגע שלי עם אשתי לאחר קרוב לשנתיים של סבל, נדודים, רעב ויאוש. אין לתאר את השמחה ששררה. הרוסי שאצלו התגוררו האיש ואשתו ורגינה שלי קנה בקבוק וודקה וערך לכבודנו נשף. כל הלילה השתוללנו ובכינו מרוב שמחה וסיפרנו איש לרעותו את התלאות והצרות שעברו על כל אחד מאתנו.

בקולחוז

בינתיים דחיתי את הצטרפותי לצבא הפולני. בידי אשתי היה קצת כסף; נוסף על כך מכרנו מעט הדברים שהיו לה והחלטנו להצטרף לקולחוז, שנמצא כ־12—10 ק״מ מהמקום. עברנו את הדרך ברגל. בחור יהודי שהכרנו בסביבה יעץ לנו שלא לגלות בקולחוז שאנו יהודים. וכך עשינו. קיבלו אותנו לקולחוז והעבודה שהוטלה עלי היתה הובלת עצים מהיער בעגלת שוורים. תמורת עבודתי זו קיבלתי חצי ככר לחם וקצת תפוחי אדמה. מנה זו צריכה היתה להספיק גם לי וגם לאשתי שלא עבדה. בהיוודע הדבר ל״בריגדיר״ של הקולחוז שאשתי אינה עובדת הכריז: מעתה תקבל רק את החצי אם היא לא תעבוד! החלטנו לעזוב את הקולחוז ולנסוע דרומה. הגענו לטאשקנט, שם סחרנו בדברים ישנים כדי להחיות את נפשנו.

שם קרתה לי תקרית מסוג אחר. נגנבו תעודותי, ובכללן תעודת השחרור. במשטרה לא השיבו לי ולא נתנו לי תעודה אחרת. כשפניתי בעניין זה בעיר אחרת, לא נעניתי גם שם. באין ברירה, ובראותי שאיננו יכולים להסתובב כך ״בלי ניירות״, החלטנו לחזור לאותו קולחוז שבו היינו קודם. טענתי כי הצבא אמר לי להישאר במקום עד שיקראו לי להתייצב. הם האמינו לי ואני הלכתי כל שבוע העירה כדי לראות אם הצבא כבר מאורגן.

שנינו מגוייסים

בינתיים השתפר מצבו של הצבא הפולני המתארגן. המזון שקיבלו נעשה טוב יותר; הם קיבלו גם מדים (מידי האנגלים). החלטתי להתגייס. פגשתי קצין פולני מתקופת־לבוב שלי וביקשתי ממנו שיעזור לנו — לשנינו — להתגייס. וכך הווה. שנינו התגייסנו לצבא. הגענו לגבול הפרסי ולאט לאט החל לחזור הצלם האנושי שלנו. החלו לרחוץ ולרפא אותנו ולהכשירנו כחיילים לכל דבר שכּן מראה החיילים היה עלוב. הרוב מזי־רעב, מכונמים ומלוכלכים.

באחד הימים נתקבלה הודעה שעוזבים את רוסיה. לא הודיעו לנו לאן. נכנסנו

לרכבת סניטרית שהובילה אותנו לחוף־ים. שם חיטאו אותנו הודים, בגדינו נלקחו, הונחו בערימה ונשרפו וקיבלנו ביגוד חדש.

הגענו לטהראן, בירת פרס. היה זה פסח תש״ב (1942). הקהילה היהודית במקום ערכה ״סדר״ לחיילים ולשם בא יהודי פרסי אמיד והזמין אותי ל״סדר״ הפרטי שלו. הוא קיבל אותנו, אותי ואת אשתי, בחביבות יתרה ונדברנו, כמובן, באמצעות מתורגמן.

בארץ ישראל

לאחר זמן־מה הפלגנו באניה לכיוון ארץ ישראל — היינו כעשרת אלפים איש. בגלל המלחמה נמשכה הנסיעה כחודש ימים — בדרך־עקיפין, דרך הודו וים־סוף. הגענו לפורט־סעיד וממנה דרך הסואץ לקנטרה, מדבר סיני — עד שהגענו ברכבת לרחובות, וממנה לגדרה־באשיט.

בארץ ישראל חי אחי עוד מלפני המלחמה אך לא ידעתי את כתובתו. ידעתי רק כי כתובתו האחרונה היתה בת״א. בהגיעי לת״א היה בה איפול מלא. לנתי אצל מכיר אחד שאצלו קיבלתי מידע מסויים היכן לחפש את אחי. למחרת הגעתי לסביבות רחוב הגדוד העברי ושאלתי את האדם הראשון שנזדמן לי — אחד, רכוב על אופניים — אם אינו יודע במקרה היכן מתגורר הצבעי משה פרנקל, אחי. האיש ידע. הגעתי לבית אחי והוא, בראותו אותי, התעלף.

אשתי הגיעה עם הצבא הפולני דרך עיראק. אח״כ הועברה גם היא לא״י, לכפר ביל״ו, בו עבדה במחסן של בית החולים הצבאי הפולני.

כחצי שנה שירתתי בצבא הפולני בהיותו במזרח התיכון עד שביום אחד גמלה אצלי ההחלטה לעזוב את הצבא, כפי שעשו חיילים יהודיים רבים. זכורני, כי חזרתי אז מבגדד; היה זה במוצאי־שבת. נכנסתי לאשתי ואמרתי לה כי למחרת תארוז את כל מה שיש לה ונעזוב את הצבא שנינו. וכך עשינו.

תפקידי האחרון בצבא היה של ״פרוביאנטובי״ (מנפיק מזונות). הזנחתי תפקידי ואף נאמר לי שצפוי לי עונש. אך התעלמתי מזה. בהיותנו מחוסרי־כל מכרנו לבסוף אותו של מיצרכי־מזון שהיה תחת פיקודי. החייל הפולני, שעמד למלא את מקומי, קיבל כדמי־שתיקה את מחצית הפדיון ובמחצית שלנו עלה בידינו לשכור מקום־מגורים ולקנות כמה בגדים אזרחיים מינימליים לי ולאשתי.

הקץ לתלאות

וכך נסתיימו תלאותינו, שנמשכו כשלוש שנים, החל מגיוסי לצבא פולין עם פרוץ המלחמה בספטמבר 1939, גניבת הגבול, מחנות המוות האטי בערבות

סיביר, ימי סבל בטאשקנט ועד הגיעי לחוף־מבטחים בתל־אביב. הייתי בין "המאושרים", שהמזל האיר להם שכן פעמים אחדות נותקתי מאשתי מבלי לדעת היכן היא נמצאת עד שמצאנו שוב איש את רעותו בריאים ושלמים. כיום שפר חלקנו ואיני מתאונן.

שש וחצי משנות חיי

(מפי דינה בולמובסקי, לבית פריילך)

חדירת הגרמנים בספטמבר 1939 לאולקוש הדהימה אותנו במהירותה. לא היה סיפק בידינו לחשוב על בריחה כלשהי לאן־שהוא. הגרמנים החלו להמטיר על העיירה אש מכל הצדדים והיו שניסו להימלט אך לא ידעו לאן. התגובה הראשונה היתה לברוח לכיוון שאין ממטירים בו אש אך עד מהרה נוכחו הבורחים כי אין לאן לברוח. מלכודת־האש הקיפה אותנו מבלי יכולת להיחלץ ממנה.

הייתי אז רכה בשנים, בת למשפחה גדולה ומבוססת. נזכרת אני שהחילונו לנדוד בשדות שמסביב לעיירה ונדודינו אלה ארכו למעלה מיומיים. ברחנו לכשאנוב. דרכי הבריחה הופצצו בלי הרף ולא היה טעם לנוס. האנדרלמוסיה, שגברה בכל מקום, הביאה לידי התרוקנות דירות מיושביהן ותפיסתן על ידי זרים. נזכרת אני ששהינו זמן־מה באיזה בית עזוב. בעלת־הבית פתחה אותו בשבילנו.

עד מהרה הבינונו שמוטב לחזור הביתה. בימי הבריחה והנדידה של משפחתנו נתקלנו בסיור גרמני, שאנשיו איימו להרוג את הגברים שבינינו. בדרך נס, ולאחר תחנונים שלנו, הרפו מאתנו.

„הם" מסתירים זהב...

משהשתלטו הגרמנים על הסביבה, החלו מעשי־הזוועה הראשונים. הם היו מתנפלים בלילות, מוציאים את הגברים ומובילים אותם לעבודות־כפיה. כאמתלה למעשיהם אלה שימש להם חיפוש אחר נשק למרות שידוע היה כי אין לאיש כל נשק בביתו. הם התכוונו בחיפושים ובהעמדות־לקיר להטיל אימה על תושבי העיירה היהודיים ולגזול מהם את הכבוד האנושי.

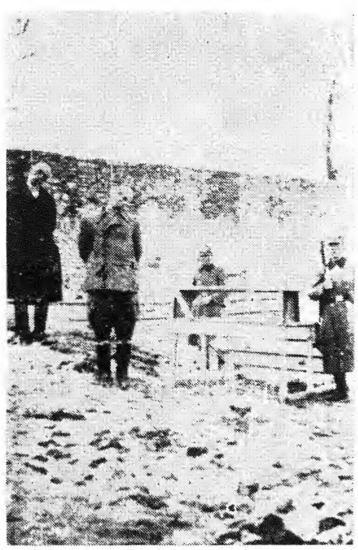
לאבי היתה חנות לשעונים, תכשיטים ודברי אופטיקה. הגויים שבסביבה הלשינו בפני השלטונות כי אנו מסתירים זהב רב בתוך הקירות. משום כך רבו אצלנו החיפושים וההטרדות.

כחודש לאחר כניסת הגרמנים — כלומר באוקטובר־נובמבר של שנת 1939, — הוטל עוצר על התושבים שלא הורשו לצאת מבתיהם לאחר שעה 4. סגורים ומסוגרים היינו איפוא בבתינו. החלו ההחרמות, ובראש העסקים היהודיים הועמדו ה"טרויהנדר"

(האפוטרופסים מטעם) הגרמניים. לעסק של בית הורי לא הוכנס "טרויהנדר" כזה משום שעד אז הספיקו לשדוד כל אשר בו. המצב החמיר מיום ליום. עם זאת הצליח אחי, שהיה שען, לעבוד קצת בשביל גויי הסביבה ותמורת זאת קיבלנו אמצעי־מחיה מינימליים כדי להחיות את נפשנו.

העובדה שביתנו היה בית מבוסס הפריעה לרצונם של כמה מבני המשפחה לנסות ולברוח מזרחה. עד מהרה השתלטו אדישות ואוזלת־יד, שמנעו כל נסיון לקחת את הגורל בידיים באותו פרק־זמן קצר שעדיין ניתן היה לעשות משהו כדי להציל את הנפש. איש לא ידע, ולא היה מסוגל לדעת, היכן כדאי יותר והיכן מסוכן יותר.

בכאב לב אני נזכרת בעובדה שאיש קופת־החולים בשלטון הגרמנים, שהיינו מספקים לה בזמן הראשון דברי אופטיקה, כנראה אדם יחיד עם זיק אנושי, יעץ לבני משפחתי להסתתר בשעה שהחלו לרכז בעלי מקצוע. הם שמעו בעצתו והסתתרו אז, כשהמדובר היה בגיוס בעלי־מקצוע המהווים "ארבייטס־קראפט" (כוח־עבודה). מאוחר יותר הלכו לקראת גורלם של הרבים, כשהחל תהליך ה"אויסזידלונג" (העקירה) — ההשמדה. לא פעם אני מהרהרת שאילולא שמעו בקולו של הגרמני ההוא, שבלי ספק כוונתו היתה טובה, ייתכן שהיו נשארים בחיים כבעלי־מקצוע ומצליחים לעבור את השואה, כשם שעלה בידי, הבודדה מבין בני משפחתי, להישאר בחיים בזכות העבודה שעבדתי במטוויות בשני מחנות בצ׳כיה. אבי היה צורף מעולה ואולי היה נמנע ממנו ומבני משפחתי האחרים הגורל המר...

שלושה יהודים נתלו באולקוש בגלל הבריחת מיצרכים לעיירה

תליה בככר השוק

למרות ההתעללויות והפגיעות בכבוד האדם, ניסו בני משפחתי ובני משפחות אחרות לשמור על צלם־האדם היהודי ויהי־מה. הגרמנים אסרו התקהלויות, ובכלל זה תפילה בצוותא. בשבתות ובחגים היו הגברים, למרות זאת, מתכנסים בעליית גג לשם עריכת תפילה כמו בימים שלפני המלחמה. את התפילות היו עורכים בקבוצות קטנות, במשמרות, ואילו אנו, הילדים, היינו עומדים למטה ושומרים ומזהירים מפני זר המתקרב.

פעם נהרג גרמני או קרה משהו אחר. השלטונות הגרמנים הוציאו, כפעולת־נקם, את כל התושבים היהודיים לככר השוק וציוו עליהם לשכב על הקרקע כשפניהם לאבנים. כך השאירו אותם כל היום, עד שעה 4 אחה״צ. אז אמרו להם לרוץ והקלגסים הגרמניים ירו באויר כדי להגדיל הבהלה.

במקרה אחר לקחו מכל הגברים את תעודות־הזיהוי שלהם ואמרו להם לבוא ביום אחר למקום מסוים כדי לקבל את התעודות. כך ריכזו למקום אחד את כולם כדי שיהיו עדים לתלייה של שלושה אנשים — כתוצאה מעלילה שלא היה לה כל יסוד ממשי. הכוונה של המעשים האלה היתה ברורה — לשבור את התושבים מבחינה רוחנית ולהטיל עליהם אימה.

לאחר תליית שלושת היהודים לא הסתפקו בכך הגרמנים ובדרך לסלאבקוב אספו עשרה ילדים יהודיים בגילים 12—8 וירו בהם.

בנגישות ובהתעללויות עברה עלינו שנת 1940. בסוף אותה שנה, או בראשית 1941, הוקם הגטו. אנו הועברנו לפרוור של העיירה, על הגבול שבין החלק היהודי שלה לבין מקום מגוריהם של נוצרים. בזמן הראשון עוד הצלחנו, איך־שהוא, למצוא את מחייתנו הודות למגע כלשהו עם הגויים שבסביבה אך עם חלוף הזמן — נעשה המצב גרוע יותר ורבים סבלו סבל רעב. החלו ה״ארבייטס־איינזאצן״ — הגיוסים לעבודות של הגברים ונפתח ״שופ״ להעסקת נשים. אבי ז״ל, שהיה בן־תורה ואדוק, שילם כופר נפש כדי שלא נצטרך לעבוד בשבתות. זכורני, שלפני חג החנוכה הצליחה אחותי הארץ־ישראלית, שנשארה תקועה לאחר ביקור אצלנו, לחזור הביתה בהיותה אזרחית ארץ־ישראלית.

נזכרת אני כי לאחר שנה, ייתכן שהיה זה בראשית 1942, לפני פורים, התנפלו קלגסי ה״ארבייטס־איינזאצן״ על התושבים והחלו להוציא אנשים לעבודה. אני ושתי אחיותי נלקחנו למקום אחד בתוך העיר. האחות הגדולה שוחררה מחובת העבודה ואילו אני ואחותי הצעירה הועברנו למחנה עבודה.

בדרך לאותו מקום הבחין בי קצין־משטרה גרמני — דומני ששמו היה ברלינר או אולי כך קראו אותו משום שייתכן כי מוצאו היה מברלין — והוא, שהכירני, אמר לי: את צריכה לשמוח שאת נוסעת למחנה. אל תבכי! הוא רמז בכך שיש לי מזל וכי לאחרים נכון גורל רע יותר.

„חבל לגזוז שערות אלו"

המחנה הראשון שלי היה בהאנסדורף, מקום יפה שהצטיין בנופו המקסים באזור הסודטים בצ'כוסלובקיה. כשהגענו לשם, אני ואחותי, לא פגשנו שם יותר את אלה שעמהן יצאנו לדרך. מצאנו שם בנות ונשים צעירות — כולן יהודיות — מכשאנוב ועיירות אחרות, מזאגלמבייה בעיקר. מספרן הגיע ל־200 בערך. היינו רכות בשנים והעיקה עלינו מעל הכל עובדת היותנו בודדות בין נשים זרות. חיינו במחנה מגודר ועבודתנו טווית חוטים במטוויה. בזמן הראשון היה המצב עדיין נסבל ואף ניתנה לנו האפשרות להתכתב עם המשפחות. מהבית דרשו שאעשה הכל כדי שאחותי הצעירה תחזור. ואכן, הדבר עלה בידי. באמצעות תכשיטים שהבריחו אלי הצלחתי להשפיע על הממונה עלינו שתחזיר הביתה את אחותי בטענה שהיא חולה.

מאוחר יותר השתכנעתי שהיה זה צעד פזיז שכן אחותי, בהשתחררה מן המחנה, עברה מן הפח אל הפחת שכן גורלה נחרץ כגורל כל השאר ב"אויסזידלונג". מי יכול היה לדעת היכן גרוע פחות?

הממונה עלינו — זאת יש לציין — גרמניה מבוגרת התייחסה עדיין יחס אנושי אלינו. זוכרת אני כי בבואנו למקום גזזו לכולן את השערות. כשראתה את שערותי פסקה: "חבל לגזוז שערות אלו". במחנה זה היינו כ־150 בנות ונשים צעירות, כולן יהודיות.

בזמן הראשון היתה התזונה לא כל־כך רעה כי נחשבנו ל"כוח־עבודה" שיש להפיק ממנו את המקסימום. הרשו לנו אפילו לטייל, בשעות אחר העבודה, בגינה הנפלאה הקרובה למחנה (שקראנו לה "גן העדן"). עם זאת היינו במחנה מגודר ושום מגע לא היה לנו עם הצ'כים שבסביבה. מקום העבודה היה בית חרושת לטוויה עם מכונות גדולות, מפעל צ'כי ששייך היה לאחד ששמו פון שוילר. היו שאמרו אפילו כי הוא יהודי, או שאשתו יהודיה.

לא ידענו מה מתרחש בעולם, מנותקות מהעולם ונזונות משמועות בלבד.

היום הגורלי

ביום בהיר אחד חזרנו מהעבודה לצריפים ולא מצאנו בהם מאומה. מעט המטלטלים שהיו בהם נעלמו. הכל הוחרם והועבר לאן־שהוא. הבינותי תיכף כי הדבר קשור בגורלנו לעתיד. תיכף לאחר מכן ריכזו אותנו במקום אחד ללא אוכל מבלי שנדע מה עומד להתרחש. לאחר זמן־מה שחררו אותנו.

רק לאחר מכן נודע לנו שבתוכניתם של הממונים עלינו היה לשלוח אותנו למחנה השמדה. כנראה שבענין זה נחלקו הדעות ולא יכלו להחליט אם להוציא תוכנית זו לפועל או לא, וכנראה שידם של אלה שטענו כי עדיין אפשר לנצל אותנו זמן־מה לעבודה — היתה על העליונה. כך ניצלנו באותה שעה. שנים לאחר מכן,

כשחזרתי והעליתי בזכרוני את אותו היום, התבהר לי ולחברותי עד כמה גורלי היה היום ההוא. שכן כפשע היה בינינו לבין המוות. אין זאת כי מן השמים סייעו לנו ויד נעלמה השפיעה על ההחלטה של נוגשינו להוסיף ולהשתמש בכוח העבודה שלנו.

זו חריצות וזה שכרה

עבדנו בחריצות שלא תיאמן. למרות גילנו הרך ואי־הידיעה מה מתרחש מסביב למחנה העבודה שלנו, הבינונו כי החריצות עשויה להציל אותנו מהגורל שפקד רבים אחרים.

כמו האחרות שקדתי על עבודתי והשתדלתי שתוצרתי תהיה טובה ומדוייקת. באחד הימים, כשנשאלתי לסיבת תקלה שהיתה במכונה שלידה עבדתי, הצעתי משהו שישפר את התוצרת.

"זי האבן רכט" (את צודקת) — נאמר לי. הדברים נאמרו לי מפי המנהל, גרמני אזרחי, ובנעימת קולו לא חסרה הפליאה שאני, המשולה לאבק־אדם, מסוגלת להבין משהו. הפרס שקיבלתי התבטא בחופש לכמה שעות באותו יום. הלכתי, איפוא, לצריף שעות אחדות לפני הסיום הרשמי של העבודה ויצאתי ממנו לנוח קצת על הדשא. נזדמן שמה איש הס.ס. שהבחין כי שכחתי לענוד את התווית שעליה המספר האישי שלי.

"קום הר" (בואי הנה), הוא צווח, "היכן המספר שלך?" עודני מנסה להצטדק על "חטאי" זה הומטרה עלי סטירת־לחי מצלצלת.

על הכאב והעלבון שבסטירת־לחי זו יש להוסיף את העובדה שדווקא באותו יום הצטיינתי בעבודתי, שמצאה חן בעיני הממונה האזרחי עלי, ששיחרר אותי אפילו לשעות אחדות...

המחנה השני

ב־1944 הועברנו ל"קאצט" באוברהאלשטאט. במחנה זה שהיה גדול בהרבה מהקודם, פעלו שני בתי חרושת. מספר העצירות בו הגיע לאלף. התנאים בו היו גרועים יותר. אמנם הועסקנו באותה עבודה אבל המשטר היה נוקשה הרבה יותר. היחס אלינו היה אכזרי ולמרות שהשתדלנו בכל כוחנו למלא את המוטל עלינו ולהוציא תפוקה רבה, נעלמה כלל הזיקה האנושית המינימלית שעדיין היינו עדים לה במחנה הראשון. למחנה השני הגענו מחוסרות כל כי, כאמור, גם את הבגדים המעטים שהיו לנו במחנה הקודם החרימו. תנאי התזונה היו גרועים. מספר החולות שבינינו החל לגדול באופן מבהיל. לעומת זאת החלו אז להסתנן אלינו ידיעות על ראשית הקץ לנצחונותיה של גרמניה.

נזכרת אני ברכב צ'כי זקן, שהיה אחד הבודדים מ"החוץ" שבא אתנו במגע. הוא היה אמור לטעון את החוטים שטוינו במטוויה. הוא היה מעודד אותנו בלחישה: עוד תצאו בריאות ושלמות!

דבריו עודדו אותנו מאוד וחיכינו ליום הנצחון. במחנה סמוך נמצאו שבויים אנגליים וצרפתיים ומפיהם שמענו, ברגעי המגע הבודדים והמקריים, דברי עידוד וידיעות חטופות על כך שצבאות בנות הברית מתקדמים. אין צריך לומר כי ידיעות אלה הפיחו בנו תקווה והקלו עלינו את חיינו הקשים.

זכורני כי חודשים אחדים לפני השחרור (מאי 1945) הוצאנו לחפור חפירות ושוחות־מגן. איש הס.ס. שפקד עלינו התנהג אלינו באכזריות וניכרים היו בהתנהגותו עצבנות וחששות מפני העתיד הצפוי לו.

את סביבת המחנה שלנו לא הפציצו כמעט בנות הברית, חוץ מפעם אחת כשנמלטנו ליער הסמוך כדי להסתתר.

היה זה בחודש מאי 1945

יום אחד היינו עדים למחזה מתמיה. המפקד של המחנה פרק את הנשק מפקודיו. היה זה דבר בלתי־רגיל שכמותו לא נזדמן לנו לראות כל הזמן. הבינונו שמשהו חשוב מתרחש, וכמובן לטובה. עוד קודם לכן הסתננו שמועות על התקרבותם של חיילי צבא בנות הברית אך לא נתננו בהן אמון. עתה נסתבר לנו כי מתקרב הקץ לסבלנו. אחדים מן השומרים ששמרו עלינו עד אז נמלטו. נשארנו זמן־מה כמעט בודדים. ב־11 בבוקר נפתחו לפתע השערים של המחנה ודרכם החלו להיכנס חיילים אמריקאיים, אנגליים ורוסיים. "אתם אנשים חופשיים", נאמר לנו. מרוב תדהמה לא ידענו מה עלינו לעשות, אך עד מהרה התאוששנו והדבר הראשון היה — לפרוץ למחסן הבגדים ולקחת מתוכו בגדים מתאימים במקום החלוקים הממוספרים שהיינו לובשות עד כה. באותו זמן השתוללה מחלת טיפוס במחנה שהפילה חללים. התגברנו עליה וחזרנו לאיתננו. "נקמתנו" היחידה באשה הגרמניה, שהיתה ממונה עלינו, התבטאה בכך שפקדנו עליה עבודה בזויה כגון ניקוי בתי־השימוש...

החילותי לחפש מגעים עם העולם החיצון. ראשית חכמה, מסרתי בידי חייל אנגלי אחד (דומני שהיה יהודי) פתק לאחיותי בקרית שמואל שבארץ ישראל. אז לא ידעתי האם יגיע הפתק לתעודתו. עשיתי זאת כמקיימת את הפסוק "שלח לחמך על פני המים ברוב הימים תמצאנו". ואכן, בהגיעי לארץ־ישראל ב־1946, מצאתיו בידי אחותי.

במחנה סמוך היתה לי חברה. הצטרפתי אליה וכעבור ימים אחדים החלטנו לצאת לדרך, לאולקוש, מתוך תקווה קלושה שאמצא בה את בני משפחתי. לאחר טלטולי דרך משך ימים אחדים (הרכבות הסיעו אז אנשים חינם) הגעתי לסוסנוביץ.

לא הכרתי את העיר מקודם אך מצאתי בה עתה כמה מכרים, בני אולקוש, וביניהם שכן שלנו מלפני המלחמה שגם הוא היה במחנה עבודה. הגענו לאולקוש.

בית הורי בידי השוער

העיירה כמעט שלא השתנתה במראה החיצוני; היא לא נפגעה על ידי פצצות או שריפות ורק הנוף האנושי היה שונה בתכלית. היתה זו אולקוש ללא יהודים. בבית הורי התגורר ה״סטרוז׳״ (״השוער״) של הבית אשר חמד אותו כל השנים. עתה נתמלאו משאלותיו לאחר שיושבי הבית הושמדו על ידי הגרמנים. לעומת זאת מצאנו כמעט את כל יושבי הפרוורים והכפרים שבסביבה, אכרים ובעלי מלאכה פשוטים, כשהם ממשיכים בחייהם כאילו לא קרה דבר. נפגשתי עם גויים שהכירו אותי ואת בני משפחתי. נתברר לי כי בגויים הללו לא נגעו הגרמנים לרעה. מזמן לזמן הפחידו אותם, קצת התאכזרו אליהם אך בדרך כלל סרו האכרים ובעלי־המלאכה הפולניים, אנלפביתים ברובם, למרות השלטונות ועשו כל מה שהוטל עליהם. בימי הכיבוש הגרמני פגעו הגרמנים רק באינטליגנציה של האוכלוסיה הלא־יהודית, הגלו כמה רופאים ובעלי עמדה, אך בגויים הצייתנים לא פגעו.

רוב הניצולים היהודיים היו — בנות. הועד היהודי שהתארגן שכר דירה למעננו ובה עשינו כשבועיים ימים. במקום היו חיילים רוסיים שניסו לא פעם להיטפל אלינו. אחת החברות הלכה לחפש בדירה לשעבר של הוריה משהו שלפי השמועה החביאו במקום סתר אך היא לא חזרה. היא נרצחה על ידי תושבי הבית.

בינתיים הגיעו למקום בן־דודי ואחותו ויחד החלטנו לצאת לדרך. אלינו הצטרף גם חברו. יצאנו לקטוביץ ומשם לוינה. הדבר נתאפשר הודות לנסיעות החופשיות ברכבות. באותם שבועות היתה נדידה רבתי ממקום למקום ותהליך החזרת הפליטים בני כל האומות, היה בעיצומו. משום כך הגענו ללא קושי מיוחד לוינה, כשפנינו מועדות דרומה — לארץ ישראל.

מאחל „קפיצת הדרך״

בהיותנו בוינה פגשנו קצין מהצבא האדום, ששאל אותנו לאן פנינו מועדות. ענינו לו. על כך הפליט את המלים ״קפיצת הדרך״ בעברית. היה זה סימן שהוא יהודי. קיבלנו עזרה מהג׳וינט, שהחל לרכז את הפליטים והעקורים היהודיים.

מצבנו השתנה לטובה שכן היה לנו למי לפנות ובמי להתייעץ כדי להמשיך בדרך שהתווינו לנו. כשביקשנו לדעת כיצד מגיעים לאיטליה, יעצו לנו לעבור לזאלצבורג וכך עשינו. שם היה לנו המיפגש הראשון עם אנשי הבריגדה הארץ־ישראלית.

זוכרת אני שהגענו לגבעה אחת ושם הבחננו באוטובוסים עם סמל מגן־דוד.

מאחד מהם יצא חייל שדיבר עברית. אם כי השפה לא היתה שגורה על פי כשפת־דיבור, הבינותי את מה שדיבר אלינו והוא שהפנה אותנו הלאה ולמחרת יצא משלוח ראשון מזאלצבורג לאיטליה. הוסתרנו בתוך אוטובוסים ריקים שהוברחו דרך הגבול באמצעות תחבולות שונות וכך הגענו לאיטליה.

באיטליה נמצאנו כיומיים על מגרש גדול, שבו הצטופפו אלפים אנשים שהוחל בארגונם לקראת העליה ארצה. נחשבנו כחומר אנושי "מוזר" שלא מן הדברים הקלים הוא להכניסו למסגרת חיים נורמלית. אירגנו אותנו במחנות ובקיבוצים.

ראשית קליטתי במחנה־קיבוץ שכזה על אדמת איטליה לא היתה קלה כי האנשים סביבי היו "חופשיים" וכמעט שלא מצאתי אתם שפה משותפת. למרות שנים של עבודה במחנות־עבודה, רגילה הייתי לאורח־חיים אחר. לאחר זמן קצר עלה בידי, בעזרת מכר בן־עיר, לעבור לקיבוץ אחר, שהוחזק ונוהל על ידי אנשי "הפועל המזרחי". הרוח המסורתית ששררה בקיבוץ זה התאימה לי יותר. מקום הקיבוץ היה בכפר קטן ששמו האביאטה, במרכז איטליה. נלקחנו לסמינריון גם כדי להעסיק אותנו בלימודים וגם כדי שנוכל להדריך אחרים. הדבר ארך כחודש ימים במיראדוללו.

חזרתי משם עם מטען ניכר של ידיעות על הארץ ושל יכולת לדבר ולקרוא עברית.

באיטליה שהינו עד ינואר 1946. הגעתי ארצה באנית המעפילים "אנצו סרני". אניתנו נתפסה בלב־ים על ידי הצבא הבריטי. ישבנו בבית־ליד כשבועיים ולאחר משא ומתן מייגע עם שלטונות המנדט הוקצו לנו 1500 סרטיפיקטים — וכך נשארנו בארץ ישראל בהיתר.

✶

בכך הגיעה לקצה פרשת הנדודים והסבל האישית שלי כשש וחצי שנים, שהחלה עם הישמע היריות הראשונות של הצבא הגרמני שפלש והגיע לסביבות אולקוש והסתיימה כשנפגשתי עם אחיותי שבארץ ישראל.

אני ניצלתי אך לא כן היה גורלם של בני משפחתי האחרים שחלום חייהם היה להגיע לארץ אך לא זכו לכך. יחידה נותרתי ממשפחה בת תשע נפשות שעלה עליה הכורת. יהיו־נא דברי אלי ציון לנשמותיהם. ייזכרו־נא שמותיהם של יקירי, שיד מרצחים ניתקה את חוט חייהם, הלא הם הורי ר' ישראל צבי ואמי שרה־איידל, שלושת אחי (יצחק, אשתו ובנו, ירחמיאל ויחיאל) וכן שלוש אחיותי (אטל, פרידה ויוכבד). את זכרם אנצור בלבי כל ימי חיי.

לא אשכח את השנים ההן
(מפי הינדה פסטרנק־וייסבלט)

כשפרצה מלחמת העולם השניה הייתי אני הינדה בת נחמיה ורייזל, בת 15 שנה. משפחתנו מנתה אז שמונה נפשות (ששה ילדים). כיום נותרו ממנה רק שתי נפשות — אני ואחותי המתגוררת בקנדה.

עם כניסת הגרמנים לאולקוש התחיל סבל בל־יתואר. הם הכריחו כל יהודי לשאת טלאי, בתחילה לבן ואחר־כך צהוב, עם סמל מגן־דוד. ההתעללות של הגרמנים ביהודים לבשה צורות שונות ומשונות, ואחת מהן — הגרועה ביותר והמדכאת ביותר — היתה תלישת זקנים באכזריות כשהעושים במלאכה זו צוהלים מצחוק ומהנאה סדיסטית. אבי, שהיה יהודי מסורתי שגידל זקן כדרך היהודים האחרים מחוגו, נאלץ היה לקשור סביב זקנו מטפחת. שכן אילו היה נתפס, היו תולשים את זקנו ומתעללים בו כפי שהיו נוהגים לעשות ביהודים מזוקנים שנזדמנו בדרכם.

זמן קצר לאחר שהגרמנים השתלטו על הסביבה (איני יכולה כיום להיזכר מתי זה היה) נודע על גזירת משלוח גברים למחנות. בין אלה שנשלחו נמצא אחי מאיר. שעה שנשלח, לא ידענו מהו היעד והאם הוא נשלח לעבודה או למטרה אחרת. רק לאחר שבועות אחדים הגיע מכתב ממנו. במכתב כתב אחי שהוא נמצא במחנה ריכוז.

הגויים הלשינו

אחותי הבכירה צפורה (פייגל) עבדה באולקוש בשביל הגרמנים במקצוע התפירה. אבי לא היה מסוגל לעבודה בגלל המכות הרבות שקיבל מאחד הגרמנים (ועל כך יסופר להלן) ומשום כך המפרנסת היחידה שלנו היתה אחותי הבכירה. כדי שנוכל להתקיים איכשהו היא עסקה, כדרך האחרים, בהברחה של סחורות שונות לערים אחרות. לפעמים הצליחה בהברחה זו ותמורת הפדיון יכולנו לקנות לעצמנו אצל האכרים אמצעי מחיה שמחירם הלך והאמיר מיום ליום. פעם אחת הלשינו עליה הגויים ותוצאות הלשנה זו היו מרות ואיומות. את הסחורה היה אבי מביא לאחותי לתחנת הרכבת בוקובנה (תחנה אחת לפני אולקוש). באולקוש עצמה פחדו לרדת אלה שעסקו בהברחה כי השמירה היתה שם חזקה והתחנה מלאה גרמנים. אך כתוצאה

מההלשנה הקיפה הז'נדרמריה את הרכבת, תפסה את הסחורה ואסרה את האנשים. אבי ניסה לברוח ליער הסמוך לעיירה בוקובנה אבל הגרמנים תפסו אותו וחבטו ברוביהם בראשו עד שמחצית גופו שותקה. הוא לא היה מסוגל לנוע ושכב בבית. אמנם רופא היה מגיע אליו ומזריק לו זריקות אך אלה לא עזרו.

„יום הדמים"

מאורע אחר מאותם ימים איומים העולה בזכרוני הוא יום הרביעי, הידוע בשם "דער בלוטיקער מיטוואָך" (יום ד' — יום הדמים). אין בכוחי לתאר את מה שאירע באותו יום־זוועות ודומני שלא ניתן לתאר זאת בשפת אנוש. לפי פקודת הגרמנים הוצאו כל הגברים מבתיהם והושכבו על מרצפת השוק כשמסביב גרמנים עם אקדחים שלופים המוכנים לירייה. הגרמנים חיכו, כנראה, לפקודה שתתקבל ממפקדיהם לירות באומללים השכובים מבוקר עד ערב. אך פקודה זו, לשמחת לבם של האומללים, לא נתקבלה והם החזרו לבתיהם. אין זאת כי הפעם ריחמו עליהם מלמעלה. את אבי לא לקחו אז כי הגרמנים עלו לביתנו שלוש פעמים ולא הבחינו, כנראה, בדלת ביתנו שבה נמצאו באותה שעה עוד שני גברים: אחי ודודי. באותו יום הוצאו מבתיהם כל הגברים, וביניהם אפילו כמרים. כדי להשפילם ולהתעלל בהם שפכו הגרמנים חול לתוך אזניהם ועיניהם.

זמן קצר לאחר מכן נתקבלה פקודה שניה: כל היהודים חייבים להתרכז בשוק ולהשאיר את דלתות בתיהם פתוחות — הפעם חלה הפקודה על גברים ונשים כאחד. התרכזנו בשוק לא רחוק מהמקום בו מכרו סוסים ובקרבת־מקום לבית הסוהר המקומי. שעות אחדות עמדנו שם מבלי לדעת מה ייעשה בנו. הבחננו בשוק בשלושה עמודי־תליה ולבנו הרועד מפחד אמר לנו כי הם מיועדים לנו.

מכריחים לחזות בתליה

לפתע הגיע מאי־שם אוטו מלא גרמנים, ומתוכו הוצאו שלושה אנשים — שני גברים ואשה. נתברר כי אלה היו המועמדים לתליה. הסיבה לתלייתם היה עיסוקם בהברחת סחורות.

איני יודעת מי היו האנשים. בעת שנתלו האנשים הזדעזענו והחילונו להתיפח אך תיכף התקבלה פקודה תוך איום ברובים כי אסור להוציא הגה מהפה. צריך להתבונן ולשתוק. שמענו את שלושת האנשים מכריזים: "שמע ישראל", "איננו אשמים".

באותו יום נתלו ברחוב הודעות האוסרות על יהודים לעסוק בהברחת סחורות. כן נאמר בהן כי אלה שייתפסו דינם יהיה כדין שלושת האנשים שנתלו בככר השוק.

מפנים מהדירות

באותה תקופה החלו לפנות את היהודים ממקומות מושבם, ולהעבירם לפרוורים. הגרמנים הרסו בשעת מעשה כל דבר שנמצא בבתים. במיוחד התעללו הגרמנים באלה שהתגוררו בקומה שלישית. הם הרביצו על ימין ועל שמאל והאיצו בתושבים שיפנו את דירותיהם מהר ככל האפשר. אבי, שהיה משותק, לא יכול היה לרדת במדרגות הבית. גרמני אחד, שנבדל כנראה מהגרמנים האחרים בכך שהיה בלבו זיק אנושי, כלשהו, ריחם עליו ועזר לו לעלות על העגלה שאמורה היתה להסיעו למקום אחר. העגלה זזה ממקומה ואני ואמי ושאר אחיותי נאלצנו לרוץ אחרי העגלה ככלבים.

שיכנו את כולנו בחדר אחד קטן שבקושי הספיק לנו. כמה ימים לאחר מכן חלה אבי מאוד ונאלצנו לקחת אותו לבית־החולים היהודי הקרוב למקום מגורינו.

נזכרת אני כי כמה ימים לאחר מכן הלכנו, אני ואמי, לבקר את אבי בבית החולים. לפתע הגיח מאחת הפינות גרמני אחד שעצר אותנו ודרש שנראה לו את הטלאי הצהוב. הוא טען שהטלאי שלי אינו תפור טוב וצווח בקולי־קולות כי איננו נשמעים לפקודות. מרוב כעס השליך את פרוסת הלחם שהחזקנו, ודרש מאתנו שנלך עמו למשטרה. החילונו לבכות ולהתחנן שיניח לנו ושאנו הולכות לבקר את אבא החולה אך בכיינו לא עשה עליו כל רושם. לידנו עברה אחות מבית החולים שלקחה מידנו את פרוסת הלחם והבטיחה למסור אותה לאבי.

כופר־נפש

אמי הוסיפה לבכות ולהבטיח לגרמני שתתפור את הטלאי כמו שצריך אך הוא לא שעה לתחנוניה. הוא סחב אותנו לתחנת המשטרה וכל הדרך הרביץ בנו. בתחנת המשטרה שחררו את אמי כדי שתביא כסף לפדיוני.

אותי הושיבו במחסן גדול. גרמני נכנס למקום והעיף מכות בי ללא רחם. היה זה יום קר, שלג ירד בשפע ואני סבלתי קור איום. באותו מחסן נמצאתי יום שלם כשפני אל הקיר. במחסן נמצא כלב גדול שהיה דרוך לנשוך אותי. אך למזלי — ואיני יודעת למה — לא נגע בי כלב גדול זה.

לאחר יום שלם הגיעה אמי ובידה הכסף. היא נאלצה לחכות בתחנת המשטרה עד ששוטר יהודי ילך אתה מאחר שאסור היה לה לצאת לעיר מהכפר שבו נמצאנו ללא שוטר יהודי.

סוף סוף בא הגרמני למקום מעצרי והחל לצווח: יהודיה מלוכלכת, צאי החוצה. בגלל הקור והרעב לא שמעתי את דבריו עד שחזר וצווח שנית. הוא סחב אותי החוצה בכוח והוביל אותי למקום שבו עמדה אמי עם השוטר היהודי. אמי נפלה על צווארי והתחילה לבכות. תמורת זאת קיבלתי אני שלושים מלקות. לבסוף שילמה אמי את כופר־הנפש ואנו יצאנו החוצה.

בין חיים ומוות

בחוץ ירד שלג כבד. היציאה מהמעצר הממה אותי. התעלפתי בגלל חולשת הגוף שבקושי החזיק קודם לכן מעמד מרוב המכות שספג. לא רחוק נמצא בית מרקחת. הרוקח הכיר אותנו משום שהיינו קונות אצלו רפואות בשביל אבא. הוא הביא לי "טיפות ולריאן" להעירני מהתעלפותי. איני זוכרת כמה זמן שכבתי עד שחזרה אלי ההכרה. זוכרת אני רק כי מצאתי אז את עצמי בבית דודתי, שממנו חזרנו למקום מגורינו. שמונה ימים שכבתי במיטה מאין יכולת לזוז. כל גופי היה מלא חבורות שחורות.

לאחר כמה ימים בא הגרמני שהרביץ לי. הוא בא לבקר אותי — כך אמר — כדי לראות אם אני עדיין בחיים. הוא טען כי לאחר המכות שספגתי ממנו בוודאי שלא אשאר בחיים.

ההתנפלויות על בתי היהודים גברו מיום ליום. גזירות מגזירות שונות התחדשו ולא יכולנו לעמוד בהן. הם החלו לשרוף בתי כנסת אך הדבר לא הרתיע אז את היהודים מלהתאסף במקום־תפילה ארעי. ביום הכיפורים צמו כולם, לרבות אבי שהיה אדם חולה מאוד. הוא ביקש מאתנו שנציל את צפורק׳ה אחותי מידי הגרמנים.

אני מועברת לסוסנובייץ

היה זה ב־11 במרס 1942. אחותי חזרה מהעבודה, עיניה היו בכויות. אבי היה חולה, שכב בבית החולים. אוכל לא היה בבית. אנו, הילדים, הלכנו לקלף תפוחי־אדמה כדי לקבל קצת מרק חם. אמי שאלה את אחותי לפשר בכיה אך היא לא השיבה שכן נודע לה כי למחרת יבואו לקחת בחורות לעבודה. ואכן, כך היה.

יום המחרת — ה־12 במרס — היה יום של מפנה בחיינו. לא אשכח את היום ההוא אף פעם. אמי רחצה והלבישה אותנו בבגדים נקיים. היה זה יום שלג והקור הציק לנו מאוד. לפתע שמענו דפיקות חזקות בדלת. גרנו עם עוד שני שכנים והללו לא ידעו אם לפתוח את הדלת. לא ידענו מי הם העומדים בחוץ. לבסוף החלטנו לפתוח. נכנסו שני גברים מבנדין שעבדו בשביל הגרמנים והוציאו אותי ואת אחותי ללא לבוש עליון. הם לא נתנו לנו אפילו ללבוש מעיל. בדרך הכו אותנו והאיצו בנו להחיש את קצב ההליכה. הובאנו לבית גדול אחד שלא ידענו מהו. מצאנו שם בחורות יהודיות רבות. כולן מררו בבכי. הגרמנים לא פסקו מלהרביץ בנו. הגרועה מהכל היתה אי־הוודאות מה עומדים לעשות בנו. לבסוף הגיע רופא שבדק את כל הנמצאות במקום. עם תום הבדיקה הופרדתי מעל אחותי. ניסיתי להתקרב אליה אך הגרמנים הרגישו בכך והפרידו בינינו. אותה שלחו הביתה ואותי השאירו.

הובאנו לתחנת רכבת ונדחפנו לתוך קרון שנסע לסוסנובייץ. שם נמצאנו

במחנה־מעבר שממנו נשלחתי למחנה־עבודה. הגרמני ששלח אותנו לשם שמו היה לודביג. נזכרת אני כי לפני שנשלחנו לשם בא למקום יהודי בשם מארין ואמר שיבוא יום וכל היהודים יבקשו ללכת לגיטאות. יהודי זה מוכר לתושבי אולקוש.

ממחנה למחנה

ששה שבועות היינו במחנה קאלטנדורף ולאחר מכן הועברנו למחנה ריכוז בשם טארנובסקה גורה. שם עבדנו עבודת פרך ולמרות שהיינו עדיין ילדים התאכזרו אלינו הגרמנים.

נזכרת אני כי למעלה משנה לאחר מכן — ב־13 באפריל 1943 — החזירו אותנו לסוסנובייץ. ברחובות העיר לא ראינו אדם ברחובות. השלג כיסה את הכל. שהינו שם יומיים, שכבתי על הרצפה באיזה אולם גדול, כולנו מכונמים. נערכה שם סלקציה, שבה הכריעו מי לחיים ומי למוות. נתמזל מזלנו והקבוצה שלנו, של 12 בחורות יהודיות, נשלחה לפרשניץ, בחבל הסודטים, באזור שבו התגוררו צ׳כים.

הגענו לשם בלילה. היה זה מחנה עצום. נמצאו בו יותר מאלף בחורות. פגשתי שם מכרות רבות וזה הקל עלי את סבלי הרב. הממונה הגרמני היה אכזרי מאוד. העמידו אותי ליד מכונת טקסטיל. פעם נתפסו שתי אצבעותי במכונה ועל כך קיבלתי מכות. את העבודה היינו מתחילות בשעה מוקדמת בבוקר. המנה היומית היתה 150 גרם לחם וקצת מרק שרק בקושי ניתן היה למצוא בו חתיכת תפוח אדמה.

הבינותי כי מגמתם של הגרמנים להעביד אותנו בפרך, להרעיב אותנו כדי שנמות מיתה אטית. הרבה אנשים מתו שם מרעב ומקור. הגרמני הממונה היה מרביץ לי תמיד בראש ועד היום אני סובלת בשל כך מכאבי ראש חזקים.

לפני שיצאתי מהמחנה הראשון קיבלתי מכתב מהורי ובו נאמר ששולחים אותם אך לא ידוע לאן. מאז לא קיבלתי כל מכתב מהם.

כך נמשכו החיים־לא־חיים עד גמר המלחמה. חודשיים לפני סיום המלחמה נשלחנו לחפור בורות. הרגשנו באוויר כי חל איזה שהוא מפנה לרעתם של הגרמנים והבינונו כי המלחמה עומדת להסתיים. באותו יום לא קיבלנו אוכל כי הגרמנים תפסו שתי בחורות, האחת עם לחם והשניה — עם מפה של גרמניה. הן נשלחו לאושוויץ. היו אלה שתי האחיות גלייטמן. כשעמדנו וחפרנו את הבורות טסו מעלינו אוירונים שהשליכו פתקאות לתוך הבורות. באחד הפתקים, שנפלו לידינו קראנו כי מעתה אסור לגרמנים להרוג אף יהודי.

העבודה בחפירות הופסקה והגרמנים הקימו בשבילנו תנור כדי לשרוף אותנו אך הם לא הספיקו לעשות זאת כי ב־14 במאי 1945 השתחררנו. הרוסים הם ששיחררו אותנו.

לאחר השיחרור נסענו לפולין. נודע לי שמכל המשפחה נותרנו רק אני ואחות אחת שלי, המתגוררת כיום בקנדה. התחתנתי ועליתי לארץ ישראל.

*

למרות שמאז חלפו כבר שנים לא מעטות לא אשכח לעולם את שש השנים האיומות ההן, שנות־תופת שעברו עלי בגיל הרך, בגיל ההתבגרות. הפשעים המחרידים שהייתי עדה להם באותן שנים כאשר חיי אדם לא היו שווים כלום רודפים אחרי בכל אשר אלך ומהפצעים שנפצעה נפשי לא ארפא כנראה, כל ימי חיי. מכל מקום לא אשכח את השנים ההן.

המחנות שלי

(מתוך סיפורה של צפורה אילון לבית פליקס)

כשהחלו ימי האימים ותלאות המלחמה הייתי רכה בשנים וכמעט שלא ידעתי מה מתרחש סביבנו. מאותם ימים ראשונים לפרוץ המלחמה זכור לי ה״בלוטיגער מיטוואך״ הידוע. מן המקום שבו גרנו אז יכולנו לראות את ה״הר השחור״ שאליו הובלו היהודים מכל חלקי העיירה. התריסים היו מוגפים אך הגרמנים הבחינו בנו, בנשים שנשארו בבית, והחלו לירות. לבסוף, לאחר צפיה מורטת עצבים, חזרו הגברים ברובם פצועים ושרוטים, ועל הכל — מדוכאים ומושפלים. שהרי זאת היתה המטרה שהציבו לעצמם הגרמנים, והיא הושגה במלואה.

משרוכזו היהודים בגטו, הייתי המקשרת של משפחתי עם העולם החיצון. כיוון שהייתי צעירה וחזותי אַרית, בהירה, ולמשפחתי היו קשרים עם פולנים, חומקת הייתי מהגטו למכרים פולניים ומצליחה להביא קצת אוכל.

כך נמשכו החיים ללא תקווה עד ראשית 1942. ב־12 במרס הגיעו לביתנו אנשי המשטרה הגרמנית ומשטרת־העזר היהודית של הגטו. השוטרים היהודיים היו ברובם טיפוסים שליליים, בעלי שרירים, אלימים — מהשכבות הנמוכות של האוכלוסיה היהודית. זכורים לשימצה בנו של איצ׳ה הסנדלר, ״מאיר הצהוב״ וטיפוסים דומים. הוקראה רשימה, שבה נמצאו אני ואחותי בלה. את אחותי חנה שיחררו מחובה זו משום־מה.

אמי גוזרת צמותי

ברגע שהוציאו אותנו בכוח מן הבית עיכבה אותי אמי ובמספריים גזרה את צמותי. אין אני יודעת עד היום הזה מה היתה כוונתה במעשה זה. אולי כסגולה, או משהו כנגד "עין הרע". מכל מקום זה היה הרגע האחרון לקשרי עם בית הורי. מבלי לדעת מה מצפה לי, הובהלתי לתוך אולם של בית ספר, בו שהינו כל הלילה, כולנו בנות צעירות.

למחרת הועברנו לתחנת הרכבת. שם נמצא פולני אחד, שכן שלנו. מהמקום בו עמד ראה הפולני במרחק־מה יהודים עומדים ליד הגבעה, בסמוך לבית הקברות. הוא אמר לי: אמא שלך נמצאת על הגבעה! מרוב מבוכה ובלבול־חושים לא סיבבתי את ראשי כדי להסתכל על המקום שעליו הצביע. המענין הוא שבפולני זה נתקלתי שנים אחדות לאחר מכן כששבתי מהמחנות לאולקוש.

לאחר ששהינו זמן־מה במחנה־מעבר בסוסנובייץ, מקום שם פגשתי בנות רבות מכז'אנוב, הסמוכה לאולקוש, הועברנו למחנה־העבודה הראשון שלי — הוא מחנה קאלטנדורף. עבדתי במתפרה ובמכבסה שבברסלאו, שאליה היינו הולכות ברגל. עשיתי את עבודתי — אני מוכרחה כיום להודות — מתוך מין קהות־חושים, לא־איכפתיות של אדם שאינו יודע מה מתרחש סביבו. רק לאחר חודשים אחדים החילותי לתפוס את משמעות המתרחש. רק כשהודיעו לנו על פינויים של היהודים מאולקוש, החילותי להבין מהי המגמה של כל זה. אחותי מבנדזין כתבה לי על כך ועיני החלו להיפקח ולראות.

שוטר גרמני שהסתכן

בזמן הראשון קיבלנו עדיין מכתבים מהבית ואף קצת מזון. אחותי עבדה במשטרה, ולכן הצליחה להשפיע על אחד השוטרים הגרמניים שהמכתבים יגיעו על שמו כדי שלא תהיה צפוייה להם סכנה של אובדן. גם המכתבים ששלחנו אנו, כאילו נשלחו על ידו. כך הצלחנו לקיים קשר מכתבים עם הבית ובכך לעודד קצת את עצמנו ברגעים של יאוש ואוזלת־יד.

אך הדבר לא ארך הרבה זמן. פעם הלך מפקד המשטרה עצמו להביא את המכתבים וכשראה מכתב ממוען על שמו של אותו שוטר, עורר הדבר את חשדו והוא פתח אותו. בתוך המכתב, שהיה ערוך אלינו למעשה, מצא תמונה של יהודי — מזוקן — אבי — שהורדה מתעודת־זיהוי. כעונש על סיוע זה ליהודים הועבר השוטר למקום אחר ואילו את אחותי כלאו ונתנו לה מכות. החזיקו אותה 24 שעות עד שיבואו לקחתה לאושוויץ.

היא לא נשלחה לאושוויץ משום ששיחק לה מזלה ו"זקן־היהודים" מהמחנה היה בחור מדומברובה, שהצליח לשחד את ראש המשטרה הגרמני והידיעה על

המכתב לא הועברה הלאה. היא נשארה, איפוא, בחיים אך המכות שהנחיתו עליה באותו יום מר ונמהר זכורות לה עד היום. מיחושי־הראש שלה מטרידים את מנוחתה ואין היא מוצאת מרגוע. היא חולה עד היום ומתגלגלת ממוסד למוסד.

מגדלי־אור באפילה

מהימים בהם שהיתי בקאלטנדרוף זכורות לי שתי בנות, מאולקוש, שקירבתן הפיחה בנו תקוות מסויימות ועודדה אותנו ברגעי הייאוש. היו אלה חנה פוליבודה ופראשקה פאראסול. חנה הצטיינה בכושר מנהיגות, מסוגלת היתה להתחבב על אלה שנמצאו במחיצתה. ברגעי הפנאי היתה מספרת לנו סיפורים, מעוררת אותנו להאמין בעתיד ולשאת בכבוד את הסבל היומיומי תוך תקווה שבאחד הימים יעבור הסיוט מן העולם ואנו נגיע לחוף־מבטחים, לארץ ישראל. התקווה שנטעה בלבותינו סייעה לנו, לבנות הצעירות והבלתי־מנוסות, לא מעט בחיי יום־יום. חנה, שעבדה במטבח, נפטרה במחנה מהטיפוס שהחל להשתולל ולהפיל חללים.

השניה — פראשקה — שונה היתה מחנה בכך שהתבדלה מן האחרות. ייתכן משום שרקמה תוכניות בריחה ומשום כך צריכה היתה שלא לעורר חשד. ואמנם התקשרה עם צרפתי אחד, ממחנה סמוך, ויחד תיכננו בריחה. למרבה האסון נכשלה תוכנית הבריחה והיא נלקחה לאושוויץ.

שתי הדמויות הללו מלוות אותי כל השנים שכן מתוך המחנה האפור של בנות נבוכות, שנלקחו בסערת הימים מתוך בתיהן החמים לעבודה מתישה ומפרכת, התבלטו השתיים הללו באומץ־לבן ובהחלטתן הנחושה להתמודד עם המציאות המרה והמייאשת ולעשות כל מה שאפשר כדי לתקן מציאות זו, לשפר את מצב־הרוח ואף להעיז ולחמוק ממנה. חבל שלא עלה הדבר בידן. דמותן מבהיקה לנגד עיני כמגדלי־אור באפילה.

לודוויגסדורף־גרליץ

המחנה השני שלי היה לודוויגסדורף, אליו הגענו בחורף 1943. היה זה בית־חרושת לתחמושת שבו עבדו קודם לכן גברים. העבודה בו היתה איומה, תחת לחץ בלתי פוסק. כמו כן היינו מצוות על הזהירות משום שבמקרה של תקלה הכל יכול היה להתנפץ. היינו מחולקות לפי הצבע, נקראנו "קבוצה אדומה", "קבוצה צהובה", "קבוצה ירוקה" — לפי צבע חומר הנפץ. ניסינו לעשות קצת סאבוטאג'ה כדי להפריע למאמץ המלחמתי שלהם והגרמנים איימו עלינו שנוצא להורג אם לא נדייק בעבודתנו. היתה זו שנת 1944, כשהצבא הגרמני כבר היה בנסיגה. העבודה היתה נפסקת לעתים וגם אוכל לא קיבלנו וחיכינו לפקודה לזוז למקום אחר. באותם ימים הגיע למחנה גרמני אחד איש צבא ואמר שהוא צריך 120 בנות לעבודה

בגרליץ. הוא ניסה להשפיע עלינו ואף אמר כי שם נוכל למצוא את בני משפחתנו, שהקשר אתם היה מנותק למעלה משנתיים. למרות זאת לא רצינו בהתחלה לזוז מהמקום. היינו מיואשות ולא היה איכפת לנו דבר. אולם מאוחר יותר נתפתיתי והצלחתי גם להשפיע על אחותי ונסענו לגרליץ. כשהגענו למקום והתקרבנו לגדר המחנה ראינו מחזה־אימים שכמותו לא ראינו עד אז. מסביב לגדר ישבו גברים לבושי פיז׳מות, ללא צלם אדם, עיניהם בוהות מתוך טירוף ורעב וכל עיסוקם היה פליית כנים. את המראה הזה קשה לי לשכוח עד היום הזה.

מחנה ריכוז בגפרסדורף שאליו הוגלו אולקושאים רבים

השחרור

אחותי עבדה שם בחפירות ואני בבית חרושת לנשק, בהלחמה של חלקי־נשק שונים. לא ידעתי מה מרכיבים מכל החלקים האלה. שהינו במקום כחודשיים עד שיום אחד — היה זה בשבת — לאחר שיצאנו לעבודתנו כרגיל, החזירו אותנו למחנה כי הרוסים כבר היו קרובים. הם המטירו על הסביבה פצצות רבות וגרמו להרס רב. הפצצות שימחו את לבנו ועוררו בנו תקוות למרות שהן נפלו לא רחוק מאתנו ויכלו לפגוע גם בנו.

מפקד המחנה הזדרז להסביר לנו כי הוא ואנשיו עוברים לצד האמריקאי ואף

יעץ לנו לעבור אתו. כנראה שרצה כי נעיד לטובתו כשיובא לדין. היו אמנם כאלה שעברו אתו לצד האמריקאי אך הרוב החליט להישאר. לאחר יום הגיעו הרוסים. קדמה לכך הפגזה איומה, שהחריבה חלקים גדולים מהסביבה. לפתע השתרר שקט, ובגלל כך העזנו לצאת מתוך המרתף שבו הסתתרנו מחמת ההפגזות. רוסי אחד הגיע על אופניו ואז ידענו כי בא מפנה בחיינו וכי אנו — משוחררות.

לאולקוש החרבה

עם זאת, ולמרות השמחה על שיצאנו מהעבדות שבה היינו שרויות שנים אחדות, לא ידענו מה לעשות הלאה. היינו המומות. למרות שידענו כי בתינו הרוסים והאסון אשר פקד את בית ישראל הוא איום ונורא, בכל זאת לא תיארנו לעצמנו את גודל השואה. בלב קיננה תקווה קלושה כי האסון אינו גדול כל־כך. החלטנו לזוז מזרחה קבוצות־קבוצות. הלכנו ברגל ורק בלייפציג הצלחנו לעלות על רכבת משא שנסעה לכיוון קאטוביץ. שם חיכינו רבות עד שנזדמנה לנו רכבת רוסית מלאה אנשי־צבא, ועל הגג של אותה רכבת נסענו למחוז חפצנו וסוף־סוף הגענו לאולקוש.

שם נתבררו לנו ממדיו האמיתיים של האסון. במקום התארגנה קהילה קטנה של שארית הפליטה. הסתובבתי בחוצות העיירה מבלי לדעת היכן להתעכב עד שנודע לנו כי באחד הבתים מתגוררות בנות אחדות, ששרדו מהמחנות.

לישראל

לא יכולנו להישאר במקום יותר. אני ואחותי היינו מהראשונות שהגיעו ארצה בעליה ב׳. הימים הראשונים היו איומים. כל אחד שאל: ראית את אחי, אבי? וכן הלאה. למגינת לבי לא יכולתי אלא לתת תשובות שליליות.

הגעתי ארצה בינואר 1946 ב״אנצו סרני״ ונלקחנו לעתלית ולאחר מכן שוחררנו.

עדות של ניצולה

(מפי שרה אוקמיאנסקה, לבית חנצינסקי, ילידת אולקוש)

כשהגרמנים החלו להתקרב לאולקוש, עיירת מולדתי, קמה בהלה שלא תתואר. יהודי העיירה לא ידעו מה לעשות כדי לקדם את פני הרעה וכדי להישאר בחיים, אך רק מעטים ברחו מן המקום.

זוכרת אני כי ביום בו נכנסו הגרמנים, היו החנויות סגורות. היהודים פחדו לצאת לרחוב ורק הציצו מבעד וילונות החלונות מה מתרחש בו. אבי היה הראשון שהבחין בגרמנים הנכנסים, ושאר בני המשפחה שמעו מפיו כי החיילים הגרמניים כבר נמצאים ברחובות העיירה.

תיכף עם בואם החלו הגרמנים לערוך חיפושים בבתי יהודים. בחיפושים אלה נעזרו על ידי פולנים מקומיים.

בזמן הראשון לא הכו הגרמנים. מהחנות הסיטונית לברזל שלנו הוציאו את כל הסחורה, הטעינו אותה על משאית ונעלמו. מאוחר יותר החלו הגרמנים לקחת יהודים לעבודה. אותי שאלו למקצועי. השיבותי: תופרת. אז שלחו אותי לבתי מלאכה שנמצאו מחוץ לעיר. תפרנו מדים צבאיים בשביל הצבא. בעבודה זו עסוקות היו בעיקר בחורות צעירות — יהודיות.

את אחי בן ה־12 לקחו לטיאוט רחובות. הפולנים שראו זאת מילאו פיהם צחוק.

ב־1942 הקימו באולקוש גטו, שנמצא מחוץ לעיר בפרוור הנקרא "סיקורקה". אל בתי היהודים הכניסו פולנים.

סיקורקה היתה מוקפת גדר תיל. מותר היה לצאת משם רק ברשיון. היה שם צפוף מאוד. יהודי אולקוש לא יכלו למצוא שם מקום אבל הוכרחו. קיים היה איסור קניית אוכל מהאכרים אולם למרות האיסור היו האכרים מתגנבים לתוך הגטו ומוכרים דברי אוכל.

איכשהו הסתדרנו עם אוכל ואולי בגלל זה לא פרצה בגטו אולקוש מגיפת הטיפוס.

בגטו בנדין

ב־1942 נלקחו הפועלות מבתי המלאכה לתפירה והועברו במכוניות לגטו בבנדין, שם נמצאתי חודשים אחדים. לשם הועברו בעיקר צעירים, בערך כ־150 איש. הקשישים נשארו באולקוש.

בבנדין עבדנו בסדנאות של רוזנר. תפרנו מדים בשביל הצבא.

ב־1943 הגיעו לבנדין חייטים אחדים מאולקוש והם סיפרו על חיסול הגטו באולקוש. הם אמרו כי חלק מתושבי אולקוש היהודיים נשלחו לאושוויץ, ואת השאר רצחו.

בבנדין התגוררתי אצל הדוד. אך גם כאן החלו לדבר על כך שההיטלריסטים מתכוננים לחיסול הגטו. החלו לבנות בונקרים, ואני והדוד ובני משפחתו הסתתרנו זמן־מה במרתף. ואז באה ה"אוסזידלונג" האחרון. אז הסתתרתי שוב במרתף. הגרמנים חבטו בקירות וברצפות ורצו להיווכח האם אין מאחוריהם מקומות מסתור. אנו, שהסתתרנו במרתף, שמענו את החבטות. הרעש הזה והפחד עיצבנו אותי מאוד.

ועתה אספר לכם את מה שקרה בבונקר לתינוק אחד. בין המסתתרים נמצאה אשה צעירה עם ילד בן שמונה חודשים. במרתף כמובן שלא היה לנו מה לאכול ומזמן לזמן יצאנו ממנו כדי להשיג משהו לאכילה. אך השגנו רק מעט מאוד. הילד בכה מרעב. בכה בלי הפסק. פחדנו שישמעו את הבכי למעלה.

היינו 18 איש והחילונו להתייעץ מה לעשות. דודי, שהיה בין המסתתרים, היה אדם אדוק ואמר שבגלל ילד קטן אחד עלולים למות אנשים רבים. הכל הקשיבו לדבריו משום שידעו כי הוא בקי בספרים הקדושים ויודע מה לעשות. הוחלט, איפוא, שהילד צריך למות. אם הילד בכתה מאוד אך מה יכלה לעשות? אחד הגברים חנק את הילד. אני לא יכולתי יותר להימצא במרתף ואמרתי שאני יוצאת.

אני יחד עם חברה יצאנו בלילה מהבונקר והסתתרנו בדירה למעלה. כששמענו צעדים הסתתרנו תחת הכסתות במיטה. לא היה לנו מה לאבד. סכנת המוות היתה צפויה בכל מקום.

באחד הימים באו אנשי ס.ס. לחפש יהודים. הם הפכו הכל בתוך הדירה אך בכסתות לא נגעו. רק הניחו עלינו מזוודות שהורידו מהארונות. חשבנו שאנו נחנקות.

לבסוף גילו אותנו באחד הימים. ז'נדרם אחד גזל ממני צמיד ומחרוזת. על אצבעי היתה טבעת, שבה היה משובץ יהלום, שהיה מוסתר במתכוון תחת פח כדי שלא יבחינו בו. הוא פקד עלי למסור גם את הטבעת. הראיתי לו שזוהי טבעת פח ושאפילו האצבע השחירה מהפח אך הוא אמר: "תני גם את זה!"

העבירו אותנו, אותי ואת החברה שלי, למחנה בקאמיונקה.

המחנה בקאמיונקה

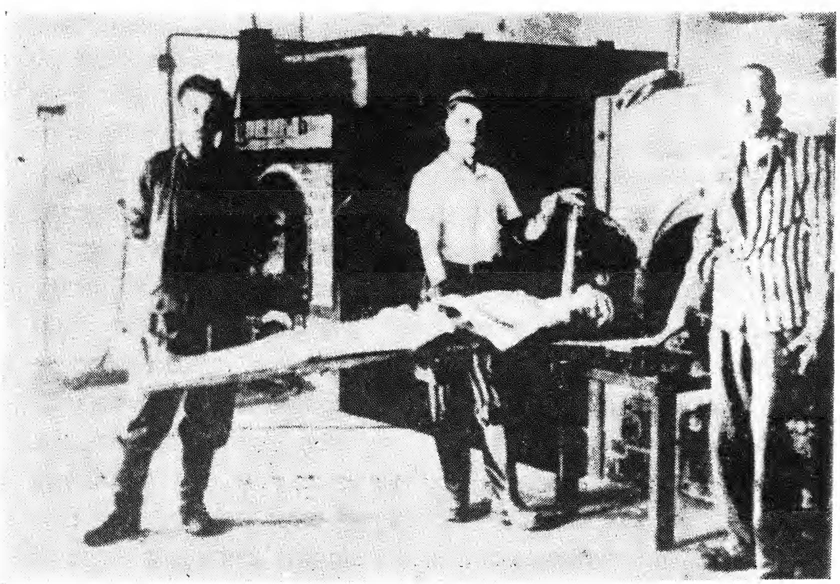
יחד אתנו חטפו עוד יהודים שהסתתרו. את הצעירים שילחו למחנה בקאמיונקה. היו שם בערך כ־150 איש. עברנו יחד עם הגרמנים את בתי היהודים שנעזבו בבנדין (זה היה כבר אחרי חיסול הגטו) ולקחנו משם את החפצים שנשארו.

בקאמיונקה היה מחסן גדול, שלשם הובאו החפצים מבתי היהודים. לאחר המיון הם הועברו לגרמניה. את הדברים היותר יפים לקחו ההיטלריסטים בשביל נשותיהם ושמו אותם בצד.

נזכרת אני שהאופטמן אחד לקח לעצמו אלבום עם בולים. האלבום נמצא בדירה של יהודים. כשהראיתי לו את האלבום, שמח מאוד.

בקאמיונקה עבדנו קשה מהבוקר עד הלילה. בסוף 1943 החלו לשלח טרנספורטים של יהודים לאושוויץ. ברחתי מטרנספורט כזה. מצאו אותי באחד הבתים בבנדין. הגרמנים שאלו אותי האם אני יודעת מה מגיע לי בעד זה. אמרתי להם שרציתי להציל את חיי. רצו לירות בי אולם ההאופטמן אמר: "היא ממילא תסע לאושוויץ" — ולא ירו בי.

במחנה בקאמיונקה היו הרבה נערות. בחורים היו מעט — הם הובלו לשם מגטו בנדין. כשהוסעתי בטרנספורט לאושוויץ, כבר החלו לחסל את מחנה קאמיונקה ולשלוח את כולם לאושוויץ.

שריפת גוויות באושוויץ

שריפת גוויות באושוויץ

פיצוץ כבשן באושוויץ

לאחר שהגענו לאושוויץ, נערכה סלקציה. מה שהתרחש שם קשה לתאר. גיהינום. את הילדים הפרידו מן ההורים; אחדים נשלחו למחנה ואחרים, הקשישים, הוטענו על משאיות והועברו לתאי הגזים. נשמעו צעקות וקולות בכי ובנוסף לאלה ניגנה תזמורת שכן היו גם כאלה שיצאו לעבודה ובשבילם ניגנה התזמורת. אלה שהצטופפו ליד המכוניות כדי לעלות עליהן הוכו באכזריות. לעולם לא אשכח זאת.

אותי, יחד עם אחרים, שלחו לצריפים להסגר למשך שבועות אחדים. גזזו את שערותינו ושלחו אותנו לבית המרחץ. לאחר מכן קיבלנו בגדי קיץ (היה זה בחודש ינואר) ונעלי־עץ, שאותן לא יכולנו להוציא מהבוץ. קעקעו לי את המספר 74324.

הופניתי לעבודה בבית החרושת "אוניון". היה זה בית־חרושת לתחמושת. עבדנו שם משעה ארבע לפנות בוקר. רבים מאתנו חלו בטיפוס, מחלות עור ושלשול. מזמן לזמן היו באים אנשי גסטאפו לבית המרחץ ובדקו את הנשים הערומות. אם אחת מהן לא היתה לגמרי בסדר, אפילו כמה אבעבועות קטנות — היו שולחים אותה תיכף לתאי הגז. הנשים לא רצו ללכת, זעקו, זרקו עצמן על הרצפה ואז היו סוחבים אותן בידיים, ברגליים ובשערות מתוך בית המרחץ. לקחו כמו כן נשים לניסויים רפואיים. בעיקר יווניות. אך עשו זאת גם לאחת מחברותי. נשים כאלו לא יכלו אחר־כך ללדת. גם לאחד מחברי ערכו ניתוח כזה ועתה הוא חסר כוח־גברא.

אינני יכולה לנקוב בשמותיהם של אותם אנשים — אך אני מכירה אותם היטב.

באחד הימים פרץ מרד של אלה שעבדו בכבשן בשריפת הגוויות. הם נדברו עם פועלי "אוניון" וקיבלו מהם דינמיט. בעזרת דינמיט זה פוצצו כבשן אחד. אחר־כך מצאו בין ההריסות עקבות החומרים מהפירמה "אוניון" וכך גילו שהיה זה דינמיט. את הנשים הצעירות, שעשו זאת, תלו בככר המחנה. לחמש דקות נפסקה העבודה, אספו את כולם על הככר כדי שיסתכלו בהוצאה להורג. בשעת התליה ניגנה תזמורת. גם את הגברים, שהפציצו את הכבשן, תפסו אך מה שעשו להם איני יודעת כי מאז לא ראה אותם איש.

אחד ממכרי, שעבד בכבשן והתבטא פעם שאינו יכול יותר, נהרג על ידי ההיטלריסטים.

כיצד קיבלו האמריקאים את משוחררי המחנות

בשנת 1945 החלו לחסל את מחנה אושוויץ. עוד בינואר ניכר כי במחנה אנדרלמוסיה. נדחפנו ללכת. חלק עברנו ברגל וחלק בקרונות משא. לאחר שהיה קצרה בראוונסברוק גירשו אותנו למאהלהוף. שלושה שבועות הלכנו ומעט מאוד נסענו. את אלו שפיגרו בהליכה הרגו נשות ס.ס. ביריה. ישננו על הקרקע והרעב הציק לנו מאוד, זוכרת אני שבדרך מצאתי סלק. הסתרתי אותו בכף ידי כדי שאשת הס.ס. לא תבחין בו ולא תגזול אותו ממני.

היו נערכות הגרלות על פת לחם. היו שאכלו אותו תיכף ואחר־כך סבלו מרעב.

כך הגענו עד גרימאו שליד לייפציג. שם שוחררנו. לפתע ברחו הגרמנים. שאלנו חייל גרמני אחד מה עלינו לעשות. הוא הראה לנו היכן נמצאים הרוסים והיכן — האמריקאים. הלכנו אל האמריקאים. הם קיבלו אותנו רע ואמרו שאין להם אוכל בשבילנו.

חיזרנו על בתי הגרמנים וחיפשנו פת לחם. בהיותנו מורעבות, גנבנו מהשדות תפוחי־אדמה. הובלנו למשטרה והאשימו אותנו שאנו משוטטות וגונבות. ומה צריכות היינו לעשות לאחר שנים כה רבות של רעב? ישננו באורוות, על רצפות, היינו מוזנחות. האמריקאים צילמו אותנו כאילו איננו בני־אדם אלא דומים לחיות. איך אפשר היה להיראות אחרת לאחר חמש שנות רעב ולינה על הקרקע באורווה?

(מתוך ארכיון "יד ושם")

ל. בלומענפעלד

צווישן פראנצויזן אין די יארן 1942-1945

עטליכע טעג פאַר דעם ״שוואַרצן דאָנערשטיק״ זענען פאַרשפּרייט געוואָרן אומרואיקע קלאַנגען אין פּאַריז אַז די דייטשן גרייטן צו נייע צרות פאַר יידן. פון וועלכע מקורות די קלאַנגען קומען — איז נישט געווען מעגלעך צו וויסן. מיר האָבן זיך געפונען אין אַ פאַרשלאָסענער וועלט, טעראָריזירט. גרוי און פאַרנעפּלט איז אויך געווען דער הימל אין די לאַגערן פון פּיטיוויע און באָן לא ראָלאנד, ווו מיין ברודער, מאָטל, פריינט און באַקאַנטע זענען געווען אינטערנירט. זיי האָבן געשריבן אַז זייער לאַגע איז דערווייל מער וויניקער צודערליידן און אַז זיי טראַכטן נישט פאַרלאָזן דאָס פּלאַץ. זיי פירן אַ קולטורעלע טעטיקייט, שפּילן טעאַטער, אָרדנען איין פאַרזאַמלונגען א.א.וו.

מיר האָבן זיך געפילט דערשלאָגן ביז גאָר. טראָגנדיק דעם מגן־דוד וואָס האָט נאָך מער באַשווערט דאָס האַרץ, האָט יעדער קלונג אין דער טיר, און יעדער שאָרך אונדז אָנגעפילט מיט אימהדיקע שרעק. פּלוצים, ערב בין השמשות, קלינגט אין דער טיר אַ געהיים־אַגענט פון נואזי, וועלכן מיר האָבן געקענט פון פריער. אויף זיין מיד און בלאַס פּנים זענען געווען אויסגעגאָסן ערנסטע זאָרגן. דאָך האָט ער זיך געגייט עטוואָס צושמייכלען. מיט אַ האַלב צעבראָכענער שטימע האָט ער איבערגעגעבן אַז מיר און עטליכע יידן פון דער זעלבער גאַס זענען פאַרצייכנט אויף אַ ליסטע אין קאָמיסאַריאַט און אַז פּאָליציי וועט קומען דאָנערשטיק 4 פאַרטאָג אונז אַרעסטירן. ער האָט מיר געעצהט פאַרלאָזן די דירה.

אַ קאַלטער שווייס האָט אונז באַגאָסן. שווער זיך פאָרצושטעלן יענעם מאָמענט אין וואָס פאַר אַ יסורים די בשורה האָט אונז פאַרשאַפט. אַ פיינלעכע פּעסימיסטישע שטימונג האָט שוין געהערשט פון פריער. יעצט זענען מיר געווען זייער דער־שלאָגן. אָבער דאָך מיט צופרידנקייט האָבן מיר אויפגענומען די בשורה און אויב מיר האָבן געהאַט נאָך אַ ביסל מוט אין יענע טעג איז דאָס געווען דערפאַר, ווייל מיר זענען געווען זיכער אין היטלער׳ס מפּלה.

מיר זוכן א פלאַץ

דערווייל די צייט שטייט נישט, און ביינאַכט האָט אונז געעקבערט אין מוח: וואָס טוט מען? ווו גייט מען? די וווינונג מוז מען פאַרלאָזן און מיר האָבן די גאַנצע צייט געטראַכט צו וועלכן פראַנצויז זאָל מען צוגיין וואָס זאָל אונז נישט אָפּזאָגן. מיר האָבן גענומען מיט זיך דאָס נויטיקסטע און זיך געלאָזט אין וועג צו אַ באַקאַנטער פרוי, וואָס איר מאַן איז געווען אין געפאַנגענשאַפט אין דייטשלאַנד. מיט פאַרוווּנדערונג האָט זי אונז געפרעגט: אַזוי שפּעט ביינאַכט? מיר האָבן איר ערקלערט די סיבה און זיך אַנטשולדיקט וואָס מיר באַלעסטיקן איר. מיט טרערן אין אירע אויגן האָט זי געענטפערט: ס'איז פאַר מיר קיין שום באַלעסטיקונג, ס'איז נאַטירלעך, מיר מוזן זיך העלפן איינער דעם צווייטן, געגען דעם שונא, דעם "באָש" (דער דייטש).

אויף צומאָרגנס מיטוואָך, דעם 15טן יולי, האָט מיין פרוי אָוועקגעפירט אונזער זון אין אַ פּריוואַטע שולע אין אַ צווייטער שטאָט, רענסי ווו דער דירעקטאָר ראוויאַר האָט אויפן אָרט אים צוגענומען. פרייטיק, דעם 17טן יולי, האָבן מיר זיך געווענדעט, דורך פּראָטעקציע פון אַ שכנה אַ דענטיסטין, צו די רעליגיעזע שוועסטער פון קלישי סו בוא, וועלכע האָבן פאַרוואַלטעט אַ אינסטיטוציע פון יתומים און פאַרלאָזטע קינדער. מיר זענען געגאַנגען באַזונדער און מיט אַנדערע וועגן כדי נישט ציען אויפמערקזאַמקייט. די ערשטע באַגעגעניש מיט דער הויפּט שוועסטער אנעס האָט אויף אונז געמאַכט אַ גוטן איינדרוק. זי איז געווען אַ איידעלע פרוי אין די פופציקער יאָרן, מיט אַ שמייכלדיק פילבארן פּנים וואָס האָט אויסגעדריקט רחמנות־געפילן, ברוינע גרויסע גלאַנציקע אויגן, אַ ווייסע שטייפע לאַנגע קופקע אויפן קאָפּ, טיף איבערן שטערן. גערעט האָט זי מיט אַ קליינגענדיקע אָנגענעמע שטימע, דערלאַנגט כיבוד. נאָכן אויפקלערן די סיבה פון אונזער באַזוך ביי איר, האָט זי צוגענומען די צוויי קינדער און זיי געקושט. אָבער מירעי, די יונגערע, איז נישט געווען ענטציקט פון דעם עסק, כסדר געהאַלטן די האַנט פון מיין פרוי אום צו זיין זיכער אַז מיר וועלן זי נישט איבערלאָזן. די שוועסטער האָבן צוגעטראָגן פאַרשידענע שפּילצייג און ליאַלקעס און געזאָגט מירעי:

בלייב היינט דאָ, אויב ס'וועט דיר נישט געפעלן וועסטו מאָרגן אַהיימגיין.

און זיי זענען דאָרט פאַרבליבן.

מיין טעכטערל לערנט קאַטעכיזם

מאדלען, די עלטערע טאָכטער, וועלכע איז געווען אַריבער 14 יאָר, האָט געאַרבעט מיט די שוועסטער אין קיך, ביים רוימען, וואַשן א.א.וו. און מירעי איז געגאַנגען מיט די עטליכע און דרייסיק קינדער אין דער פאָלקס־שולע. יעדן זונטיק

און דאָנערשטיק האָט זי געלערנט ביים גלח אין דער קירכע קאַטעכיזם.

נאָך עטלעכע חודשים האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז צווישן אַלע קינדער איז זי געווען די ערשטע אין לערנען קאַטעכיזם. דאָס האָט געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק אויף דער הויפּט־שוועסטער אַנעס וואָס איז געווען זייער צופרידן פון מירעיס גוט לערנען. פון צייט צו צייט פלעגט זי זאָגן אַז קינדער וואָס לערנען קאַטעכיזם וועלן מאַכן "קאָמיניאָן" — דאָס הייסט אַ קאַטוילישע בת־מצווה. און דאַן — אַזוי האָט זי געזאָגט — וועט זיין אַ יום־טוב. פאַרשטענדלעך אַז זי האָט געמיינט אויך אונזער טעכטערל מירעי.

ביי יעדן באַזוך וואָס מיין פרוי האָט געמאַכט ביי די קינדער האָט די הויפּט־שוועסטער אַנעס איבערגעחזרט דעם ענין פון קאָמיניאָן. זי האָט געפּאָרשט און געזוכט און געוואָלט וויסן ווי אַזוי מיין פרוי וועט רעאַגירן. קיינמאָל האָט זי די זאַך נישט געזאָגט קלאָר און דערפאַר האָבן מיר נישט געלייגט קיין אַכט אויף אַלע אָנצוהערענישן.

די שוועסטער איז ארויס מיט לשון

אַ געוויסן זונטיק, ווען מיין פרוי איז צוריקגעקומען פון אַ בעזוך ביי די קינדער האָט זי געבראַכט די ידיעה אַז די שוועסטער אַנעס איז אַרויס מיט לשון, און גאָרנישט באַהאַלטן. זי האָט געזאָגט פּראָסט און פּשוט: מאַדאַם בלומענפעלד, כ׳גלויב אַז איר וועט נישט זיין קעגן דעם וואָס מירעי וועט דורכמאַכן די צערע־מאָניע פון קאָמיניאָן. זי וועט זיין אַ קריסטין. אָט דאָס ווייסע קלייד איז פאַר מירעי, דאָס איז דאָס סידורל...

מירעי האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ צלם אין האַנט, אַלעס איז געווען גרייט.

מיר האָבן באַשלאָסן באַלד צו רעאַגירן. מיין פרוי האָט געבעטן אַ זעאונג פאַר מיר ביי דער שוועסטער אַנעס. אין אַ קילן האַרבסטיקן אָוונט, באַגלייט מיט אַ רעגן, האָב איך זיך דורך פאַרשידענע אינטערוועגן, (די גלייכע וועגן זענען געווען באַוואַכט פון די דייטשן), צוגעשטעלט אין דער קאַפּליצע פון קלישי סו בוא, ווו כ׳האָב באַגעגנט די שוועסטער אַנעס און צוויי באַגלייטערינס, וועלכע האָבן קניענדיק זיך געצלמט און געמורמלט זייערע תפילות. אונזערע בליקן האָבן זיך באַגעגנט, זייער העפליך זיך באַגריסט, און איך האָב זיך געהאַלטן רואיק ווי ווייט מעגליך און נישט געוואָלט אַרויסווייזן מיין צאָרן. און געזאָגט האָב איך: "שוועסטער אַנעס, איר פאַרשטייט זיכער וועגן וואָס איך בין געקומען אייך צו זען. כ׳וויל אייך פרעגן, אויב ס׳איז אמת אַז איר ווילט אַ דורכפירן אַ שמד צערעמאָניע מיט מיין מירעי, נישט פרעגנדיק איר פאָטער".

זי האָט מיר געענטפערט אין אַ קינסטליכער ראַפינירטער שפּראַך, מיט

פראַנצויזישן עספרי, געפלאָכטן מיט יעזואיטישע צביעותדיקע געדאַנקען. זי האָט אויסגערעכנט מירעיס מעלות, אַז מירעי איז זייער צופרידן, ס׳געפעלט איר, מירעי וועט האָבן פאַרגעניגן פון דעם ספעקטאַקל א.א.וו. אָבער איך האָב איר געענטפערט און געזאָגט אַז אירע אַרגומענטן קענען מיר נישט איבערצייגן און זאָגן מיר גאָרנישט. ״הגם איך פּראַקטיציר נישט מיין רעליגיע — האָב איך צוגעגעבן — וועל איך נישט ערלויבן מיין קינד צו שמדן. אָבער וואָס עס וווּנדערט מיר זייער, איז דאָס וואָס איר ווילט אויסנוצן אונזער פיינליכע לאַגע. מיר האָבן אייך אָנגעטרויט אונזערע קינדער, ווייל מיר האָבן ווירקליך געהאַט דעם פולן צוטרוי אַז איר וועט זיי אויסהיטן ביזן סוף פון דער מלחמה. כ׳מיין אַז אין אַזאַ עת צרה אין וועלכער מיר געפינען זיך, איז אייער פליכט געווען אַלץ ערליכע קריסטין, וואָס גלויבט אין גאָט, צו געבן הילף די נויטבאַדערפטיקע... שוועסטער, כ׳האָב צו אייך נישט קיין טענה, כ׳וועל נעמען מיין מירעי צו מיר. נאָר אויב ס׳וועט עטוואָס געשען מיט מיין קינד, וועט דאָס זיין אייער שולד. אפשר שפּעטער וועט איר האָבן חרטה. זייט נישט אין כעס אויף מיר. פאַרן פאַרלאָזן אייער הויז וויל איך בעטן אַ אוידיענץ ביים גלח״.

זי ציט זיך צוריק

אין מאָמענט ווען כ׳האָב אַרויסגעזאָגט דאָס וואָרט ״גלח״ האָט זי זיך כסדר געצלמט. איר פּנים איז געוואָרן רויט און ווייס. דער האַרציקער שמייכל האָט זיך ביי איר געטוישט, טרערן האָבן באַנעצט אירע אויגן און זי האָט שטיל געמורמלט: ״נישט נויטיק, נישט נויטיק, מסיע בלומענפעלד״. זי האָט דאָס איבערגעחזרט עטלעכע מאָל, האַלטנדיק דעם צלם מיט קרעלן אין אירע הענט. ״כ׳האָב נישט געוווּסט — האָט זי געזאָגט — אַז דאָס וועט ביי אייך אַרויסרופן אַזאַ ווידערשטאַנד. אייב איר ווילט נישט, וועט אייך קיינער נישט צווינגען, און מירעי וועט פאַרבלייבן ביי אונז אין הויז. מיר וועלן מער נישט דערמאָנען אונזער דיספּוט וועלכן איך באַדויער זייער״.

נאָך דער פאַרזיכערונג איז מיר לייכטער געוואָרן אויפן האַרץ. פאַרשטענדליך, אַז מירעי איז דאָרט פאַרבליבן און מיר האָבן זיך געזעגנט מיט אַ ״ארעוואַר״ (אויף ווידערזען).

אָבער מיט דעם איז נאָך נישט געווען אַלץ ערלעדיקט. מיר האָבן זיך גענויטיקט אין נייע דאָקומענטן, נישט יידישע. אונזער פריינדין אליז מענוקין, וועלכע איז געווען סעקרעטאַרין פון אַ גרופּע ווידערשטענדלער מיטן גלח פון שטעטל קובראַן בראש האָט מיר פאָרגעשטעלט פאַר אים אין וואַלד פון קלישי סו בוא, ווו ער האָט מיר באַגעגנט מיט אַ העפליכן ״באָנזשור (גוטמאָרגן), מיין זון״. ״באָנזשור, פּאָטער״,

האָב איך אים געענטפערט. געווען איז ער נידריקער פון מיטלוווּקס און גערעדט מיט אַקאָרסיקאַנער אַקצענט, מיט אַ שטאַרקן "ר" אַז עס איז געווען שווער צו פאַרשטיין אַוואָרט.

מיר האָבן זיך אויסגעזעצט אויף אַ בערגל צווישן די בוימער. נאָך אַקורצן געשפרעך האָבן מיר באַשטימט זיך טרעפן אין דער גמינע פון קובראַן, ווו דער בירגערמייסטער האָט אויסגעשריבן פינף קאַרטן פאַר מענטשן געבוירן אין קאָרסיקע, אין דער שטאָט פיאַנאַ...

דער פראגרעסיווער גלח בארואיקט

ביים געזעגנען זיך האָט מיר דער גלח געזאָגט: "מיין זון, אויב דו וועסט זיך נויטיקן אין עפּעס, קום צו מיר אין קלישי סו בוא, ווו איך אַמטיר פון דאָנערשטיק ביז זונטיק". דאָס וואָרט "קלישי" האָט מיך אינטריגירט און איך האָב אים דערציילט אַז מיינע צוויי קינדער געפינען זיך אין קלישי סו בוא אין קינדער־הויז ביי דער שוועסטער אַנעס, און אַז איך האָב מיט איר אַ שטאַרקן ויכוח ווייל איך בין נישט מסכים אַז מיין טאָכטער זאָל זיך שמדן. אויף זיין ערנסטן פּנים האָט זיך באַוויזן אַלייכטער שמייכל און ער האָט מיט סאַרקאַזם געזאָגט: "ליידער האָט די שוועסטער אַנעס צו פיל אַמביציע. פאַר איר איז עס כדאַי צו דינען גאָט ווייל זי איז זיכער מיטן גן־עדן. מיר זאָגט זי צו דעם גיהנום ווייל זי האַלט מיך פאַר אַ קאָמוניסט צוליב מיין פּראָגרעסיווער שטעלונג צו געוויסע פּראָבלעמען".

און ער האָט מיר דערציילט אַז די אַלע שטרייטן האָבן געשטערט דעם שלום צווישן אים און דער שוועסטער אַנעס און — דער עיקר — זי האָט קיין רעכט פאַרצולעגן עטוואָס וואָס איז נישט אין איר קאָמפּעטענץ.

ער האָט מיר געוויזן אַ פּאַפּירל וואָס ער האָט קאָפּירט מיט אַטאָג פריער, הערנדיק ראַדיאָ לאָנדאָן וועלכער האָט איבערגעגעבן אַ ווענדונג פון קאַרדינאַל געליער אין ליאָן אַז די יידישע קינדער וועלכע געפינען זיך אין קריסטלעכע אַנשטאַלטן זאָלן ווערן גוט באַהאַנדלט און אַז מען זאָל נישט וואַגן צו ערוועקן די פראַגע פון שמדן.

געפונען א פלאץ צום שלאפן

מיט דעם האָט זיך געענדיקט אונזער אינטערעסאַנטער געשפּרעך. זייענדיק באַרואיקט אַז די קינדער זענען אין זיכערע הענט, האָבן מיר גענומען זוכן פאַר אונז אַ באַהעלטעניש. דער פאָטער פון דער פרוי, ביי וועלכער מיר זענען געווען צייטווייליק, האָט געפונען אַ פערלאָזטע כאַטע אין אַלנעי סו בוא און זי געדונגען אויף זיין נאָמען — מיט אַ גאָרטן, פרוכטן און אַ אויסגעטרוקנטן ברונעם. ווי

אַזוי די כאַטע האָט אויסגעזען איז שווער צו באַשרייבן. דער עיקר אַז מיר האָבן באַקומען אַ דאַך מיט פיר ווענט. ווען עס האָט גערעגנט, איז אין שטוב געפלאָסן וואַסער. מיר האָבן ערגיץ־ווו געקריגן אַ פאַרזשאַווערטן פיר־פיסיקן אייזערנעם אויוון וואָס האָט זיך זייער גוט צוגעפּאַסט צו דער כאַטע. מיר האָבן זיך איינ־געאָרדנט, אין אַ שכן וואָס האָט געהאַט אַ קלייטל האָט מיר באַלד דערלאַנגט אַ ברייטן "באַנזשור". מיר האָבן זיך באַקאַנט און איך האָב באַלד געזען אַז ער איז זיך משער פאַרוואָס מיר האָבן פאַרנומען דעם פּלאַץ נעבן אים. ער האָט זיך פאַר מיר פאַרטרויט אַז זיין זון באַהאַלט זיך אויס ווייל די דייטשן ווילן אים שיקן אויף אַרבעט קיין דייטשלאַנד.

ברויט אן קארטן

צומאָרגנס האָב איך זיך אַריינגעכאַפּט אין דער בעקעריי אין אַ מאָמענט ווען עס זענען נישט געווען קיין קונים אין געשעפט. געטראָפן האָב איך דאָרטן אַ פרוי זיצן ביי דער קאַסע. זי האָט זיך געפּאָרעט מיט אַ פּעקל ברויט־קאַרטן מיט אַ פערדאגה'טן פנים. אויף מיין "גוטמאָרגן" האָט זי שטיל געענטפערט נישט אויפ־הייבנדיק איר קאָפּ. בשעת איך האָב געוואָלט צוריקגיין, האָט זי געוואָרפן אַ בליק אין מיין זייט און מיר געפרעגט וואָס איך וויל. כ'האָב נישט געהאַט די העזה צו רעדן ווייל איך בין נאָך געווען אונטערן איינדרוק פון איר פאַרכמאַרעטן פנים. איך האָב מיר געטראַכט אַז זי וועט מיר זיכער אָפּזאָגן. דאָך האָב איך אַרויס־געשטאַמלט אַז כ'וועל קומען מאָרגן.

אָנקוקנדיק מיין סעמיטישע פיזיאָנאָמיע האָט זי מיר העפליך געענטפערט: "עס וועט זיין די זעלבע זאַך היינט אָדער מאָרגן". דאַן האָב איך זיך ענטשולדיקט פאַר מיין דרייסטקייט און איר דערציילט אַז מיר באַהאַלטן זיך אין דער כאַטע ביי מ'סיע לא פארט, ווייל די דייטשן ווילן אונז אינטערנירן און אפשר קען זי מיר פאַרקויפן אַ ברויט אָן אַ קאַרטע. "זיכער, זיכער", האָט זי געענטפערט, "איר דאַרפט זיך נישט זשענירן. קומט ווען איר וועט באַדאַרפן".

און אַזוי בין איך געגאַנגען דאָרטן קויפן דאָס ברויט צוויי יאָר מיט דריי חדשים...

דערזען אַ דייטש

צווישן די שכנים פון אַרום אונזער כאַטע האָט זיך געפונען אַ פּוילישע פאַמיליע וועלכע האָט געאַרבעט אין אַ פאַבריק פינף הונדערט מעטער ווייט פון אונז. מיר האָבן זיי אויסגעמיטן ווייל מיר האָבן נישט געהאַט צו זיי קיין צוטרוי, און באַזונדערס צו דער פּאָליאַטשקע.

איינמאָל אַ זונטאגדיקן אָוונט ווען אַרום האָבן מיר געזעען ווי די מענער אין דער געגנט האָבן געשוירן די בלעטער פון די ביימלעך ביי די פלויטן און פרויען זענען געזעסן אויף די טראָטוואַרן נעבן די הייזער, איז מיר פינצטער געוואָרן אין די אויגן. איך האָב דערזעען אַ דייטש אַריינגייענדיק צו די פּאָליאַקן. מיר זענען געוואָרן דערשיטערט, צעטומלט און זיך נישט געקאָנט באַהערשן פון פחד. אַ גאַנצע נאַכט האָבן מיר געטראַכט: וואָס טוט מען? אָבער מיר האָבן נישט געקענט עטוואָס אויסטראַכטן ווייל מיר זענען געווען שוצלאָז. עס האָט אונז געמאַטערט דער צווייפל צי וועט מען אונז טון שלעכטס אָדער נישט.

דאָך האָבן מיר באַשלאָסן צו זוכן אַ דירה אין אַנ׳אַנדער געגנט. מיר האָבן זיך אַרויסגעלאָזט אין גאַס. מיין פרוי איז געגאַנגען צפון־זייט אין דער ריכטונג פון אַלנעי סו בוא און איך האָב זיך פּאַרקירוועט צו סעווראַן, אַ קליין שטעטל. איך האָב געשפּרייזט אין די גאַסן און געזוכט מיט נערוועזע בליקן צווישן די קאָלירנ־דיקע פּאַוויליאָנען און הייזקעס מיט באַבלומטע גערטנער. אָבער ליידער האָב איך גאָרנישט געפונען. איך האָב אַזוי געזוכט דריי שעה נאָכאַנאַנד און זייענדיק מיד זיך אַוועקגעזעצט אויפן עק טראָטואַר און געטראַכט: מאין יבוא עזרי?

צוויי קילא פלוימען

עס זענען דורכגעפאָרן פויערים אויף הויכע וועגענער, אָנגעלאָדענע מיט מייערן און בוראַקעס. די רעדער האָבן געסקריפּעט אונטער דער שווערער משא. מיין אויפמערקזאַמקייט האָט אַרויסגערופן אַ בוים, באַדעקט מיט גרינע בלעטער. ווען כ׳האָב זיך דערנענטערט האָב איך געזעען אַ מאַן אויף אַ לייטער רייסנדיק פלוימען פון דעם בוים. איך האָב זיך פּאַרהאַלטן נעבן בוים און אים געפרעגט אויב ער פּאַרקויפט די פלוימען. ״ניין, איך פּאַרקויף נישט. דאָס איז פּאַר מיין געברויך״, האָט ער מיר געענטפערט, ״אָבער אויב איר ווילט צוויי קילאָ, קען איך אייך פּאַרקויפן״. ״מסכים, זאָל זיין צוויי קילאָ״, האָב איך געזאָגט. אַריינגייענדיק אין גאָרטן האָב איך באַמערקט אַ הייזקע וואָס האָט אויסגעזען נישט באַוווינט. איך האָב אים גלייך געפרעגט אויב ער קען עס פּאַרדינגען פּאַר מיר אַלס דירה. ״אויף וואָס פּאַר אַ צייט?״ פרעגט ער. האָב איך אים געזאָגט אַז איך נויטיק זיך אין דעם ביזן סוף פון דער מלחמה.

״גוט״, האָט ער געזאָגט, ״איך וועל דיר געבן מאָרגן תשובה״.

״מאָרגן קען זיין צו שפּעט״, האָב איך געזאָגט.

״צו שפּעט?״ האָט ער זיך פּאַרוואונדערט.

״מיר ווילן זיך אויסבאַהאַלטן ווייל מיר האָבן מורא פּאַר די דייטשן״, האָב איך אים ערקלערט.

„א סע סאל באָש” האָט ער געזאָגט און אַ כעס האָט זיך באַוויזן אויף זיין פּנים.

ער האָט איבערגעלאָזט דאָס קיישל מיט די פלוימען און מיר געוויזן די צוויי ליידיקע צימערן. איך האָב אים געבעטן ער זאָל אַריינלייגן צוויי בינטלעך שטרוי און אַז מיר וועלן קומען אין אָוונט.

קומענדיק אַ היים האָט מיין פרוי געוואַרט אויף מיר ביים שכן וועלכער איז געווען אין אַ פריילעכער שטימונג. אַ פראַנצויזישן קריגס־געפאַנגענעם, אינטימער כריינט פון דער פּאָליאַטשקע, איז געלונגען צו אַנטלויפן פון אַ סטאַלאג. ער איז געווען אַ ווידערשטענדלער פון אַ גרופּע וואָס האָט געווירקט אויף דער פּראָווינץ. דעם דייטש איז דאָס נישט געווען פרעמד אָבער די זאַכן האָבן אים נישט אינטערע־סירט. מען האָט אונז פאַרזיכערט אַז מיר קענען זיין רואיק און מיר האָבן נישט וואָס איבערצוקלערן. מיר האָבן צוגעהערט די עצה און פאַרבליבן אויפן פּלאַץ.

אַ מעשה מיט א קאַפּעלוש

און איידער איך ענדיק, וויל איך נאָך באַשרייבן אַ נאַכט פול מיט שרעק וואָס מיר האָבן דורכגעמאַכט אין יענע צייטן. ווען נישט די טראַגישע אומשטענדן און דער פּחד פאַר די דייטשן וואָלט די זאַך גאָר געקלונגען קאָמיש.

איינמאָל, נאָך האַלבער נאַכט, ווען אַלעס אַרום איז געווען איינגעהילט אין אַ טיפן שלאָף, האָבן מיר דערהערט קלאַפּן אין טויער פון גאָרטן. דורך די ביימער און די פינסטערניש איז נישט געווען מעגליך צו זעען ווער עס שטייט אין דרויסן. מיר האָבן זיך קודם כל געגרייט אַריבערצוקלעטערן די מויער אויף יענער זייט גאַס. אַ לייטער איז דאָרט תמיד געשטאַנען כדי אַריבערצוגיין אין דער צווייטער זייט. די מוראדיקע שרעק האָט אויף אונז שטאַרק געווירקט און אונז צעטומלט.

ענדליך האָט זיך דאָס קלאַפּן איינגעשטילט. מיר האָבן נישט געקאָנט איינ־שלאָפן, זיך געדרייט אַהין און צוריק ביז דער טאָג האָט אויפגעוואַכט. דאַן, ווען אַ טויטע שטילקייט האָט געהערשט אַרום, דער הימל איז געווען פאַרוואָלקנט, האָב איך זיך אַריבערגעדראַפּעט דורכן פענסטער מיט גרויס פאָרזיכטיקייט, דער־נענטערט צו דער טיר פון גאָרטן און וואָס האָב איך געזען ?... אַ קאַפּעלוש איז געלעגן אויף דער ערד. דאַן האָבן מיר ענדליך פאַרשטאַנען די סיבה פון קלאַפּן ביי נאַכט. ווייזט אויס אַז דער שטאַרקער ווינט, וואָס האָט געווייעט ביי נאַכט, האָט אַראָפּגעבלאָזן דעם קאַפּעלוש פון אַ דורכגייענדן מאַן. דערפאַר האָט ער געקלאַפּט אין טיר אויף צו נעמען דעם קאַפּעלוש. דערווייל האָבן מיר דורכגעלעבט אַ נאַכט מיט שרעק.

דער סוף איז געווען אַז קיינער האָט אין פאָלגנדע טעג נישט געפאָדערט דעם קאַפּעלוש וועלכער איז געבליבן ביי אונז ביז נאָך דער באַפרייאונג...

יוסף ליפשיץ

מיינע לעצטע סטאציעס נאָך דער מלחמה

נאָך קנאַפּע זעקס יאָר פֿון וואַנדערונגען און נויט אַלס ציווילער און אַלס זעלנער, אין פּוילן און אין רוסלאַנד, ווען דער טויט איז מיר נישט איינמאָל געשטאַנען אין די אויגען און נאָכדעם ווי איך בין בדרך נס געבליבן לעבן (דאָס אַלץ ווערט דערציילט אין דער באַשרייבונג "פֿון אָלקוש 1939 ביז אָלקוש 1945") — בין איך אָנגעקומען אין מיין געבורטס־שטאָט. מיין ערשטער הויפּט־געדאַנק איז געווען זיך דערוויסן וואָס איז געוואָרן מיט אונזערע נאָענטע.

ביי דער ערשטער געלעגנהייט, באַלד נאָך מיין אָנקומען קיין וואַרשע אַלס זעלנער פֿון פּוילישן מיליטער, האָב איך מיר גענומען אַן אומלעגאַלן אורלויב און בין געקומען קיין סאָסנאָוויעץ. פֿון דאָרט בין איך דעמזעלבן טאָג אַריינגעפאָרן קיין אָלקוש.

נאָך פאָרנדיק אין דער באַן האָב איך זיך בעקאַנט מיט איינעם וואָס איז אויך געפאָרן קיין אָלקוש. אין יענע צייטן האָבן זיך די פּאָליאַקן נישט גוט באַצויגן צו דעם פּוילישן מיליטער. דער מאַן וואָס איז געפאָרן מיט מיר אין דער באַן האָט זיך געשאַרט צו מיר און אָנגעהויבן מיט מיר צו רעדן. עס האָט זיך באַלד אַרויסגעוויזן אַז ער פאָרט קיין אָלקוש אין פּאָליטישער דינסט און איז אַ ייד. ער האָט געהאַט אַן אַדרעס צו דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי אין אָלקוש. די פּאַרטיי האָט געהאַט איר זיץ־אָרט ביי מאָטל טעלערמאַן אין הויז. איך בין מיט אים אַרויפגעגאַנגען אין סעקרעטאַריאַט פֿון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי און אויבן האָב איך זיך דערוווסט אַז עס געפינען זיך איינצעלנע יינגע אָלקושער יידן. זיי האָבן דעמאָלט געוווינט אין אַ קליין צימערל ביי דעם פּלאַץ פֿון דער "טאַרגאָוויסטקע".

דוד גלייטמאַנ'ס אייניקל

נאָך גייענדיק פֿון דער באַן־סטאַציע אין שטאָט אַריין האָט מיך אָפּגעשטעלט, פּונקט אַנטקעגן יוסף קרוקס הויז, אַ יונגער בחור וועלכן כ'האָב בכלל נישט

געקאָנט. ער האָט געזאָגט אַז ער קען מיך. דאָס איז געווען דוד גלייטמאַנ'ס אַנ'אייניקל. דוכט זיך אַז ער איז געווען וועלוועלע גלייטמאַנ'ס אַ זון. ער האָט מיך אַרויפגעפירט צו זיך אין דער וווינונג וועלכע איז געווען גענוג גרויס אָבער ליידיק. ער האָט מיר געזאָגט אַז די וועכטערין זייערע האָט אים אויסבאַהאַלטן.

אַזוי ווי איך בין נישט געווען אויף אַ לעגאַלן אורלויב, האָב איך אַלס זעלנער נישט געקאָנט לאַנג בלייבן אין אָלקוש. טראָץ דעם האָב איך געהאַט גענוג צייט זיך צו באַקענען מיטן חורבן. די וואָס איך האָב דעמאָלט געטראָפן אין אָלקוש האָט מען געקענט אויפציילן אויף די פינגער פון איין האַנט. צווישן די געציילטע אָלקושער האָט זיך אויך געפונען מיין עלטסטע שוועסטער'ס טאָכטער.

איך בין אָנגעקומען אין דעם הויז ווו איך בין געבוירן און אויפגעצויגן געוואָרן. איך קלאַפּ אָן אין דער טיר און איך הער אַז מען ענטפערט מיר: "אַריין". איך עפֿן די טיר און איך זע פֿאַר זיך אַ פּאָליאַק וואָס פרעגט מיר וועמען איך זוך. איך האָב גאָרנישט געענטפערט, פערמאַכט צוריק די טיר און אַוועק.

מ'זוכט — אָן דערפאָלג

עטלעכע חדשים נאָכן צוריקקומען פון די פראָנטן, האָט מען אָנגעהויבן באַפרייען די עטלעכע יאָרגענג וואָס האָבן געהאַט דאָס גליק צוריק צו קומען לעבעדיקע פון דער מלחמה. נאָך זייענדיק אין וואַרשע אין מיליטער האָב איך געהערט אַז עס זענען דאָ יידישע קינדער וואָס זענען צונויפגענומען פון פאַרשידענע באַהעלטענישן, און אַז זיי זענען איינגעאָרדנט געוואָרן אין כאָזשווו (אויבער־שלעזיען) אין אַ ספּעציעלן הויז.

איך בין אַריינגעפאָרן אין דעם הויז אין כאָזשווו און האָב טאַקע געטראָפן דאָרטן קינדער אָבער ליידער נישט מיינס.

שפּעטער נאָכן דעמאָביליזירט ווערן האָב איך אויפסניי אָנגעהויבן צו זוכן אָבער אָן דערפאָלג.

אין סאָסנאָווצע האָב איך זיך אויך דערוווּסט ווי אַזוי מיין פרוי איז געוואָרן צוגענומען אין מיטן גאַס מיט אַ דערלויבעניש אין 1942 יאָר און איז גלייך דעפּאָר־טירט געוואָרן.

דאָס קינד איז געוואָרן אויסבאַהאַלטן מיט מיין פרויס שוועסטער ביזן 1944 יאָר. אַ סך שפּעטער האָב איך געטראָפן אַ סאָסנאָווצער אין פּאַריז. האָט ער מיר גענוי איבערגעגעבן ווי אַזוי מיין קינד איז געוואָרן צוגענומען דורך די דייטשן. נאָכן צונעמען מיין פרוי איז מיין קינד געבליבן מיט דער שוועסטער פון מיין פרוי און זי האָט געאַרבעט ביי דעם זעלבן סאָסנאָווצער. דאָרטן האָט זי אויך אויס־באַהאַלטן מיין קינד צוזאַמען מיט איר קינד. און זיי — די צוויי קינדער — זענען

צוזאַמען צוגענומען געוואָרן פון זיין שטוב ביי דער לעצטער אויסזידלונג פון די סאָסנאָווצער יידן אין 1944.

נאָכן דעמאָביליזירן בין איך געפאָרן נאָך סאָסנאָווצע. קיין ספּעציעלן אַדרעס האָב איך נישט געהאַט.

אין בענדין זייענדיק אויפן אַלטן מאַרק האָבן "אונזערע" פּאָליאַקן ביי אונז גאַנץ דרייסט זיך דערלויבט אויף אויסצוהאַקן די שויבן פון די פענצטער.

די זייער ווייניק אָפּגעראַטעוועטע יידן פון די לאַגערן, וואָס זענען געקומען צוריק נאָך פּוילן, אין זענען געווען זיכער אַז זיי וועלן וועמען טרעפן פון זייערע משפּחות, האָבן מאַסנווייז אויסגעוואַנדערט קיין דייטשלאַנד. נאָך אַמאָל אין די לאַגערן אַריין. שפּעטער בין איך אַליין אויך געפאָרן קיין דייטשלאַנד.

פרייע לאַגערן

דער ערשטער לאַגער ווו מיר האָבן זיך באַזעצט איז געווען דאָס טרויעריק באַקאַנטע בערגען־בעלזען. אין בערגען־בעלזען האָבן זיך געפונען עטלעכע לעבן געבליבענע אָלקושער לאַנדסלייט. אין בערגען בין איך נישט געבליבן לאַנג. איך האָב נישט געקאָנט איינזיצן אויף איין אָרט. איך האָב אַלס געמיינט וועמען צו געפינען. איך בין אַרומגעפאָרן איבער דעם מערדערישן דייטשלאַנד ביז מיר זענען געקומען קיין מינכען.

אין מינכען האָט זיך געפונען אַ ביוראָ וואָס האָט צוגעטיילט פּלעצער אין די אַרומיקע לאַגערן. אַריינקומענדיק אין ביוראָ האָט איינער פון אונזער גרופּע דער־קענט אין דעם הויפּט־שעף פון דעם ביוראָ זיינס אַ קאַפּאָ פון לאַגער. טראָץ דעם וואָס מען האָט נישט געגעבן מער קיין דערלויבעניש צוצושרייבן אין די נאָענטע לאַגערן אַרום מינכען האָט ער אונז יאָ געגעבן, ווייל ער האָט זיך געפילט אין עפּעס שולדיק.

מיר זענען אַריינגעפאָרן אין לאַגער פערענוואַלד. דאָרטן האָבן מיר נישט געטראָפן קיין סך אָלקושער.

אין פערנוואַלדער לאַגער איז פאַרהעלטנישמעסיק געווען שטיל. קולטורעל און אויך רעליגיעז. אין לאַגער זענען געווען צוויי רבנים, איינער אַ שוואַרצער און איינער אַ רויטער. דער ערשטער איז געווען פון דער אגודה; דער צווייטער פון מזרחי. אַז אַ מיידל האָט חתונה געהאַט און אַז זי האָט זיך אָפּראַזירט די האָר האָט זי באַקומען פון שוואַרצן רב פופציק דאָלאַר.

עס איז אויך געווען אַ קולטורעל מאָדערן לעבן. מען האָט געשפּילט יידיש טעאַטער. עס זענען פאָרגעקומען פאַרשידענע רעפעראַטן. עס איז אויך געווען צו גאַסט אונזער גרויסער יידישער שרייבער ה. לייוויק וועלכער איז אַרויסגעטראָטן

מיט אַ רעפעראַט. מיט אים איז אויך געווען אַ יידישע זינגערן פון אַמעריקע וואָס האָט געזונגען דאָס פּאַרטיזאַנער־ליד "זאָג נישט קיינמאָל אַז דו גייסט דעם לעצטן וועג".

מ׳וואַנדערט אויס

אין דער זעלבער צייט האָט זיך אָרגאַניזירט אַ גרופּע פון עטלעכע לאַגערן פון מינכענער געגנט וועגן שאַפן אַ מעגלעכקייט צו פאַרלאָזן די אויף סניי איינגע־אָרדנטע געטאָ־לאַגערן. עס איז אויך געשיקט געוואָרן אַ גרופּע פון עטלעכע מאַן קיין פּאַריז כדי געוויר ווערן ווי אַזוי עס וועט מעגלעך זיין איינצואָרדענען זיך דאָרט. שפּעטער זענען אויך געקומען צו אונז עטלעכע פּאַריזער יידן זיך אינטערע־סירן מיט אונז, אָבער עס איז גאָרנישט אַרויסגעקומען פון דעם.

מיט אַ צייט שפּעטער האָבן זיך געיאוועט ביי אונז אין לאַגער צוויי מענער פון פראַנקרייך וואָס האָבן געהאַט אַ פּריוואַטן אינטערעס... וועגן אַריבערפירן מענטשן קיין פראַנקרייך. אַ סך מענטשן איז נמאס געוואָרן דאָס לאַגער לעבן. אַזוי אַז עס איז אויף אַ גאָר שנעלן אויפן אָרגאַניזירט געוואָרן אַ גרופּע פון פופציק מאַן און מיר זענען מכלומרשט אויף אַ לעגאַלן אויפן געפאָרן קיין פּאַריז. אין דער גרופּע האָבן זיך אויך געפונען עלטערן מיט גאָר קליינע קינדער געבוירענע שוין אין פרייען לאַגער.

איך באַזעץ זיך אין פּאריז

מיר זענען אָנגעקומען קיין פּאַריז אין סאַמע הייסן וואַקאַציע סעזאָן (אויגוסט 1946). די מענטשן פון דער אָרגאַניזאַציע וואָס האָט אונז אַהער געבראַכט האָבן זיך גאַנץ גוט באַשעפטיקט מיט אונז. מען האָט געשאַפן פאַר אונז קודם כל פלעצער צום שלאָפן און באַזאָרגט אונז מיט קאַרטן אויף צו באַקומען לעבנסמיטל. דאָס איז געווען דאָס ערשטע יאָר נאָך דער מלחמה.

מען האָט אונז צוגעטיילט ספּעציעלע מענטשן וואָס זענען מיט אונז געגאַנגען אין די געהעריקע מלוכה־אַמטן און ערלעדיקט אַז מיר זאָלן ווערן לעגאַל און באַקומען די פּאַסיקע דאָקומענטן.

עס האָט נישט לאַנג געדויערט און עס האָט זיך געפונען אַן "אָפּנעמער" אויף מיינע הענט און איך האָב אָנגעהויבן אַרבעטן.

אַ קורצע צייט שפּעטער האָט מען מיר געמאַכט אַ משפּט (אונטער די אויגן) פאַר אַריבערגיין אומלעגאַל די גרענעץ. איך און כמעט אַלע אַנדערע זענען פאַר־משפּט געוואָרן אויף אַ געלט־שטראָף פון צוויי טויזנט פראַנק. איך האָב דעם שטראָף באַצאָלט.

שפעטער האָב איך זיך געזעגנט און אָפּגעמאַכט מיט מיין ארבייטס־געבער אויף אַ יאָר מיט אַ פארפליכטונג אַז ער וועט מיר באַשעפטיקן און איך וועל נישט פאַלן די מלוכה צו לאַסט.

ערשט אָנפאַנג 1947 האָב איך באַקומען אויף אַ קורצע צייט רעכט צו אַרבעטן. מען האָט מיר די ערלויבניש שפעטער פאַרלענגערט ביז איך האָב זיך אָפּגעזאָגט פון דער פוילישער בירגערשאַפט. און אַזוי האָט זיך פאַרענדיקט מיין אַרומ־וואַלגערן זיך אין משך פון אַכט יאָר.

ישראל צוקרמן

תלאות לאחר השחרור

ארבעה שניצלו

ברצוני להעלות על הנייר את דבר הינצלותם ממוות של ארבעה מאנשי אולקוש — ממש ברגע האחרון לפני שאולצו לצעוד ב"צעדת המוות" הידועה. היה זה בינואר 1945. הצבא הרוסי החל להתקרב ושומרי־המחנות הנאציים, ברצותם לכלות את שלא הספיקו עד אז, ציוו על הניצולים היחידים, שלא נשלחו עד אז לכבשן, לצעוד בצעדה שממנה נותרו רק מתי מספר.

באותם ימים נשארתי אני ובנימין וייצמן בחדר־החולים. תשושים מדי היינו משנוכל להשתתף ב"צעדת המוות". בנימין וייצמן נדון למוות אחר שכן עוד מעט עמדו להובילו לכבשן. לבוש היה בבגדים מנייר־אריזה למלט וחיכה לעגלת־המתים. אך הצבא הרוסי הקדים לבוא ולפתע מצאנו את עצמנו חופשיים.

התדהמה היתה גדולה. המעבר היה חד מדי ולא הצלחנו לעכל את התמורה שהתחוללה. עם השתחררותנו מעולם הרוצחים הנאציים, החלה להציק לנו השאלה הנוראה: לאן ללכת? מה לעשות? למי לפנות?

החילונו ללכת כשהננו שבורים ורצוצים מבחינה גופנית ונפשית, אנשים מעונים שאינם יודעים מה ילד יום אם כי חופשים לנוע לכל מקום. הקור היה אז בעיצומו. המשמרות הרוסיים עיכבו כל פעם את הנודדים, חקרו אותם לזהותם מתוך חשד שאלה הם נאצים מחופשים. לא פעם שאלו אותנו את השאלה המשפילה: איך זה נשארתם בחיים? אין לתאר את מצוקתנו הנפשית כשהיינו צריכים להסביר למה ובאיזו דרך ניצלנו.

כך נדדנו, עזובים ובלויים ממקום למקום, עד שהתקרבנו לסביבות בנדין. ירד עלינו הלילה, ליל שלגים וסופה, שעה שנכנסנו לפרווריה של אותה עיר שהיתה פעם קהילה יהודית מפוארת. כששוטטנו בעיר רצינו למצוא יהודי אך לא הצלחנו בכך. לבסוף החלטנו לגשת ל„דום דזיאדוב" (הבית ששימש אכסניה למחוסרי־בית) ושם מצאנו, לתדהמתנו ולשמחתנו, את פנחס פרסול ואת בנו, שגם הם נשארו בחיים כמונו.

מתקרבים לאולקוש

כמובן שנדברנו יחד לצאת למחרת היום לאולקוש. הדרך לאולקוש היתה הארוכה ביותר כי לבותינו החלו לפעום משהתקרבנו לעיר מולדתנו.

כשהגענו ארבעתנו לאולקוש, התחלנו לשוטט בחוצותיה. היה זה חודש פברואר. הקור היה עז. השוק היה מכוסה קרח, סופת שלג השתוללה ואנו איננו מאמינים למראה עינינו: אף אחד מאלה שעזבנו איננו. העיר זרה. ואיש אינו מכיר אותנו. פנחס פרסול הציע שנשקול את צעדינו להבא ונחליט מה עלינו לעשות. הננו פורצים בבכי מר וכל אחד מאתנו מנסה להרגיע את רעהו. ובינתיים — אין לנו מקום שבו נוכל להניח את ראשנו עם בוא הלילה. פרסול מציע שנפנה אל ד״ר קיציארסקי, המתגורר בבית פשחודסקי, ולאחר מכן נראה מה לעשות.

שמענו בקולו. החילונו לצעוד לעבר ביתו. עברנו דרך רחוב קראקובסקה. ידי רעדו מהתרגשות. הנני עומד ליד ביתו של ר׳ מוטל טלרמן ז״ל. רחוב זה היה הומה בשעתו מבני־נוער יהודיים. ועתה — אין כל זכר להם. הייתכן הדבר? — הננו שואלים את עצמנו — היכן נעלמו כולם?

כך דשדשנו ברחובות המושלגים והזרים עד שהגענו לדירתו של ד״ר קיציארסקי. הננו מתייצבים ליד הדלת ולבבותינו הולמים מפחד ומהשפלה.

הננו מקישים על הדלת וממתינים. הדלת נפתחה, ובפתח עמדה אשתו של ד״ר קיציארסקי המתבוננת בנו ואינה מכירה אותנו. אנו איננו מסוגלים להוציא הגה מפינו. ״מי אתם?״ היא שואלת. אך עד שהספקנו לומר משהו, יצא הד״ר קיציארסקי שהכיר תיכף את פרסול. ״אתה הוא זה?״ הוא מכריז. ״אלוהים שבשמים!״ מזדעקת אשתו.

צדיק אחד בסדום

בקול רועד ביקשנו שיתנו לנו רשות ללון לילה אחד. הד״ר קיציארסקי משיב לנו בחגיגיות: כל עוד אינכם מסודרים, תוכלו להישאר אצלנו כמה שתרצו. ואכן היה זה צדיק אחד ויחיד בסדום הכללית שמסביבנו.

הודינו לו מקרב לב על נדיבותו ויחסו האנושי והוא מסר לידינו את טרקלינו ואמר: כאן יהיה החדר שלכם! הרגישו עצמכם כמו בבית! ניתנו לנו לבנים והלכנו להתרחץ. העזרה שהגיש לנו עד שהסתדרנו באחד הבתים באולקוש, כפי שאספר להלן, העמידה אותנו על רגלינו והחזירה לנו את צלמנו האנושי. ייזכר־נא לטובה האיש האציל הזה, שהחזיר לנו, ולו במעט, את האמונה באדם.

לאחר ימים אחדים לשהותנו בביתו של קיציארסקי, הועמד לרשותנו ביתם של הורי אברהם לוזר. בבית זה החילונו במעין חיי־קומונה של שארית־הפליטה האולקו־שאית ובו רצינו לרכז את כל השרידים האחרים שניצלו דרך־נס כמונו, הארבעה.

מצאנו זאת כחובתנו הקדושה להפוך את הבית למקום מקלט לשרידי השואה מיוצאי עיירתנו.

החילונו לאסוף מיטות־ברזל, כלי מטבח ורהיטים אחדים. לאט לאט החלו לספק לנו מזון אם כי בצמצום. כדי להשיג ככר לחם צריכים היינו לקום בשעה חמש בבוקר. אך כל זה לא הרתיע אותנו כי בלבנו פיעמה התקווה כי עוד מעט יגיעו עוד ועוד ניצולים. כל יום הגיעו שניים־שלושה אולקושאים ועד סוף מרס אותה שנה מנתה שארית הפליטה שלנו כ־40 איש. ברצוני לציין את המסירות הרבה שהראו פנחס פרסול ובנימן וייצמן, שלא חסכו עמל כדי לקיים את הבית ולהפכו למקום מקלט לניצולים המעטים.

החיים היו קשים מאוד. המזון היה בצמצום. קשה היה להשיג פחמים להסקה. העזרה שקיבלנו מה״ג׳וינט״ לא הספיקה אך סיפוק רב גרמה לנו העובדה שהננו מקבצים בכוחותינו הדלים את שארית־הפליטה האולקושאית ועושים למען שיקומה האנושי והיהודי.

שעון־הקיר

ימים אחדים לאחר הגיעי לאולקוש פגשתי את קוריצק, חתנו של שווינטק. תוך כדי הבעת השתתפות בצערי ובמה שאירע לי ולבני משפחתי, הוא מציין שהיה שכן שלנו ומספר כי בדירתנו השתייר שעון־הקיר. הדייר, הגר בדירה שלנו, מצא אותו ארוז. דבריו הרשימו אותי והחלטתי לבוא למקום ולראות את השעון. סיפרתי על כך לחברי בנימין וייצמן ואמרתי: הנה היום אוכל לראות במו עיני את החורבן. הוא הציע לי ללוות אותי אולם הודיתי לו על רצונו הטוב והחלטתי ללכת למקום לבדי. שפתי דובבות תפילה שיינתן לי הכוח לעמוד בנסיון. יצאתי לדרך לבדי. בצעדים חרישים ואיטיים עברתי דרך רחוב קראקובסקה בעודי משתדל שהנוצרים האולקושאים לא יכירו אותי.

כשהגעתי לשער הבית העפתי מבט על החצר הארוכה. מתוך ביתו של אלי גלייטמן יצא כומר צעיר. הוא הסתכל בי, מדד אותי במבטו שאמר ללא צל של ספק: מה פירוש הדבר? אתה חי עדיין?

התקרבתי לבית והסתכלתי במרצפות של החצר שעליה התרוצצתי בימי נעורי. הכל נראה לי עתה זר. דממה בכל. עוד מעט ונדמה לי שאני שומע את קולה של אמי הקוראת: שרוליקל!... ראשי מסתחרר עלי ואני מפנה את מבטי לעברים וכולי מדוכדך. במאמצים על־אנושיים הגעתי עד הדלת. נשען אל הקיר הנני מחפש את המזוזה. הנני מקרב את ידי הרועדת למקום המשוער ואכן הבחנתי במקום שבו תלויה היתה פעם המזוזה הגדולה. לפתע הרגשתי כי נשימתי מתקצרת, ברכי רועדות, ובכוחותי האחרונים פתחתי את הדלת. אך לא עמד לי כוחי להיכנס דרכה

שכן צנחתי ארצה, מתעלף. עודני שוכב על הרצפה שמעתי קול צעקתן של נשים שהגישו לי מים כדי להשיב את רוחי. השתדלתי לקום והנני מתיישב. בינתיים הגיעו שכנים שהחלו לשאול: מי הוא האיש? מאין יכולת לדבר, הנני נותן סימנים בתנועות־יד כדי לומר שהוקל לי. והנה מופיע שייגץ קטן, כבן חמש־עשרה המכריז: זהו ז'יד (יהודי), זהו ז'יד! רק אז חזר אלי מעט כוח הדיבור וכששיני נוקשות זו בזו סיפרתי מי אני וכי בבית זה התגוררה משפחתי עשרות בשנים, אבא, אמא, אחים ואחיות, משפחה גדולה שהיתה ואיננה... וכי ברצוני לראות את ביתי פעם אחת, זאת הפעם. תוך כדי כך הנני מרגיע אותם שאין אני רוצה מהם דבר.

הדיירים משתתקים והנני מביט על סביבי. מתוך הדומיה — כך נדמה לי — בוקע קול הזמירות של אחי אברהמ'לי השר: אלי, אלי למה עזבתני? מהחדר השני נשמע תקתוקו של השעון, בקצבו הרגיל, השקט כמימים ימימה, כאילו לא נשתנה דבר. הנני קם ממקומי ומבקש מהדיירים שירשו לי להיכנס לחדר השני כדי לראות מקרוב ולמשש במו ידי את שעון־הקיר שהיה שלנו משך עשרות בשנים. הרשות ניתנה לי והנני ניגש לשעון. בהתקרבי אליו ובהושיטי ידי להחזיק בו, איני יכול להשתלט על רגשותי והנני פורץ בבכי שאליו מצטרפים כל הנוכחים.

כשעזבתי את המקום השמיע השעון שנים־עשר צלצולים חדים שהיו כה ידועים לי. היתה זו שעת צהריים.

זה היה מגעי האחרון עם ביתי שחרב.

קולונל יהודי מצבא הסובייטים

בינתיים הגיע לעיר בית־חולים של הצבא הסובייטי, שהתמקם בבית הספר שליד תחנת־החשמל הישנה. בבית־חולים זה שכבו חיילים פצועים. באחד הימים הופיעו בביתנו איש־צבא ואשה בעלת דרגה דומה. הגבר הציג את עצמו כפלדמן בעל דרגה של קולונל והאשה — שמה גרשקה.

השניים התיישבו והחלו לשאול למצבנו, האם איננו רעבים ללחם. במיוחד התענין בגורלנו הקולונל פלדמן שהסתכל בנו, כשדמעות בעיניו, והבטיח שיעזור לנו במצוקתנו ככל שיוכל. הודינו לו והוא הלך לדרכו. בימים שלאחר מכן עזר לנו הקצין הסובייטי היהודי הזה ככל שיכול. הוא היה מבקר אותנו תכופות ודאג לכל מחסורנו. הוא היה מעין אפוטרופוס שלנו, בן בית וידיד נפש.

באחד הימים נקראנו להופיע בפני קצין־העיר הרוסי. בנימין וייצמן ואני התייצבנו בפניו. הקצין הודיע לנו כי בשוק החדש יש חדרים נוספים ושאל אותנו אם אנו זקוקים להם. השיבונו לו כי מוטב לנו להישאר בעיר עצמה. אגב הציע לנו לבדוק את הדירות שהציע לנו משום שבהן התגוררה קודם העילית של ה"ווהרמאכט" והס.ס. שמענו בקולו ויצאנו למקום בלוויית חייל רוסי. כשהגענו למקום והחייל

פתח את הדלת, החלו לבותינו לפעום בחוזקה. בתוך הבית מצאנו רהיטים כבדים, מיטות יפות, תמונות של נאצים ונתברר לנו כי במקום התגורר גאולייטר. לקחנו כמה מכסים למיטה ועמדנו לצאת. באותו רגע נתקל מבטנו במגירה של אחד הארונות. ניגשתי לפתוח את המגירה אך קשה היה להזיזה. התאמצנו שנינו לעשות זאת וכשהצלחנו לפתוח את המגירה נתגלתה לנגד עינינו "מגילת אסתר". וייצמן לקח לידו את המגילה כדי להיווכח אם אינו חולם בהקיץ. הוא הסיר את קופסת־הפח שבה היתה המגילה עטופה ועליה פתק מודבק. קראנו את הכתוב בגרמנית: Juden Gebetsrolle כלומר מגילת־תפילה של יהודים.

פורים תש"ח

קשה לתאר במלים את התרגשותנו למראה הגילוי הזה, ביחוד כשאותו יום היה יום תענית אסתר, כשבערב אמורים יהודים לקרוא את המגילה. החייל הרוסי לא הבין את התפעלותנו מארוע בלתי רגיל זה. הוא שאל לסיבת התרגשותנו ואנו הסברנו לו.

לקחנו עמנו את המגילה וחזרנו לביתנו. כשסיפרנו לדרי הבית את מה שקרה לנו והראינו את המגילה, הגיעה התרגשותם של הניצולים לשיאה. אכן, קרה לנו נס. נזכרנו בימים השלווים שלפני המלחמה ובבתינו ההרוסים. השעה היתה שתיים אחה"צ. שכבתי לנוח קצת מההתרגשות שפקדה אותי ובו ברגע הופיע ידידנו פלדמן. קמתי ממיטתי וסיפרתי לו את דבר המגילה. הוא הסתכל במגילה מבלי להוציא הגה מפיו. כנראה שלא היה בכוחו לדבר. דמעות עמדו בעיניו.

משנרגע קמעא אמר לנו: יקירי, אם קרה נס כזה, אין זאת כי אצבע אלוקים היא. משום כך אבוא אליכם אני, הקולונל פלדמן, ואקרא בפניכם את המגילה. התכוננו, איפוא, והערב אבוא אני ואשתי.

כמובן שהתכוננו לאותו פורים ראשון, לאחר שנות האימים. לא קל לתאר את המתיחות הנפשית. נזכרנו ביקירנו שנרצחו על ידי הנאצים וקיווינו שנשמותיהם תבואנה גם הן להשתתף בקריאת מגילת פורים של הניצולים המעטים, שהם עתה אנשים חופשיים.

בערב הגיע פלדמן ואשתו. התברר שמוצאה ממשפחת רבנים מאומסק. הוא היה לבוש במדים יפים ועל חזהו אותות הצטיינות. באמצע החדר עמד שולחן ארוך. הגברים גמרו להתפלל מעריב והנשים עטופות בצעיפים שחורים. הכל ממתינים בחרדה ובמתיחות לרגע קריאת המגילה על ידי קצין סובייטי גבוה שהוא מבני עמנו. ד"ר פלדמן עטוף טלית, לידיו הגברים ומאחוריהם הנשים. הוא מתחיל לקרוא את המגילה בלבביות וברגש עד שכל הנוכחים, הנזכרים בבתיהם שנחרבו, פורצים בקול בכי אדיר הסוחף את כולם. הנוכחים השבורים בגוף וברוח נותנים פורקן

להרגשת הסבל והמצוקה ולתקוות לעתיד. הד״ר פלדמן גם הוא נסחף בבכי הכללי אך משתדל להבליג על רגשותיו. הוא פונה אלינו ומבקש מאתנו שנירגע ונתן לו לקרוא את המגילה.

לבסוף מתחיל להדהד בחדר קולו הערב בניגון המסורתי הידוע: ויהי בימי אחשוורוש...

הנני מסתכל לתוך המגילה ואיני יכול להירגע. ד״ר פלדמן, בהשתתפות בנימין וייצמן, ממשיכים בקריאת המגילה.

☆

החוויה הזאת אין לתארה במלים ומן הראוי שידעו עליה. וכי מילתא זוטרתא היא? שני יהודים מאולקוש מצאו ערב פורים מגילת אסתר לקרוא בה, והבעל־קורא היה לא אחר מאשר קצין יהודי גבוה מהצבא הסובייטי.

תיזכר־נא אפיזודה מרנינה זו וידער־נא עליה הדורות הבאים.

אבוי לי, תם הכל... היתה אומה
והיא איננה עוד, היה היתה
אומה והיא אינה... חסל!

(מתוך ״השיר על העם היהודי שנהרג״ ליצחק קצנלסון)

הווי
הימים ההם

א. פודולסקי

קווים לדמותו של חותני
יוסף טנדלר הי"ד

בעל שחרית ומוסף בראש השנה היה וביום הכפורים פתח ב„כל נדרי" ונעל בנעילה, ואם החסיר הש"ץ איזו תפילה בבית המדרש, השלימה בבית הכנסת שממול. בעל קול נעים וחזק היה. למרות שכמעט וכלו כוחותיו, אפשר היה לשמוע ממרחק רב את קולו בעת תפילת נעילה. הרבה שנים עזר לידו בנו בכורו ר' יודל ז"ל. אותו ר' יודל נשוי ואב לילדים היה הניח את בני ביתו ובא לעזור לאביו כ„משורר" במקהלה. מעורב בין הבריות ומחסידי חנצין היה ר' יוסף ז"ל. לא הניח תענית ציבור ואף ביום שהשיא בו בן או בת היה צם. עשה צדקה וחסד בכל עת. זאת ועוד: במעשה הצדקה שלו השתדל להבין את הזולת. השתדל למנוע פגיעה קלה בנפש רעהו. ואם מישהו מלקוחותיו היה מפסיק את קניותיו אצלו ונתעורר החשד שמא בגלל אי יכולת לפרוע חוב הוא עושה זאת, היה מביא את סחורתו לביתו.

היה מראשוני באי בית המדרש. עזר כנגדו היתה זוגתו חנה רחל ע"ה, אשה כשרה, צנועה ובעלת מידות טובות.

מוצא אני לחובה לסיים באפיזודה אחת שנשארה חרותה בזכרוני: כשנפרדנו ממנו בשעת עליתנו ארצה, משאלה אחת היתה בלבו: שיישלח לו קומץ עפר מאדמת הקודש, כדי שיניחו למראשותיו בבוא היום. אך ליום זה לא זכה. איש שעשרות משנותיו הקדיש להבאת בני עירו לקבר ישראל, הוא עצמו לא זכה לכך. באין קבר או מצבה ישמשו טורים אלה ציון לדרך חייו.

שלמה (בן חיים־דוד) גראסמאן

מיין זיידע ישעיהו גראסמאן ז״ל
(שיע מויערעד)

ווער האָט אים נישט געקאָנט אין עלקיש? אַ ייד עטוואָס העכער פון מיטל־ווּוקס, די פּלייצע אַ ביסל איינגעבויגן, שטענדיק אַ פּאַרטראַכטער, מיט אַ שטילן שמייכל פון אַ חכם. דער ערשטער און עלטסטער יידישער מויערער אין עלקיש.

צוליב דעם, און אַ סך אַנדערע אייגנשאַפטן איז כדאי אים צו דערמאָנען און צו פאַרגעדענקן.

מיין זיידע איז געבוירן געוואָרן אין 1848 אין דער אַלטער יידישער שטאָט עלקיש. זיין פאָטער, מיין עלטער־זיידע הייסט עס, האָט געהייסן ״משה דער שמש״ פון דער שול, וועלכע האָט אויך געהאַלטן די מקווה.

אין די דאַמאָלסדיקע צייטן איז דאָס געווען אַ שטיקל יחוס און אויך געווען פאַרבונדן מיט בוי־קענטנישן ווי: רעמאָנטן פון שול־בנין און אויך די מקווה מיט אירע דאַמאָלסדיקע איינריכטונגען. און דאָס האָט אויפגעוועקט ביי מיין זיידן שוין פון קינדוויז אָן, זיינע כמעט אַלגעמיינע פעאיקייטן צו אַ סך פאַכן און ספּעציעל צו מויערריי אין וועלכער ער האָט זיך הויך קוואַליפיצירט פון זיך זעלבסט.

זיין ״עזר כנגדו״

אגב דאַרף מען צוגעבן אַז דער זיידע וואָלט אפשר גאָר גרויס אויפגעוואַקסן ווען נישט אַ אומגליק וואָס האָט אים געטראָפן אין די בעסטע, שענסטע יאָרן זיינע: ער האָט גליקלעך חתונה געהאַט, זייענדיק אַלט בלויז זיבצן יאָר, מיט אַ פרוי, אויך אין זיינע יאָרן וואָס האָט געשטאַמט פון דעם גרויסן פאָלקס־רבין ״דודל לעלאווער״ זצ״ל. פון דער היים האָט זי געהייסן חיה־לאה אַדלער. זי איז געווען געבילדעט, קלוג, געקאָנט לערנען און ווי מען דערציילט געפאָרן אַמאָל אין שליחות קיין פּעטערבורג זיך משתדל זיין פאַרן יידישן שטעטל עלקיש.

די באָבע מיינע האָט פיל בייגעהאָלפן אויפצוּוועקן דעם זיידנס גרויסע פאַך־

פּעאיקייטן, אָבער לײדער, נאָכן געבױרן אים פינף געראָטענע זין, פלוצים געשטאָרבן אין די בליענדסטע יאָרן, אַלט זײענדיק בלויז 25 יאָר.

דעם זיידנס שטענדיקע פּאַרטראַכטקייט און זוכענישן האָט אויף אים געווירקט אײנצופירן פאַרשידענע נײעסן פון דער ברײטער וועלט אין שטעטל אַרײן. אַזוי, אַז אַ חוץ מויערײ האָט ער אײנגעפירט אײנע פון די ערשטע סאָדע־וואַסער פאַבריקאַציע; ער איז געווען דער ערשטער פאָטאָגראַפיסט — נאָך אויף נאַסע קלישן, ווען בײ פאָטאָגראַפירן זיך האָט דער מענטש נישט געטאָרט זיך רירן כמעט אַ פערטל שעה.

ער פלעגט אויספירן מיט זײנע פעאיקע זין די שענסטע ארכיטעקטאָנישע אַרבעטן אין די פּאַלאַצן פון די דאמאָלסדיקע פריצים, קונסט־מאַלערײ אויף די ווענט און נאָך פאַרשידענע נײע טעכנישע עקספערימענטן אין פאַך. אַלע זײנע זין האָבן פון דעם עטוואָס געיירשנט און ווײטער זיך פאַרפּולקאָמט.

געבויט די פאבריק

פון דעם אַלעמען איז לײדער קוים געווען אויף פּרנסה אין שטוב. אַלע זײנע זין האָבן חתונה געהאַט און זיך צופאָרן אין די גרויסע שכנותדיקע שטעט: בענדין, סאָסנאָוצע — ערציענדיק אַ ווײטערן דור פון בוי־פאַכלײט, וועלכע האָבן מיטגעהאָלפן בויען די צוויי דערמאָנטע יידישע שטעט.

און אָט אַזוי אַרום, אין די ערשטע יאָרן פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט איז זיך געקומען קײן עלקיש אַ װינער־דײטש, אַ קאַפּיטאַליסט מיטן נאָמען "װעסטן" און אײנגעקויפט אַ שטיק וואַלד נעבן דער באַן־סטאַציע בכדי אויפצובויען אַ גרויסע פאַבריק פאַר בלוי־געפעס. און ער, דער דײטש, האָט גערופן דעם זײדן מײנעם אַלס דעם בעסטן מויערער פון שטעטל און געמאַכט אים פאַר אײנעם פון די מײסטערס פון זײן פאַבריק, אַזוי, אַז דער זײדע מײנער הײסט עס, איז פאַקטיש געווען דער, וואָס האָט געלײגט דעם ערשטן גרונט־שטײן פון דער פאַבריק וואָס איז דערנאָך באַרימט געוואָרן אין דער גאַנצער וועלט און האָט שפּעטער געגעבן פּרנסה כמעט פאַר דעם גרעסטן טײל פון שטעטל.

אַזוי האָט מײן זײדע ערליך געאַרבעט אַלע יאָרן אין דער פאַבריק "ביגיע כפּיו", שטיל, בכבוד און פלוצים אָפּגעשטאָרבן בײ דער אַרבעט אין יאָר 1925, אַלט זײענדיק 77 יאָר. איבערגעלאָזט האָט ער אַ שײנעם נאָמען מיט וועלכן דאָס דאמאָלסדיקע עלקיש דאַרף שטאָלץ זײן: אַ ייד אַ מויערער. דערמיט האָט ער אין יענע צײטן אַדורכגעבראָכן דעם פאַרהאַסטן גלות׳דיקן שאַבער־מאַכער געשטאַלט אין די אויגן פון די גוייִשע שכנים.

שיע מויערערס אייניקלעך

מיר דאָ, זיינע געבליבענע אייניקלעך און אוראייניקלעך, וואָס האָבן זיך געראַ־טעוועט נאָכן גרויסן חורבן און די וואָס געפינען זיך דאָ נאָך פון דער דריטער און פערטער עליה, זענען ממשיך זיין גראדן און נוצלעכן וועג פאַר אונזער לאַנד אַלס בוי־פּאַכלייט. דעריבער זאָל זיין געבענטשט זיין גרויסער פּיאָנערישער אָנפאַנג, ווייל היינט, ברוך־השם, ווען איך קוק מיך צו ווי אונזער אייגן לאַנד בויט זיך, — דאַכט זיך מיר אויס אַז אָט די אַלע מויערערס וועלכע שטייען אויף די רושטאָוואַניעס און די וואָס בויען פאַבריק־בנינים זענען אַלע "שיע־מויערערס־אייניקלעך" וואָס מערן זיך און וואַקסן אין די שווערע טויזנטער. כן ירבו.

אָט דאָס איז דער פאַרדינטער "יזכור" נאָך מיין זיידן און זיין לעבעדיקע מצבה.

ל. בלומענפעלד, פּאַריז

טיפּן פון יענע צייטן

שמעון שטארק ז״ל

אונזער קאָנטשאַפּט האָט דאַטירט פון חדר. איך האָב דאַן געגעסן "טעג" ביי מיין משפּחה. מיינע עלטערן האָבן דאַן געוווינט אין דאָרף (שולעשאָוו).

ווינטער, אין די פינצטערע אָוונטן, פלעגן שמעון שטאַרק מיט נאָך אַ חדר־ייִנגל, וועלכער איז געווען גליקלעך צו האָבן אַ לאַמטערנדל, מיך באַגלייטן דורך דעם לאַנגן חושכדיקן הויף צו דער מומע רבטשע ווו כ׳האָב געהאַט מיין אכסניה. אַ פּחד האָט אונז אַרומגענומען, ווען איינער פון דער חברה פלעגט דערציילן אויס־טערלישע מעשיות וועגן שדים וואָס שפּאַצירן אין חצות דורך דעם שוואַרצן הויף וועלכער האָט געפירט צו דער שול.

שפּעטער האָבן מיר זיך באַגעגנט אין מזרחי לאָקאַל ווו זישע סאַנדזער ז״ל האָט געלערנט און קאָמענטירט תנ״ך און אויך ביי געזעלשאַפטלעכע אַרבעט, "פּאָסטעמפּ", "מוזע", ווו ער איז געווען זייער אַקטיוו, באַזונדערס פאַר יידיש לשון.

ער איז געווען אַ אינטעליגענטער סאָציאַליסט מיט אַ רייכן קוואַל פון וויסן, אַ וואַרעם יידיש האַרץ, און גלייכצייטיק רעליגיעז — אַ זאַך וואָס אין יענער עפּאָכע האָט זיך נישט געלאָזט דערקלערן.

מיר האָבן זיך תמיד געפּלפּולט אין פילאָזאָפישע מיינונגען, געחקרנט, דיסקר טירט מיט אונזערע באַגרעניצטע השגות וועגן געטלעכקייט.

אין יענער צייט איז אויך פאָרגעקומען אַ פאַרביטערטער קאַמף פון די "שומרי שבת" וועלכע האָבן געמאַטערט אומרחמנותדיק די יוגנט. פון דער צווייטער זייט האָט מען פאַרשפּרייט דאָס שפּריכוואָרט אַז "רעליגיע איז אָפּיום" וואָס מיר האָבן נישט באַגריפן.

אין די דרייסיקער יאָרן איז שמעון שטאַרק געוואָרן אויסגעוויילט אַלס דאָזאָר פון דער קהילה. ער האָט געזוכט אַריינצוברענגען אַ ביסל אָרדענונג אין שטעטל. מיר זענען פאַרבליבן האַרציקע פריינט און קאָרעספּאָנדירט ביז דער לעצטער מינוט.

ער איז אומגעקומען אין אָשוויץ. כבוד זיין אָנדענק.

מאיר ווייצמאַן דער בעל תוקע (מאירל רב אלתרס) ז"ל

אַ אויפריכטיקער גאָטספאַרכטיקער, ערלעך פרום, אַ ייד בן תורה, וועלכער איז געזיצן טאָג און נאַכט און געלערנט אין בית המדרש. איינגעטונקען נאָר אין סאַמע רוחניות.

פאַרן אָנהויב פון די תקיעות איז דער עולם שוין געווען אַ דורכגעדרינגען מיט אַ טיפן עקסטאַז. אַלעמענס בליקן זענען געווען געווענדעט צום בעל תוקע. אַז מען האָט אָנגעקוקט זיין איידעלן צאַרטן בלאַסן געזיכט, האָט זיך געשאַפן אַ געפיל פון צוטרוי און זיכערקייט, אַז ער איז דער שליח ציבור, און איז באַרופן זיך אויס־צוטענהען מיטן רבונו של עולם, און זיכער וועלן זיינע תקיעות דערגיין ביז צום כסא הכבוד... שטייענדיק אויפן בעלעמער צווישן די גבאים און בעל קורא, פאַר־הילט אין זיין טלית איבערן פנים, מיט פערמאַכטע אויגן שאָקלענדיק לייכט מיטן קאָפּ, האָט דער בעל תוקע פאַטעטיש מיטן פולן האַרץ און לירי־ש־דראַמאַטישן טאָן אַרויסגעזאָגט דעם ערשטן פּסוק: מן המיצר קראתי יה... דער געשפאַנטער עולם פלעגט מיט התלהבות ענטפערן: קולי שמעת. טרערן האָבן געגומען פליסן פון זייערע אָנגעשטרענגטע אויגן און פון עזרת נשים האָבן זיך געהערט געוויינען און יאָמערדיקע זיפצערייען אין לשער. נאָך אַ קליינער פויזע האָט זיך דער עולם צוריק איינגעשטילט און דער בעל קורא האָט פאָרגעזאָגט: תקיעה, שברים, א.א.וו. און דער בעל תוקע האָט מיט גרויס טאַלאַנט געבלאָזן אַלע תקיעות.

שטייענדיק פאַרזינקען אין זייערע מחזורים האָבן די מתפללים אויסגעהערט די תקיעות און געגלויביט, אַז היינט וועט קומען די ישועה.

נאָכן ענדיקן די תקיעות האָט דער עולם ווייטער פאָרגעזעצט דאַוונען מוסף, אָבער די בחורים האָבן פרייער אָפּגעעטעמט. ס'איז זיי לייכטער געוואָרן אויף די נשמות. מיט סודותפולע נייגעריקייט האָבן זיי געכאַפּט אַ בליק אויף די אויס־

געפוצטע שיינע מיידלעך, וועלכע זענען געשטאַנען ביי די אָפענע פענצטער און זיך צוגעהערט צום שופר־בלאָזן.

יצחק חזן (יצחק לייכטער) ז״ל

איך וויל דערמאָנען אַ עוולה וואָס האָט פּאַסירט אין אָלקוש פון יענער תקופה, און איז פאַרבליבן ביי מיר אומפאַרגעסלעך און געמאַכט זייער אַ שלעכטן רעש אין שטעטל. דאָס איז געשען ווען יצחק חזן איז געווען געצוווּנגען צו פאַרלאָזן זיין חזנות, צוליב חילוקי דעות מיטן רב ז״ל בנוגע דעם נידריקן לוין וועלכן יצחק פלעגט באַקומען פון דער קהילה הגם די באַפעלקערונג איז געווען מיט יצחק חזן, און אפילו מאַניפעסטירט אין דער שול אַז ער זאָל באַקומען אַ העכערן לוין. לײדער איז דער רב געווען זייער מעכטיק. ער האָט געדראָט עטלעכע דאָזאָרעס פון דער קהילה, אַז אויב זיי וועלן נישט אויספירן זיינע באַפעלן, וועט ער אָנווענדן מיטלען וואָס וועלן ברענגען שאָדן סיי דער קהילה, סיי זיי פערזענלעך.

יצחק לייכטער איז געווען פון די מאָדערנע חזנים, אַ סימפּאַטישער מענטש, מיט אַ ליבלעכן שמייכל אויף זיין פּנים און אַ צוגעפוצט עסטעטיש רונדיק בערדל. ער איז געווען זייער באַליבט ביי דער באַפעלקערונג, און האָט באַזיצט אַ אויסער־געוויינלעכע שיינע שטימע, געדאַוונט מוספים מיט אַ אויסשטודירטן כאָר אין דער שול. זיין דאַוונען האָט מען פאַרגליכן צו די בעסטע קאָנצערטן. זיין זינגען מיטן כאָר האָט פאַרשאַפט אַ גייסטיקע הנאה, און די מרה שחורה פלעגט פאַרשווינדן. פון כל נדרי ביז נאָך נעילה האָט ער מיט טאַלאַנט אַקצענטירט יעדעס וואָרט, רירנד געזאָגט די פסוקים, און געזונגען ליריש הארציקע ניגונים, וועלכע האָבן דערוועקט אַ אומבאַשרייבלעכן ענטוזיאַזם ביי די מתפללים, און באַזונדערס ביי די פרויען וועלכע זענען געווען פילבאַר ביי כל נדרי, נתנה תוקף, און נעילה.

אין כאָר האָבן אָנטייל גענומען די פאָלגנדע פערזאָנען: יהושע בירענבוים, ישראל־לייב פריילעך, אלי חנן ראָזענבלום ז״ל, שמעון פרידמאַן (ישראל), שמחה קאַרצפעלד (אַמעריקע) און דוד זאַבערמאַן (פראַנקרייך).

די זעלבע חברים זענען געווען טעטיק אין דראַמאַטישן קרייז. זיי האָבן געשאַפן אַ געזאַנג קלוב, מיט דער איניציאַטיוו פון י. ל. פריילעך און שמעון פרידמאַן. ס׳איז געוואָרן פאַרשפּרייט דאָס יידישע ליד. אין אַלע שטובן האָט מען דאָן געזונגען לידער פון ביאַליק, רייזן, קיפניס, ראָזענפעלד, ווינטשעווסקי און אַנדערע.

ידידי דאַפנער (בעל שחרית) ז״ל

געווען איז דאָס אַ ייד מיט אַ הדרת פּנים, אַ בעל הביתישע שיינע באָרד וואָס האָט אַרויסגערופן דרך ארץ. אַ פרומער חסיד, ליב געהאַט אַ בליק צו טאָן אין אַ

בלעטל משניות, געהאַט אַ חוש פאַר הומאָר. תמיד שמייכלדיק און זאָגנדיק שאַרפ־זיניקע פאָלקסווערטלעך. זיין רעדן איז געווען ענלעך צו אַ דעקלאַמאַציע.

ראש השנה אין דער שול ווו ער האָט געדאַווענט שחרית, האָבן אים אינטער־געהאָלפֿן דער כאָר פון יצחק חזן, ווי אויך זיינע זין אליעזר און ראובן ז״ל. מאַיעסטעטיש פלעגט ער זיך דערנענטערן צום עמוד. מיט זיין הייסער מתיקות־דיקער שטימע פלעגט ער אינטערפרעטירן די זינגענדיקע תפילות (״מכלכל חיים בחסד״) און רעציטירן וואָרט וואָרט נאָך וואָרט (״ובכן תן פחדך״), וועלכע האָבן גערירט די הערצער פון די מתפללים.

כ׳דערמאָן מיך זיינע מלווה מלכות וועלכע ער פלעגט איינאָרדענען, און די גוטהאַרציקע מומע רבטשע פלעגט דערלאַנגען כיבוד, צו די פאַרבעטענע משפחות און געסט.

גאָר פריילעך איז געוואָרן ווען דער פעטער ידידי האָט גענומען זינגען דעם המבדיל.

יוסל טענדלער (בעל שחרית) ז״ל

ראש השנה אין בית המדרש! עס האָבן געברענט ביים עמוד גרויסע ליכט; דער עולם פאַרזינקען אין מחשבות, אַ טייל מתפללים מיט צער׳פולע אויסדרוקן. אַלע האָבן געדאַווענט מיט גרויס כוונה שחרית.

די שטימונג איז געווען אָנגעשטרענגט, אין דרויסן האָט זיך די זון געשפּילט מיט די וואָלקנס, ס׳האָט זיך געפילט דאָס אָנקומען פון הארבסט. אליע שמש האָט אַ קלאַפּ געטאָן אין שולחן אויפן בעלעמער: שאַ, שאַ! דער עולם האָט זיך איינ־געשטילט, נישט מער געהערט קיין שאָרך.

באַגייסטערט איז געשטאַנען אין דער זייט יוסל טענדלער ז״ל, אָנגעטאָן אין ריין ווייסן קיטל, דער טלית אַריבערגעוואָרפן איבערן קאָפּ, האַרציק אינטער־געברימט אין דער שטיל: הא, הא, הא! פון רגע צו רגע, אַ טאָן העכער און העכער, דער עולם איז געוואָרן אומרואיק צוקוקנדיק ווי יוסל געסטיקולירט מיטן פאַרדעקטן קאָפּ, און פלוצים, הגם יעדער האָט פון פאָרויס געוווּסט וואָס דאָ וועט פאָרקומען, האָט יוסל אַרויסגעשריגן מיט אַ אויסערגעווענלעכער שטורמישער קראַפט, פון העכסטן טאָן, דעם ״המלך״ וועלכער האָט אָפּגעהילכט אין גאַס.

דער בית המדרש מיטן עולם האָבן אַ ציטער געטאָן פאַר שרעק, די באַלייכטנדע הענגלייכטער האָבן זיך אַ שאָקל געטאָן. די קלענערע חברה האָבן גענומען וויינען פאַר פחד. נאָך אַ ווײַלע שטילשווייגן האָט זיך יוסל דערנענטערט מיט לאַנגזאַמע טריט צום עמוד ווו זיינע זין יידל און שמואל דוד ז״ל האָבן אים אונטערגעהאָלפן אויסצוזינגען די פסוקים.

דער עולם זייענדיק צוגעשמיט אויף די פלעצער, וואַרטנדיק ביז יוסל וועט פאַרזעצן די ווייטערדיקע תפילות, איז נאָך געווען אונטערן איינדרוק פון דעם שטאַרקן אויסגעשריי "המלך", וועלכער איז זיכער געפלויגן צו די הויכע הימלען, און וועט אויסבעטן פאַר אַלעמען אַ גוט יאָר.

אברהם יצחק גרויער ז"ל

אַ פארטגעשריטענער רעליגיעזער יידישער אינטעליגענט, מיט אַ קולטורעלן רכוש. ער האָט געהערט צו די אַריסטאָקראַטישע פערזענלעכקייטן פון די גדולי הדור אין יענער תקופה. אַ גרויסער מומחה פון תנ"ך, תמיד געלערנט, געלייענט, און שטודירט די ביבל. זיין רייכע ביבליאָטעק איז געווען אויסגעפילט מיט רומ"ל ספרים, אַ גרויסע צאָל יידישע ביכער, דובנאָווס און גרעצס יידישע געשיכטע, רוסישע און פוילישע ווערק, פאַרשידענע זשורנאַלן כמעט פון דער גאַנצער וועלט, צווישן אַנדערע אויך אַ העברעאישע צייטונג. ער איז געווען אַ אָנהענגער פון ציוניזם. אויף זיינע אייגענע הוצאות געלאָזט זיך שרייבן אַ ספר תורה.

די חשוב'ע דיכטער הלל צייטלין און בימקא ז"ל, אַ דורכפאָרנדיק אָלקוש, האָבן באַזוכט אברהם יצחק גרויער.

נאָכן באַזייטיקן יצחק חזן, האָט דער רב ז"ל איינגעלאַדן אברהם יצחקן צו דאווענען מוסף אין דער שול. באין ברירה איז ער געווען געצוווּנגען מחמת ס'איז נישט געווען קיין אַנדערער. זייענדיק אַ גרויסער בעל מנגן האָט ער זיינע הארציקע מעלאָדיעס געזונגען מיט טאַלאַנט. זיינע תפילות האָבן דערוועקט געפילן פון פרייד, בטחון און האָפענונג. צוגעהאָלפן צו זיין דערפאָלג האָבן זיינע זין ברוך און שלמה, כאָרשאַפנדיק פאַר די מתפללים אַ נחת רוח. זייענדיק אַ בעל יסורים, איז ער געבליבן צוגעשמיט צום בעט ביז זיין טויט.

יוסף קרוק ז"ל

אַ פאָלקסטימלעכער בעל הביתישער ייד, ענערגיש, געדאַווּנט איילענדיק נערוועאיש, אָבער התלהבות'דיק־הארציק און אָנגענעם. טיילמאָל פלעגט ער טוישן זיין טאָן אויף אַ מאָנאָטאָנישן מאָטיוו, פון אַ־מעט און אומרו. תיכף האָט ער מאדולירט זיין שטימע מיט אַ ליידנשאַפטלעכן גרימצאָרן, רעציטירענדיק מיט אַ צעצויגענעם ניגון וועלכער האָט געטרייסט און געמוטיקט.

צו דער גינסטיקער שטימונג האָבן מיטגעווירקט זיין זון יקותיאל און ש. פרידמאַן, (וווינען אין ישראל) און דערמיט פאַרגרעסערט דעם גענוס פון די מתפללים.

אלתר פעלטשער

אַלטער ראטמענטש, אַ באַשיידענער פּראָגרעסיווער ייד, תמיד געלעזן צייטונגען. אַ מאָדערנער בעל הבית. עראָפּעאיש געקליידעט, מיט אַ עסטעטיש געשוירן בערדל, האַלב ערנסטן שמייכל. רעלאטיוו רעליגיעז. פאַרנומען אַ פּלאַץ ביי דער מזרח וואַנט אין בית המדרש. געווען פּאָפּולער ביי דער יידישער באַפעלקערונג. ספּעציאַליסט צו היילן קריזשעס, קלעפּן ביינקעס און פּיאַווקעס אונטערן אויער... ביי נישט פאַרמעגליכע פאמיליעס פלעגט ער זיך אָפּזאָגן צו נעמען באַצאָלט פאַר זיין טרחה. אַלס פעלטשער איז ער געווען צוגעטיילט צום שטאָטישן שפּיטאָל, ווו ער פּלעגט ביי אומגליקספאַלן, אין דער אָנוועזנהייט פון אַ דאָקטאָר, פאַלמעסן טויטע. בעת די צוזאַמענשטויסן אין באַלקאַנישע לענדער האָבן יידן געהאַט אַ טבע אַריינצוקומען אין זיין רעזורע, צו הערן נייעס פון דער וועלט, פרעגענדיק: ר׳ אַלטער, ס׳איז אמת, אַז מען שלאָגט זיך דאָרט אויף די באַלקאָנען (באַלקאַנען) ?

מאצוך אין אלקוש

דער פרימאָרגן האָט זיך נאָר וואָס אָנגעהויבן אויסשיילן פון דער פינצטערער נאַכט. גייענדיק אין חדר צו עקיבא געצלן, פלעגן מיר תמיד וואַרטן אין מאַרק אין ראָג פון דער סטאַק גאַס, אויף אַנדערע חברה. אויפן טראַטואַר זענען געשטאַנען צוויי יידן — פרענקל און פראבאלאווסקי — וועלכע זענען געווען אויפן וועג צו גיין אין בית־המדרש דאַווענען און געקיביצט צווישן זיך. פּלוצים איז אָנגעקומען אַ פּערזאָן מיט אַ וואַליזע אין האַנט, שוואַרץ געקליידעט, מיט אַ ברייטן קאַפּעלוש אויפן קאָפּ, דינע קנייטשן אויפן שטערן, געווישט האָט ער מיט אַ ווייסן טאַשנטיכל זיין רויט פּנים פון שווייס. ער האָט אויסגעזען מאָדנע. געשפּאַנט מיט שנעלע טריט צום פּלאַץ ווו די בעלי־עגלות פּלעגן וואַרטן אויף פּאַסאַזשירן צו פירן צו דער באַן־סטאַציע.

די צוויי יידן זענען געוואָרן אינטריגירט, און האָבן כסדר נאָכגעקוקט. מיר האָבן גענומען דעם וועג צום חדר. אַריבערגייענדיק דעם מארק זענען מיר געבליבן שטיין ביי די פורמאַנעס.

דער פרעמדער מאַן, עטוואָס נערוועזיש, האָט זיך געווענדעט צו איינעם פון די פורמאַנעס, צו יצחק מאירן (דער טויבער איטשע־מאיר). מיר האָבן דערזען אַז יצחק־מאירן געפעלט נישט דער עסק וואָס די פערזאָן האָט פאַרלאַנגט פון אים.

דער פרעמדער, קוקענדיק אויפן שיינעם צאַפּלדיקן פערדל וואָס האָט נישט געקענט שטיין אויף איין אָרט, האָט זיך דערנענטערט צו יצחק־מאירן, און אים איינגערוימט עטלעכע ווערטער. פון איבעראַשונג איז יצחק־מאיר צוריקגעשפּרונגען. צעעפנט זיינע האַלב פאַרמאַכטע אויגן, נישט געענטפערט, זייער לאַנגזאַם אויפ־

געבינדן דעם זאַק מיטן האָבער פֿון פֿערדל, צוגעוואָרטשעט. אַרונטערגעוואָרפֿן דעם זאַק אַרינטער דעם געזעס, אַרום געשפּרייזט אַרום זיין ברישטשקע. נאָך אַ קורצע הפסקה האָט ער אַ העפֿליכן ווונק געגעבן צום פּאַסאַזשיר ער זאָל פֿאַר־נעמען פּלאַץ אויף זיין ברישטשקע. דאַן האָט ער זיך אויך אַרויפֿגעכאַפּט, אַצי געגעבן מיט די לייצעס, אַ שמיץ געטאָן מיט דער בייטש, צוגעמרוטשעט מיט אַ „וויאָ" און פֿאַרשווינדן אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג.

דאָס שטעטל איז דאַן געווען באַשעפֿטיגט מיט טעגליכע דאגות. קיינער האָט נישט געוווּסט, אפֿילו די אַנדערע פֿורמאַנעס וועלכע האָבן נישט געזען יצחק־מאירן אַ גאַנצן טאָג האָבן אויך נישט גערעדט צווישן זיך. עטליכע טעג שפּעטער האָט מען פֿאַרשפּרייט אַ ידיעה אין בית־המדרש, אַז אויף דער רוסיש־עסטרייכישער גרעניץ איז פֿאַרהאַלטן געוואָרן אַ גלח וועלכער איז געקומען פֿון אַלקוש. יידן האָבן זיך געוווּנדערט: פֿון אַלקוש? ווער קאָן דאָס זיין דער בעל־עגלה וואָס האָט באַגלייט אַ גלח ביז דער גרעניץ? ס'האָט נישט לאַנג געדויערט און פֿרענקל און פּראַבאַלאָווסקי האָבן זיך משער געווען אַז דאָס איז אַוודאי געווען יצחק־מאיר. יידן אין בית המדרש האָבן געהאַט פֿון וואָס צו רעדן. האָבן געזוכט צו וויסן וויפֿל האָט יצחק־מאיר פֿאַרדינט פֿאַר דער רייזע. יעדער איינער האָט אַרויס־געזאָגט אַנ'אַנדערע סומע. פֿון צווישן די דיסקוטאַנטן האָט אַ יידל אַזאָג געגעבן אַ פֿאַנטאַסטישע סומע וואָס איז געווען איבערטריבן אָבער נאַאיווע האָבן צוגעגעבן אַז יצחק־מאיר האָט געהאַט אַ גוט פֿאַרדינסטל. מען דערקענט דאָס אויף זיין פּנים.

אַזוי האָט זיך די רכילות אַרומשפּאַצירט אין שטעטל פֿון איינעם צום צווייטן ביז עס איז צוגעקומען צו יאָסל טאָטערס פּלוניתטע וועלכע האָט זיך צעהיצט און געשריגן מיט איר מענה לשון: „יאָסל, יאָסל, ווו ביסטו געווען ווען דער פּאַסאַזשיר איז געקומען אין מאַרק? פֿאַרוואָס האָסטו נישט גענומען דעם פּאַסאַזשיר? פֿאַר־וואָס האָסטו צוגעלאָזט דעם טויבן איטשע־מאיר? ווער ווייס וויפֿל אַזאַ מאַן, אַזאַ הייליקער גלח, האָט באַצאָלט פֿאַר דער רייזע?"

„מיין שקאַפּע איז אים נישט געפֿעלן געוואָרן", האָט יאָסל זיך פֿאַרענטפֿערט פֿאַר זיין ווייב. „נו יאָסל, זעסט, כ'האָב דיר שוין פֿון לאַנג געזאָגט אַז דיין שקאַפּע טויג נישט, זי שטייט מער ווי זי גייט. פּרעסט פֿאַר זעקס".

אַ געוויסן אָוונט, צווישן מנחה און מעריב, האָט מען פֿאַרשפּרייט אַ קלאַנג אַז די פּאָליציי וועט אַרעסטירן יצחק־מאירן אין צוזאַמענהאַנג מיטן צופֿירן דעם גלח צו דער גרעניץ. פֿריינט האָבן געעצהט יצחק־מאירן ער זאָל זיך אויסבאַהאַלטן ווייל די פּאָליציי וועט אים באַשולדיקן אין מיטהעלפֿן צו אַנטלויפֿן. אַנדערע יידן האָבן אים געראַטן ער זאָל זאָגן תהילים, געבן צדקה אָרימע מענטשן, ער זאָל פֿאַסטן יעדן דאָנערשטיק. שבת נאָכן דאַווענען, אַרויסגייענדיק פֿון שול, האָבן

זיך די ווייבער געסודעט. פון צווישן די ווייבער האָט זיך איין יידענע צעהיצט און געשריגן: ווער האָט אים געהייסן פאָרן מיט אַ גלח צו אַלדע גוטע יאָר? מען וויל אַריינרייסן אַ וועלט. אַלעס איז צו ווייניג. דערפאַר האָט אים גאָט געשטראָפט. אַ שיינע ריינע כפרה אויף אים. זאָל ער גיין אין קרימינאַל.

דאָך האָט זיך ס׳שטעטל באַרואיקט. יצחק־מאיר, זייענדיק אַ עקשן, האָט קיינעם נישט געענטפערט. פּלוצים האָט די פּרעסע געמאָלדן, אַז דער גלח מאצוך איז געפאָרן פון טשענסטאָכאָוו מיט דער באַן קיין אָלקוש. און פון אָלקוש איז ער געפאָרן ביז צו דער גרעניץ טשעבינע ווו ער איז פאַרהאַלטן געוואָרן דורך דער פּאָליציי, וועלכע האָט געפונען אין זיין וואַליזע, צווישן אַנדערע חפצים, די ברילי־אַנטענע אויגן פון דער הייליקער מאַריע וואָס ער האָט אַרויסגעגנבעט אין דאָרטיקן קלויסטער. דעם נאָמען פון בעל־עגלה האָט מען נישט דערמאָנט. שפּעטער איז מאצוך פאַרמשפּט געוואָרן אויף עטלעכע יאָר תּפיסה. אין דער זעלבער תקופה איז באַפרייט געוואָרן מנדל בייליס פון דעם צוגעטראַכטן בלבול ביי דעם באַוווּסטן עלילת־דם פּראָצעס. די באַפרייאונג איז געווען דאַן אַ גרויסע מפּלה פאַר די אַנטיסעמיטן און האָט אַרויסגערופן אַ פרייד אין דער יידישער וועלט.

אין יענער צייט איז געווען באַרימט דער יידישער ספּאָרטסמאַן פון וואלקעס, בראַצקי. נאָך אַ אינצידענט מיט אַ געגנער, אַ קריסט, האָט ער אויסגעשריגן: מאצוך גניע, אַלע בייליס זשיע (דאָס הייסט: מאצוך פוילט אָבער בייליס לעבט).

לאַנגע יאָרן האָבן זיך יידן באַנוצט מיט די דאָזיקע ווערטער ביי יעדער פּראָוואָקאַציע פון אונזערע אַנטיסעמיטישע שכנים.

לשנה הבאה בירושלים

יום כּפּור ווען דער עולם האָט זיך געגרייט מיט פאַרכטיקייט צו נעילה, אַזוי ווי באַשולדיקטע אין אַ פּראָצעס וועלכע וואַרטן ציטערדיק דער ריכטער זאָל זיי צוטיילן ס׳לעצטע וואָרט פון פּסק דין, דאַן איז אין אַ זייטן־ווינקל אין בית המדרש געשטאַנען אַ ייד. זיין נאָמען איז מיר נישט פאַרבליבן אין זכרון, אַ גבירישער קבצן. פאַרקליידעט אין אַ קאָמישער זשיפּיצע, קליינע רויטע אויגן פון גאַנצע נעכט תהילים זאָגן, מיט אַ שוואַרצע ברייטע געקרייזלטע באָרד, נאָר אַרויס־געזען זיין שפּיציק נעזל, מיט האַלב פאַרמאַכטע אויגן. זיין מויל איז געווען פאַר־שטעלט מיט זיינע געדיכטע וואָנצעס, טיף פאַרזינקען אין זיינע מחשבות. נאָך עטלעכע מינוט טראַכטן, אַריבערגעצויגן זיין טלית איבערן קאָפּ, לייכט איבער־געשפּרינגען, אייליק ליידנשאַפטליך געמורמלט די תפילות; געקלאַפּט אין טיש מיט זיין קליינע פויסט, באַגלייט מיט געסטיקולאַציעס.

פון צייט צו צייט אַרויסגעשיקט פון אונטערן טלית אַ אָנגעוויייטיקטן יידישן קרעכץ ווען דער חזן האָט געענדיקט וואָלט געסטייעט פאַרן גאַנצן עולם. ווען דער חזן האָט געענדיקט "לשנה הבאה בירושלים" האָט ער מיט ווילדע קולות וואָס זענען פאַרשלינגן געוואָרן דורך די מתפללים, צענדליקער מאָל איבערגעחזרט: לשנה הבאה בירושלים. אַ מידקייט איז אים באַפאַלן, איינגעדרימלט, אַ חלום איז אים אַ דורך אין זיין דמיון.

שוין אַ האַלבן יאָרהונדערט ווו ער שטייט אויפן זעלבן אָרט, מיט די זעלבע תפילות. זיין פאָטער האָט דאָ אַ גאַנץ לעבן פאַרבראַכט. זיין זיידע, עלטער זיידע.

אינסטינקטיוו האָט ער געפילט אַז זיין ישועה איז נישט ווייט, ער דאַרף נאָר אויסשטרעקן זיין האַנט. אָט אָט איז אַלץ גרייט צו נעמען. ביי גאָט איז אַלס מעגליך, אויב נישט יעצט, אפשר שפּעטער, מאָרגן, נאָך אַ יאָר, ס'וועט שוין קומען.

נישט אַוועקנעמענדיק זיינע בליקן פון מחזור האָט ער געבלעטערט, איבער־געבליקט פאַרשידענע פסוקים און ווייטער געשעפטשעט זיינע סודותדיקע תפילות: לשנה הבאה בירושלים!

ל. ב.

דערשלאָגענע און באַוולהטע

יענקעלע וואַסערטרעגער

פֿאַרטאָג ווען די פֿאַרגייענדיקע לבֿנה האָט זיך אומבאַמערקט צעשווימען אין די הימלען, האָט יענקעלע וואַסערטרעגער אויף דער שנעל אַרייַנגעכאַפּט זייַן דאַוונען און געאײַלט צו טראָגן די עמערס וואַסער. תּמיד זיך געשראָקן אַז זייַן היטל אויפֿן קאָפּ זאָל זיך נישט איבערקערן... וואַסער האָט ער געטראָגן נאָר צו רייַכע בעלי בתּים, און אויף קרעדיט. געהאַט אַ תּאווה צו באַרירן די הענט פֿון מיידלעך, מיט אַ שמייכל אויף זייַן רונדיקן פּנים און טיפֿע לאַכנדיקע אויגעלעך, האָט ער זיך געשדכנט צו מיידלעך, אָנגעבאָטן די עלטערן צוטראָגן וואַסער טויזנט מאָל, צוויי טויזנט...

קיינמאָל נישט געדענקט ווען ער דאַרף פֿריִער אָדער שפּעטער טראָגן וואַסער. איינמאָל זיך פֿאַרגעסן און צופֿיל געטראָגן אַז אַלע פֿעסער זענען געוואָרן איבערפֿולט... אַ צעיאַכמעטער פֿלעגט יענקעלע צוריק שלעפּן די עמערס וואַסער, און רעדן צו זיך: ראָחטשע איז מיר שולדיק פֿאַר 300 מאָל, מאַנטשע דאַרף מיר באַצאָלן פֿאַר 400 מאָל...

זייַן היים איז געווען דער בוידעם ביי זייַן ברודער, געשלאָפֿן אויף זעק. זעלטן אַראָפּגעצויגן זייַנע בגדים. עסן האָט ער צונויפֿגעזאַמלט ביי זייַנע בעלי בתּים, און עס געהאַלטן אויפֿן זעלבן בוידעם ווו די מייַז האָבן אויך פֿאַרזוכט פֿון די מאכלים. פֿלעגט ער מאַכן אַ אַלאַרם און אויפֿוועקן די שכנים.

זייַן מויל איז תּמיד געווען אין באַוועגונג. זייַנע גרעסטע דאגות זענען געווען די מלבושים. באַקלאָגט זיך שטענדיק: ס׳קאָסט טייַער דאָס אָנטועכץ. זייענדיק קרענקלעך קאַרג, האָט ער קיינמאָל נישט אויסגעגעבן אַ גראָשן. דאָך איינמאָל אין אַ שטאַרקן ווינטער האָט ער געוואָלט קויפֿן אַ קורטקע געשטעפּט אויף וואַטע. געחשבנט וויפֿל מאָל וואַסער ער וועט דאַרפֿן טראָגן אויף צו באַצאָלן פֿאַר אַזאַ מלבוש, 1000 אפֿשר 2000 מאָל.

טאָג איין טאָג אויס, פֿאַרבייגייענדיק דעם שניידער (שטאַרק), נישט באַוויזן

צו פרעגן וויפל עס דאַרף קאָסטן. האָט ער זיך דערמאַנט: ס׳איז טייער. זיינע געדאַנקען זענען געווען פאַרנומען מיטן וואָרט טייער, ס׳איז טייער... אין אַ פראָסטיקן טאָג לויפט ער ווילד צום שניידער: נו איפל ווילסטו זאָלסט מיר אויפ־נייען אַ גוטע קורטקע? ברייט, זייער ברייט, פון הינטן טראָג איך אַ צווייטע זשיפּיצע, מיט אַ קאַפּטאַן, שבת טראָג איך מיין טלית אונטער דער זשיפּיצע. זאָלסט נייען 5 מאָל, דאָפּלט אַהין און צוריק, נישט פאַרגעסן... אָבער יענקעלע האָט זיך ווידער דערמאָנט: ס׳איז טייער, ס׳איז טייער.

אַזוי האָט יענקעלע זיין גאַנץ לעבן פון פרי ביז שפּעט אין אָוונט געטראָגן די שווערע עמער וואַסער. ביז אין איין טאָג האָבן גנבים צוגערויבט זיין אָפּגעשפּאָרט פאַרמעגן פון זיינע צענדליקער יאָרן שווערע פראַצע.

איציק טשעלנע

אַ שווייגענדיקער, קיינמאָל נישט גערעט. אפילו ווען ער האָט געוואָלט עטוואָס פרעגן אָדער ענטפערן, האָבן זיך זיינע שווערע דיקע ליפּן קוים באַוויגן. פון נידריקן וווקס, דיק, זייער קרעפטיק. אַ רויטע צווייעקיקע באָרד. פאַרוואַקסענע אויגן. זיין זיך־אָרט איז געווען ביי די ניימאַרקס אין אַ שטאַל. זעלטן זיך געוואַשן, ווען ס׳האָט גערעגנט האָט ער זיך אויסגעטאָן האַלב נאַקעט, הנאה געהאַט. דער רעגן וועט אַלעס אַראָפּשווענקן.

באַוואָפנט מיט אַ טאָרבע שמאַטעס און שטריק אַרום זיין קערפּער. דאָס האָט אים נאָך מער צוגעגעבן צו זיין דיקייט. קורצע הענט, קורצע פינגער וועלכע מ׳האָט נישט אַרויסגעזען, מחמת די אַרבל פון זיין בגד זענען געווען זייער לאַנגע. אַרויפגעשאַרצט די אַרבל, אַריבערגעוואָרפן אַ שטריק אויף זיין אַקסל, גענומען דעם דישעל אונטערן אָרעם און געשלעפּט אַ וואָגן אויף צוויי גרויסע רעדער מיט קוילן, אָדער זעק מיט תבואה. ווען נישט די ברייטקייט פון זיין קערפּער, האָט געדוכט פון דערווייטנס אַז אַ זעקסיאָריק קינד שטייט ביים וואָגן.

צו זיין גאַרטל שטריק איז געווען צוגעבונדן אַ מעסער מיט וועלכן ער האָט געשניטן ברויט. יעדן פרימאָרגן ווען די זון איז נאָר געווען פאַרהילט אונטערן האָריזאָנט, האָט איציק געטריבן אָקסן מיט קעלבער צום שעכט הויז. אויב אַ אָקס האָט זיך פאַרגליסט צו שפּאַצירן רעכטס, אָדער לינקס, האָט איציק אַ צו געטאָן ביים שטריק מיט אַ קראַפט אַז די הערנער האָבן זיך פאַרבויגן... אַ פאַרעקשנטער אָקס פלעגט אָנהויבן לויפן איבער די גאַסן, זיך אויסבאַהאַלטן אין דער בעקעריי ביי וואַלדמאַנען (מאכעווער בעקער), זיך צעבאַלעוועט, צעטראָטן אַלעס...

איציק האָט אַרומגענומען מיט זיינע קירצע הענטלעך דעם קאָפּ פון אָקס און אַרויסגעבעטן פון געשעפט. אַ חברותא קונדסים האָבן געשפּאַסט, נאָכגעשריגן:

"איציק, האָסט פאַרלוירן אַ בהמה! איציק, ווען וועסטו דיך קעלבן? איציק טשעלנע".

איציק האָט זיך פאַרהאַלטן מיט זיין אָקס. קוקנדיק מיט האַלב־פאַרמאַכטע אויגן אויף דער מחנה יינגלעך... פון זיין ברייט פנים האָט מען באַמערקט אַ ליידנ־שאַפטלעכע פאַרביטערונג. שנאה, פראָטעסט קעגן דער גוזעלשאַפט...

זיינע פאַרמאַכטע ליפן האָבן אומבאַמערקט געשעפטשעט: נו, אַז כ'בין אַ גלגול... ווער איז דער שולדיקער?

מאיר צעבולאש

באַגינען ווען דער טאָג איז נאָך געווען איינגעהילט אין פינצטערניש, האָט ער זיך געשלעפט אין בית המדרש אַריין, צוגעהאַלטן די צוויי פאָלעס פון זיין לאַנגער קאַפּאָטע, בכדי נישט צו פאַלן, עלנט, פאַרנאַכלעסיקט, באַעוולט פון דער נאַטור, קורצזיכטיק ביזן לעצטן גראַד. גערופן האָט מען אים "מאיר צעבולאַש" מחמת ער האָט ליב געהאַט ציבעלעס. געשמאַק געקנאַקט מיט זיינע גרויסע ציין, טרערן האָבן באַגאָסן זיין זויער פאַרקרימט פנים. באַלעקט זיך ווי נאָכן אָפּעסן אַ הינדיק... איבערגעווישט זיין מויל מיט די לאַנגע אַרבל פון זיין בגד... נאָענט צו שטיין נעבן אים איז נישט געווען אָנגענעם.

אין די ווינטערדיקע טעג האָט ער זיך געוואַרעמט ביים הויכן קאַפּל אויוון, איינגעשלאָפן און שטאַרק אונטערשנאַרכעט, מאַכנדיק אַ רעש אין בית המדרש. צווישן מנחה־מעריב פלעגן די קליינע חברה שפּאַסן: מאיר צעבולאש, מאיר כלב, מאיר, ווילסט אַ ציבעלע? דאָס האָט געשטערט דעם שלום צווישן מאירן און די קליינע חברותא.

איין אָוונט ווען מאיר האָט גוט איינגעשלאָפן, האָבן די חברה אים באַגאָסן מיט אַ עמער וואַסער. מאיר, זייער אַ דערשראָקענער, האָט זיך אויפגעכאַפּט. נישט וויסנדיק וואָס דאָ איז פאַרגעקומען. אָבער הערנדיק ווי די לאַבוזעס שטיקן זיך פון געלעכטער, האָט ער פאַרשטאַנען, פון וועמען ס'איז געקומען דער קאַלטער שפּאַס. אַ צעיאַכמעטער פלעגט ער שעלטן מיט אויסטערלישע קללות. דער עולם האָט געוואָלט אים באַרואיקן, אָבער דאָס האָט ליידער נאָך מער צערייצט זיינע קראַנקע נערוון. אַ אומבאַקאַנטער כוח האָט זיך אין אים דערוועקט. געשפּרונגען איבער טישן און בענק, געפאַלן, און ווייטער געלאָפן, מיט היסטערישע קולות געשריגן: וואָס ווילט איר פון מיר? וואָס ווילט איר פון מיר?

נישט מעגלעך געווען אים צו צוימען. פאַר מורא האָט זיך דער עולם דער־ווייטערט פון בית המדרש.

אַ פאַרמאַטערטער איז ער געפאַלן אויף דער ערד. די בחורים וועלכע האָבן

געלערנט אין בית המדרש, האָבן זיך צוריקגעקערט בשתיקה, טרעפנדיק מאירן איינגעדרימלט, מיט אַ הייזעריקער שטימע, אומפאַרשטענדלעך איבערחזרנדיק: „וואָס ווילט איר פון מיר?” ליגנדיק מיט אויסגעשטרעקטע פויסטן, ווי ער וואָלט זיך וועלן פאַרטיידיקן קעגן די שטיפערס און אפשר אויך קעגן דער אומגערעכטיקייט פון זיין פאטאלן גורל.

משוגענער יאַקאָב מיטן פאַרפום

פון וואַנעט ער איז געקומען האָט קיינער נישט געוווּסט. קיינער האָט זיך אויך נישט אינטערעסירט מיט אים; מיטן אויפגאַנג פון פרימאָרגן באַווייזן זיך אין גאַס, מיטן אָנקומען פון דער פינסטערער נאַכט איז ער פאַרשוווּנדן, אָן אַ באַשטימט וווין־אָרט.

אַ הויכער, מיט אַ לענגלעך פאַרמאַטערט פּנים, אויסגעלייגטע פאַלדן, וואָס האָבן אויסגעזען עלטער ווי ער, געל בלאַס, שרעקיקע רויטע אויגן, אָנגעברוגזט אויף דער וועלט. מאָדנע לאַנגע הענט, אויסגעצויגענע לאַנגע פרויען־פינגער, אָנגעטאָן אין אַ דרייפערטלדיקע מאַרינאַרקע. ליידנשאַפטלעך ראמאנטיש, באַמיט זיך תמיד צו געפונען אין געזעלשאַפט פון מיידלעך. מיט זיינע ווילדע בליקן האָט ער אָנגעוואָרפן אַ שרעק אויף די מענטשן, וואָס האָבן געזוכט אים אויסצומיידן. בכדי צו אימפּאנירן די פריילינס האָט ער אַרויסגעצויגן פון זיינע פולע קעשענעס פלעשער מיט פאַרפום...

דערציילט אין וועלכע שטעט ער האָט פאַרבראַכט, מיט פערזענליכקייטן זיך באַגעגנט, געטיילט מתּנות פארפום צו מיידלעך... דערמאָנט אַ אָלקושער פריילין וואָס וועט זיין אין גיכן זיין כלה. אין דעם מאָמענט האָט ער פאַרגעסן זיין עלנט, זיין הונגער, זיינע נישט דערשלאָפענע נעכט.

ס'איז נישט געווען קיין שום חשד, אַז אַלעס וואָס ער שילדערט איז שקר. אויב ס'האָט ווער געשמייכלט אין זיין געגנוואַרט, האָט ער מיט רוגזה רעאַגירט: דו גלויבסט מיר נישט? יאַקאָב טראַכט נישט אויס. אַז יאַקאָב זאָגט קאָנסטו דעם רב גלויבן. זיין צעהיצטע פאַנטאַזיע האָט אויף אים אַזוי שטאַרק געווירקט, אַז ער האָט ווירקלעך געמיינט אַז ער שפּאַצירט מיט אַ מיידל, פאַרטרויט איר די סודות פון זיין פאַרגאַנגענהייט. יעדן אָוונט האָט זיך דאָס איבערגעחזרט, און באַזונדערס שבת האָט ער געהאַט דעם גרעסטן דערפאָלג.

ווען מען פלעגט אים פרעגן פאַרוואָס ער פאָרט נישט צוריק אין זיין שטאָט, איז אים אַ פּחד באַפאַלן. זיין פיזיאָנאָמיע האָט זיך ביי אים מיטן אויגנבליק פאַר־ענדערט. ער האָט זיך דערפילט דערשלאָגן, אומצופרידן, פאַרזינקן אין זיינע זכרונות, אַנטשוויגן געוואָרן.

נאָך אַ ווײַלע קלערעניש, האָט ער געענטפערט: מיין שטאָט? ווו האָט אַ הינט אַ היים? דאָ פויל איך, דאָ וועל איך פגר'ן! אַ חוץ מזה, ווער וועט מיך דאָ פאַרטרעטן? כ'זע נישט קיין צווייטן משוגענעם יאקאב. ווו קען איך פאַרלאָזן די אַלע פריילינס, כ'וויל זיך נישט שיידן מיט מיין חבר דלות. דאָ בין איך זיכער מיטן חבר דלות.

בעריש אונגער אַ שפּיאָן

זומער 1914. די באַפעלקערונג האָט אָפּגעוואַרט די עסטרייכישע אַרמיי. פלוצים האָט עמיצער געשריגן: אַ ייד גייט צווישן די פערד! צוקומענדיק נענטער האָבן מיר באַמערקט בעריש אונגער, וועלכן ס'האָבן באַגלייט צוויי אונגאַרישע אָפיצירן. מיט שרעק און נייגעריקייט האָבן מענטשן אַרומגערינגלט די הויכע הוזארן... אין שטאָט איז געוואָרן אַ מהומה: בעריש ווערט באַשולדיקט אַלס שפּיאָן. פּאָליטיקער האָבן אַרויסגעזאָגט מיינונגען. איינער האָט געזאָגט: גיי שוין גיי, בעריש אַ שפּיאָן? צווייטער: די "קירעס", זיי קענען חוזק מאַכן פון מענטשן. אַ שפּיאָן דאָס איז זייער ערנסט.

האָט זיך אַריינגעמישט שלמה הערש, וועלכער האָט דערציילט געשיכטעס וועגן שפּיאָנען. "מיט שפּיאָנען — האָט ער געזאָגט — קען מען געווינען אַ מלחמה, און אויך פאַרשפּילן". אויף די פּנימער פון די צוהערער האָט זיך אויסגעגאָסן אַ ערנסטער אומרו. בעריש אונגער מיט זיין ציגענעם שוואַרצן בערדל, אַ רואיקער, אָן דאגות פּרנסה, אַ למדן, געדרייט זיך אין בית המדרש צווישן די ספרים. ביים דאַוונען אָדער תהילים־זאָגן, פלעגט ער איבערחזרן דריי־פיר מאָל יעדעס וואָרט, איבערציילן די ציצית פון טלית, זייענדיק אַ בעל יסורים פלעגט ער געניסן פון דער גוטער לופט אין וואַלד. דאָס האָט ער געטענהט ביי דער אויספאָרשונג פון די אָפיצירן, וועלכע האָבן אים געפרעגט פאַרוואָס ער האָט זיך געפונען אין וואַלד פאַרשטעקט אונטער אַ בוים.

אין דעם מאָמענט איז בעריש געוואָרן צעטומלט פון שרעק, מיט זיינע טיפע שוואַרצע אומרואיקע אויגן, זיך איינגעקוקט אין זייערע עקספרעסיווע פּנימער, אָבער נישט דייטלעך געענטפערט: שפּאַצירט! געשלאָפן! אָבער דאָס האָט נישט באַפרידיקט די אויספאָרשער.

זיי האָבן גערופן די "פּני" פון שטאָט, נחום שארף, טעלערמאַן, און עטליכע קריסטן, וועלכע האָבן גאַראַנטירט אַז בעריש איז אַ אָרנטלעכער מענטש, און נישט קיין שפּיאָן... באַלד איז ער געוואָרן באַפרייט פון דעם קאָשמאַר. אַ גרויסע פרייד האָט באַהערשט די מענטשן וועלכע האָבן אָנגעפילט דעם מאַרק. יעדער האָט אים געפרעגט: נו, בעריש, האָסט דיך געשראָקן, בעריש, ווי געפעלן דיר די קירעס?

כ׳האָב געזאָגט אַז מען וועט אים באַפרייען! ס׳האָט זיך דערנענטערט שלמה הערש. ״בעריש, האָסט גרויס מזל. זיי האָבן דיך געקאָנט פאַרשיקן אויף אייביקע קאַטאָרגע״. בעריש שווייגנדיק, קוקנדיק אין חלל, האָט זיך געלאָזט באַגלייטן פון זיין משפחה און פריינט.

שלמה הערש האָט נישט אָפּגעלאָזט בערישן און געפרעגט וואָס ער האָט געענטפערט די קירעס. בעריש, אַ פאַרטראַכטער מיט באַנעצטע אויגן, האָט אַרויסגעשטאַמלט עטלעכע ווערטער: וואָס קען מען ענטפערן טפשים? וואָס קען מען מער זאָגן ווי דעם אמת? כ׳האָב נישט געהאַט מער וואָס צו זאָגן.

לזכרם
של הנספים

אסתר עציון (קולטץ)

היריות - אתחלתא דגאולה

ב״ה

מלים אחדות לזכרם של אלה מתושבי אולקוש שלא זכו לראות בגאולת ארץ ישראל.

אינני ילידת אולקוש ורק תקופה קצרה יחסית הכרתי את יהודי המקום, אולם הזכרונות מאותה תקופה רבים־רבים הם.

הזדמנתי לראשונה לעיירה בהיותי בהכשרה קיבוצית. היה זה בשנת 1933. לא אשכח את מבטי הערגה וההערצה ששלחו לעברנו שעה שאנו, אנשי ההכשרה, הלכנו בחוצות העיירה כדי להביא אוכל חם לחברים אשר עבדו במנסרות. מכל בית ליוו אותנו עינים טובות בדרכנו, כאומרות: חזקו ואמצו, מגשימי הרעיון החלוצי העולים לארץ ישראל.

זוכרת אני מספר חוויות שאותן אתאר במלים ספורות: באותה שנה סוערת, שנת 1933, הזדמנתי לחגיגת הדגל. חגיגה זו נערכה על ידי סניף „המזרחי״ באולקוש. הוזמנתי לחגיגה זו ע״י אחד מחברי „המזרחי״ בעיר.

לא אשכח את המראה המלבב והחגיגי. רחובה הראשי של אולקוש כאילו לבש חג, ונדמה היה שכל העיר משתתפת בשמחת חגיגת הדגל ללא הבדל זרמים והשקפות. הרעיון הציוני — נראה היה — מאַחד את כולם.

נזכרת אני במשפחות אחדות כמו בית שמואל קולטץ ז״ל, שהיה פתוח לכל חלוץ, ולכל העושה למען שיבת ציון. החלוצים היו מקבלים בבית זה הן עידוד רוחני והן עזרה חומרית, במתן עבודה לחלוצים.

לא אשכח את דמותו של משה גוטפלד ז״ל, פטרונם של אנשי „המזרחי״ שדאג לכל מחסורם ולא זכה לראות בתקומת ישראל.

לא יישכח ממני יום עזיבתנו בדרכנו לארץ ישראל. היה זה, כמדומני, במוצש״ק. מרבית יהודי העיירה באו ללוותנו והרגשנו כי רבים היו רוצים להצטרף אלינו באותו מעמד, אולם לא זכו לכך.

לאחר שנים מספר, כשכתבנו מהארץ לחברים שנשארו באולקוש על מאורעות תרצ״ו, על היריות שירו עלינו הערבים בלכתנו לבית הכנסת בכפר חסידים ערב יום הכיפורים, כתב לנו אז החבר משה גלייטמן ז״ל בזו הלשון: יריות אלו שיורים עליכם הן כצלצול פעמוני הגאולה (אתחלתא דגאולה)...

יד הגורל מנעה בעדם מלהגיע לארץ ההבטחה מבעוד מועד.

ינקום ה׳ דמם.

מרדכי שחורי (שוורצפלד)

חלום שהתנפץ

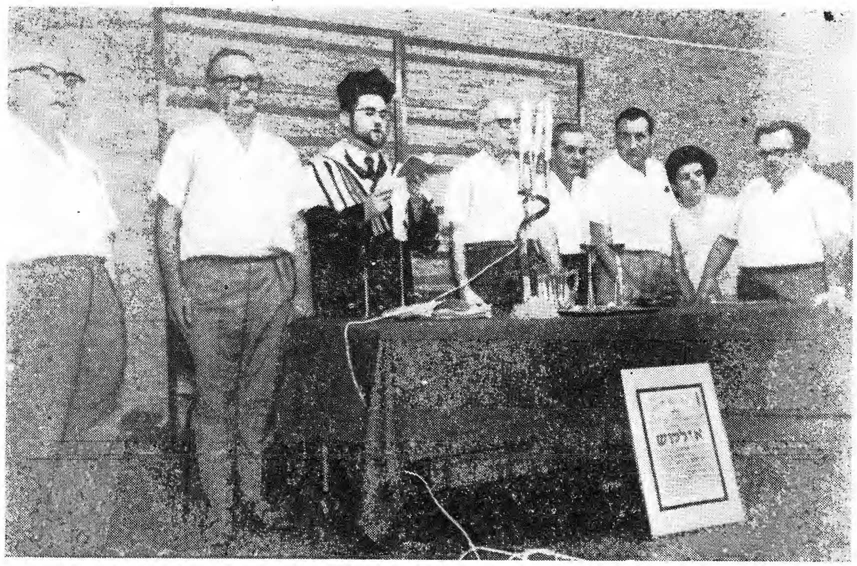
הורים, אחים, אחיות / יקירים בהם קשרתי נפשי / נעלמו ואין להם זכר / גם מקום קברכם לא אדע.
על קברותיכם להשתטח לא אוכל / לשפוך לבי לא יינתן לי. / אויב אכזר עקרכם ממקום שבתכם / בצליפות ובבעיטות גירש את מחמדי. / בעיטות, כדור־מרצחים ואש תופת / מנת חלקכם האחרונה היתה עלי אדמות.
ואני, חלומות פז ארגתי / לראותכם במכורה המתחדשת / לבנות בית חדש שיעמוד לעד / אך השטן הבעיר האש / שרף הכל באותן שנים / וגם חלומי לרסיסים ניפץ.

י. קאליקשטיין

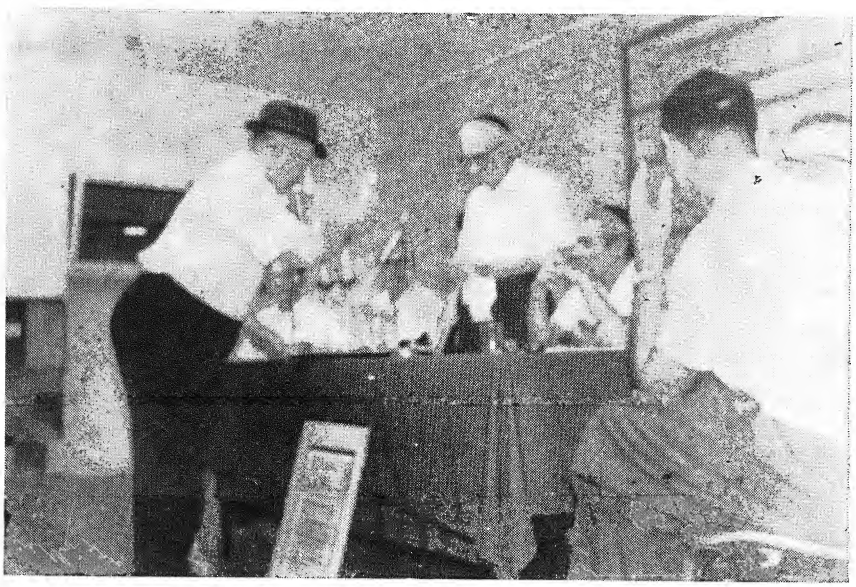
אָלקוש, די היים פון מיינע קינדער יאָרן

א באזוך נאכן קריג

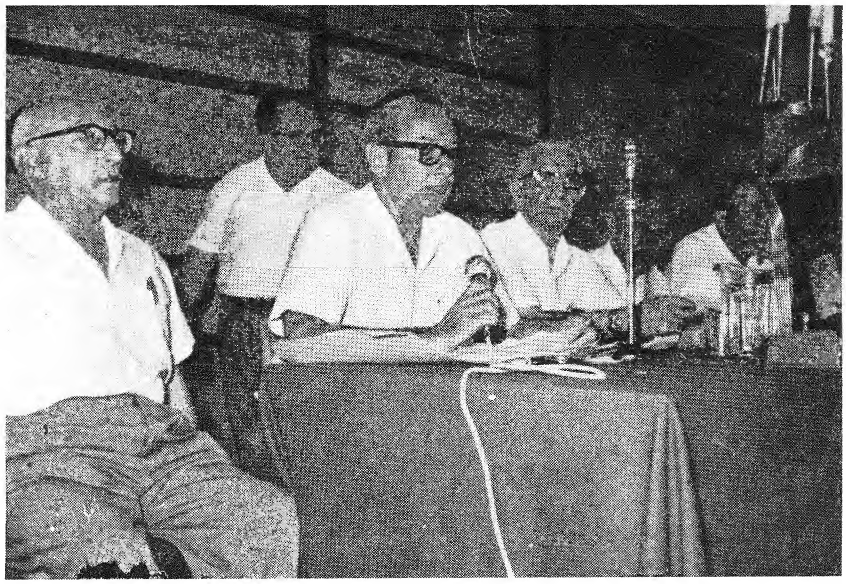
אָלקוש, די היים פון מיינע קינדער יאָרן / ווי זשע נעמט מען זי אַרויס פונם זכרון / און מ׳שטעלט זי אויפן טיש אַנידער / פאַר די אויגן פון די קינדער.
איך בין דאָך אַ אָלקושער /אָט דאָ בין איך געבאָרן / דאָס האַרץ זאָל מיך נישט מוטשיען מער / געקימען כ׳בין צופאָרן.
איך דריי זיך אין די גאַסען אַרום / צו טרעפן זיך מיט אַ באַקאַנטן / און וויל זיך אין אַלעמען צוריק דערמאָנען / נישטאָ קיין ייד — בלויז גויים שפּאַנען.
כ׳שטיי ווי איבער אַ תהום דעם קאָפּ געבויגן / און הארך זיך איין אין דעם עכאָ פון מיין שטים / פאַרשאָלטען זאָלן זיין די שותפים צו דעם פאַרברעכן / די יידן פאַרטריבן — נאָר גויים געבליבן.

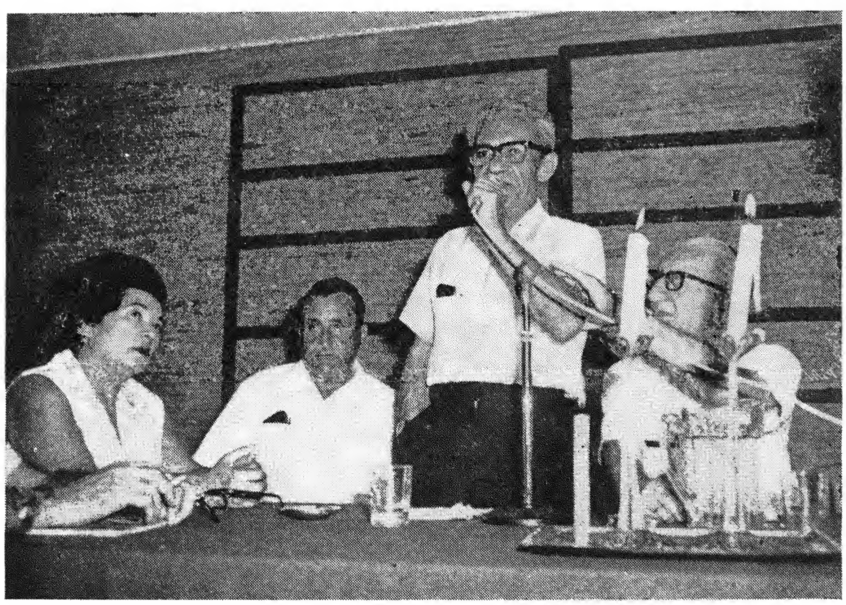

ערב האזכרה בת"א—1971
החזן אומר "יזכור" לקדושי אולקוש

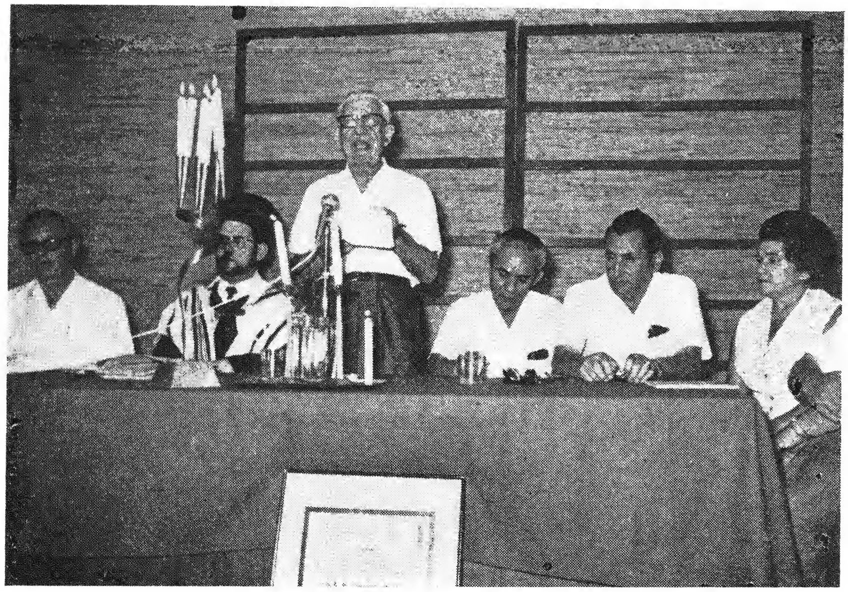

הדלקת נר זכרון

חברי הוועד מעלים את זכר הנספים

ועד יוצאי אולקוש — בערב האזכרה

יוצאי אולקוש בכנס השנתי

יוצאי אולקוש מתייחדים עם זכר יקיריהם

ל. בלומענפעלד

אלקושער פריינט אין פאריז

נאָך דער באפרייאונג, ווען די וועלט האָט אַ ביסל אָפּגעאָטעמט נאָכן גרויסן קאָשמאַר, האָבן מיר מיט אַ אומרואיקער ציטערניש זיך געאײַלט צו וויסן ווער ס'איז געבליבן לעבן. ווער ס'איז געוואָרן דעפּאָרטירט. די ערשטע טרויעריקע ידיעות האָבן מיר באַקומען פון יחיאל פּאליוואדא אין שפּיטאָל, וועלכער איז צוריקגעקומען אַ צעבראָכענער פון אָשוויץ, ווו זיינע עלטערן (חיים־משה, לאה) זענען אומגעקומען. אין אָשוויץ זענען אויך אומגעקומען בונם שטיינבערגס פרוי מיטן קינד. מלכה'לה מיט איר טעכטערל, שמחה קאַרצפּעלדס פרוי, מיין ברודער מאָטל בלומענפעלד.

פון די לאַגערן זענען געקומען: לעאָן ערענפריד, שמעון שטאַרק, מרדכי לעפקאָביטש, פון רוסלאַנד איז געקומען יאָסל ליפּשיץ.

משה לעפקאָוויטש, אַ אויסגעצייכנטער מיט מעדאַלן, זייענדיק אַ קאַפּיטאַן, אַ העלדישער קעמפער קעגן די נאַציס, האָט שוין דעמאָלט געפילט די פּאַרפּעסטעטע אַטמאָספערע און פאַרלאָזט די פוילישע אַרמיי. בעריש (בערנאַרד) לעפקאָוויטש, בונם (בערנאַרד) שטיינבערג, מענדל ציגלער זייענדיק אַנגאַזשירט אין דער פראַנצויזישע אַרמיי, זענען פאַרבליבן אין געפאַנגענשאַפט ביי די דייטשן ביזן סוף פון היטלערס מפּלה.

אונזער טעטיקייט

נאָך דער אַנטשטייאונג פון מדינת ישראל, האָבן מיר, קאָפּל גראָסמאַן ז"ל, יקותיאל קרוק ז"ל, נארציס, דוד זאבארמאן, ב. לעפקאָוויטש, ב. שטיינבערג, רחל ראַטמענטש, יוסל ליפּשיץ און דער שרייבער פון די שורות, געגרינדעט די געזעלשאַפט "פריינט פון אַלקוש". צום אָנדענק דערמאַן איך מיר עמיל ריינהערץ ז"ל (הגם נישט קיין אַלקושער), מרים קרוקס מאַן, וועלכער האָט מיט דינאַמישע פעאיקייטן צוגעטראָגן אַ וואגיגן בייטראַג צו דער טעטיקייט פון דער אַלקושער שארית הפליטה. מיר פלעגן איינאָרדענען בעלער און באַנקעטן. אויף אַ פייערליכן באַל האָבן מיר אויפגענומען אונזער לאנדסמאַן פון ישראל, שמעון פרידמאַן. אויך

שמחה קארצפעלד פון אַמעריקע האָט אָנטייל גענומען אויף אַ פייערונג פון אונזער געזעלשאַפט. ער איז טעטיק ביי די אָלקושער אין ניו־יאָרק וועגן שאַפן געלט פאַרן יזכור בוך.

מיר האָבן אויפגעשטעלט אַ דענקמאָל אויפן בית־עולם (באניע) פאַר די אומגעקומענע משפחות אין אָשוויץ. אין די טעג פון ימים נוראים, באַערן מיר אויפן בית עולם, אַלע מאַרטירער, לאַנדסלייט, און סתם פאַרשטאָרבענע פריינט.

יעדעס יאָר אין חודש סיון פאַרזאַמלען זיך אַלע אָלקושער, און עס ווערן אָפגעריכט אזכרות צו דער יאָרצייט נאָך דער מערדערישער עקסטערמינאַציע, פון אונזער געוועזענעם שטעטל אָלקוש. אין דער לעצטער צייט אינטערעסירן מיר זיך ערנסט מיטן צוגרייטן דאָס יזכור בוך.

יוסף ליפשיץ (פאריז)

דער אלקושער מאנומענט אין פאריז

נאָכן אָנקומען קיין פּאַריז אין 1946 האָבן מיר, אָלקושער לאַנדסלייט, זיך צונויפגעזאַמלט נאָך דעם טראַגישן חורבן וואָס האָט אונדז אַלעמען געטראָפן אין דער צווייטער וועלט־מלחמה און באַשלאָסן אויפצושטעלן מיט אַלגעמיינע כוחות אויפן פּאַריזער בית־עולם אַ מאנומענט צום אָנדענקן פאַר די דעפּאָרטירטע פון פראַנקרייך און אויך פאַר אונזערע נאָענטע פון אָלקוש.

אויפן מאָנומענט איז געוואָרן פאַרייביקט דורך אויסקריצן די נעמען פון אונזערע משפחות — דעפּאָרטירטע און געפאַלענע פון פראנקרייך. עס זענען אויך אויסגעקריצט געוואָרן נעמען פון אונזערע משפחות אין אָלקוש.

ביים מאָנומענט געפינט זיך אויך אַ קבר. אין קבר געפינט זיך באַערדיקט אַן אָלקושער מיטן נאָמען גראָסמאַן, וועלכער איז געפאַלן אויפן פראַנצויזישן פראָנט.

מצבה לזכרם של הנספים יוצאי אולקוש שהוקמה בצרפת

דאס יידישע מארטירער־הויז אין פאריז

מיט עטלעכע יאָר צוריק איז דאָ, אין פּאַריז, אין סאַמע צענטער, אויפגעשטעלט געוואָרן אַ הויז צום אָנדענק פון יידישן דעפּאָרטירטן און קעמפער קעגן די דייטשן.

די הויפּט־איניציאַטיוו איז געקומען פון דעם גוט באַקאַנטן געזעלשאַפטליכן טוער אין פּאַריז, הרב יצחק שניאורסון. אַ דאַנק אים איז פאַרייביקט געוואָרן דער אָנדענק פון די יידישע קרבנות פון די היטלעריסטישע מערדער — נישט בלויז פון פראַנקרייך נאָר אויך פון אַנדערע אייראָפּעאישע לענדער.

אין דעם מארטירער־הויז געפינט זיך אַ מוזעאום פון פאַרשידענע אָנדענק־פאַרבלייבנישן פון פאַרשידענע לאַגערן, געטאָס, פאַרברענטע שולן, פון בונקערס און פון אַנדערע פלעצער ווו יידן זענען פאַרפאָלגט געוואָרן. מען זעט דאָרט אויך פאַרשידענע בילדער פון געטאָ־אויפשטאַנדן פון יידישע פאַרטיזאַנער און זעלנער פון פאַרשידענע מיליטערן. עס הענגען דאָרט אויך מאַפּעס פון פאַרשידענע לענדער פון וועלכע מען האָט דעפּאָרטירט יידן און עס איז אויפגעשריבן זייער צאָל.

וועגן אָלקוש ווערט דאָרט איבערגעגעבן אַז די דאַטע אין וועלכער מען האָט דעפּאָרטירט די אָלקושער יידן איז געווען דער 6־טער יוני 1942. עס איז אויך אָנגעגעבן די צאָל פון די „אויסגעזידלטע" (דעפּאָרטירטע) — אַלס 13,000 פּערזאָן. איך דענק אַז די דאָזיקע ציפער ענטהאַלט אין זיך נישט בלויז די אָלקושער דעפּאָרטירטע נאָר אויך יידן פון אַרומיקע ערטער וואָס זענען אַריינגעטריבן געוואָרן אין אָלקושער געטאָ. פון סאָסנאָוויעץ זענען די יידן דעפּאָרטירט געוואָרן עטלעכע מאָל און אין פאַרשידענע יאָרן. זייער אַלגעמיינער צאָל ווערט אָנגעגעבן אַלס זעקס און צוואַנציק טויזנט.

ליידער האָבן די דייטשן געהאַט אויך יידישע מיטהעלפער. אין אָלקוש האָבן זיי צוגעהאָלפן די טשארניעצקיס און נאָך אייניקע. אין סאָסנאָוויעץ איז באַקאַנט געווען, ווי מען גיט איבער, מאניעק מערין וועלכן מען האָט געקרוינט אַלס "קעניג" פון די זאַגלעמביער יידן.

אליעזר גולדברג, יושב ראש הועד של ארגון יוצאי אולקוש בישראל

פעולות הוועד

ארגוננו, ארגון יוצאי אולקוש בישראל, נוסד בראשית שנות החמישים כאשר החלו להתקבץ בישראל הניצולים, שארית פליטת העיירה אולקוש, עם קרוביהם וידידיהם שעלו ארצה לפניהם.

בשנת 1958 הוקם הוועד של הארגון ובו החברים: אליעזר גולדברג, ישראל שוורצברג ז"ל, יהודה דרורי, פנחס גלייטמן, יהודה יעקובוביץ, אברהם יעקב וייצמן ואחרים.

ההתענינות בארגון הלכה וגברה וכתוצאה מכך גבר מספר הכנסים. האנשים החלו להתכנס כמה פעמים בשנה מחוץ לאזכרה השנתית.

ההכנסות שהפקנו מהאזכרות היו קודש לפעולות סעד לנזקקים לכך והכספים חולקו בין הנצרכים לפי אישור חברי הוועד. סכומי התמיכה הגיעו עד לכמה מאות לירות.

כיום התחזק הארגון שלנו, שכן רוב יוצאי אולקוש נענים לקריאת הוועד בכל מה שהם נדרשים אם כי יש עדיין בודדים המתנכרים לארגון ואינם מעונינים כלל בהידוק הקשרים עם בני עירתם.

לעומתם יש מספר חברים המגלים יוזמה רבה ומקדישים הרבה מזמנם וממרצם לטובת הארגון. במיוחד ראוי לציון חברנו מרדכי שחורי שהשקיע מרץ רב בהוצאת ספר הזכרון. כמו כן יבואו על הברכה החברים פנחס גלייטמן, מנחם רוזנבאום, יהודה יעקובוביץ המסייעים הרבה לוועד לקיומו של הארגון והרחבת פעולותיו. אילולא עזרתם הרבה של כל אלה לא היה עולה בידינו להגיע לפרסומו של הספר.

ימי האזכרה והפגישות האחרות בין יוצאי אולקוש מסבים למשתתפים בהם סיפוק רב. בנוסף להעלאת זכרה של עיירתנו נהנים הם ממיפגש חברותי עם אלה שאיתם בילו חלק ניכר מחייהם בעיר הולדתם. לי באופן מיוחד יש עונג רב להיפגש עם מי שהיו בעבר תלמידות ותלמידים שלי.

סניף ארגוננו בצרפת גם הוא מראה פעילות רבה בהנהלתו של לייבל בלומנפלד שטיפל הרבה בהכנות לקראת הוצאת הספר, כתב בו מאמרים אחדים והתמסר לפעולות ההנצחה של אולקוש.

תודתנו הלבבית שלוחה לכולם בשם הוועד.

ונתתי להם בביתי ובחומותי
יד ושם - - - אשר לא ייכרת

(ישעיהו נ"ו, ה')

ייזכרו־נא לעולמי עד שמותיהם של קדושי עיירתנו אולקוש אשר נכחדו בשנות השואה הנוראה שפקדה את עמנו בראשית שנות הארבעים למאה זו — מידיהם של הנאצים ועוזריהם ימ"ש.

אנו, שארית הפליטה של קהילת אולקוש, שהתכנסנו בארץ ישראל ובתפוצות הגולה, רושמים בזה את שמותיהם של אלה מקרובינו ומכרינו הידועים לנו. לא מעטים הם אלה שלא השאירו קרוב וגואל באשר הוכחדו משפחות שלמות.

את זכרם של כל אלה שנספו על לא עוול בכפם לא נשכח כל עוד אנו חיים עלי אדמות.

א.

אונגר ואשתו מלכה
נחום, אברהם ועוד 4 ילדים

אידלמן חיים שמואל
שרה, יעקב, ידידיה, פרץ

אידלמן
גיטל בת חיים יעקב

אייבערשיץ
אברהם, שיינדל, מינדל, הינדה, ליבה, אילה

אסטרייכער יוסף ושרה נחה

אסטרייכר בנימין אליעזר ורבקה
ברוך הענשיל, יהודית, ישראל־מאיר

אפלבוים אליעזר לייב, ליבה חיה,
מרדכי, פייגה

אפלבאום אליעזר, חיה ליבה
פייגלה

אפלשטיין אברהם ורעיתו אסתר
איטה, צפורה, פנינה

ארליך יעקב וחוה
לאה, לייב, טאובה

ב.

בארשטיין משה יעקב ולאה
הילדים

בויגיר לייבל וחנה
גצל

בורנשטיין לייביש וחוה
ישראל מרדכי, שמואל הירש, לאה

בייגעלמאכער יהושע וחוה (ליפשיץ)
מענדל־וואלף, קלארה

בירמן שלמה ותמר

בלאדי אברהם ובלומה

בלום לייזר ושורה דינה
אלה, מאיר־דוב

בלומענפעלד חוה גיטל ופייגעל
הינדל, רחל, וואלף

בלומנפלד שלמה־הירש ובײלה־בלומה
מאיר־משה, לייבל, יוסף חיה־דובלה, רחל, טאוצה, פסלה, גיטל

בלומנפלד נחום וציטל
שני ילדים

בלומנפלד פייגל
נחום, רחלה, בלימה, צינה ועוד ילדה

ברגר יצחק ובריינדל לבית בורנשטיין
מרים, רבקה ושרה־לאה

ברונר
וואלף, רבקה, חנה, חיה, אביגדור, פסיל, ישראל, ליבה

ברונער אוריש ובאלטשע
זיסעלע, שרהלה, פעסעלע

ברוקנר אברהמלה וניכה

ברין
חיים דוד, משה

בריקס דוד ואלטה מנדזיה
פישל אפרים

בריקס אריה ובת־שבע

בריקס יעקב ומנדזיה
בריינדל

בריקס אברהם חיים וגיטל
חנה, שמעון

ברקוביץ יוסף וחוה
הבנים, הבנות והנכדים

ג.

גאָלדבערג אברהם ורבקה
הירשל, צביה

גוזו זלמן ומאשא
חיה, לייזר, בריינדל

גוטמן אבא אידל
גיטה ורבקה

גוטמן ברק ורוזה (גרוסמן)
בריינדל, אברהם

גוטפלד משה ואשתו
חוה, יצחק וליפא

גוטפריד חיים ובײלצה טנדלר

גוטפריד יצחק ושיינצה בראדלסקי
בתה רות פרדלסקי־גוטפריד

גולדפלד משה ורחל
מיכל, צבי־הירש, רחל

גולדפלד שלום
חנה, רייזל, משה

גולדפלד וולף בן־שלום ואילקה (קלפר)
רחל, רייזל, שפרינצה, מאכו

גולדשטיין חוה ובעלה
הילדים

גולדשין יצחק מאיר ושיינדל פרימיט
פייגל, רבקה, רחל, לאה, אלחנן, יעקב, מרדכי בעריש

גלברד יוסף ולאה
שרה

גלזר אברהם ובלומה
יהודה

גליקשטיין משה וסערצאַ
פרץ, פייגל, יענטיל, חיים יצחק

גלייטמן רבקה
הילדים

גלייטמן בריש ושרהלה
הנה'לה, חנה'לה, שפרה, רחל, חיים, יהודה

גלייטמן לייבוש וחנה'לה
זיסעלע, ניכה ורחה

גלייטמן זליג וחנה'לה
שמואל, יהודה, משה, טוביה, שפרה

גלייטמן שמעון וחיה
חנה־לאה, נחום, אהרן, יעקב יוסף

גלייטמן חיה ניחה

גליקסמן הרשיל ולאה

גליקשטיין אברהם ורוז'ה
איטה פלה, יומק, נתן

גליקשטיין חיים הרש וינטה
משה יצחק, אברהם ישראל, שמוליק

גליקשטיין משה וסרצ'ה

גראסמאַן חיה
אסתר (וייצמאן), רויזע (גוט־מאן), טשארנע

גראסמאַן לייבל

גראָסמאַן הינדע
חיים הירש, חנה

גראער חוה

גרוסמן ישראל וריקל

גרוספלד שרה
הנו, שיינדל, אברהם, הרשל, לאה

גרושצינסקי מרדכי ושפרה
הילדים

גרטלר ברוך ולאה
הנדל

גרטלר יחיאל ואסתר
שני ילדים

גרטלר יחיאל דוד וקיילה
משה לייב, אהרן, דינה, לאה

גרטלר מנדל ורבקה
שלושה ילדים

גרטלר ישראל צבי ושרה איידל

גרטלר משה לייב ודינה

גרטנר בלומה ובתה

גרטנר לייביש ומטיל
(הרשיל) צבי

גרינבאום שמואל הירש וחיה
לייבעלע

ד.

דיקמן מאיר ואיטלה לבית רוזנפלד
שרה

דפנר רבקה

דפנר ראובן ושרה שיינדל
רחלע, טויבע, חיים

ה.

האגרמן משה ופרימיטל
יצחק, אברהם, מלכה, נתן

האלצדארף דוד ואיטל

האלצדארף משה־לייזר ודבורה

הארוויטש יהושע הערש הלוי

הירשבערג רפאל ולאה
יוסל, אברהם־יהודה, יצחק, יחיאל

הוכרמן מארעלה
אדש, חוה, לורקה

הופמן הלנה
אברהם ועוד ילד

הופמן שלמה, שו"ב, ושרה
טוביה, יחזקאל, יעקב

הורוביץ־שטרנפלד, האדמו"ר מחנצין

הורוביץ־שטרנפלד (הרב) נתן דוד, בן האדמו"ר
ואשתו לאה בת האדמו"ר מאו־זרוב. הילדים: חיה רחל, רייצה, חיים שמואל, מילכה, שלמה לייב

היפשר טוביה, חתנו של חיים
שמואל רחנפלד
חזי (יחזקאל)

הלברגי לאה (רוטנר)
הלה

הלר לייבוש ולאה
הנדלסמן יואל וחנה טעמע
גיטל, חיים

העלר יהודה וחיה

הערביט אלחנן ולאה

הפטר
משה, פרל, מרדכי

ו.

ודאווינסקי שמואל ולאה
חנה מינדל, קלמן

וגער שמואל, פעסעלע מלכה
שרהלה, אסתרל, וועלוועלע

ויינגרטן פריידל בת דב
הבת אסתר

וילהלם (יעקובוביץ) גולדה

וילהלם מיכאל שרה וילדה

ויינבלום אברהם־שייע ואסתר
ויינבלום אברהם יהושע ואסתר
עמנואל, חנה, רויזע, יעקב,
מיניא

ויינשטוק לייבוש ובלומה

ויינשטוק ראובן, ישראל, גיטל,
רחל

וייס, אברהם וחיה
שלמה, טאלצה, ישעיהו

ווילמאן טויבעלע (צפורה)

ווילמאן לייב (אריה)

וילמן יוסף וטובה
אריה, דוד, ראובן

וילמן אברהם צבי ואסתר
שלמה אריה, יטה, שעיה,
טאובה

ויסלפיש קלמן וחוה
יוסק, חיים

וייסמן ליפצ'ה

וייסמן יצחק ואסתר וילדיהם

וייצמן יחיאל ואסתר
יהודה אהרן, ישראל יצחק,
קלמה עוזיאל, צבי מנחם

וייצמן אסתר (גרוסמן)

וייצמן לאה ובראנדל

וייצמן פייגעלע

וייצמן טאובה
ישראל ורושקה (לבית קולין)

וייצמן גיטל (זילברפריינד)
יצחק, יששכר

וייצמן יחזקאל ורבקה טנדלר
רות

וייצמן אברהם־אליעזר
יחזקאל, טוביה, לאה

וייצמן משה מרדכי ומלכה חיה
הינדה, פלה, שרה, רחל ודוד

ולדמן הרשיל ומלכה
בני

ולטמן דוד

ולטמן אברמלה וגוציה
אסתר, בריש, מנדל, מלכה

ולטמן יעקב ובלציה
לייביש, טובה, מנדל, ברוניה

ולטמן הרשל ומלכה
בריש

ולטמן משה והלה

ולטמן לייביש וברכה
יעקב, אסתר, לאה, יצחק, דוד, מאיר

חיים, מאיר, בריש

וקסברג ראובן ושפרינצה
יצחק, טובה חיה

ורדיגר שמחה וגאולה והילדים

ז.

זייאנץ מלך מנדל וחנלה (קרנר)
שרה, בריינדל, לייקה, הענדילה, חוה

זיידובר אסתר בת יוסף וליפצ'ה וייסמן

זילברשטיין דב והלה
אריה, זאב, שלום, זיסמה

זילברשטיין
טוביה, רבקה, לאה, מרדכי

זינגר לייבילה ושרה
טובה, זלדה, מלכה, מרדכי

זינגר לייבל ומשפחתו

זינגר משה יחיאל ושיינדקה
טובה

זינדבנד
ישראל, טאלצה, ישעיהו, אברהם

זלינגר שלמה וגיטל
דוד, חנה, שרה, זיסל, פסל, ינטל, חיים ראובן, מרים רוזה

ט.

טאוב חיים (הרב), החתן של ה־אדמו"ר מחנצין, אשתו חנה, הבת מלכה, הבן יחזקאל והבת פריידה ראדל

טאטרקה מלך ולאה
הרשל, אסתר, רחל

טנדלר יהודה אריה ומלכה
חיים שמואל

טנדלר יוסף ברוך וחנה
רחל

טנדלר שמואל דוד וטובה
יהודה, פנינה

טנדלר שמעון וגולדה
רחל

טקל יוסף ולובה (קורצפלד)
מרים

טשאמיינסקה משה ושרה רבקה
דאטיל, וואלף, אסתר, זלמן

י.

יעקובוביץ אברהם וגולדה
חיה, משה אהרן, יוסף, שמואל, מרדכי

כ.

כהן ואשתו
מרדכי

ל.

לבקוביץ מאיר בן משה ופסלה
לבית רוזנפלד
פריידצה, לאה

לבקוביץ שמעון ודבורה
שמואל, ישראל משה, יוסף,
טאובה לאה, מרים מנדל

לבקוביץ סנדר וגיטל וילדיהם

לבקוביץ דוד ורבקה
הערשל, טובה, איידל, מלכה

ליפשיץ דבורה (קרייטצער)

ליפשיץ בלומה (זיידמאן)
קלארה

לנדר דוד ורוזה

לנדר יוסף ושיינדל

לסמן גיטל ומשפחתה

לסמן ישראל מאיר ומרים ויטל

לסמן יחיאל ומשפחתו

לסמן יהושע ומשפחתו

לסמן ירחמיאל

לסמן פרילה ומשפחתה

לסמן רבקה ומשפחתה

לסמן מינדזה ומשפחתה

לסמן אסתר ומשפחתה

מ.

מאיערטשיק שלמה ואשתו
לייב, פייגה ועוד שתי בנות

מאסלער יעקיל ודבורה
גאלדע (מאגייר)

מורגן אהרן ושרה והילדים

מיכובר עמנואל וגיטל
חוה בריינדל, לייב אהרן

מייטליס ישעיה ורבקה
ביילה, חנה, שלמה, משה צבי,
פייגלה

מייטליס משה ורייזל
סאלה ומניה

מייטליס יצחק וצפורה
פייגיל, זלדה, אלטער, הרשל,
לאה

מייטליס דוד ופריידע

מייטלס אשר ורהל
גיטל לאה, פייגל, מרים, רבקה
הרצקה

מעלצער יעקב ומלכה
רחל, גיטל, בנימין, אברהם

מצנר שלמה ושרה
משה, יעקב, ברוניה

מצנר יצחק מאיר
משה

מצנר יצחק מאיר וחיה
בלומה, שיינדל, שמואל ראובן

נ.

נוימן אלטער־יחיאל ושרה
לייב, יצחק, מלכה, חנה גיטל

נורק זיגמונט

נרציז נתן וטשארנע (גרוסמן)

ניימארק בנימין ותנה לאה
רבקה לבית גלוקמאן

ניימארק שלמה וחוה

ס.

סאפירשטיין פרומה ובעלה טוביה גלייטמן
הילדים

סאפירשטיין יעקב וברוניה
הילדים

סאפירשטיין זליג וחנה
הילדים

סאפירשטיין יצחק ורבקה

ספירשטיין חיים וחנה לאה
אברהם, זימק, משה

סנקביץ מוטל ורעיתו והילדים

ע.

ערענפריד בלומה
גיטל לאה

פ.

פאנקובסקי יוסף צבי וריבה (גאלדקורן)
יעקב, שלמה, משה, ליב (יהודה), חיים בצלאל, שרה, חיה יוטל

פאראסול יז'יק, בן אפרים ופלה

פאראסול יוסף וברונקה

פוטוק מארק ולורקה

פוקסברונער רבקה ובעלה

פוקסבראנער אברהם אליעזר ונחה
רויזע פריימאן, גאָלדע שקלאז',
בלומה שפיגל, חיים יוסף

פיינער גוטעלע, בעלה והבת

פיינער חוה ובעלה
שני ילדים

פיינער רחל ובעלה בן יצחק
שני ילדים

פייערשטיין
לאה, יוסף, אברהם

פינקוס בעריש ושפרינצע
שרה

פלדבאום הנדל וגולדה
דבורה

פלדבאום ישראל וגיטל

פלוך אברהם ושרה־ראדל
דינה גולדפריינד, חיים־מאיר
והנכדה פייגעלע גולדפריינד

פליקס שלמה
שרה, שמואל, יצחק, מרדכי,
חנה, חיים, יעקב־יוסף

פסרמן משה ולובה
שמואל מנדיל, ראובן, שרה,
הרש מאיר, חיים, חנה, יוסף

פסרמן אלטה בת חיים יעקב

פראנק יצחק מאיר ושיינדל
מיכאל, חיה, ניחה בת של חיה,
שושנה

פראנק מיכאל ואלקה

פראפעסארסקא חיה שרה
מאיר, רייזל

פרובולובסקי בנימין ואיידל
והילדים

פרוילך יצחק לייב וזלדה
משה בריש

פרוילך ישראל צבי ושרה איידל
ירחמיאל, יחיאל, אטל, פריידל,
יוכבד

פרידמן איטשה ורעיתו
הרשל נפתלי ושלוש אחיות

פרידמאן יעקיל
מלכה, יחיאל

פרידמן משה וגוציה
אריה, פערעלע, ברוך

פרידמן יקותיאל ואשתו והילדים

פרידמן מרים

פרנקל יצחק דב ורחל
יוסף, שלמה מאיר, אהרן,
שמואל צבי
הוריהם: אברהם וצירל

פרנקל מנחם וגיטה

פרנקיאל מאיר ומשפחתו

פרנקל בעריש והגדל
שיינדל, משה, פרימט, צפורה

פרנקל מאיר
צילה, רבקה, צסיז

פרנקל שמחה ושפרינצה

פרנקל מנדל

פשכצקי מוטל ומנצ׳ה והילדים

פשעחאצקי בריש והענדל והילדים

פשעחאצקי
בלומה, חולה, ישראל־לייב,
רבקה

פשחצקי יצחק

פשחצקי לייביש ורנה
פרימט, גיטל, מלכה, יצחק
אייזיק, מוטל, פסלה, הרשל

פשעחאצקי
וולף, פרימט, יצחק מרדכי,
אסתר

צ.

צוקרמן לייביש ויוכבד
גוצ׳יה, שרה, לאה, אברהם

צוקרמן ראובן ופייגילה
יהודה, יוסף

ציקערמן משה היים ולובה
חיה, יעקב, רחל, פייגל, מרים,
חנהלי, דוד

צ׳רנצקי הרשל
מוטל (מיטעטק) ומשפחתו
לאון ומשפחתו

צימבערג גרשון ובלומה רחל
יהודית ומאיר

ק.

קאלין הערשל ולאה
רוזשקע

קאלמאן לייזר ומאשה

קולטש שמואל ורחל
פסה, מרדכי, חיים, דוד, אהרן, ישראל

קולין הירש ואשתו

קופלביץ
רחל, שמחה

קופפרברג אריה ופייגל
מרים רויזה

קורצפלד שלמה חיים ורבקה

קורצפלד דוד וחנה
מניה

קורצפלד רבקהלה והנהלה

קורצפלד וואלף אהרן ואלה
הרטה, שלמה

קורצפלד
מלכה, פרידה

קירשנבוים שלום ומרים

קייזר ישראל ולאה
דבורה, דינה

קליקשטיין רפאל יעקב, שו"ב ומירל
אסתר, יחזקאל, יצחק, משה

קצ'קה מיכאל ורוז'קה (שרמן)

קצ'קה משה ורבקה
דבורה, פרידה

קרוק משה
אטל, לאה

קרוק יוסף ובײלה רחל
חנה רבקה, לייבל

ר.

ראבאק משה יעקב ושרה
הירשל, זעלדא, יענטע, מינדה

ראָזענבערג אהרן ופייגל
מלכה, אברהם, פריידה

ראָזענבערג משה וחיה
אברהם יצחק, זיסל, מאטיל, מענדל

ראטנער חיה
אלעק זישא, טויבע רחל

רובינליכט חיים ואסתר
שלמה, יאדזיא, סאלעק

רוזנבאום אריה ופסל

רוזנבלום אברהם יצחק ורעיתו

רוזנבלום בן יהודה מאיר וחנה
הנלה

רוזנבלום דוד ורעיתו
הילדים

רוזנבלום משה מרדכי ושרה
זעליג, דב, אפרים נתן, זלדה

רוזנבלום שלמה ורעיתו
הילדים

רוזנפלד משה הירש ולאה (לבית פוגל)
שלמה, בני (בנימין)

רוזנפלד חיים שמואל ואייגה

רוזנפלד מאיר וטאובה
וואלף, ישראל

רוזנצוייג אברהם וגולדה

רוטגרונד חיים ולאה
שרה־פייגה, זכריה, הרצל,
יצחק, יטל אסתר,

רוטנר אלטר ושרה
שרה־שיינדל, זיסל, לאה

ריטברגר יצחק אייזיק
רוז'קה וחיים (ריסק)
רייספלד יצחק וזיסל
חנה, חוה

ש.

שורצפיטר שרה לבית קסטנברג
אלטה־מנדזיה

שוורצפלד אברהם וגיטל (טובה)
לאה, חנה, צפורה, ברכה, משה,
יוסף

שוורצפלד יחזקאל ופולה
נינה

שוורצפלד הרשל (צבי) ואשתו
שוורצפלד זימל ואשתו
הילדים

שוורצפלד פיניה (פנחס) ואשתו

שטיינברג רחל שרה
חנה, יצחק

שופל דוד ורחל

שופל יעקב־קופל ורבקה
פסיל, יחיאל, מלכה, ראובן

שורצברג יוסף ובריינדל

שורצברג משה ודובציע
טושקה, ויאדזיא

שורצברג יחזקאל וסימציע
פלה, סלק

שורצפיטר אברהם דב ודבורה־הינדה
צפורה

שטארק משה וחנה (ליפשיץ)
שלושה בנים

שטרק אהרן דוד
מרדכי מנדל, יצחק, מרים,
אסתר

שטיינברג יעקב ושרה פייגה
חוה, פישל, אברהם יעקב

שטיינברג חנוך ופרימט

שטילמאן יוסל ובײלה
חנה, רייזעל

שטערן יצחק וחוה
ברוך

שטרק חיים ומהלה
בנדיט, שמעון, ברוניה

שטיינברג יחיאל מאיר ורייזעל

שטיינבעגס רחל שרה
אברהם, יעקב, חנה, תמר

שטרק אברהם ומלכהביילה
אהרן מאיר, ישראל, פרל, רוזה

שטרק הלל ומלכה
מאיר

שטארק הינדה (ליפשיץ)
לייטשע, קלארה

שיקמן שלמה וחנה
הילדים

שנצר רחצ'ה ומוטל־מלך אונגר
הילדים: אברהם, מלכה

שפיגלמן נחום
רחל, חיה

שפיגלמן משה וטובה
מאיר, לייביש, יונה

שפילמאן רחל

שפרינגר משה שמואל ורוחלה (לבית פשחצקי)
חיים, ישראל, לייב, דוד, אסתר

שמעון, וואלף, הניה, מלכה, מאיר

שרמן מאיר ורבקה
רייזיל, מלכה, לאה, אברהם, קייניס דבורה, משה לייב, רושקע

שרמן אברהם ואיידיל והבן

שרר ישראל
פנחס, אהרן מורלי